

Předmluva:

Problematicke regionálního rozvoje byla v období systémových změn v naší zemi věnována neoprávněně malá pozornost. Teprve prohlubující se meziregionální nerovnosti stejně jako přibližování k Evropské unii zapříčinily určitou, stále však ne dostatečnou změnu postoje k regionálnímu rozvoji, který se zejména dnes stává stále důležitějším atributem komplexních rozvojových přístupů.

Vývoj v jednotlivých regionech je více než kdy předtím provázán s globalizačními procesy. Zatímco pro některé, například metropolitní oblasti, přináší globalizace nové rozvojové příležitosti, jiné, například staré průmyslové regiony, jsou velmi často vystaveny negativním aspektům globalizace. Tyto trendy pak bývají buď zesíleny anebo zredukovány konkrétními hospodářskými, administrativními či sociokulturními procesy, mechanismy a skutečnostmi na úrovni jednotlivých zemí, které jsou stále ještě dominantní, ale jejichž význam se do budoucna bude zmenšovat.

Monografie se zabývá restrukturalizací tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách. Na tyto regiony bývá často zapomínáno a to i přes jejich nesporný společensko-hospodářský význam kombinovaný s komplexní problematičností. Dlouhodobé nerespektování potřeb těchto hospodářsky, sociálně a environmentálně neobyčejně senzitivních teritorií se projevuje velmi nepříznivě nejen na nich samotných, ale také na zemích, v nichž leží.

Tyto oblasti se přitom po roce 1989 ocitly v transformačním tlaku, který je výslednicí globálních změn, systémových změn v tranzitivních ekonomikách a konečně restrukturalizace tradičních průmyslových regionů samotné. Takto bezprecedentní situace z akademického hlediska přímo volá po aplikaci institucionálně-hermeneutického přístupu, který byl doposud využíván pouze při vysvětlení vývoje v regionech západních ekonomik.

Práce přináší obohacení poznávací, které je ztělesněno analýzou a komparací restrukturalizace ostravského a katovického regionu coby typických reprezentantů starých průmyslových regionů. Přínos metodický pak je založen právě na institucionálně-hermeneutické interpretaci a explanaci restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v tranzitivních zemích.

Předložená publikace je shrnutím mých výzkumných aktivit prováděných v rámci doktorského studia na Ekonomické fakultě VŠB-Technické univerzity v Ostravě v letech 2001-2005. Práce je určena všem zájemcům o oblast regionálního rozvoje a to jak

z veřejného, tak i soukromého sektoru. Byť není tato práce učebnicí, lze ji použít také jako studijní materiál pro univerzitní studenty prostorových věd.

Ještě, než se začneme věnovat samotnému výkladu problematiky restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách, je mou milou povinností poděkovat oběma recenzentům této práce, kterými byli Prof. Ing. Václav Jurečka, CSc. z Ekonomické fakulty VŠB-Technické univerzity v Ostravě a Ing. Gabriela Kolářková z Ekonomické fakulty Technické univerzity v Košicích, jejichž užitečné rady a náměty pozitivně ovlivnily finální podobu této monografie.

Ostrava, červen 2005

Jan Sucháček

Paul A. Samuelson: „Prostorové problémy byly v ekonomii tak zanedbávány, že je tato oblast zajímavá sama o sobě.“

Úvod

Celospolečenská transformace v postkomunistických zemích na začátku devadesátých let dvacátého století se vyznačovala přechodem od totalitního k demokratickému politickému systému a od centrálně plánované k tržní ekonomice. Tyto vládami iniciované změny¹ byly navíc doprovázeny spontánnějším posunem od extenzivních forem prostorových vývojových tendencí k formám intenzivním, což korespondovalo s postfordistickými modernizačními trendy ve vyspělých zemích. Ve zvýšené míře se začalo projevovat působení trhu v kombinaci s vývojovými předpoklady území. Z ekonomického hlediska však byla ve většině transformujících se zemí po dlouhou dobu primární pozornost věnována makroekonomickým otázkám a územní rozvoj se ocitl v jejich stínu. Bylo poněkud opomenuto, že transformace národních ekonomik je výslednicí transformace ekonomik regionálních a místních a že úspěch ekonomiky jako celku nezaručuje automaticky rozvoj ve všech regionech.

Staré průmyslové regiony, jejichž rozvoj byl spjat s průmyslovou revolucí a které se vyznačovaly nepestitostí své odvětvové struktury, představovaly značně senzitivní oblast celospolečenské transformace v jednotlivých zemích. Západoevropské či severoamerické průmyslové regiony zažily úpadek již v šedesátých až osmdesátých letech dvacátého století. Jak ukazují například Castells (1993), Sadler (1992) či Hayter (1997), potíže těchto regionů byly následkem zostřené konkurence na světových trzích spojené s procesem rozvoje technologií a deindustrializace, na které navazují modernizace hospodářských a institucionálních struktur a posun k terciární a kvartérní sféře.

Tradiční průmyslové regiony v posttotalitních zemích byly postiženy ekonomickým úpadkem až po roce 1990. Transformační zkušenosti jejich západních předchůdců však byly přenositelné jen zčásti a to vzhledem k odlišnému původu a charakteru jejich potíží. Nepříznivé dědictví centrálně plánované ekonomiky se plně ukázalo na zranitelnosti středoevropských a východoevropských průmyslových regionů vůči nově se projevující mezinárodní konkurenci (Domanski, 2002 a Gorzelak, 2000). V tomto smyslu lze transformaci průmyslových regionů v postkomunistických zemích chápat také jako návrat do jejich přirozené vývojové trajektorie (Hampl, 1996).

---

¹ Často se v této souvislosti hovoří o výhradní aplikaci tzv. imperativního vládního přístupu k systémovým změnám ve střední a východní Evropě a to na úkor tzv. interaktivního přístupu. Viz Kregel, Matzner, Grabher (1992) nebo Pickel (1993) nebo Hausner (1998).

Přestože lze v restrukturalizaci² středoevropských a východoevropských průmyslových regionů vysledovat některé podobné rysy a navzdory počátečním pesimistickým předpovědím autorů jako Geisler (2001) či Gorzelak (2000) o nevyhnutelném úpadku těchto regionů, došlo v mnoha případech ke značně odlišnému vývoji relativně podobných oblastí. Odlišnost byla determinována nejen charakterem systémových a institucionálních změn na celostátní úrovni, ale také specifickými prvky, procesy a lokalizačními podmínkami vyskytujícími se v jednotlivých místech a regionech.

Práce, ve které bude porovnána restrukturalizace polského katovického regionu a ostravského regionu, proto bude zasazena do institucionálně-ekonomického pohledu. Vývojové dráhy postkomunistických průmyslových regionů nejsou uspokojivě vysvětlitelné tradičními teoriemi regionálního rozvoje. Zde lze spatřovat potenciál pro využití moderních institucionálních přístupů, které se dynamicky rozvíjejí v regionální vědě západních zemí. I v tomto případě je ovšem nutno problematiku restrukturalizace průmyslových regionů, resp. interpretaci a explanaci jejího průběhu rozšířit o unikátní proces systémových změn ve střední a východní Evropě.

---

² V práci je upřednostněn pojem restrukturalizace průmyslových regionů. Restrukturalizace regionu je spojována převážně s jeho hospodářskými složkami, což je adekvátní i z hlediska rozsahu práce. Revitalizace zase popisuje (zejména pozitivní) environmentální změny v rámci daného území. Spojením restrukturalizace a revitalizace dostáváme tzv. konverzi regionu (Adamčík, 1997). Transformace pak je procesem zahrnujícím vedle složky ekonomické také složky politické, sociokulturní, environmentální a další. Transformace regionu má kvalitativně nejširší význam, jenomže by byla v práci daného rozsahu jen těžko zachytitelná. Vzhledem ke složitosti a rozsahu změn v námi sledovaných regionech je proto vhodnější analyzovat jejich restrukturalizaci, která zdůrazňuje hospodářský pohled. Zejména ve své explanační části práce nezanedbává ani další významné aspekty problému, které s primárně hospodářskou perspektivou souvisejí.

1 Vymezení řešené problematiky, cíle a metody použité v této práci

V této kapitole je ve stručnosti vymezena oblast zaměření studie. Součástí kapitoly je formulace řešených cílů poznávacích, metodologických, pedagogických a aplikačních a specifikace metod, které jsou v práci použity.

1.1 Vymezení řešené problematiky

Tradiční průmyslové regiony jsou regiony, které se začaly rozvíjet především v období nástupu industrializace. V těchto regionech se rozvinula především ta odvětví, která zajišťovala ekonomický růst v období průmyslového rozvoje. Jednalo se zejména o těžký průmysl jako hornictví, hutnictví či v některých případech textilní průmysl. Tehdy průmyslové regiony zaznamenaly překotný a často chaotický prostorový a populační růst. Z urbanisticko-geografického hlediska jsou proto pro tyto prostorové entity charakteristické formy aglomerace či konurbace (blíže v kapitolách 4.1 a 5.1).

Rozvoj některých odvětví, který zpočátku působil jako motor růstu těchto regionů, se nakonec projevil ve značně jednostranném zaměření jejich odvětvové struktury. Také z institucionálního pohledu se staly tyto regiony dosti specifickými. Za agregovanými údaji o odvětvové struktuře regionů se skrývají dílčí mikroekonomické procesy odvozené od behaviorálních charakteristik obyvatelstva. Jak uvádějí Sadler (1992), Jurečka (2002), Hudson (1994) či Hayter (1997), tradiční průmyslové regiony se vyznačují specifickými institucionálními charakteristikami a to jak formálními tak i neformálními. Jedná se zejména o dominanci velkých podniků, která vytváří kulturu závislosti a oslabuje podnikatelskou aktivitu. S tímto souvisí také nepříliš inovativně zaměřené regionální prostředí (*milieu*) a určitá setrvačnost zakořeněných návyků. Nesmíme ovšem zapomenout na od těžké práce odvozenou vyšší míru solidarity, odpovědnosti a technicko-organizační disciplíny vůbec.

I když byly průmyslové regiony vystaveny v průběhu historie někdy i značným výkyvům v poptávce po svých výrobcích, z dlouhodobého hlediska byly jejich ekonomiky stále rostoucí. Jako přelomové období lze chápat šedesátá a sedmdesátá léta dvacátého století, kdy se naplno odhalila dlouhodobá neudržitelnost hospodářské monostruktury těchto regionů. S rozvojem technologií a deindustrializací spojený posun od fordistické průmyslové ekonomiky k postfordistické informační ekonomice vyvolal nutnost restrukturalizace tradičních průmyslových regionů. Tyto regiony se kvůli adaptaci na nové ekonomické podmínky musely definitivně rozloučit s „průmyslem dýmajících komínů“.

Restrukturalizaci tradičního průmyslového regionu je nutno obecně chápat jako dlouhodobý proces přeměn hospodářské a institucionální struktury regionu tak, aby mohlo být dosaženo cílů jako ekonomický růst regionu³, zvýšení konkurenceschopnosti regionu a zlepšení jeho životního a sociálního prostředí (Tkocz, 2001 či Szczepanski a Cybula, 1998)⁴. Restrukturalizace v tradičních průmyslových regionech a jejich adaptace na požadavky dané novými postfordistickými ekonomickými podmínkami by měly probíhat tak, ať se nezvyšuje sociálně-ekonomická diferenciací v rámci zemí, v nichž tyto regiony leží. Restrukturalizace tradičních průmyslových regionů by měla být úzce propojena s celostátní strukturální a regionální politikou.

Při vědomí rozsahu a složitosti problematiky je vhodné přistoupit k určitým zjednodušením, k soustředění se na vybrané hospodářsko-institucionální aspekty restrukturalizace průmyslových regionů. Pro tyto účely budeme proces restrukturalizace sledovat s ohledem na její:

- institucionální dimenzi⁵,
- obsahovou náplň (nejde pouze o konkrétní restrukturalizační programy a postupy, ale také vzájemné vztahy zúčastněných aktérů⁶),
- nástroje,

---

³ Pojem „hospodářský růst“ má poměrně ustálenou definici a je nejčastěji charakterizován jako „růst potenciálního reálného důchodu v čase“ (Frait, Zedníček, 1996). Pojem „hospodářský rozvoj“ je naproti tomu předmětem dlouhodobých diskusí. Po dlouhou dobu splýval a často ještě stále splývá s pojmem „hospodářský růst“. Indikátory jako hrubý domácí produkt, průměrný příjem či míra nezaměstnanosti se staly podkladem pro určení míry územního rozvoje. Ke spojování, resp. zaměňování ekonomického rozvoje s ekonomickým růstem dochází také proto, že se hospodářské ukazatele používají jak při tvorbě teoreticko-modelových koncepcí tak také pro nejrůznější politicko-praktické cíle. Hospodářský růst je nepochybnou součástí ekonomického rozvoje, avšak výše zmíněné deskriptory tvoří pouze jednu část atributů ekonomického rozvoje. Maier s Tödtlingem (1998) přidávají další „balíček“ prvků hospodářského rozvoje, které pojem kvalitativně rozšiřují. Hovoří se o tzv. „magickém pětiúhelníku rozvoje“, který zahrnuje růst, práci, rovnost a spravedlnost, participaci a nezávislost. I když lze asi jen s obtížemi kvantifikovat aspekty, jakými jsou rovnost a spravedlnost, participace či nezávislost, dochází k jejich praktické aplikaci např. ve formě principů evropských politik hospodářské a sociální soudržnosti jako subsidiarita, doplňkovost či partnerství.

⁴ Tyto cíle navíc bývají podrobněji specifikovány rozvojovými strategiemi pro jednotlivé regiony a obvykle se jejich dosažení spojuje se stimulací inovačních aktivit, podporou drobného a středního podnikání anebo různými formami zmírňování dopadů restrukturalizace na trh práce.

⁵ Instituce lze obecně definovat jako společenské uspořádání či pravidlo regulující vzájemné vztahy mezi jednotlivci i mezi společenskými skupinami. Představitelé institucionální ekonomie nabádají k rozlišování mezi formálními institucemi, které jsou tvořeny především zákony a vlastnickými právy a organizacemi, tedy hierarchickými strukturami složenými z jednotlivců, které vznikají a fungují na bázi existujících institucí. V této práci jsou organizace chápány jako formální instituce, resp. jejich součástí a budou označovány přídatným jménem „institucionálně-organizační“ a to vzhledem k častějšímu používání pojmu instituce v „organizačním“ kontextu. Neformální instituce pak jsou vnímány jako zvyky, tradice či vzorce chování.

⁶ Často se v této souvislosti uvádí důležitost kvalitativních charakteristik vzájemných vztahů zúčastněných aktérů, které jsou z širšího pohledu zařaditelné pod tzv. neformální instituce.

- empirickou dimenzi (slouží jako indikátor úspěšnosti provedených restrukturalizačních opatření. Jedná se o indikátory jako nezaměstnanost, regionální HDP či změny v sektorové struktuře).

Obecnější procesy modernizace, stručně vyjádřitelné jako přechod od fordismu k postfordismu, zahrnují procesy deindustrializace, terciarizace a nárůstu počtu malých a středních firem. Tkocz (2001), Castells (1993) a Harvey (1989) zdůrazňují, že se tyto procesy odehrávají v kontextu globalizace a tvoří rámec restrukturalizace všech průmyslových regionů ve vyspělejších zemích světa.

Specificky pro regiony z tranzitivních zemí pak jsou důležité také systémové změny, které se z ekonomického hlediska projevují vedle přechodu od totalitního k demokratickému politickému systému zejména formou transformace z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní a změny vlastnických struktur, které zásadně ovlivňují regionální restrukturalizaci. Podle Gorzelaka (2000) je restrukturalizace průmyslových regionů v tranzitivních zemích procesem dlouhodobým, trvajícím 15-25 let.

Práce je zpracována přístupem od širšího, obecnějšího pojetí (restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v zrcadle ekonomických změn) k užšímu, detailněji a aplikačně zaměřenému zkoumání a komparaci restrukturalizace ostravské aglomerace a katovické konurbace. Velká pozornost bude věnována jak celostátním, tak i regionálním faktorům a mechanismům, které determinovaly průběh restrukturalizace obou regionů.

Problematika hospodářských a institucionálních souvislostí restrukturalizace obou regionů a jejich komparace je tedy předmětem této studie. Objektem zájmu této práce je území katovické konurbace a ostravské aglomerace⁷ s důrazem na utváření jejich ekonomicko-prostorových struktur jako důsledek transformačních procesů mezi léty 1989-1999⁸. Vzhledem ke své relativní geografické blízkosti vytváří oba průmyslové regiony značně problematický prostor, který bývá někdy dokonce vnímán jako největší regionální

⁷ Pojem katovická konurbace je ekvivalentní s pojmy katovický region, katovické vojvodství, Horní Slezsko, hornoslezský region, hornoslezská konurbace. Ostravská aglomerace pak je z praktických důvodů tvořena územím města Ostravy coby jádra aglomerace, dále územím okresů Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín a Opava, které tvoří zázemí aglomerace a konečně okresu Bruntál, který je periferií. Jedná se tedy o území totožné s dnešním Moravskoslezským krajem. Bližší vymezení těchto území a zdůvodnění těchto vymezení lze nalézt v kapitolách 4.1 a 5.1.

⁸ Restrukturalizační období mezi léty 1989-1999 nebylo zvoleno náhodou. Významným důvodem je administrativní uspořádání, které se v tomto období ani v jednom ze sledovaných regionů nezměnilo. Na administrativní uspořádání se váží také územní statistické ukazatele, které se svým vymezením ve zkoumaném desetiletí nezměnily. Analyzované období svou délkou koresponduje s rozsahem práce. A je třeba zdůraznit, že se jedná o symbolickou jednu dekádu, ve které se již projevily základní restrukturalizační a transformační trendy v obou regionech.

problém v Evropě (Gorzalak, 2000). Na druhé straně jsou oba regiony situovány přibližně uprostřed severojižního evropského sídelního koridoru Varšava – Vídeň, který se při lepším komunikačním napojení může změnit na geoeconomickou osu celoevropského významu (Kuta, 2002).

Práce by měla odpovědět na hypotézu, zda restrukturalizace polského hornoslezského regionu probíhala méně spontánně, rozvázněji a řízeněji, nežli tomu bylo v případě Ostravska. Až do poloviny devadesátých let se projevovaly transformační trajektorie obou regionů relativně podobně, poté však došlo k výraznější diferenciaci jejich hospodářských ukazatelů. Další hypotézou je, že v případě restrukturalizace ostravské aglomerace byl ze strany státu kladen větší důraz na iniciativu místních aktérů, na endogenní přístup.

1.2 Cíle práce

Jak již bylo ukázáno, transformace starých průmyslových regionů v kontextu systémových změn ve střední a východní Evropě reprezentuje dosud bezprecedentní problematiku. Existuje proto značný zájem na vyplnění stávajících mezer v poznání těchto nesmírně závažných sociálně-ekonomických procesů. To vytváří dostatečný prostor pro realizaci a přínosy studie, která by nejenže měla napomoci tyto mezery vyplnit, ale zároveň by měla poskytnout institucionálně-hermeneutickou interpretaci a explanaci restrukturalizačních procesů v obou sledovaných regionech⁹. Cíle práce lze proto rozdělit do čtyř skupin a to na poznávací, metodologické, pedagogické a aplikační.

Poznávacím cílem práce je komparace a vymezení společných znaků a rozdílů v restrukturalizaci ostravského a katovického průmyslového regionu. Dalším cílem je identifikace faktorů a mechanismů na regionální a celostátní úrovni, které ovlivnily změny v hospodářské struktuře a ekonomické charakteristiky obou regionů a determinovaly průběh restrukturalizace obou oblastí. Pomocí vybraných indikátorů bude ukázáno, jak se v období let 1989 – 1999 změnily hospodářské charakteristiky obou sledovaných regionů.

Metodologický cíl práce spočívá v institucionálně-hermeneutické interpretaci a explanaci restrukturalizace průmyslových regionů v procesu systémové transformace ve střední a východní Evropě. Při vědomí toho, že restrukturalizace průmyslových regionů v tranzitivních zemích je značně odlišná od restrukturalizace těchto regionů v zemích

---

⁹ Jak upozorňují Blažek a Uhlíř (2002), Lee a Wills (1997) anebo Maskell a kol. (1998), institucionální ekonomie v kombinaci s hermeneuticky založenými teoriemi regionálního rozvoje představuje v současnosti nejdynamičtější se rozvíjející směr v regionální vědě. Tyto přístupy se snaží o zachycení konstelace faktorů vedoucích k regionálnímu rozvoji. Zatímco v případě restrukturalizace průmyslových regionů v západní Evropě byly tyto přístupy již aplikovány, v případě restrukturalizace průmyslových regionů postkomunistických zemí probíhající v unikátním kontextu systémových změn jim nebyla věnována prakticky žádná pozornost.

vyspělých, by měly výsledky práce napomoci k tvorbě nového institucionálně-hermeneutického přístupu k restrukturalizaci průmyslových regionů v tranzitivních zemích.

Doprovodným *pedagogickým cílem* je začlenění nových poznatků získaných při realizaci studie do výuky předmětů zabývajících se regionálním rozvojem.

Aplikační cíl práce spočívá ve využití interpretace a explanace restrukturalizace obou regionů při korekci aktivit regionálních a celostátních aktérů regionálního rozvoje. Pouze prostřednictvím identifikace minulých nedostatků mohou tito přizpůsobit své aktivity aktuálním požadavkům a tématům regionálního rozvoje a předcházet potížím budoucím.

1.3 Metody použité v práci

Pro to, aby byly naplněny výše specifikované cíle, je nutno použít relevantní metody empirického a teoretického poznání.

Komparativní (srovnávací) metody dnes zažívají svou oprávněnou renesanci, protože nám umožňují porovnat podobné celky či jevy v rozdílných kontextech. Pro naše účely je nejpodstatnější jeden ze směrů komparativní metody, který je označován jako *area studies*. Tento přístup spočívá ve srovnání území, u nichž lze předpokládat jistou podobnost vyplývající z jejich ekonomicko-územního a sociálně-kulturního vývoje.

Protože zkoumané téma představuje novou a bezprecedentní problematiku s dosud spíše hledanými než nalezenými vysvětleními, bude jako *metodologický přístup zvolena kombinace institucionální ekonomie s hermeneutikou*. Kombinace těchto přístupů je užitečná především pro interpretaci a explanaci zjištěných empirických dat.

První část práce, která je zaměřena na vymezení problému restrukturalizace, je založena na analýze dostupných literárních zdrojů týkajících se transformace tradičních průmyslových regionů. V této části jsou vyjmenovány cíle práce, stejně jako použité metody a dále jsou v ní formulovány základní hypotézy. Je zde také vymezena základní terminologie potřebná pro realizaci dalších částí této studie.

Kapitola druhá je zaměřena na teoretická východiska práce. Proces restrukturalizace tradičních průmyslových regionů je přitom zasazen do širšího teoretického kontextu. Restrukturalizace průmyslových regionů v posttotalitních ekonomikách je zřetelně diferencována od restrukturalizace jejich západoevropských a amerických předchůdců. Sled témat v rámci kapitoly se povětšinou řídí chronologickým hlediskem.

Třetí kapitola uzavírá teoretickou část práce a podobně jako druhá kapitola je založena na analýze dostupných sekundárních pramenů. V této části práce je pomocí analyticko-deskripčního přístupu zachycen posun od tradičního k současnému vnímání regionálního

rozvoje, což slouží jako užitečný podklad pro následné prozkoumání a vyhodnocení restrukturalizace tradičních průmyslových regionů Ostravska a Horního Slezska z institucionálně-hermeneutického pohledu.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na průběh restrukturalizace ostravské aglomerace. Nejprve je vymezeno území ostravské aglomerace a to jak na bázi nodality, tak také za pomoci principu účelovosti. Pomocí metod indukce, dedukce, metody historické a sektorové analýzy je posléze specifikován hospodářsko-prostorový vývoj ostravského průmyslového regionu v čase. Průběh restrukturalizace regionu pak je sledován v rovině jejího institucionálního a obsahového zajištění a to jak na územně-řádovostní, tak i na funkční úrovni a to převážně za pomoci dedukce a určitého stupně abstrakce. **Čtvrtá kapitola tvoří tezi práce** ukazující restrukturalizaci ostravského průmyslového regionu převážně z hlediska relevantních faktorů a mechanismů stojících v pozadí restrukturalizačních procesů. I z tohoto důvodu je kapitola doplněna vybranými empirickými daty dokumentujícími průběh restrukturalizace ostravského průmyslového regionu.

Kapitola pátá ukazuje průběh restrukturalizace polského hornoslezského regionu. Pomocí metody analogie jsou provedeny tytéž kroky, jako u hodnocení ostravské oblasti. Také zde je hlavní důraz kladen na vysvětlení a interpretaci zjištěných informací a to za použití kombinace institucionální ekonomie s hermeneutikou. **Kapitola tvoří antitezi práce a to vůči části čtvrté.** V obou kapitolách jsou zčásti naplněny poznávací a metodologické cíle práce.

Šestá část práce tvoří syntézu vzhledem k části čtvrté a páté a uzavírá aplikační část studie. Empirickou formou jsou ověřovány hypotézy formulované na začátku práce a předchozí zjištění jsou zasazena do širšího kontextu. Takto kapitola završuje poznávací a metodologické cíle práce. Z velké části je zde aplikována metoda komparační, jenž je dílčím způsobem (při porovnání pozice regionů v rámci vlastních zemí) použita už v předchozích dvou částech práce. Průběžné výsledky restrukturalizace obou regionů jsou ukázány empirickou formou se zaměřením na důležité hospodářské ukazatele a na změny v sektorové struktuře obou regionů v průběhu jejich restrukturalizace.

Sedmá kapitola je věnována shrnutí a zhodnocení poznatků a výsledků, ke kterým práce dospěla. Nejsou zde opomenuta ani doporučení a to zejména pro české aktéry regionálního rozvoje. Na konci kapitoly pak jsou nastíněna témata pro další vědeckou práci v oblasti řešené problematiky.

Celá studie je završena **závěrem**, který hutným způsobem ukazuje, jak byly naplněny cíle této práce.

Velkou výhodou při psaní této studie byl autorův přímý, nezprostředkovaný kontakt s realitou tradičních průmyslových regionů procházejících složitými restrukturalizačními procesy. Poznatky z katovického a ostravského regionu, založené na nestrukturovaných rozhovorech s relevantními aktéry regionálního rozvoje, pozorování a získávání územních statistických dat, byly systematicky porovnávány. Takto získané cenné informace vhodně doplnily studium značného množství literatury vztahující se k tématu a dotvořily celkový charakter práce.

2 Teoretická východiska restrukturalizace průmyslových regionů

Tradiční průmyslové regiony, jejichž vznik se datuje s nástupem industrializace, sehrávaly i přes poptávkové výkyvy dlouhodobě úlohu hospodářských motorů pro jednotlivé ekonomiky. Rozvojem technologií a deindustrializací indukovaná konkurence na světových trzích v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století zapříčinila ekonomický úpadek těchto regionů, které tak poprvé v historii ztratily svou dominanci. V důsledku ekonomického úpadku byly tyto regiony nuceny podstoupit mnohdy nelehkou restrukturalizaci tak, aby se mohly přizpůsobit novým institucionálním a hospodářským podmínkám a opustit fordistickou trajektorii svého vývoje.

Některé z těchto regionů se dokázaly restrukturalizovat úspěšně, jiné méně úspěšně. Ukazuje se, že tradiční lokalizační faktory a rozvojová paradigmatata se vlivem globálních procesů značně pozměnily a staré průmyslové regiony jsou nuceny se aktivně těmto okolnostem přizpůsobit.

Zcela specifickou kategorií pak představují tradiční průmyslové regiony v postkomunistických zemích, jejichž vývoj byl na dlouhou dobu izolován od světové konkurence. Jejich úpadek po roce 1989 se zásadně odlišuje od původu a charakteru potíží jejich západních předchůdců. Postkomunistické regiony se vydaly zcela specifickými a dosud bezprecedentními vývojovými dráhami.

Tato kapitola proto ukazuje tradiční přístupy k průmyslovým regionům z doby, kdy ještě nebyly nuceny podstupovat mnohdy náročný proces restrukturalizace, aby se pak dostala k samotnému procesu restrukturalizace a to v kontextu širších hospodářsko-spoločenských souvislostí. Od restrukturalizace průmyslových regionů ve vyspělých ekonomikách se poté pozornost přesouvá na specifický kontext systémových změn ve středoevropském prostoru a jeho jednotlivých zemích. Specifické podmínky ve středoevropských tranzitivních ekonomikách výrazně ovlivnily restrukturalizaci zdejších průmyslových regionů a diferencovaly ji od již proběhnuvších restrukturalizací ve vyspělých západních zemích. Řazení témat v rámci této kapitoly se povětšinou řídí chronologickým hlediskem a širší kontext objasňující podkapitoly 2.2 a 2.3 jsou navíc pojaty přístupem od komplexního k parciálnímu.

2.1 Tradiční (pre-restrukturalizační) přístupy k průmyslovým regionům ve vyspělých zemích

2.1.1 Ke vzniku a nárůstu významu tradičních průmyslových regionů aneb neintervencionistické období

Pro hospodářství devatenáctého století v mnoha průmyslových zemích byl typický režim extenzivní akumulace, který se projevoval konkurenčními hospodářskými vztahy, převládajícími menšími firmami na atomizovaných trzích a teprve vznikajícími odbory (Tickell a Peck, 1992). Hlavními průmyslovými odvětvími v tomto období byly textilní průmysl, oděvní průmysl a kovozpracující průmysl. Se stále větší potřebou budování infrastruktury a široce chápanými postupnými technologicko-institucionálními změnami se rozrůstá význam průmyslu založeného na surovinách, tedy průmyslu uhlí, železa a oceli a chemického průmyslu. Právě tento těžký průmysl se s ohledem na výnosy z rozsahu nemusel chovat konkurenčně, ale oligopolisticky či monopolisticky. Převážně v těchto odvětvích probíhal také technologicko-organizační pokrok. Stát se omezoval na poskytnutí potřebné infrastruktury v oblasti dopravy a to formou výstavby železnic a cest a investicemi do lodní dopravy, stejně jako na zásobování vodou a energií, sběr odpadu, zdravotnictví a školství (Maier, Tödtling, 1998).

Prostorová organizace tohoto období se vyznačovala silnou tendencí k aglomerování, protože doprava byla na jedné straně ještě nepříliš rozvinutá, na druhé straně však nabyly lokalizační výhody velké důležitosti¹⁰ a to s ohledem na velký počet menších firem. Vzhledem k tehdy dlouhému pracovnímu dni a omezeným dopravním možnostem byla důležitá také územní blízkost bydlíšť a pracovišť, zcela ignorující environmentální aspekty života¹¹. Z urbanisticko-geografického hlediska jsou tedy pro tradiční průmyslové regiony charakteristické formy aglomerace či konurbace.

Kromě toho se tyto regiony vyznačovaly silnou koncentrací pouze jednoho odvětví při převažujících lokalizačních efektech (viz podkapitola 2.1.4), která se stala jednou z hlavních příčin jejich pozdějšího úpadku a nutnosti diverzifikace jejich odvětvové struktury. Velké firmy v těžkém průmyslu, které se těšily výnosům z rozsahu a prováděly postupnou

---

¹⁰ Klasickým představitelem silně neoklasických lokalizačních teorií je Alfred Weber, který se zabýval především dopravními náklady (např. Maier a Tödtling, 1997).

¹¹ Typickým příkladem v rámci zkoumané ostravské aglomerace je v tomto ohledu původně samostatná obec Vítkovice, která je dnes městskou částí Ostravy. Plochy obytné se nacházejí v bezprostřední blízkosti ploch určených k výrobě. Střed obce s funkcí obytnou a občanskou vybaveností je souvisle prstencovitě obklopen továrnami. Takovéto příklady však lze najít prakticky ve všech starých průmyslových aglomeracích a konurbacích.

mechanizaci výrobních postupů, začaly v hospodářství dominovat. Režim čistě extenzivní akumulace, který vycházel z řemesel, manufaktur a obchodu, byl vystřídán kombinací extenzivní a intenzivní akumulace, v němž docházelo především k investicím do odvětví těžby surovin, výroby železa a oceli. Tradiční průmyslové regiony zažily na konci devatenáctého a na začátku dvacátého století neobyčejný, ale také neregulovaný růst a to ve vazbě na převažující ekonomické koncepce té doby a na neexistenci regionální politiky, která spatřila v konkrétnější podobě světlo světa přibližně o půl století později.

2.1.2 Neoklasické a neoliberalní přístupy

Tyto koncepce jsou chronologicky vůbec prvními, které se vyjádřily k problematice hospodářského růstu tradičních průmyslových regionů. Základní myšlenka teorií regionálního rozvoje inspirovaných neoklasickými a neoliberalními přístupy vychází z toho, že cenové rozdíly v rámci hospodářství představují signály pro investiční příležitosti, resp. pro prostorový přesun výrobních faktorů. Hospodářské subjekty podle teorie reagují na tyto příležitosti, resp. stavy nedostatku až do té doby, dokud se cenové rozdíly a stavy nedostatku opět nevyrovnají. Tyto mechanismy však budou fungovat jen tehdy, pokud přijmeme určité předpoklady (viz Maier, Tödtling, 1998):

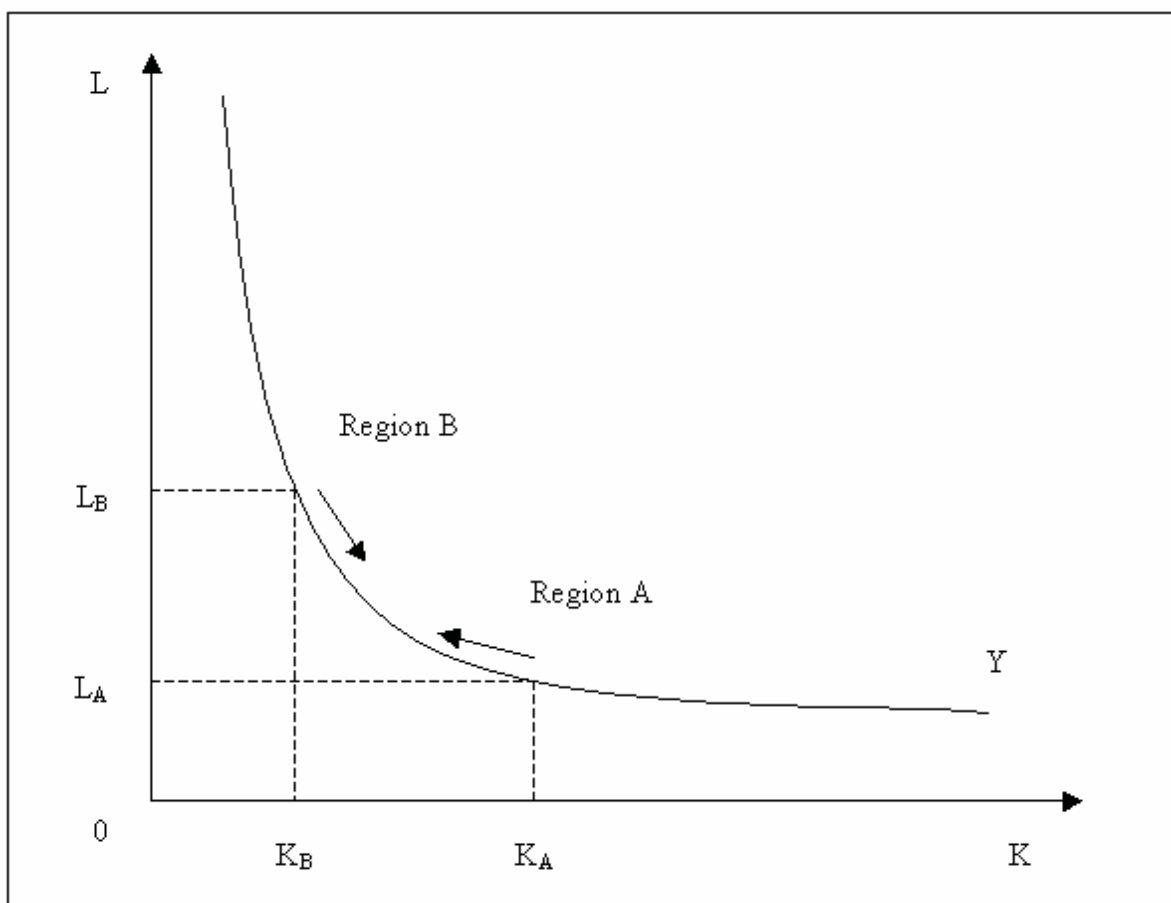
- Hospodářské subjekty se snaží maximalizovat svůj užitek. Pro podniky je to shodné s maximalizací zisku.
- Hospodářské subjekty jsou dokonale informovány o všech relevantních cenách.
- Všechny ceny jsou pružné.
- Na všech trzích vládne atomistická konkurence. Proti sobě vždy stojí dostatečná nabídka a poptávka a to tak, že nikdo nemůže ovlivnit tržní cenu.
- Speciálně pro prostorovou dimenzi je nutná dokonalá mobilita výrobních faktorů mezi regiony. Tak se stírají prostorové rozdíly v rámci regionu a je ignorována vzdálenost mezi jednotlivými regiony.

Abychom viděli, jakým způsobem působí tyto předpoklady na rozvoj regionů, předpokládejme, že existují dva regiony (A a B), které využívají stejnou výrobní technologii, přičemž region A vyrábí kapitálově intenzivněji než region B. Protože region A nasazuje relativně více kapitálu (což je situace typická pro tradiční průmyslové regiony) než pracovní síly, mzdová sazba regionu A leží nad mzdovou sazbou regionu B. Mezní produkt kapitálu v regionu A však je vzhledem k vyššímu kapitálovému nasazení nižší než v regionu B. Tímto vzniká pro pracovní síly stimul stěhovat se z regionu B do regionu A. A protože se kapitál

bude stěhovat podle výše úroku, bude plynout v opačném směru, neboli z regionu A do regionu B (viz také obrázek č.1).

Tyto procesy povedou k tomu, že poměr nasazení práce a kapitálu se v obou regionech změní. Region A, který byl původně kapitálově intenzivnější, se stane kapitálově méně intenzivním, kdy kapitál plyne z regionu pryč, ale pracovní síla se přistěhovává, region B zase kapitálově více intenzivním, kdy kapitál plyne do regionu a pracovní síla se odstěhovává. Tímto způsobem se začíná kapitálová intenzita v obou regionech vyrovnávat. Tento proces se zastaví až tehdy, když neexistují rozdíly mezi výškou mzdy a úrokem v obou regionech.

Obrázek 2.1: Přesun faktorů při interregionálních rozdílech

Zdroj: Maier, Tödtling (1998)

Volný, bezpřekážkový pohyb výrobních faktorů nakonec v neoklasickém modelu vede k vyrovnávání mzdových a úrokových rozdílů mezi regiony. Protože meziregionální

nerovnosti se podle těchto přístupů po určitém čase v zásadě automaticky vyrovnávají, staví se zastánci těchto teorií odmítavě také k regionální politice¹².

2.1.3 Keynesiánské období po druhé světové válce

Až do padesátých let dvacátého století byla regionální politika (která v té době ještě nevystupovala jako samostatná politika) většiny evropských zemí motivována sociálními důvody. Existoval zájem na vytvoření kvalitnějších a spravedlivějších životních podmínek pro obyvatelstvo po II. světové válce. Ta opatření hospodářských a sociálních politik, která měla teritoriální charakter, byla podmíněna nutností vyrovnávání prostorových sociálně-ekonomických nerovností.

Od padesátých do začátku šedesátých let minulého století pak dochází k rozvoji koncepcí zaměřených převážně na růst a rozvoj regionů a pozornost se přesunula od sociálních priorit k cílům ekonomickým. Nastal pravý rozkvět teorií zaměřených na hospodářský růst regionů. Akcentována byla industrializace, která se měla rozšířit i do zaostalých regionů.

Význam industrializace a průmyslových regionů byl proto implicitně reflektován také v prvních keynesiánských přístupech k regionálnímu rozvoji, jakými jsou teorie exportní báze od Northa (1955), teorie pólů růstu od Perrouxe nebo teorie kumulativních příčin od Myrdala (1957).

Teorie exportní báze

Podstata jevu, na který je teorie exportní báze zaměřena, spočívá v měnící se poptávce po výrobcích zejména těžkého průmyslu. Při poklesu poptávky např. po oceli bývají ohroženy právě regiony s dominantní pozicí několika velkých podniků. Nejsou-li schopny velké podniky prodávat své výrobky, jsou nuceny snižovat své náklady. To se často děje redukcí mzdových nákladů a tedy snižováním počtu pracovních sil. Vzhledem k nejistotě a stagnujícím příjmům spotřebitelé nejsou příliš ochotni utrácet své disponibilní prostředky.

---

¹² Stojí za povšimnutí, že i přesto, že je neoklasická teorie v zásadě neintervencionistická, došlo v třicátých letech ve Velké Británii k přijetí opatření na zvýšení mobility pracovních sil. Šlo o intervence nikoliv proti působení tržních sil, ale naopak s cílem posílit nedostatečně fungující tržní mechanismus na trhu práce. Jednalo se především o podporu dojíždějícím, jednorázovou finanční pomoc při stěhování, pomoc při obstarání bytu v imigračním regionu s nižší mírou nezaměstnanosti, rekvalifikace apod. Během dvaceti let tak bylo ve Velké Británii podpořeno stěhování více než 500 tisíc obyvatel z problémových do prosperujících regionů. Tento koncept, který se označuje jako „dělníci za prací“ (*workers to the work*), se ovšem v mnoha ohledech projevil nepříliš šťastně. Selektivností migrace došlo nejen k zeslabení lidského potenciálu emigračních regionů, ale také ke snížení poptávky v těchto regionech a dalšímu řetězci nepříznivých procesů. Nebylo lehké najít ani cílové regiony s poptávkou po práci. Stěhování navíc bylo prováděno za cenu vysokých sociálních nákladů. Podpora emigrace z problémových regionů tak nepředehla příčinám problémů, ale pouze se snažila o zmírnění jejich následků (viz Blažek - Uhlíř, 2002 nebo Prestwite - Taylor, 1990).

Jako první to pocítují obchodníci s luxusním zbožím a také oni se musí zaměřit na snižování svých nákladů. Posléze se nepříznivý domino efekt rozšíří na celé regionální hospodářství a oblast se dostává do úpadkové trajektorie.

Existuje pochopitelně také opačný fenomén, kdy úspěch jednoho či několika málo dominantních odvětví determinuje ekonomický růst celé oblasti.

Podle teorie exportní báze tvoří podniky, jejichž výrobky se exportují do jiných regionů a zemí, tzv. hospodářskou či exportní bázi (*basic sector*). Zbytek regionálního hospodářství, tedy jeho neexportní část, představuje tzv. lokální sektor či *non-basic sector*. Růst exportní báze pak představuje nejvýznamnější determinantu růstu lokálního sektoru.

Vztah mezi exportní bází a lokálním sektorem je klíčem k pochopení této teorie. Přírůstek důchodu z exportu vyvolává působení multiplikačního efektu v lokálním sektoru, což vede k přírůstku důchodu v regionu. Multiplikátor exportní báze svým působením v principu odpovídá Keynesově multiplikátoru. V tomto případě ovšem úvodní impuls vychází z exportu a nikoli ze strany státních výdajů.

Předpokládejme, že se ekonomika skládá pouze ze dvou sektorů: exportního sektoru a lokálního sektoru. Velikost důchodu exportního sektoru bude rovna Y_X a lokální sektor bude mít důchod odpovídající hodnotě Y_L . Celkový důchod regionu, který označíme jako Y , pak bude roven:

$$Y = Y_X + Y_L \quad (1)$$

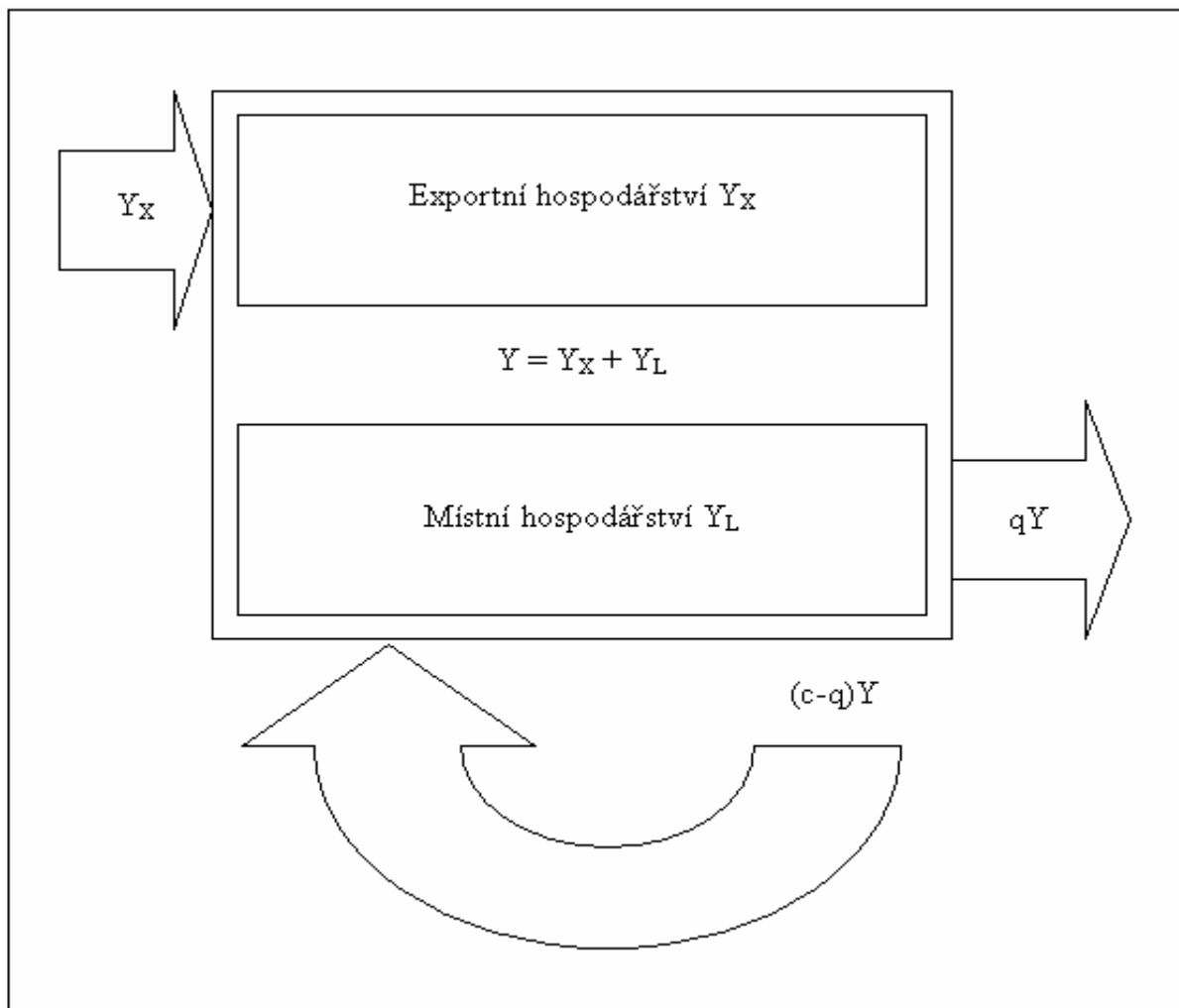
Exportní důchod je závislý na mimoregionální poptávce, proto jej lze považovat za exogenní veličinu. Důchod lokálního sektoru pak závisí na velikosti poptávky v regionu a na tom, jak velký podíl poptávky v regionu zůstává. Důchod lokálního sektoru je tedy roven:

$$Y_L = (c-q)Y \quad (2)$$

Kde c představuje marginální sklon ke spotřebě. Jde o ten podíl dodatečného důchodu, který obyvatelé regionu vydají na spotřebu. Marginální sklon k importu je pak představován q . Jde o tu část dodatečného důchodu, která se vydá na dovezené zboží.

S narůstajícím c se zvětšuje i podíl důchodu vracejícího se zpátky do regionální ekonomiky. Se zvětšujícím se q uniká pryč z regionu i větší část dodatečného důchodu a snižuje se jeho efekt v regionu samotném.

Obrázek 2.2: Princip multiplikátoru exportní báze

Zdroj: Maier, Tödting (1998)

Rovnice (1) a (2) nám ukazují souvislost mezi celkovým důchodem regionu a jeho exportním důchodem. Po dosazení vztahu (2) do vztahu (1) dostaneme:

$$Y = Y_X + (c-q)Y \quad (3)$$

A po úpravách:

$$Y_X = Y(1-c+q) \quad (4)$$

A nakonec zobrazíme celkový příjem regionu jako funkci exportního důchodu:

$$Y = \frac{Y_x}{1-c+q} \quad (5)$$

Ze vztahu (5) lze odvodit multiplikátor exportní báze m_x :

$$m_x = \frac{1}{1 - c + q} \quad (6)$$

Lze konstatovat, že i přes mnohé nedostatky teorie exportní báze dané jak dobou vzniku, tak i některými jejími nevysvětlenými aspekty, se už mnohokrát prokázalo její praktické využití. Teorie podává poměrně jednoduchý obrázek hospodářského růstu regionu a je vhodná pro krátkodobé analýzy. U malých, průmyslově orientovaných regionů s vysokým podílem regionálního exportu nám koncepce přijatelným způsobem vysvětluje zdroj jejich hospodářského růstu. Naopak u územně rozsáhlejších regionů a při posuzování dlouhodobějších trendů teorie exportní báze naráží na mnohé překážky (viz např. Maier, Tödtling, 1998)¹³.

Odvětvová polarizace

Teorie z okruhu polarizačních přístupů staví na slabinách koncepcí neoklasických. Kritice byly podrobeny zejména tyto dva neoklasické argumenty:

- ekonomika automaticky tenduje k prostorové rovnováze,
- hospodářská politika by se měla zaměřit na fungování tržního mechanismu a nezasahovat do hospodářských procesů.

Na rozdíl od neoklasických koncepcí odvozuji polarizační přístupy své argumenty induktivně, na bázi podrobných empirických výzkumů. Tyto výzkumy ukázaly, že neoklasické koncepce jsou až příliš optimistické, pokud se jedná o konvergenční prostorové ekonomické tendence. Polarizační přístupy naopak tvrdí, že hospodářský vývoj vede z regionálního hlediska spíše k zesílení diferencí, a považují výrobní faktory za heterogenní a alespoň částečně imobilní, což zabraňuje možnosti jejich dokonalé substituce a tendencím k vyrovnávání cen faktorů. Navíc se trhy nevyznačují dokonalou konkurencí a informace se v prostoru šíří značně selektivně. Příznivci koncepce polarizace také dávají důraz na silnou provázanost hospodářství se sociálním a politickým prostředím.

---

¹³ Významnou podobnost s teorií exportní báze vykazuje Leontieffův input-output model. Input-output model je rozsáhlejší, nežli jednoduchý model exportní báze a na rozdíl od ní dává do popředí vzájemné závislosti mezi jednotlivými sektory.

Francois Perroux v mnoha studiích ukázal (např. Perroux, 1950), že hospodářský růst nevzniká rovnoměrně, ale má základ v tzv. motorické jednotce. Touto jednotkou je odvětví hospodářství, které vykazuje nadprůměrný růst a prostřednictvím meziodvětvových vazeb ovlivňuje odvětví ostatní. Takto může motorická jednotka pohánět rozvoj celého hospodářství. Impulzy z motorické jednotky mají původ především v realizaci externích a interních úspor a v inovacích.

Prostorová polarizace a kumulativní kauzace

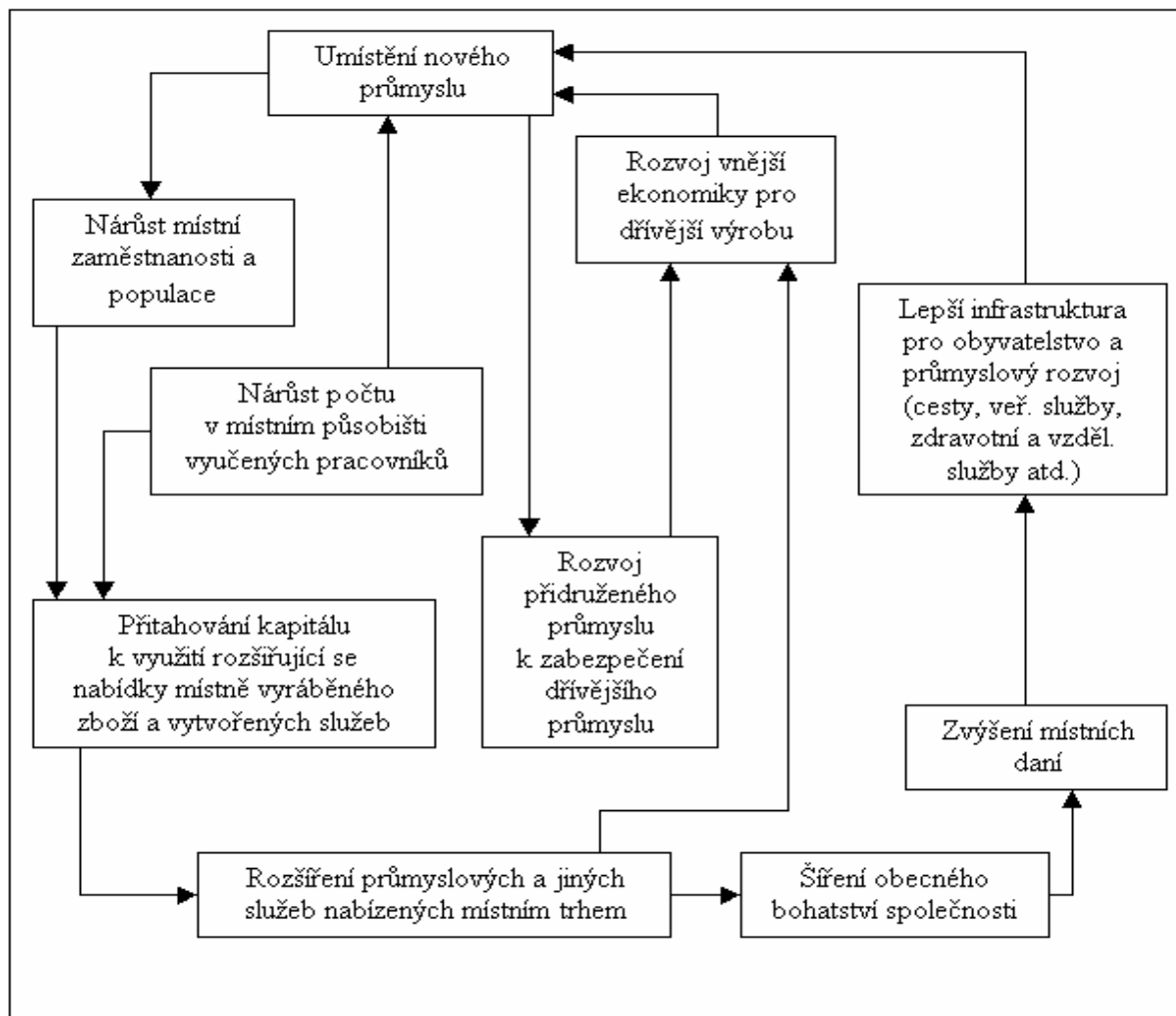
Perrouxova teorie vymezila zcela nové principy hospodářského růstu, ale zůstala pouze u sektorového pojetí. O regionální dimenzi ji později obohatili zejména Gunnar Myrdal (1957) a Alfred Hirschman (1958).

Myrdal svou teorii dává do částečného protikladu s neoklasickým přístupem, u kterého jakýkoliv odklon od rovnováhy vyvolává procesy, které odchýlené ekonomické veličiny vedou zpátky k jejich rovnovážné hodnotě. Myrdal připouští, že mohou existovat mechanismy, které působí konvergenčně, ale zároveň argumentuje, že existují souvislosti, které na původní odchylku od rovnováhy působí tím způsobem, že ji ještě zesílí. Impulzy pozitivního i negativního směru se v průběhu doby kumulují a vykrystalizují do stabilnějších rozvojových rozdílů. Zesílení či redukce rozvojových diferencí pak závisí na tom, zda existují konvergenční či divergenční efekty zpětné vazby.

V této souvislosti Myrdal, resp. Hirschman hovoří o rozšiřujících (*spread*), resp. prosakujících (*trickling-down*) efektech a stahujících (*backwash*), resp. polarizačních (*polarisation*) efektech. Pojmy rozšiřující a prosakující efekty zahrnují všechny mechanismy, které vedou k prostorovému rozšiřování rozvojových impulsů. Pozitivní efekt je přenášen do sousedních regionů a tím je prostorově rozšiřován (např. prostřednictvím subdodavatelů z okolních regionů pro růstové odvětví). Stahující či polarizační efekty oproti tomu obsahují takové mechanismy, pomocí kterých se pozitivní rozvojový impuls projeví v ostatních regionech negativně (např. odchodem kvalifikovaných pracovních sil do regionu, ve kterém je přítomno „hnací“ odvětví). Vývojová trajektorie jednotlivých regionů pak je dána tím, zda převažují efekty rozšiřující anebo stahující.

Na klasické polarizační teorie navázaly některé další koncepce, jako póly růstu a rozvoje, které akcentovaly difúzi informací a rozvoj regionu pokládají za evoluční proces anebo modely centrum-periferie, které vedle ekonomických příčin prostorových nerovností zdůrazňují především společenské a politické aspekty problému.

Obrázek 2.3: Myrdalův model kumulativního působení

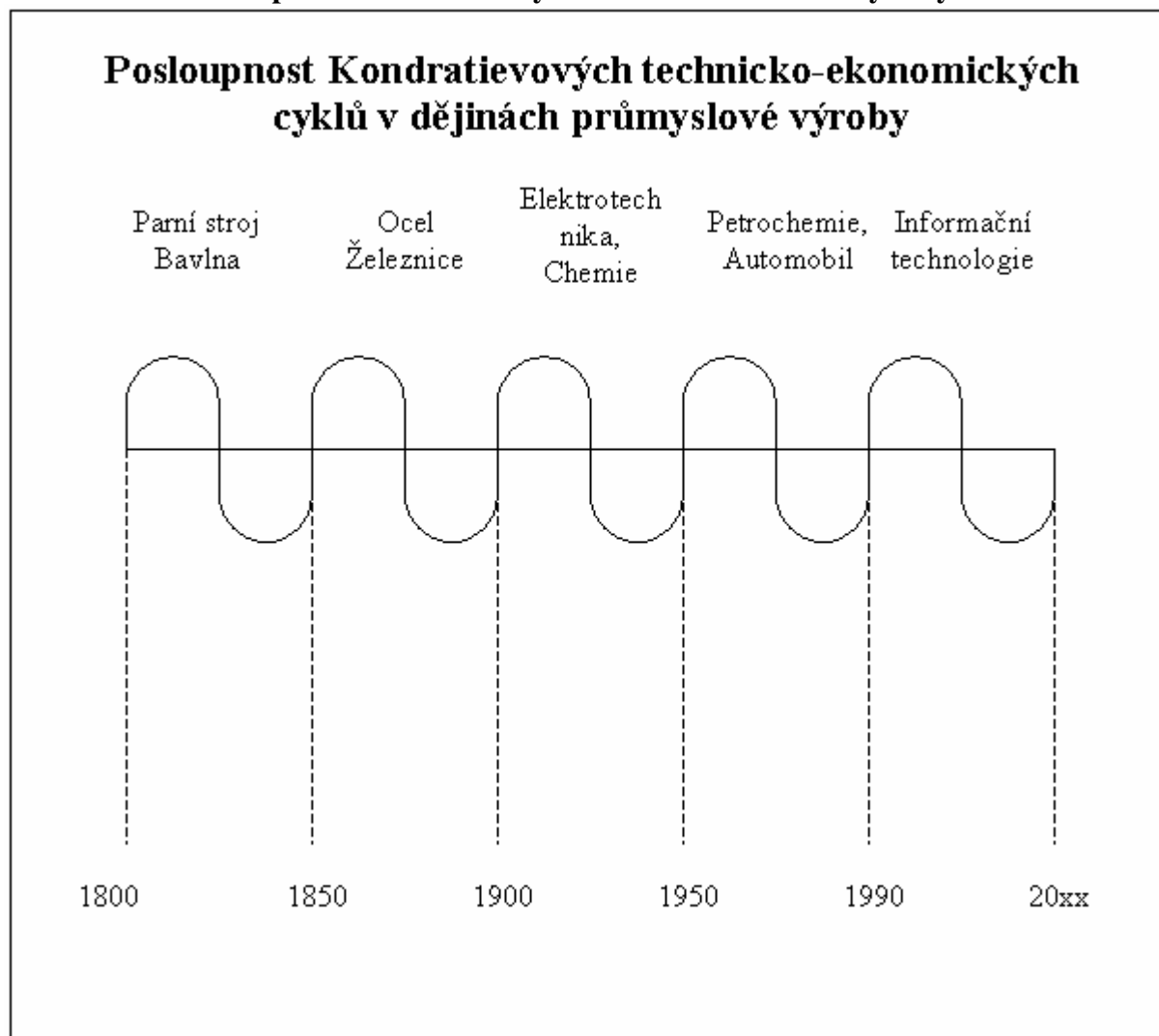
Zdroj: upraveno podle Armstrong, H. a Taylor, J. (1993)

Jakkoliv nepředstavují polarizační koncepce ucelenou teorii, našly v hospodářsko-politické a regionálně-politické praxi padesátých a šedesátých let minulého století značný ohlas. Podobně jako u teorie exportní báze a s ohledem na tehdejší hospodářské a politické podmínky působily jako hnací jednotky velmi často právě průmyslové regiony.

2.1.4 Ostatní koncepce

Vývoj v průmyslových regionech bývá často dáván do souvislosti s Kondratievovou *teorií dlouhých vln ekonomického rozvoje* (Kondratiev, 1935), která ukazuje, že ta území, která byla „hnacími“ regiony v průběhu jedné vlny, mohou v dalších vlnách svou pozici ztratit. Pozornost je upřena na tzv. bazické inovace, které přinášejí zcela novou kvalitu a po kterých následuje řetězec inovací zdokonalovacích.

Obrázek 2.4: Posloupnost Kondratievových technicko-ekonomických cyklů

Zdroj: Statistická ročenka Hospodářských novin 2001 (vlastní úprava)

Význam bazických inovací spočívá v tom, že znamenají vždy počátek dlouhého technicko-ekonomického cyklu, který trvá mezi 30-60 roky. Začátek cyklu přináší konjunkturu a iniciuje dalekosáhlé změny v celé společnosti. Kondratiev rozčlenil dosavadní vývoj průmyslové výroby do několika cyklů (viz obrázek 2.4).

Pro všechny uvedené cykly byl po příchodu bazických inovací a jejich rozvíjení inovacemi sekundárními typický i růst velkovýrobních kapacit a koncentrace výroby. Oproti tomu v současném cyklu, indukovaném nástupem informačních technologií coby nové bazické inovace, se překonává tradiční dilema mezi masovou výrobou a standardním uživatelem na straně jedné a kusovou výrobou a individuálním uživatelem na straně druhé.

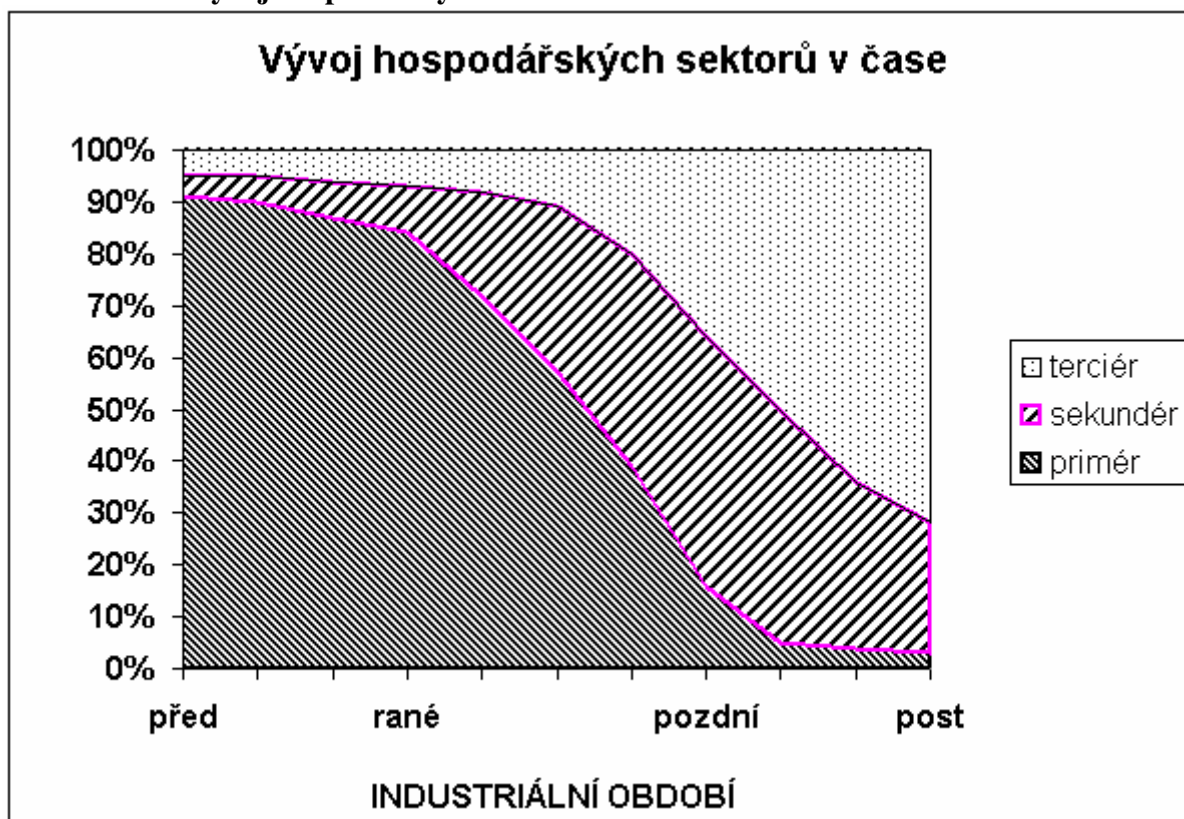
Je přitom zřejmé, že se změnami klíčových technologií (resp. odvětví) dochází i ke změně lokalizačních faktorů a tedy i předpokladů jednotlivých regionů pro další vývoj.

Konkrétní region si proto může dlouhodobě udržet příznivou pozici jen vlastní vysokou aktivitou, resp. restrukturalizací. Proto se také tradiční průmyslové regiony nemohly dlouhodobě udržet na výsluní. Dlouhou dobu byla teorie dlouhých vln považována za překonanou. Světová ekonomická krize v polovině 70. let však vedla ke znovuoživení diskuse o existenci těchto dlouhých cyklů.

Teorie tří sektorů od Berryho (1976) zase ukazuje, že v dlouhodobém vývoji hospodářství existují objektivní zákonitosti. V souvislosti se společenskou a ekonomickou vyspělostí země je v dlouhodobé perspektivě pozorovatelný pokles zaměstnanosti v priméru, tj. v zemědělství, lesnictví a rybolovu. Význam sekundéru, tj. průmyslu, byl zpočátku narůstající, po čase začíná stagnovat, aby se nakonec stal sektorem upadajícím. Naopak po celou dobu je pozorovatelný nárůst významu terciéru, tj. služeb a ostatních odvětví.

Někdy se ještě v rámci terciéru vyčleňuje tzv. kvartér, tedy věda a výzkum, oblast informací a s nimi spojené aktivity. Zřetelnost těchto tendencí nakonec vedla Berryho k rozdělení období vývoje společností na preindustriální, raně industriální, pozdně industriální a post-industriální.

Obrázek 2.5: Vývoj hospodářských sektorů v čase

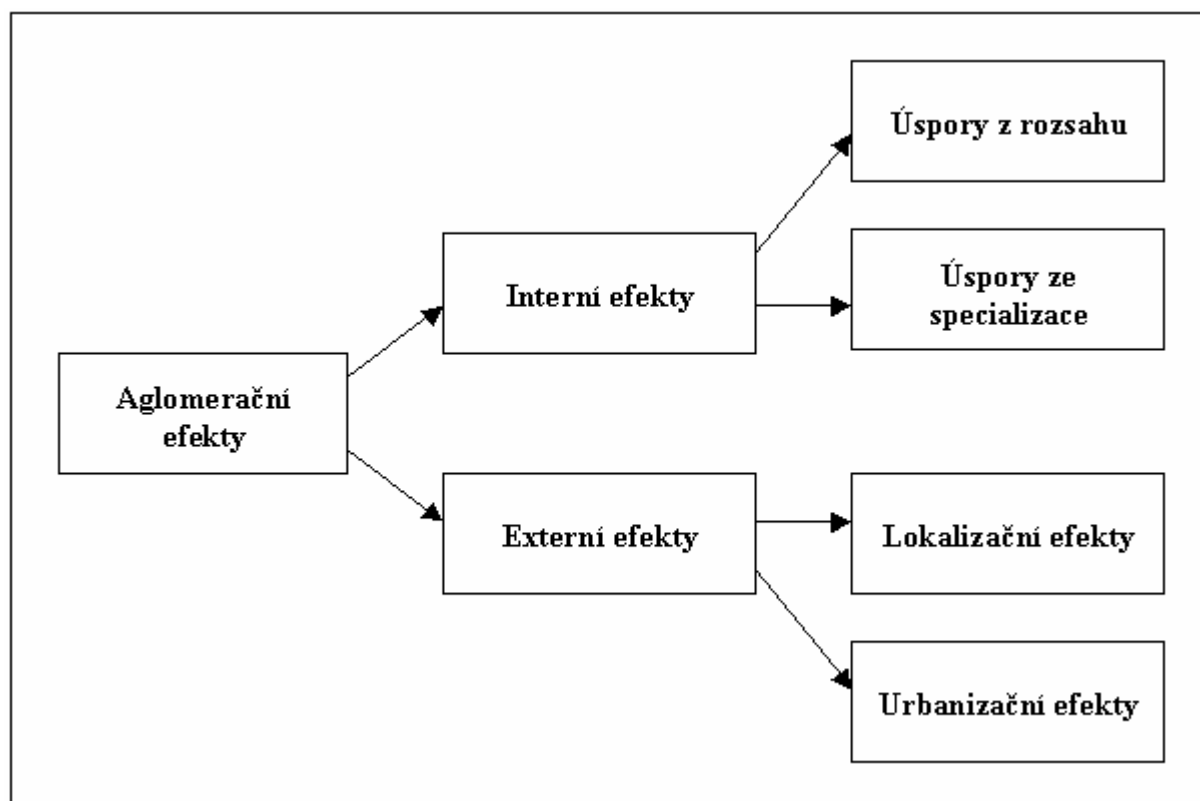
Zdroj: upraveno podle Berryho (1976)

Primární sektor, který dominoval preindustriálnímu systému, začíná svou pozici ztrácet s nástupem průmyslové revoluce a přechodem ke kapitalistickému systému. V té době se začínají také rodit první tradiční průmyslové oblasti. Jejich dominance se projevovala dlouhodobě až do doby, kdy se výrazněji dostává ke slovu terciární sektor a proces deindustrializace a vytváří se společnost postindustriální. Pokles podílu průmyslu v sektorové struktuře je doprovázen také poklesem absolutního počtu pracovníků v sekundéru.

Velmi často se při řešení problematiky spojené s tradičními průmyslovými regiony dostává do popředí otázka tzv. **aglomeračních efektů**, resp. aglomeračních úspor. Tyto efekty se vyskytují v silně urbanizovaných územích a vyplývají z prostorové blízkosti sociálních, ekonomických a dalších prvků a aktivit v těchto teritoriích.

Pro subjekty, které aglomeračních efektů využívají, z nich vyplývá pokles transakčních nákladů a jiné výhody. Aglomerační efekty sehrávají významnou roli při lokalizacích investic a lze je rozlišit do několika kategorií (viz také obrázek 2.6).

Obrázek 2.6: Systematizace aglomeračních efektů

Zdroj: upraveno podle Maier a Tödtling (1998)

Interní aglomerační efekty jsou takové efekty, které se vytvářejí uvnitř jednotlivých podniků a závodů. Má-li například podnik nevyužitou kapacitu, vede rozšíření výroby k tomu,

že každá následující jednotka produkce může být vyrobena laciněji než předcházející. Využívají-li se přitom přednosti velkého podniku, hovoříme o úsporách z rozsahu (*economies of scale*). Tento efekt může vyplynout z lepšího využití strojů anebo půdy, lepšího využití služeb, společných nákupních a odbytových partnerů atd. Existuje také opačný efekt, tzv. záporné úspory z rozsahu (*diseconomies of scale*), způsobený například přebujelou administrativou či příliš dlouhou podnikovou dopravou.

Úspory ze specializace (*economies of scope*) jsou dosahovány v situaci, kdy se výrobou určitého zboží snižují náklady na výrobu jiného zboží, například využíváním stejné nebo podobné technologie.

Externí efekty, resp. externí úspory jsou pak takové efekty, které vznikají mezi jednotlivými hospodářskými aktéry. Vnější efekty mohou být finanční povahy, například úspory vzniklé na základě expanze ostatních firem, což může vést ke snížení cen vstupů. Jiným příkladem externích efektů je kupříkladu kvalitní vzdělávací systém připravující budoucí pracovníky pro soukromé firmy. I tyto efekty se mohou projevovat jak pozitivně, tak i negativně.

Externí efekty se dále dělí na lokalizační efekty a urbanizační efekty. Lokalizační efekty vznikají mezi rozličnými podniky v rámci jednoho odvětví. Koncentrace podniků určitého odvětví – což je situace typická pro tradiční průmyslové regiony – vede k vybudování speciální infrastruktury a to jak fyzické (například speciální přístavy), tak také sociální (například specializované výzkumné instituce či university v blízkosti průmyslových podniků anebo specializované lidské zdroje).

Urbanizační efekty zase vznikají v důsledku geografické blízkosti podniků různých odvětví a odlišných aktivit. Mezi pozitivní urbanizační efekty patří například velikost odbytového trhu, rozsáhlý trh kvalifikovaných pracovních sil, dostupnost produkčních služeb, výzkumných zařízení, společné využívání specializované infrastruktury a specializovaných dodavatelů, lepší možnosti pro proces učení se, networking apod.

I přes zmíněné a nepopiratelné pozitivní působení však mají aglomerační efekty tendenci projevovat se ve starých průmyslových regionech spíše dichotomicky. Malé podniky jsou totiž nuceny objednávat si potřebné služby na lokálním či regionálním trhu. Velké podniky si však mnoho z těchto služeb zajišťují interně, nenabízí je ostatním podnikům¹⁴, a proto v tomto případě negenerují žádný pozitivní externí efekt. Především velké podniky, tak typické pro tradiční průmyslové regiony, prosazují svou tržní silou situace, kdy se pozitivní

---

¹⁴ V poslední době se však stále častěji prosazují tzv. outsourcingové tendence a velké podniky si zboží či služby z důvodu snížení nákladů zajišťují od jiných (často však i mimoregionálních) subjektů.

externí efekty pro ostatní regionální podniky udržují na nízké úrovni, a tak se v podstatě chrání před potenciální konkurencí a konzervují dosavadní stav hospodářství regionu (Malinovský, 1999).

2.2 Východiska restrukturalizace tradičních průmyslových regionů ve vyspělých zemích

Jak již bylo řečeno, teprve šedesátá a sedmdesátá léta dvacátého století zásadně ukázala nutnost restrukturalizace a hledání nových postupů pro znovunabytí konkurenceschopnosti tradičních průmyslových regionů. Problémy těchto regionů v západní Evropě a severní Americe byly odrazem zcela nového typu konkurence, která se začala odehrávat na globální škále a která umožnila vyhledávání lokalizačně-hospodářských výhod prakticky v rámci celé planety. Živnou půdou globalizace se stal rozvoj technologií znásobený deregulacemi a odbouráváním hranic nejrůznějších druhů (Harvey, 1989). Jak zdůrazňují Sadler (1992), Hudson (1994) či Hayter (1997), jedním z významných dopadů procesu globalizace je deindustrializace, se kterou jsou spojeny modernizace hospodářských a institucionálních struktur a posun k terciární a kvartérní sféře. Tradiční průmyslové regiony přitom lze považovat za teritoria naprosto nepřipravená na regionální, resp. lokální dopad globálních změn.

Hluboké ekonomické, sociální a politické změny, které v té době zasáhly vyspělý svět a které navíc byly umocněny ropnou krizí, se odrazily ve tvorbě nových konceptů reflektujících tyto zásadní vývojové transformace. Hampl (1996) uvádí, že došlo k transformaci extenzivních forem prostorových vývojových tendencí k formám intenzivním. Základním znakem intenzifikačních tendencí je postupné snižování významu kvantitativního růstu (jako růst počtu obyvatel, růst územní koncentrace, růst materiálových vstupů do výroby apod.) a jeho nahrazování růstem kvalitativním (růst významu kontaktů, růst efektivity využívání zdrojů, zkvalitňování organizačních struktur či růst řídicí úlohy center).

Z ekonomicko-politického hlediska došlo v průběhu sedmdesátých let k ústupu od keynesiánských přístupů a k aplikacím neoliberálních konceptů při řízení společnosti (viz Blažek, Uhlíř, 2002). Dominantní roli v regionálním rozvoji začíná hrát endogenní potenciál, iniciativa místních aktérů, konkurenceschopnost, naopak tradiční státní pomoc a regulace ekonomiky jsou zatlačeny do pozadí. V oblasti regionální politiky začaly být podporovány lokální iniciativy, malé a střední firmy a decentralizační a deregulační opatření. Od obvyklých

dotačních, exogenních politik se postupně přešlo k politikám stimulačním a vnitřní potenciál území využívajícím, tedy endogenním.

2.2.1 Regulační teorie

Regulační teorie, mezi jejíž nejvýznamnější představitele patří francouzští ekonomové M. Aglietta (1979) či R. Boyer (1990), vznikla ve Francii v druhé polovině sedmdesátých let minulého století. Regulační teorii je možno řadit mezi neomarxistické teorie. Základní myšlenkou této teorie je, že v hospodářství a ve společnosti dochází ke krizovým obdobím, ale ta jsou dříve či později překonána adaptací stávajících sociálně-ekonomických a institucionálních forem. Do krize se historické společenské formace dostávají tehdy, když je akumulací režim v rozporu s regulačním způsobem, neboli ekonomika a její chod a politicko-institucionální uspořádání se ocitnou v nerovnováze. Nastolení nové obecné dynamické rovnováhy začíná změnami v režimu akumulace, tedy v ekonomické oblasti.

Existující paradigma je přitom dáno specifickým modelem výroby a to organizací práce a pracovními vztahy, specifickým režimem akumulace vymezeným makroekonomickými vztahy mezi výrobou a spotřebou a určitým modelem sociální regulace. Tickell a Peck (1992) přitom rozlišují následující základní období kapitalistického rozvoje, daná specifickými akumulacími režimy a systémy sociální regulace:

- Extenzivní akumulace při konkurenčním hospodářství trvající od druhé poloviny devatenáctého století do roku 1914 spojená s utvářením a prudkým rozvojem tradičních průmyslových regionů (blíže viz podkapitola 2.1.1¹⁵).
- Intenzivní akumulace při fordisticko-keynesiánské regulaci trvající od konce druhé světové války do roku 1973 charakterizující růst tradičních průmyslových regionů s jeho postupným zpomalováním a úpadkem těchto regionů ke konci období.
- „Nová“ postfordistická akumulace po roce 1973 coby obecný rámec restrukturalizace starých průmyslových regionů.

Boyer (1990) anebo Lebourgne a Lipietz (1988) zdůrazňují, že regulační teorie je spíše obecným myšlenkovým rámcem, nežli konzistentní teorií. Regulační teorie je aplikovatelná v různých obdobích kapitalismu. V práci je proto (stejně jako v jiných regionálních analýzách) jako nejširší teoretický rámec restrukturalizace průmyslových regionů chápána

---

¹⁵ Problematika vzniku a rozvoje starých průmyslových regionů je úmyslně zařazena samostatně, protože se přímo netýká restrukturalizace průmyslových regionů a pouze ukazuje historickou cestu k ní. Evoluční a historická vysvětlení jsou typická právě pro v této práci často použité institucionální přístupy. Další důvodem struktury této kapitoly je také fakt, že regulační teorie bývá aplikována především na přechod od fordismu k postfordismu.

právě regulační teorie, jejíž nejčastější aplikaci představuje s restrukturalizací starých průmyslových regionů úzce spjatý přechod od fordismu k postfordismu.

2.2.2 Od fordismu k postfordismu

Společensko-ekonomické změny šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století bývají zasazeny do širšího rámce transformace vyspělých zemí z režimu fordismu do postfordismu. Od třicátých let dvacátého století, ale zejména po druhé světové válce se zformoval režim intenzivní akumulace, který našel své vyústění ve formě masové výroby a masové spotřeby. Toto společensko-ekonomické paradigma, které se nazývá fordismus,¹⁶ převažovalo v západních zemích prakticky až do sedmdesátých let, do období ropné krize. Pro fordismus je typických mnoho znaků, jako nejvýznamnější bývají uváděny (Rumpel, 2002):

- Modelem organizace práce bylo důsledné oddělení koncepční duševní řídicí práce vedoucích pracovníků od výkonů jednotlivých standardizovaných manuálních pracovních výkonů dělníků.
- Akumulační režim umožňoval prostřednictvím neustálého zvyšování produktivity jednak nárůst investic, jednak zvyšování kupní síly námezdně pracujících.
- Způsob regulace byl dán zejména způsobem sjednávání tarifních mezd a intenzivními přerozdělovacími procesy v tzv. státě blahobytu (*welfare state*), časté byly zásahy státu do ekonomiky formou zvýšení veřejných výdajů v krizových obdobích, což bylo dáno převažujícím keynesiánským přístupem k hospodářství.

Především v evropských zemích se vytvořil v období fordismu model státu blahobytu, který spravoval rozsáhlou sociální síť a jejím prostřednictvím přerozděloval rozsáhlé finanční prostředky. Tímto byly dány adekvátní sociální a ekonomické rámcové podmínky zajišťující nezbytnou stabilitu fordistické společnosti masové výroby a spotřeby (Rumpel, 2002). V období fordismu se tradiční průmyslové regiony nepotýkaly s většími obtížemi a mnohé z nich se naopak těšily ekonomickému růstu.

Ekonomická krize v sedmdesátých letech v kombinaci s prudkým rozvojem technologií a nástupem globalizace vyvolaly zpochybnění dominance fordistické organizace výroby. Dosavadní forma průmyslové výroby se v nových podmínkách jevila jako příliš rigidní, neflexibilní a v konečném důsledku vedoucí k poklesu konkurenceschopnosti. Postupně se začíná vytvářet nový flexibilní akumulační režim, který vychází z nových základních inovací.

---

¹⁶ Název je odvozen od jména amerického průmyslníka Henryho Forda.

Tabulka 2.1: Srovnání fordismu a postfordismu

FORDISMUS	POSTFORDISMUS (FLEXIBILNÍ PRODUKCE)
EKONOMIKA A VÝROBNÍ PROCES	
Úspory z rozsahu (<i>Economies of Scale</i>)	Úspory ze specializace (<i>Economies of Scope</i>)
Masová výroba homogenních produktů	Výroba malých specifických sérií
Masová konzumní společnost – dříve méně diferencovaná poptávka	Diferenciace poptávky a individualizace konzumních stylů
Velké výrobní zásoby (skladování)	Minimální výrobní zásoby (<i>Just in Time</i>)
Dodatečná kontrola kvality	Průběžná kontrola kvality během výrobního procesu
Dominance průmyslu - industrializace	Dominance terciéru a nástup kvartéru – deindustrializace
Redukce nákladů prostřednictvím mzdové politiky	Učení se prostřednictvím činností a kontaktů (<i>Learning by Doing and Learning by Interacting</i>)
Plat za vykonanou práci (<i>output</i>)	Kvalita lidských zdrojů a jejich rozvoj. Personálně specifické platy (detailní systém bonusů)
Silná specializace činností	Odstranění striktního omezení činností
Vertikální hierarchická organizace práce a řízení	Spíše horizontální „sít'ová“ organizace práce, snaha o komunikaci v rámci týmů
Moc odborů	Individualismus
ÚZEMÍ, ROZVOJ A POLITIKA	
Stát blahobytu (<i>Welfare state</i>) – rozsáhlý systém státem garantovaného sociálního zabezpečení	Neoliberalismus – privatizace sociálních systémů a kolektivních potřeb (<i>Postwelfare State</i>)
Keynesiánství a státní intervencionismus – regulace trhu	Neoliberalismus – důraz na podporu fungování volného trhu (<i>Laissez-faire</i> , deregulace)
Národní, centrální „exogenní“ regionální politika	Regionalizovaná „endogenní“ regionální politika
Subvencovaný region, město	„Podnikající“ region, město (<i>Entrepreneurial City</i>)
Centralizace – hierarchické řízení shora dolů (<i>Top Down</i>)	Decentralizace – důraz na aktivitu zdola (<i>Bottom Up</i>), nový styl řízení veřejného sektoru (<i>New Public Management</i>)
Málo kooperativní chování veřejného a soukromého sektoru, veřejný sektor reguluje a kontroluje soukromý sektor	Partnerství veřejného a soukromého sektoru (<i>Public Private Partnership</i>). Kooperativní chování veřejného sektoru, který stimuluje aktivity soukromého sektoru.

Zdroj: upraveno podle Rumpel (2002), Harvey (1989).

Objevy například v mikroelektronice a v oblasti informačních technologií umožňují novou organizaci výroby na bázi flexibilních automatizovaných a robotizovaných systémů.

Nové informační a komunikační systémy, které umožnily provádění operací na finančních a kapitálových trzích a rychlejší transfery kapitálu do ziskovějších odvětví či oblastí, urychlily liberalizaci světového obchodu a pohyb kapitálu (Harvey, 1989).

Zostřená konkurence na globální úrovni nutila výrobce k dalšímu zvyšování produktivity. V souvislosti s narůstající diferenciací společnosti do většího množství sociálních skupin a saturací širokých vrstev obyvatelstva materiálními statky se ve vyspělých zemích mění i vzorce spotřebního chování a zvyšuje se počet specifických přání a potřeb, což nutí podniky k flexibilním reakcím a produkci speciálních a menších sérií a to na úkor fordistickým způsobem masově vyráběného zboží. Tím se uvolňuje prostor pro zavádění nových informačních, řídicích a komunikačních technologií. Vyrábí se, pokud to jen jde, podle požadavků trhu a pro trh a rozhodující pro řízení výroby se stávají impulsy vysílané stranou poptávky a ne již tolik kapacity výroby jako v období fordismu. Hlavní vývojová změna bývá proto často popisována jako od trhů výrobců k trhům spotřebitelů.

Zatímco na začátku fordistického akumulacího režimu a s obnovou infrastruktury po druhé světové válce hrály prim regiony z oblasti tzv. „výrobního pásma“ (*manufacturing belt*), tedy severovýchod USA, oblast Midlands ve Velké Británii, německé Porúří či severní Francie, od sedmdesátých let se hospodářská dynamika přesouvá do nových lokalit a regionů, které se nazývají „nová průmyslová území“ (*new industrial spaces*) (Tickell a Peck, 1992 či Storper a Walker, 1989).

Tradiční průmyslové regiony tak představují jednu z obětí přechodu od fordismu k postfordismu a globalizaci. Jejich nevyhovující odvětvová struktura umocněná zažitým fordistickým režimem a nepříznivými institucionálními charakteristikami, které jsou v ostrém nesouladu s požadavky postfordismu, dokonce mnohé autory vede k tomu, že ukazují tradiční průmyslové regiony jako vzor oblastí, které nezvládly svou integraci do procesu globalizace a zbyly na ně pouze výrobní či málo kvalifikované práce (Harvey, 1989).

2.2.3 Restrukturalizace průmyslových regionů jako součást strukturálních změn

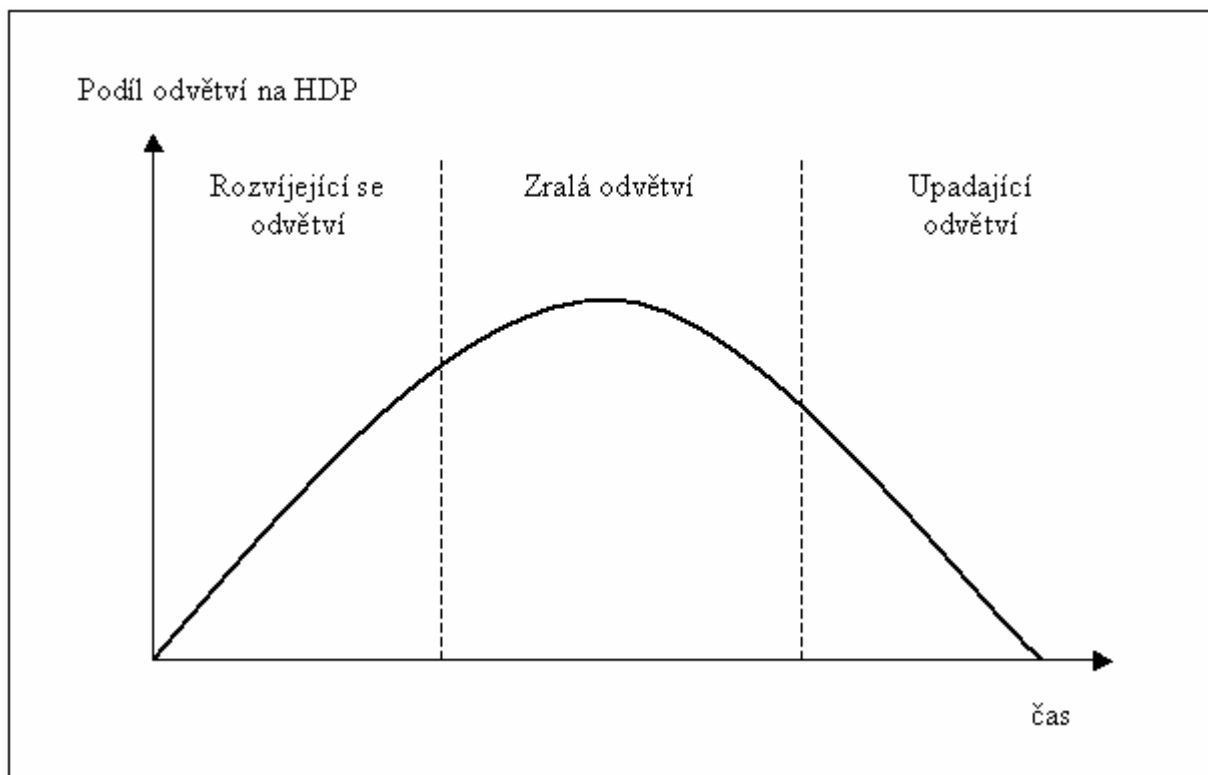
Hospodářství každého regionu či státu je popsitelné pomocí odvětvové anebo sektorové struktury. Jak ukazuje Berry (1976), strukturální změny jsou součástí hospodářského vývoje. Strukturální změny mohou přijít buď v podobě vnějších šoků (příkladem je právě ropná krize ze sedmdesátých let dvacátého století) anebo postupně v čase (Kliková, Kotlán, 2003). Stimuly strukturálních změn lze najít jak na straně poptávky, tak i nabídky. Strana poptávky může vyvolat strukturální změny těmito způsoby:

- Změní se spotřební preference,
- Změní se výše disponibilního důchodu,
- Změní se cenové relace nabízených statků a služeb,
- Změní se věkové složení obyvatelstva.

Strukturální změny ovšem mohou být vyvolány také ze strany nabídky a to:

- Technickým pokrokem, který se projeví technologickými změnami.
- Změnami relativních cen výrobních faktorů.

Obrázek 2.7: Životní cyklus odvětví

Zdroj: Němcová, I., Žák, M. (1997)

Kromě toho faktory strukturálních změn stále častěji nabývají nadnárodního, resp. globálního charakteru. Tato skutečnost je odrazem nových trendů v mezinárodní dělbě práce, kdy dochází k přemísťování průmyslové výroby do méně rozvinutých teritorií; naopak pro území vyspělá je charakteristická koncentrace řídicích, výzkumných, vývojových či

kontrolních funkcí¹⁷. Jako nadnárodní impuls strukturálních změn působí i změny kurzů klíčových měn.

Staré průmyslové regiony ve vyspělých zemích se v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století ocitly v tzv. *strukturální krizi*, kdy jejich podniky začaly mít vážné problémy s odbytem výroby, resp. část těchto výrob byla přemístěna do méně vyspělých oblastí. Při poklesu zaměstnanosti v těchto regionech, snížení kupní síly místního obyvatelstva a dalších nepříznivých důsledcích vyvstala potřeba restrukturalizace těchto regionů. Jedná se ovšem o proces dlouhodobý a s tím je spojeno i dlouhodobé nevyužívání zde alokovaných výrobních zdrojů. Z tohoto pohledu lze strukturální krizi chápat jako dlouhodobé nevyužívání anebo nedostatečné využívání zdrojů v určitém odvětví či regionu a to v důsledku pomalé adaptace na nové podmínky (Urban et al, 1994). Strukturální krize se projevuje převážně v regionech, ve kterých jsou ve větší míře koncentrována odvětví na sklonku svého životního cyklu.

Z tohoto lze vyvodit, že strukturální politika usiluje o změnu či udržení stávající struktury ekonomických aktivit; přitom si klade za úkol vytvářet takové ekonomické podmínky, při nichž náklady spojené s nezbytnými strukturálními přesuny budou co nejnižší (Kliková, Kotlán, 2003).

Regionální dimenze strukturální politiky jako rámec restrukturalizace průmyslových regionů

Průběh restrukturalizace jakéhokoliv průmyslového regionu je vždy zásadně ovlivněn charakterem institucionálního prostředí a konkrétních restrukturalizačních programů a postupů. Velmi důležitá je i finanční zajištěnost a sekvence jednotlivých restrukturalizačních kroků. Také proto je zapotřebí zdůraznit logiku propojení restrukturalizace starých průmyslových regionů s celostátní strukturální a regionální politikou.

Strukturální a regionální politiku lze chápat jako dílčí typy hospodářské politiky (Kliková, Kotlán, 2003). Zatímco strukturální politika představuje záměrné ovlivňování hospodářské struktury dané země s cílem ekonomiku stabilizovat anebo podpořit její růst, regionální politiku lze chápat jako soubor opatření a nástrojů, pomocí kterých je usměřován hospodářsko-společenský vývoj jednotlivých regionů. Jde o cílevědomé působení státní správy a samosprávy (a to na úrovni centrální, regionální a lokální) na dynamiku a strukturu rozvoje regionů a na změny v podmínkách prostorového uspořádání národního hospodářství

---

¹⁷ Někdy se povolání typická pro vyspělá území a centra označují zkratkou FIRE (tedy finance, insurance, real estates). Vedle finančnictví, pojišťovnictví, nemovitostí sem ale zahrnujeme také například auditorské a daňové služby, právní služby, reklamu, uměleckou činnost, zprostředkovací služby atd. (viz Sassen, 1991).

(Kern, 1996). Protože jsou strukturální změny národního hospodářství souhrnem strukturálních změn v jednotlivých regionech, je oprávněné zdůrazňovat **nutnost obohacení strukturální politiky o prostorovou dimenzi**, jehož lze dosáhnout právě vhodnou koordinací s politikou regionální. Hučka (2001) v této souvislosti hovoří o nutnosti harmonické regionalizace strukturální politiky.

Jak uvádí Juroška s Varadzinem (2003), zajištění rovnoměrnějšího rozdělení hodnot vytvářených národním hospodářstvím je prováděno pomocí celé řady politik státu, které jsou v realitě značně provázány a které jsou tedy odlišitelné pouze v abstraktní rovině teoretického zkoumání. Také proto je nutno zdůraznit, že restrukturalizaci průmyslových regionů ovlivňují v praxi prakticky všechny státní politiky, avšak zvlášť úzce jsou s ní propojeny právě politika regionální a strukturální.

Základní nástroje strukturální a regionální politiky

Není v žádném případě účelem podkapitoly vyjmenovat vyčerpávajícím způsobem množství instrumentů používaných strukturální a regionální politikou. Příklady těchto nástrojů nám však potvrzují nezbytnost efektivní provázanosti strukturální a regionální politiky. Nástroje strukturální politiky totiž obvykle jsou (resp. měly by být) aplikovány v konkrétních regionech, aby se zvýšila jejich účinnost. Pro rozdílné typy regionů jsou vhodné rozdílné typy nástrojů strukturální politiky, také proto mají v praxi mnohé nástroje strukturální politiky právě onu prostorovou dimenzi. Prostorová dimenze strukturální politiky by každopádně měla být zohledněna při tak náročných procesech, jakým je i restrukturalizace tradičního průmyslového regionu.

Mezi základní nástroje strukturální politiky patří například (Kliková, Kotlán, 2003):

- Podpora inovačního procesu (daňová zvýhodnění inovujících subjektů, bezplatné poskytování informací, podpora transferu moderních technologií),
- Podpora při adaptaci firem, resp. odvětvová opatření (týkají se jak stimulace rozvoje firem tak i útlumu neefektivních výrob a patří sem například úvěrová politika, celní politika, účelové dotace či daňové úlevy při změně výrobního programu, mzdové dotace na rekvalifikaci pracovní síly),
- Podpora exportu prostřednictvím bankovní-měnových nástrojů (měnový kurz), celních nástrojů, soustavy pojištění a záruk či publicity úspěšných exportérů,
- Podpora malých a středních podniků (finanční podpora zaměřená na překonání počátečního nedostatku kapitálu, nefinanční podpora jako poradenství, zakládání vědecko-výzkumných parků atd.).

K nástrojům používaným v rámci regionální politiky zase mimo jiné patří:

- Regionálně diferencovaná podpora podnikání (pojištění úvěrů na podnikání, zvýhodněné úroky, dotace na nová pracovní místa, podpora rekvalifikace atd.),
- Na přechodnou dobu snížená sazba daní ve vybraných regionech,
- Zadávání zakázek firmám ve vybraných regionech,
- Relokace celostátních institucí do vybraných regionů,
- Relokace pracovních sil (například úhrada stěhování, výkup nemovitostí, podpora při nákupu nového bytu),
- Relokace kapitálu (například subvence pro firmy ve vybraných regionech).

Je zřejmé, že existují mnohé a často rozdílné přístupy pro vymezení nástrojů jak strukturální, tak i regionální politiky (například Žák, 1996, Maier a Tödtling, 1998, Malinovský, 1999 či Armstrong a Taylor, 1993), což však nijak nepopírá nezbytnost jejich koordinace v praxi.

2.2.4 Institucionálně – organizační aspekty restrukturalizace průmyslových regionů

Existuje velké množství subjektů, které mohou ovlivnit proces restrukturalizace. Jedni z nejvýznamnějších hráčů se však obvykle rekrutují z řad celostátních a regionálních, resp. lokálních správních struktur. *Význam veřejné správy vyplývá z faktu, že se jedná o soustavu institucí, které se zabývají řízením země.* Struktura a charakter veřejné správy odráží celkovou vyspělost státu a pro tradiční průmyslové regiony, zejména v období restrukturalizace, má správní uspořádání klíčový význam.

Veřejnou správou ve funkčním slova smyslu rozumíme souhrn všech správních činností jak na ústřední, tak na místní úrovni. Veřejná správa má být vykonavatelem vůle všech daňových poplatníků, z jejichž daní je financována. Kromě toho je její povinností vhodně hospodařit s financemi a s majetkem, kterými disponuje. Z hlediska formálního chápeme veřejnou správu jako soustavu organizačních jednotek (institucí) s danými povinnostmi a pravomocemi. Veřejná správa je rozdělena na státní správu a samosprávu.

Státní správa je veřejnou správou uskutečňovanou státem. V každém státě je proto nutnou součástí veřejné správy. Při výkonu státní správy dochází k uskutečňování vztahů mezi určitým subjektem a objektem. Subjektem státní správy je přitom stát samotný. Ten je představován orgány státní správy, které jednají jménem státu a v jeho zájmu. Prostřednictvím státní správy je realizována státní politika, která se řídí zájmy a vůlí státu a zaměřuje se na objekty, které jsou nuceny vzít na vědomí státní orgány a podřídit se jejich působení. Objekty

státní správy jsou obecně představovány nezávislými jednotkami (firmami, občany). Tyto jednotky nejsou součástí systému státní správy a stávají se objektem politiky a působení orgánů státní správy.

Samospráva je veřejnou správou uskutečňovanou jinými subjekty než státem. V procesu řízení státu je nezbytným doplňkem státní správy. Spolu se státní správou se podílí na realizaci veřejných záležitostí. Byť jsou u samosprávy také přítomny prvky řídicí a regulační, je samospráva mnohem demokratičtější než státní správa, protože vychází především z realizace vlastní samosprávné moci, která je založena na územním principu a tedy i nezbytné znalosti místního prostředí.

Samospráva vykonává takovou správní činnost, která jí byla svěřena v rámci delegace státní moci, přičemž také samospráva se musí řídit zákony. Její podstatou a posláním je samostatně rozhodovat o vlastních otázkách, spravovat vlastní záležitosti. Pro vykonávání samosprávy jsou zřízeny příslušné orgány. Ty vystupují svým jménem, ze své vůle a ve svém zájmu. Organizační uspořádání samosprávy je vázáno na územní členění státu a státem uplatňovanou strukturu samosprávy. Obecně lze konstatovat, že míra demokracie v zemi koresponduje s mírou samosprávy (ve smyslu kompetencí a finančních zdrojů).

Zatímco ústřední úroveň správy (např. ministerstvo) je pro řešení konkrétních regionálních problémů jednotkou příliš velkou, místní správa na nejnižší obecní úrovni zase jednotkou příliš malou. Logickým doplňkem jsou tedy vyšší územně správní celky spojující samosprávnou dostatečnost s tím, že bývají významným a respektovaným partnerem pro jednání s ústřední vládou a také mohou být středním článkem výkonu státní správy. Optimálnost modelu struktury veřejné správy centrum-region-obec pro chod celé společnosti je potvrzena také dlouhodobými zkušenostmi.

Není náhodou, že právě v období úpadku mnoha průmyslových regionů v jednotlivých evropských zemích se začínají do popředí dostávat také regionální aspekty evropské integrace. Základní myšlenkou se stalo úsilí o dosažení a udržení prostorové vyváženosti v Evropě a předcházení vzniku výrazných meziregionálních disparit. To, že lze období mezi lety 1970-1980 označit jako období decentralizace, ukazuje také tabulka 2.2.

Zatímco země jako Nizozemsko či Německo se svými z hlediska kompetencí a financí tradičně silnými samosprávnými strukturami byly v zásadě svým správním uspořádáním připraveny čelit výzvám spojeným s restrukturalizací tradičních průmyslových regionů, jiné státy, jako Francie či Velká Británie, které se také potýkaly s krizí ve svých starých průmyslových regionech, byly z tohoto pohledu připraveny podstatně méně. Vznik samosprávných regionů v těchto zemích byl důsledkem problémů spojených s regionálním

rozvojem, které se značně zvýšily právě po úpadku hospodářsky a sociálně senzitivních a přitom demograficky významných tradičních průmyslových regionů.

Tabulka 2.2: Samosprávné regiony evropských zemí podle data vzniku

Stát	Počet regionů	Datum vzniku
Belgie	3	1970
Dánsko	15	1970
Německo	16	1949/90
Finsko	12	1919/86
Francie	26	1982
Velká Británie	78	1972/73
Řecko	13	1986
Irsko	31	1889
Itálie	20	1948/70
Lucembursko	3	1868
Nizozemí	12	1850
Portugalsko	7	1978
Rakousko	9	1918/45
Španělsko	17	1979/83
Švédsko	25	1634/1862

Zdroj: Evropská unie od A do Z, Bonn, 1995, Institut pro Evropu

Vedle státní správy (a to včetně zákonodárných a výkonných složek státu) a samosprávy existuje pochopitelně celá řada dalších aktérů restrukturalizace starých průmyslových regionů. Mezi nejvýznamnější představitele patří regionální rozvojové agentury, které představují institucionálně-organizační doplněk k místnímu či regionálnímu managementu, ač mezi něj nepatří. Zkušenosti ukazují, že tyto agentury nacházejí uplatnění jak v zemích s dostatečně silnou samosprávou na regionální úrovni, tak zejména v zemích, kde je samospráva na regionální úrovni nerozvinuta a kde mohou působit jako její určitá náhrada¹⁸.

K dalším významným subjektům, které mohou přímo či nepřímo ovlivňovat restrukturalizaci tradičních průmyslových regionů patří rozvojové agentury na celostátní úrovni (u nás například Czechtrade, CzechInvest, Česká centrála cestovního ruchu atd.), dále hospodářské a agrární komory, zájmová sdružení, odbory, instituce veřejného sektoru (školy, zdravotnická a kulturní zařízení apod.), neziskové organizace a konečně subjekty soukromého sektoru (u starých průmyslových regionů je speciálně nutno zmínit význam velkých podniků těžkého průmyslu).

¹⁸ Typickým příkladem této situace byla ve zkoumaných letech 1989-1999 právě Česká republika.

2.2.5 Programově – praktické aspekty restrukturalizace tradičních průmyslových regionů

Jak ukazují Szczepanski a Cybula (1998), postupem doby se vykrystalizovaly *tři základní strategie k provedení restrukturalizace tradičních průmyslových regionů*:

- Restrukturalizace regionu za pomoci plánované a definitivní likvidace vybraných druhů tradičního průmyslu, jakými jsou hornictví či metalurgie a paralelního rozvoje alternativních, slibných odvětví zejména v oblasti terciéru a inovačních aktivit.
- Restrukturalizace prostřednictvím modernizace vybraných tradičních odvětví a jejich adaptace směřující ke konkurenceschopnosti na mezinárodních trzích.
- Restrukturalizace regionu skrze částečnou likvidaci tradičních odvětví, částečnou modernizaci a rozvoj alternativních a slibných odvětví ze sektoru služeb a inovačních aktivit.

Hudson (1994) zase dlouhodobě pozoroval reálnou restrukturalizaci průmyslových regionů a identifikoval pět alternativních cest vývoje pro staré průmyslové regiony:

- malé a středně velké výrobní firmy,
- pobočné závody velkých firem (i s nebezpečím vzniku tzv. klonových poboček¹⁹),
- turistika založená na průmyslovém dědictví,
- bydlení a služby pro střední vrstvy,
- obyvatelstvo regionu je odsouzeno k pobírání sociálních plateb.

V praxi je restrukturalizace tradičních průmyslových regionů nesmírně komplikovaným procesem a je spíše jemným mixem základních restrukturalizačních strategií odehrávajícím se v rámci konkrétní strukturální a regionální politiky. V naší práci se proto budeme zabývat po vymezení institucionálního rámce, obsahové náplně a nástrojů restrukturalizace především změnami v sektorové struktuře obou sledovaných regionů a to s ohledem na redukci „starých“ odvětví a rozvoj „nových“ odvětví. Tyto, stejně jako další relevantní regionální ekonomické

---

¹⁹ Jde o pobočné závody, které vyrábějí celý produkt a nejsou bezprostředně technologicky závislé na dodávkách z ostatních podniků v rámci firmy (např. Massey, 1995). U takových poboček sice existují dodavatelsko-odběratelské vztahy s ostatními podniky v regionu, avšak zároveň jim často hrozí nebezpečí uzavření, například z důvodu redukce kapacit v době krize. Často se přitom nebere v úvahu, zda se jedná o závod s nejnižší produktivitou práce v rámci celé firmy. Tuto skutečnost, kdy jsou pobočné „klonové“ závody uzavírány z důvodu jejich postavení v podnikové hierarchii a nikoliv kvůli jejich vnitřním problémům, potvrdili ve svých výzkumech například Forthegill a Guy (1990).

ukazatele, jakými jsou míra nezaměstnanosti či regionální HDP na obyvatele nám vyjadřují míru úspěšnosti aktivit celostátních a regionálních aktérů v procesu restrukturalizace.

2.3 Restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v postkomunistických zemích v kontextu systémových změn ve středoevropském prostoru

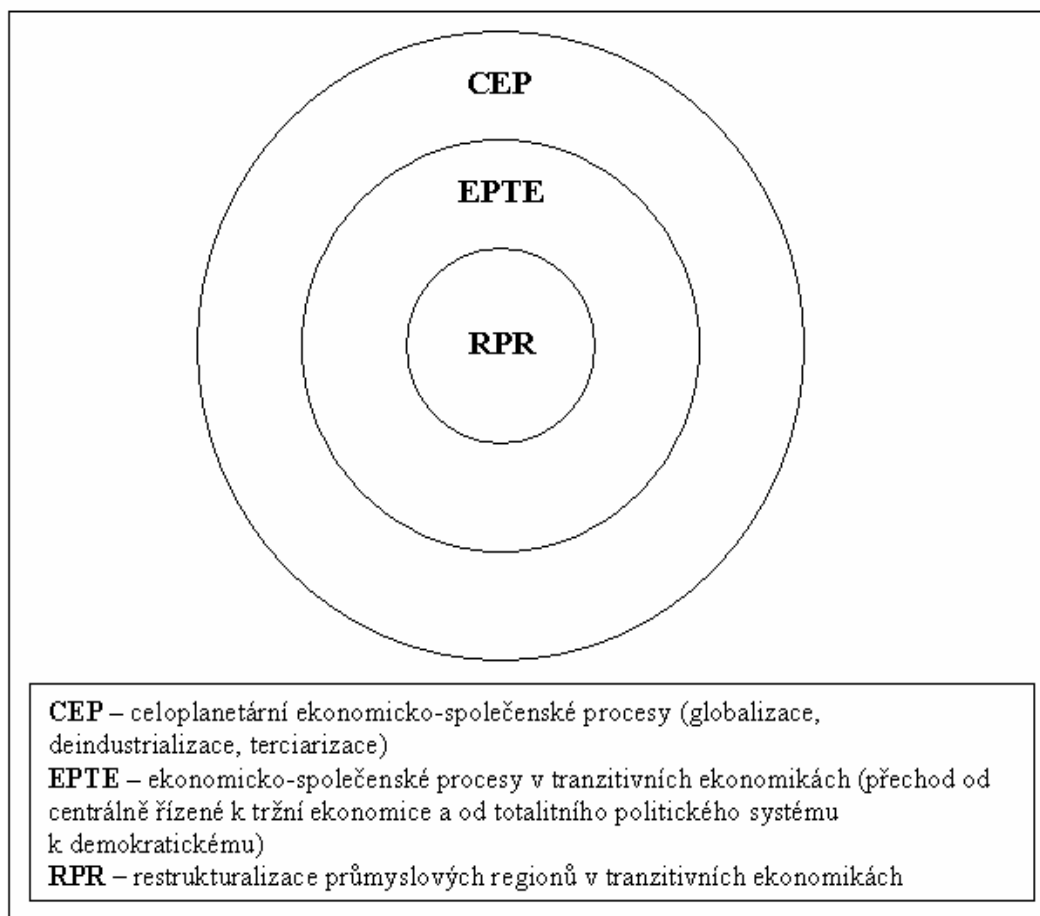
2.3.1 Širší souvislosti restrukturalizace tradičních průmyslových regionů ve střední Evropě

Jak již bylo ukázáno, regulační teorií zastřešený přechod od fordistického k postfordistickému paradigmatu sociálně-ekonomického vývoje vyvolal restrukturalizační potřeby v mnoha regionech vyspělých západních zemí. Vyspělé země a jejich tradiční průmyslové regiony se s ekonomickou restrukturalizací vyrovnávaly či vyrovnávají po dobu dvaceti, třiceti i více let. Post-socialistické země a jejich průmyslové regiony mají na stejný úkol nepoměrně kratší, rychlostí ekonomického vývoje „zkomprimovanou“ dobu. Jejich úkol je navíc složitější o dimenzi systémových změn, které se odehrávají ve střední Evropě (viz obrázek 2.8).

Obecnější procesy modernizace, stručně vyjádřitelné jako přechod od fordismu k postfordismu, zahrnují procesy deindustrializace, terciarizace a nárůstu počtu malých a středních firem. Jak uvádějí například Tkocz (2001), Castells (1993) anebo Harvey (1989), tyto procesy se odehrávají v kontextu globalizace a tvoří rámec restrukturalizace všech průmyslových regionů ve vyspělejších zemích světa (tedy i střední a východní Evropě), protože působí na nejvyšší – globální teritoriální řádové úrovni.

V tranzitivních ekonomikách jsou již výše zmíněné obecné celoplanetární modernizační procesy obohaceny o problematiku specifických systémových změn ve střední a východní Evropě. Tyto bezprecedentní procesy se vyznačují přechodem od totalitního politického systému k systému demokratickému a od centrálně řízené k tržní ekonomice. Ekonomická dimenze transformace je dále rozdělitelná na samotný systémový přechod k tržnímu mechanismu a změnu vlastnických struktur (Tkocz, 2001).

Obrázek 2.8: Řádově-prostorová diferenciacce procesů ovlivňujících restrukturalizaci průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách

Zdroj: vlastní ilustrace

Všechny tyto procesy způsobily, že se v prvních transformačních letech hospodářsky propadly všechny středoevropské ekonomiky, po určitém čase se ovšem vzpamatovaly a znovu nastartovaly svůj ekonomický růst (viz tabulka 2.3).

Tabulka 2.3: Míry růstu HDP ve střední Evropě v letech 1989-1996

Země	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1989=100	1996
ČR	-0,4	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4,8	5,1	100	90
Polsko	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	6,5	6,5	100	105
Maďarsko	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,5	100	87
Slovensko	-2,5	-14,6	-6,5	-4,1	4,8	7,4	5,5	100	89

Zdroj: Gorzelak (1998)

Samotný hospodářský růst nám však vypovídá jen velmi málo o institucionální kvalitě transformace v dané zemi či daném regionu (podrobněji viz kapitola 3).

Hospodářská dimenze systémových změn ve středoevropském prostoru

Po pádu totality a příchodu demokratického politického systému se ve středoevropských zemích dostala do popředí otázka ekonomické transformace. Přejít z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní se předtím nikdy v historii neuskutečnil a postrádal tudíž jak teoretický aparát, tak praktickou verifikaci. V centrálně plánovaných ekonomikách navíc byly intenzivně po dobu prakticky 50. let narušeny instituce trhu a soukromého vlastnictví, ale také ostatní neformální instituce s tržním prostředím spjaté. Tyto nejistoty a nedostatky však byly prakticky ve všech tranzitivních ekonomikách dočasně potlačeny entusiasmem prvních transformačních let.

Dalším spojujícím článkem systémových změn ve středoevropských a východoevropských zemích byla jejich společná ideová základna vycházející z liberálního proudu ekonomie. Ta se projevila i v již zmíněné absenci interaktivního přístupu k systémovým změnám a preferenci imperativního přístupu k systémovým změnám ze strany jednotlivých reformních vlád, kdy byly vyloučeny jiné, nežli liberálně laděné formy celospolečenské transformace (blíže viz Kregel, Matzner, Grabher (1992) nebo Pickel (1993) nebo Hausner (1998))²⁰.

Není třeba zdůrazňovat neobyčejný rozsah a složitost celospolečenské transformace v post-totalitních zemích a množství protichůdných názorů, které se vyskytlo ohledně její hloubky, intenzity a časové posloupnosti. I z tohoto důvodu je třeba chápat vytyčení cíle transformace jako významný krok její konceptualizace. Jak uvádí například Jakubíková (1995), všeobecně chápaný požadavek trhu je nedostačující. Trh není cílem, ale pouze prostředkem k dosažení větší výkonnosti ekonomiky. Cílem transformace je podle ní „proces tvorby ekonomického minima, obsahujícího vlastnické, politické a další sociální vztahy, které budou určovat rámec vývoje společnosti na další desetiletí“.

Ekonomové jsou zajedno v mínění, že se transformace musí skládat z celé množiny kroků (změn) jdoucích jak za sebou tak vedle sebe, jejichž výsledkem by měl být úspěšně fungující mechanismus trhu střídající neúspěšný mechanismus státu. **Transformaci** pak můžeme podle Klikové (1999) pojímat jako:

- **makroekonomickou stabilizaci** uskutečňovanou prostřednictvím stabilizační hospodářské politiky,
- **mikroekonomickou liberalizaci**, která představuje rozšíření ekonomické svobody ve společnosti vůbec; to znamená, že zahrnuje uvolnění cenových regulací, omezení

---

²⁰ Mlčoch (2000) dokonce poukazuje na velkou podobnost mezi někdejšími obdobími marxistické ekonomie a liberální strategií české postkomunistické transformace.

restrikcí zahraničního obchodu, změnu režimu vlastnických práv, možnosti zakládání soukromých firem atd.,

- ***fundamentální institucionální restrukturalizaci***, která spočívá jednak ve změně stávajících institucí (privatizace státních podniků, reorganizace veřejné správy apod.), jednak ve vytvoření institucí nových (jako burza cenných papírů).

Hned na začátku transformačního období se vynořily ***dvě základní transformační strategie***:

- ***strategie šokové terapie***, preferující kratší transformační cestu,
- ***strategie gradualistická***, dávající přednost delší cestě transformace.

Strategie šokové terapie vychází z liberálního přístupu, který za východisko transformace považuje vytvoření tržních podnětů, což je předpokladem pro následný vývoj tržních institucí. Podle této strategie musí být nejprve umožněno soukromé vlastnictví a teprve pak mohou vznikat a zrát instituce kapitálového trhu a restrukturalizace podniků má být ponechána novým soukromým vlastníkům. Nejprve je nutno podle strategie šokové terapie provést co nejrychlejší liberalizaci trhů, tj. deregulaci cen a mezd a otevření domácích trhů zahraniční konkurenci. Vše má být doprovázeno stabilizačními opatřeními, které zabraňují vysoké inflaci a rozvratu platební bilance. V důsledku toho dojde k hospodářskému poklesu, který je však „krátkodobým a nevyhnutelným nákladem transformace“ (Holman, 2000). Jen takto lze dosáhnout strukturálních změn v ekonomice a restrukturalizace podnikové sféry. Přívrženci šokové terapie tvrdí, že rychlé nastartování systémových změn je nejlepší strategií proto, že ihned po revoluci jsou lidé přístupní změnám a jsou ochotni nést nevyhnutelné náklady transformace. Kromě toho má rychlost provedení změn zaručovat nevratnost transformačního procesu.

Existuje široký konsensus, že se této strategii ze střeoevropských zemí nejvíce přiblížila transformace v tehdejší Československu. „Tvrdé jádro“ nutných reformních opatření definující kritickou masu pro změnu systému zahrnuje několik velmi jednoduchých kroků:

- včasnou, rychlou a masovou privatizaci,
- deregulaci cen,
- liberalizaci zahraničního obchodu a směnitelnost měny,
- rovnovážnou makroekonomickou stabilizační politiku (měnový a finanční konzervatismus).

Můžeme překročit Rubikon s kterýmkoli z klíčových opatření, ale protějšího břehu můžeme dosáhnout jen se všemi dohromady“ (Klaus, 1992).

Strategie gradualistická tvrdí, že transformace ekonomiky je nevyhnutelně dlouhodobým procesem. Její stoupenci se obávají značných nákladů hospodářského poklesu spojeného s šokovou terapií. Aby předešli hospodářským potížím, snaží se transformaci rozdělit do delšího období a řídit ji státem. Liberalizace trhů má být postupná a spíše pomalejší, aby nevystavila domácí ekonomické subjekty hospodářským šokům. Tímto nemusí být zavedena ani drastická stabilizační opatření, podniky nebudou vystaveny měnové a fiskální restrikci a nebude nutno ani devalvovat domácí měnu tak, jako tomu je u šokové terapie. Soukromý sektor pak vzniká pozvolným evolučním způsobem a postupnou privatizací státních podniků²¹.

Zatímco existují pouze malé pochyby, že restrukturalizace ostravského regionu probíhala v širším kontextu strategie šokové terapie systémových změn, názory na systémové změny v zemi druhého zkoumaného regionu – tedy v Polsku – se liší. Stiglitz (2004) považuje polskou strategii přístupu k systémovým změnám za gradualistickou, Holman (2000) se zase domnívá, že měla blíže k strategii šokové.

Transformační strategie bývalého Československa opravdu nesla podobnější rysy s Polskem, než s gradualisticky postupujícím Maďarskem. Existoval zde však významný rozdíl mezi naším a polským přístupem, který spočíval v okamžité realizaci privatizace v naší zemi a podstatně pomalejší privatizaci v Polsku. Také Husák (1997) hovoří o retardujícím vlivu polských odborů na rychlost transformace.

Podobné naopak byly balíky stabilizačních opatření zahrnujících rozpočtovou a měnovou restrikci, mzdovou regulaci a devalvaci s následným ukotvením měnového kurzu. Dotace ze státního rozpočtu byly radikálně omezeny a vzhledem k úvěrovým limitům se stalo obtížnějším i shánění bankovních úvěrů. ***Celostátní ekonomická transformace však může mít také regionálně diferencovanou podobu***, jak bude ukázáno v kapitolách 4 a 5 na silně gradualistických změnách v hornoslezské konurbaci.

Jak uvádí Králík (1999), ze všech transformujících se zemí bylo na začátku systémové transformace v nejlepší hospodářské pozici tehdejší Československo. Hodnocení samotné transformace je o poznání horší, kdy například Stiglitz (2004) říká, že „dnes existuje široký konsensus, že šoková terapie – přinejmenším na úrovni mikroekonomických reforem –

---

²¹ Jako příklad gradualistické strategie bývá uváděno Maďarsko, které však již před rokem 1990 mělo přibližně polovinu cen určovanu trhem a podniky se těšily značné autonomii.

selhala a že země jako Maďarsko, Polsko a Slovinsko, jež se rozhodly pro povolný postup při privatizaci a rekonstrukci institucionální infrastruktury, zvládly transformaci mnohem lépe než země, které se pokusily o skok přímo do hospodářského laissez-faire...Horší je, že v mnoha zemích šokové terapie jsou neradostné i prognózy, kdy bude zavedena stabilní demokracie a právní řád.“

Privatizace jako základ transformace

Za základní transformační krok v Československu byla považována privatizace, která měla zabezpečit změny vlastnických vztahů a vytvořit podmínky pro široce chápanou restrukturalizaci firemní, výrobkovou, organizační atd. (Husák, 1997). Toto měly být první kroky pro zabezpečení postupné reformy formálních i neformálních institucí. Nebrala se přitom v úvahu vynutitelnost práva ani institucionálně-morální deformace posledních padesáti let.

Z důvodů téměř úplného vyvlastnění a zestátnění výrobních prostředků byla startovací privatizační pozice tehdejšího Československa oproti Polsku či Maďarsku obtížnější. Při oficiálních snahách o co nejrychlejší provedení privatizace se vytvořil problém chybějícího vlastníka, resp. neefektivního vlastníka²². Systém, kdy šlo o hledání prvního a nikoliv konečného vlastníka (Husák, 1997) vedl spolu s nepříznivým právním a institucionálně-morálním prostředím k nemožnosti tvorby reálné vlastnické odpovědnosti vlastníků. Přílišná rychlost systémové transformace v České republice tak ohrozila její institucionální kvalitu.

Také *rychlost privatizace* byla předmětem sporů mnoha ekonomů. Vytvořily se tak její dvě základní varianty:

- **Rychlá privatizace**, jejíž příznivci argumentují, že podnik nesmí zůstat dlouhou dobu v rukou státu, protože jeho vedení ztratí zájem o strategické řízení a bude apaticky čekat na nového vlastníka. Zastánci rychlé privatizace také soudí, že stát nedokáže a ani nemá motivaci podniky efektivně restrukturalizovat.
- **Pomalá privatizace**, u které její přívrženci vyzdvihují větší pravděpodobnost nalezení vhodného vlastníka. Rychlá privatizace je podle nich velmi riskantní, protože výběr vhodného vlastníka pro každý podnik je velmi náročnou a zdlouhavou záležitostí. Prodá-li stát podniky nevhodným vlastníkům, kteří nebudou schopni ani ochotni provádět nad svými podniky efektivní vlastnickou kontrolu, bude to horší, než kdyby je

---

²² Mlčoch (2000) či Kliková (1999) tento nepříznivý stav dávají do souvislosti mimo jiné se vznikem tzv. křížového vlastnictví spojeného s bankovním socialismem. Jako další příčiny uvádějí rozptýlené vlastnictví (vzhledem ke kupónové privatizaci), nedostatečný výkon vlastnických práv, neschopnost nových vlastníků splácet úvěry, absenci zákonů regulujících kapitálový trh, nefunkční a nedokonalou legislativu apod.

vlastnil stát samotný. Tento typ privatizace je do značné míry motivován také potřebou udržení sociálního smíru a byl proveden v Polsku (Eckart, 2002).

Zatímco v naší zemi proběhla vůbec nejrychlejší privatizace ve všech tranzitivních ekonomikách, naši polští sousedé se projevili podstatně uvážlivěji. Patrné to bylo především u problémových regionů, mezi které patřila také hornoslezská konurbace a v nichž privatizace probíhala pozvolným tempem.

Regionální úroveň transformace

Centrální plánování silně podporovalo specializaci jednotlivých regionů socialistických zemí. Jeho výsledkem bylo, že život mnoha regionů byl závislý na jednom či několika odvětvích. Zvláště se to projevilo v případě tradičních průmyslových regionů, pro něž byla charakteristická silná hospodářská monostruktura již před příchodem totalitních režimů. V totalitním období byla jednostranná orientace hospodářství mnoha oblastí ještě více utužena. Kromě toho centrální plánování v podstatě ignorovalo vývojové předpoklady jednotlivých území a vytvořilo značně nepřirozenou prostorovou hospodářskou strukturu ignorující tržní signály (Gorzela, 1998).

Uměle oddalovaný a o to intenzivnější ekonomický úpadek postihl tradiční průmyslové regiony v postkomunistických zemích po roce 1990. Jejich nesnáze jsou však co do původu a charakteru zásadně odlišné od jejich západních předchůdců. S centrálním plánováním spojená monopolizace v mnoha průmyslových odvětvích, dominance velkých podniků a nedostatek menších, technologické a organizační nedostatky, nedostatečné či neexistující finanční a produkční služby či značné ekologické problémy výrazně snížily konkurenceschopnost těchto regionů na mezinárodním poli (Domanski, 2002). Hluboká deformace se však u těchto regionů netýkala pouze jejich hospodářského, ale také sociálního či environmentálního života (Kuta, 2002).

Je pochopitelné, že se na začátku transformačního procesu nacházely různé středoevropské regiony v rozdílných pozicích daných nejen jejich sociálně-ekonomickými strukturami, ale také historickým vývojem. Již v úvodních letech transformace navíc některé z nich svou pozici posílily a jiné naopak zhoršily. Došlo tak ke značně rozdílným vývojovým reakcím regionů a lokalit na široce chápaný přechod od fordismu k postfordismu kombinovaný se systémovými celospolečenskými změnami ve všech zemích střední a východní Evropy. Spontánnost a neřízenost reakcí těchto regionů byla následkem tehdy převládajícího imperativního paradigmatu vládního přístupu k systémovým změnám ve

střední a východní Evropě (Kregel, Matzner, Grabher, 1992), který v rámci celospolečenské transformace nevěnoval regionální problematice odpovídající pozornost prakticky v žádné z postkomunistických zemí.

Hampl (1996) v této souvislosti identifikuje tři typy vzájemně provázaných prostorových procesů působících v tranzitivních ekonomikách a ovlivňujících vývoj jednotlivých oblastí:

- **Intenzifikační proces**, který lze charakterizovat jako postupné nahrazování kvantitativních forem růstu jeho kvalitativními formami. V zásadě se jedná nahrazování procesu územní koncentrace prvků a jevů (jako například populační růst) procesy koncentrace kontaktů prvků a jevů (jako například růst řídicích funkcí či vliv na širší zázemí).
- **Zvyšování propojenosti systému osídlení** vyjádřené především růstem prostorové mobility obyvatelstva, kapitálu a zejména informací.
- Nástup specifických post-totalitních **transformačních procesů geografické redistribuce obyvatelstva a kapitálu**. Tento „nápravný“ proces má dlouhodobý charakter.

Vedle těchto obecných procesů sehrály při vývoji jednotlivých regionů pochopitelnou roli existující regionální, resp. místní sociálně-ekonomické a institucionální struktury. Nejcharakterističtější obecné hospodářské vývojové dráhy jednotlivých typů regionů (vymezených právě na bázi územních sociálně-ekonomických struktur) v období celospolečenské transformace jsou zachyceny v následující tabulce 2.4.

Tabulka 2.4: Typologie regionů ve střední a východní Evropě v období celospolečenské transformace

		Vývoj regionu v období celospolečenské transformace	
		<i>Pozitivní</i>	<i>Negativní</i>
Postavení regionu v bývalé socialistické ekonomice	<i>Dobré</i>	Pozitivní kontinuita (například velké městské aglomerace)	Negativní diskontinuita (například staré průmyslové regiony)
	<i>Špatné</i>	Pozitivní diskontinuita (například regiony v blízkosti západních hranic)	Negativní kontinuita (například regiony v blízkosti východní části hranic)

Zdroj: Gorzelak (1998)

Jak je zřejmé z tabulky, tradičním průmyslovým regionům nebyla co do jejich hospodářského významu předpovídána příliš pozitivní budoucnost. Navzdory tomu některé regiony, jako například v práci sledované polské Horní Slezsko, nevykazovaly ani po deseti letech transformace příznaky výraznějšího úpadku a jako by se z této typologie vymykaly (Domanski, 2002). Naopak druhý v této práci analyzovaný region – ostravská aglomerace, jehož restrukturalizace se zpočátku jevila jako úspěšná (Nešporová, 1998), se postupně začal dostávat na nepříznivou trajektorii vývoje naznačenou v tabulce.

3 Od restrukturalizace starých průmyslových regionů k moderním přístupům k regionálnímu rozvoji

Restrukturalizace tradičních průmyslových regionů ve vyspělých západních zemích v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století byla jedním z významných důsledků přechodu od fordismu k postfordismu. Jednou z reakcí na obecné modernizační trendy byl i posun od tradičních, exogenně orientovaných a na pomoc zvnějšku zaměřených koncepcí regionálního rozvoje ke koncepcím endogenním, které naopak zdůrazňují roli vnitřního regionálního potenciálu. V téže době se začaly rozvíjet také institucionální přístupy k regionálnímu rozvoji. Zejména institucionální ekonomii inspirované teorie regionálního rozvoje zažily od 80. let dvacátého století značný rozkvět a v současnosti představují nejdynamičtější se rozvíjející směr regionálního rozvoje (Lee, Wills, 1997, Maskell, 1998 anebo Blažek, Uhlíř, 2002).

Pro institucionální koncepcie regionálního rozvoje je charakteristická buď analýza regionů, které zvládly svou integraci do procesu globalizace obzvláště úspěšně anebo těch území, kterým se to nepodařilo²³. Jako typický příklad „neúspěšných“ území bývají uváděny právě staré průmyslové regiony (Rumpel, 2002 anebo Gorzelak, 2000). Podle Hampla (1996) dochází k transformaci starých polarizací typu rostoucí a bohatý – ztrátový a chudý na novou polarizaci typu řídicí – řízený. Společným jmenovatelem institucionálně orientovaných koncepcí je zjištění, že pro úspěch regionu je rozhodující míra adaptace lokálních a regionálních formálních i neformálních institucí na řádově vyšší celostátní, nadnárodní anebo stále častěji globální procesy.

Institucionálním přístupem ovlivněné teorie regionálního rozvoje velmi často poskytly cenné vodítko k explanaci a interpretaci procesu restrukturalizace v tradičních průmyslových regionech vyspělých zemí. Zatím však nedošlo k jejich aplikaci při objasňování restrukturalizačních procesů v tranzitivních zemích. Také proto je v této práci aplikován institucionálně-hermeneutický přístup vedoucí k interpretaci a objasnění procesu restrukturalizace v ostravské aglomeraci a katovické konurbaci.

---

²³ Podobně jako mnozí současní sociologové poukazují na početně se stále ztenčující střední společenskou vrstvu, z čehož „obviňují“ globalizační procesy, i regionální věda zaznamenává, že přibývá regionů, které úspěšně reagovaly na globální ekonomicko-spoločenské výzvy, ale stejně tak přibývá regionů, které jsou obětí těchto procesů. Prakticky se však nevyskytují (alespoň ve vyspělejších zemích) regiony, které by na globální procesy reagovaly neutrálně. Jako by docházelo ke tvorbě zcela nových – prostorových – průmětů společenské stratifikace (Massey, 1984 nebo Castells, 1993 nebo Harvey, 1989).

3.1 *Institucionální ekonomie jako zdroj inspirace pro moderní teorie regionálního rozvoje*²⁴

Institucionální či neoinstitucionální směry nikdy nedosáhly přílišného uplatnění v politické praxi v podobě převažující politicko-ekonomické doktríny. Také mezi přívrženci hlavních ekonomických proudů bývá institucionální ekonomie značně opomíjena. Přesto se tento směr osvědčil jako velmi přínosný z hlediska vysvětlení vzniku a vývoje prostorových ekonomických disparit na straně jedné a při objasňování evolučních změn v hospodářství jako celku na straně druhé (Blažek, Uhlíř, 2002).

Institucionalismus jako alternativní proud ekonomické teorie prošel dlouhým vývojem a doznal zásadních změn, jež vyústily v řadu dílčích směrů moderního neoinstitucionálního myšlení. Nejstarší institucionalismus sklonku 19. století reagoval na neschopnost neoklasické ekonomie vysvětlit kvalitativní změny v ekonomickém vývoji. Tzv. americký institucionalismus spojený se jmény ekonomů Thorsteina Veblena, Johna Mitchella, Johna Rogerse Commonse či Johna Maurice Clarka představuje „starou školu“ institucionálního myšlení vycházející z analogie ekonomie s biologií a právní vědou. Pro další vývoj institucionalismu bylo nejdůležitější na právo a kolektivní jednání orientované Commonsovo dílo, který byl na rozdíl od Veblena pozitivněji laděný. Po druhé světové válce se pak stal nejznámějším americkým institucionalistou John Kenneth Galbraith, který spolu s Wesley Mitchellem, Gardinerem Meansem a Johnem Mauricem Clarkem reprezentuje éru klasického instucionalismu. Nová institucionální ekonomie často označovaná jako škola vlastnických práv pak je spojována zejména se jmény Ronalda Coaseho a Douglassa Northa. I přes různé varianty institucionalismu je pro něj obecně příznačná metoda historická a silná popisnost (viz také Varadzin, 2001 a Melecký, 2002).

Již klasikové institucionální ekonomie ukázali, že ve vzájemné interakci mezi jednotlivci a institucemi – kde aktivita jednotlivců může měnit instituce a instituce naopak ovlivňují jednotlivce – dochází k ustálení určitých forem chování. Tak vzniká institucionální rámec, který vede jednotlivce k vyznávání určitých hodnot a používání určitých praktik a rutin, které nemusejí být z hlediska jednotlivce racionální. Instituce je přitom nutno chápat jako společenské uspořádání či pravidlo regulující vzájemné vztahy mezi jednotlivci i mezi společenskými skupinami. Instituce se odlišují v jednotlivých historických obdobích a také

---

²⁴ S ohledem na zaměření studie se v žádném případě nejedná o vyčerpávající charakteristiku institucionální ekonomie. Spíše zde jsou zmíněny ty její rysy, které sloužily jako základ pro tvorbu nových institucionálních, resp. institucionálně-hermeneutických koncepcí regionálního rozvoje po roce 1980.

mezi sebou navzájem. Institucionalisté také často zdůrazňují nepředvídatelnost evolučního procesu a roli drobných událostí, které mohou pozměnit směr evoluce.

Jako slabá stránka institucionální ekonomie bývá zmiňována omezená schopnost doporučit univerzální, obecná řešení politické praxi. Doporučení institucionalistů se často týkají pouze dílčích kroků, která však jsou povětšinou věcně správnější, než obecné návody. Další, a dosti podstatnou slabinou institucionalismu je malá pozornost věnovaná makroekonomickým a politicky nejsenzitivnějším otázkám, jako nezaměstnanost či inflace²⁵.

Úspěchu však institucionální ekonomie dosáhla při objasňování ekonomického růstu, především se zřetelem k prostorovým hospodářským a institucionálním strukturám a předpokladům pro ekonomický růst. Typická je analýza evolučních procesů, během kterých se utvářely rozmanité hospodářské a institucionální územní struktury, které výrazně ovlivnily hospodářskou prosperitu toho kterého státu či regionu.

Nelson (1998) tvrdí, že existují tři problémové oblasti, kterým ekonomická teorie dosud nevěnovala dostatečnou pozornost, ale které jsou významné pro regionální hospodářský růst:

- Technologie, technologické inovace a široce chápaný proces učení se,
- Firmy, jejich vnitřní organizace, chování, jejich praktiky (*practices*) a rutiny (*routines*),
- Instituce formální i neformální.

Omezení daná charakteristikami tradičních neoklasických i keynesiánských ekonomických proudů nás značně limitují ve schopnosti vysvětlit hospodářské disparity mezi regiony či zeměmi. Institucionální teorie regionálního rozvoje jsou zaměřeny právě na oblasti popsané Nelsonem. Nesnaží se o nalezení velkých, všeobecných teorií, ale spíše kladou důraz na jedinečnost formálních i neformálních institucí a praktik, na evoluční vývoj sociálně-ekonomických územních struktur a na historickou analýzu. To koresponduje i s jejich častou a silnou hermeneutickou orientací.

3.2 Hermeneutika jako metodologický přístup v moderních institucionálních teoriích regionálního rozvoje

V posledních třech desetiletích se v metodologii věd začínají narůstající pozornosti těšit relativistické přístupy. Pro relativistické směry je charakteristická nechuť k tradičně jednoznačně pojímaným vysvětlením. Důraz je naopak kladen na pluralitu možných vysvětlení a dále na jiné formy poznání, než vysvětlení, kterými jsou pochopení a možné

---

²⁵ Příznačná je nechuť institucionální ekonomie ke kvantitativním metodám a preference metod kvalitativních, což se z hlediska pozitivisticky laděných převažujících ekonomických proudů jeví „uživatelsky nepohodlně“.

odlišnosti v interpretacích skutečnosti. Třebaže se relativistické přístupy zprvu omezovaly na oblast lingvistiky, kulturní teorie a antropologie, v posledních patnácti letech se začala v prostorových vědách a částečně v ekonomii výrazněji prosazovat hermeneutika, která je součástí relativistických přístupů (Blažek, Uhlíř, 2002).

Hermeneutický přístup tvrdí, že smyslem poznání nemá být snaha o univerzální vysvětlení platné ve všech podmínkách, nýbrž snaha *pochopit* jak vznikají významy, které jednotlivým jevům připisujeme a objasnit vztah mezi chováním lidí a jejich subjektivními pohnutkami. Klíčové přitom je umět se vžít do lokálního či regionálního kontextu, do lokálních či regionálních podmínek, abychom byli schopni pochopit skutečný význam procesů, které se v příslušném území odehrávají a nalézt *konstelaci institucionálně-hospodářských prvků, procesů a jevů, které vedly k rozkvětu regionu*.

V prostorových vědách nalezla hermeneutika uplatnění při studiu regionálních rozdílů v referenčních a interpretačních rámcích a ve způsobech komunikace mezi lidmi. Tyto difference jsou dány specifickými vlastnostmi obyvatel jednotlivých oblastí, které se utvářejí na základě specifických sociálně-ekonomických územních kvalit a způsobu života vůbec²⁶. Tímto způsobem je spoluvytvářena místní identita a jsou formovány územně diferencované zvyky, rutiny a praktiky. Vlastnosti jednotlivců se následně odrážejí v různorodých kolektivních způsobech chování. Rozdíly v chování takových regionálně specifických socio-kulturních okruhů pak ovlivňují i hospodářské postavení jednotlivých regionů a patří ke spoludeterminantám regionální konkurenceschopnosti.

S hermeneutickým přístupem jsou spojeny práce několika institucionálně orientovaných regionalistů. Tyto výzkumy, všeobecně pojmenované jako tzv. obrat ke kultuře (*cultural turn*) se v rámci regionálních věd těší narůstající popularitě. Jako typický příklad aplikace hermeneutického přístupu bývá často uváděna teorie učících se regionů (*learning regions*) (např. Amin a Thrift 1995, Storper 1995, 1997, Allen a Massey, 1995, Massey a Jess 1995). Regiony jsou v těchto analýzách vnímány jako prostory souvztažnosti sítí kontaktů (*networks*), významů, vědomostí (*knowledge*) a interpretací, které vytvářejí specifické předpoklady pro rozvoj regionů. Snahou je přitom zjistit, jaká konstelace kontaktů, interpretačních rámců i materiálních podmínek vedla k úspěšnosti konkrétních regionálních ekonomik.

---

²⁶ Jak již bylo řečeno, mezi typické charakteristiky starých průmyslových oblastí patří nepříliš inovativně zaměřené regionální prostředí (*milieu*) a určitá setrvačnost zakořeněných návyků na straně jedné, ale také od těžké práce odvozená vyšší míra solidarity, odpovědnosti a technicko-organizační disciplíny na straně druhé. Tyto oblasti přitom patří i s ohledem na dlouhodobý efekt těžké práce k socio-kulturně vůbec nejvyprofilovanějším (Domanski, 2002).

Hermeneutikou jsou však více či méně ovlivněny také další koncepce regionálního rozvoje jako teorie výrobních okrsků (*industrial districts*) či koncepce „zakořenění“ (*embeddedness*). V zásadě všechny moderní institucionální, ale i endogenně orientované teorie implicitně vycházejí z přesvědčení, že jednotlivá místa a regiony se navzájem kvalitativně odlišují. Proto je studium reálných míst, regionů a procesů v nich probíhajících užitečnější než vytváření formálně dokonalých a často silně matematizujících modelů (Blažek, 1999). Výzkum má být proto prováděn spíše intenzivně a na relativně menších teritoriích, než extenzivně na územích spíše rozsáhlejších.

3.3 Moderní komplementární (neinstitucionální) přístupy k průmyslovým regionům

Přestože teorie a přístupy jako teorie územních dělb práce či diskuse o lokalitách (*Locality debate*) nejsou řazeny k institucionálnímu proudu teorií, ale ke kriticko-realistickému, je nutno je pro úplnost uvést, protože se jako jedny z prvních pokusily o interpretaci hospodářské situace v tradičních průmyslových regionech vyspělých zemí v 80. a 90. letech dvacátého století a rozvíjely se buď před nástupem institucionálních přístupů anebo paralelně s nimi. Navíc mnohé z těchto teorií a koncepcí nesou institucionální rysy, stejně jako mnohé institucionální přístupy zase částečně čerpají z teorií a koncepcí jako teorie územních dělb práce anebo diskuse o lokalitách. Mezi výše zmíněnými přístupy proto neexistuje přesná dělící čára. Přesto má jejich vymezení pro účely této práce přinejmenším orientační význam.

Z koncepcí, které byly ovlivněny kritickým realismem coby převažujícím metodologickým přístupem²⁷, patří mezi nejznámější teorie územních dělb práce²⁸ od D. Massey (1984). D. Massey se snažila o propojení geografie průmyslu se studiem trhů práce v rámci širších společensko-hospodářských struktur a předložení explanace diskrepancí v rámci regionálního rozvoje. Prostor nelze podle autorky chápat jako veličinu absolutní, v níž se vyskytují atomizované subjekty, ale jako místo vztahů a zejména sociálních hierarchických vztahů.

---

²⁷ Pro kritický realismus jako metodologický přístup je příznačná snaha o dvoufázový výzkum: s pomocí extenzivního výzkumu se nejprve vědci a akademici pokoušeli o nalézání pravidelností a polopravidelností, aby tak objasnili mechanismy fungování sociálně-ekonomických územních struktur. Druhá fáze výzkumu je již intenzivního charakteru a zaměřuje se pouze na vybrané prvky a fenomény s cílem nalézt příčinné souvislosti a rozlišit mezi nutnými (*necessary*) a nahodilými (*contingent*) okolnostmi vzniku jevů.

²⁸ Britská geografka Dooren Massey výslovně zmiňuje, že trvá na množném čísle v názvu svých prací a své teorie, protože, jak zdůrazňuje, mezi regiony se může rozvinout mnoho různých způsobů dělby práce.

K nové prostorové dělbě práce dochází prostřednictvím změny sociálních vztahů, které utvářejí ekonomický prostor. Racionalizační strategie podniků po roce 1970 vedly k vyčlenění manažerské třídy a k zániku mnoha funkcí vedoucích technických pracovníků, kteří pracovali přímo ve výrobních závodech. Postupně došlo ke vzniku územně oddělených řídicích a výzkumných jednotek, čímž se v některých územích, jako například tzv. globálních městech²⁹ zvýšil počet řídicích a kvalifikovaných profesí a v jiných oblastech (například starých průmyslových regionech) se naopak zvýšilo množství řízených, dělnických profesí. Při analýzách je proto nutno se zaměřit na prostorové rozdělení podnikových struktur, neboť existují systematické vazby mezi hierarchií regionů a hierarchií závodů velkých firem (Maier, Tödtling, 1997).

Zatímco dříve docházelo k regionálním problémům tím, že odvětví, na něž byl region specializován, postihla krize, v současné době je příčinou regionálních problémů způsob, jakým jsou zejména velké firmy v prostoru organizovány. Nejvýhodnější je přitom pozice těch regionů, v nichž jsou lokalizovány centrály jednotlivých firem. Řešení této nepříznivé situace vidí Massey v neoddělování řídicích či výzkumných podnikových funkcí od funkcí výrobních a udržení celé hierarchie pracovních míst v rámci jednoho podniku v jednom regionu, v radikální decentralizaci veřejné správy anebo v přemístění významných veřejnosprávních institucí do upadajících regionů, jak se to stalo například v Německu, Nizozemsku či Norsku.

V osmdesátých letech dvacátého století se ve Velké Británii intenzivněji projevil dopady globalizace a restrukturalizace jednotlivých regionů a to ve formě rostoucí ekonomicko-politické polarizace mezi regiony. Pozice starých průmyslových regionů se přitom zhoršila. V regionální vědě nastal posun k výzkumu jedinečnosti a specifčnosti jednotlivých regionů a lokalit, zastřešený koncepcí diskuse o lokalitách (*Locality debate*). Jejím závěrem je, že lokality/regiony mají do jisté míry možnost ovlivnit svůj osud v turbulentních podmínkách globalizace a restrukturalizace a to prostřednictvím aktivity jednotlivých místních aktérů jak z veřejné tak i soukromé sféry a zejména jejímu kolektivnímu/synergickému prosazení (Cooke, 1989)³⁰.

---

²⁹ Za globální města se všeobecně považují velké metropole, v nichž převažuje zaměstnanost v oborech finančnictví, pojišťovnictví či nemovitostí apod. a v nichž sídlí centrály rozhodujících firem. Za nejvýznamnější globální metropole bývají považovány New York, Londýn a Tokio, v nichž sídlí rozhodující světové burzy. Do druhého ranku bývají řazeny například Paříž, Frankfurt n.M., Los Angeles, Hongkong, Sydney atd. (viz také Sucháček, 2002).

³⁰ Pro úplnost je nutno zmínit také skupinu koncepcí snažících se o prostorovou aplikaci regulační teorie a týkajících se „nových průmyslových území“ (new industrial spaces). Nová průmyslová území totiž nevznikají v centrech fordistického průmyslu (Tickel a Peck, 1992). Mezi příčiny tohoto stavu patří například nové lokalizační požadavky (a to vzhledem k meziproductům, potřebným službám a infrastruktuře), menší síla odborů

3.4 Institucionální přístupy k průmyslovým regionům

3.4.1 Teorie výrobních okrsků

Teorie výrobních okrsků (*industrial districts*) bývá chápána jako organizační forma flexibilní specializace. Jedná se o výrobu měnících se skupin specializovaných výrobků, přičemž klíčovou roli sehraávají flexibilní víceúčelové stroje, které umožňují levnější výrobu než dřívější rigidní, jednoúčelové technologie a kvalifikovaná, rychle se přizpůsobující a schopná pracovní síla. Důležitými aktéry regionálního rozvoje v těchto územích jsou malé a středně velké podniky a sítě vztahů mezi těmito podniky. Jako typický příklad území výrobních okrsků bývá uváděna tzv. třetí Itálie v provinciích Emilia Romagna, Toscana či Veneto, která se nachází mezi rozvinutým severem Itálie (územím tzv. Padanie) s centry ve městech Milán a Turín a slabě hospodářsky rozvinutým italským jihem, zvaným Mezzogiorno. Mezi hlavní autory teorie výrobních okrsků patří italští ekonomové Bagnasco (1977), Brusco (1982) a Becattini (1978).

V oblasti třetí Itálie převažují vysoce specializované a kvalifikačně náročné průmyslové obory jako strojírenství, vývoj a výroba dopravních prostředků, nábytkářství, vývoj a výroba oděvů a obuvi či výroba keramiky, které se vyznačují orientací na design a přidanou hodnotu. Kvalita a originalita jsou hlavními devízami výrobků produkovaných v třetí Itálii. Většina podniků těchto oborů je malé či střední velikosti a od sedmdesátých let minulého století celá oblast zaznamenala výrazný rozvoj jak co do počtu nových pracovních míst, tak také nově zakládaných podniků a růstu příjmů³¹.

Mezi malými a středně velkými podniky vznikají ve výrobních okrscích sítě s dodavatelsko-odběratelskými, kooperačními a informačními vztahy. Služby přesahující interní kapacitu podniků pak jsou organizovány a zajišťovány společně. Jedná se o vzdělávání, technologické poradenství, kontrolu kvality, výzkum a vývoj, výzkum trhu,

---

a flexibilnější pracovní síla mimo tradiční průmyslové regiony, inovativně laděné prostředí v nových průmyslových územích, stejně jako často vstřícný přístup místních institucí a v neposlední řadě kvalitní životní prostředí. Tzv. kalifornská škola (*Californian school*), která se také zabývá prostorovou aplikací regulační teorie a pro kterou jsou nosné práce Scotta a Storpera (1986, 1992) a Storpera a Walkera (1989) vedle výše zmíněných charakteristik přiznává, že významnou roli v rychlém hospodářském rozvoji Kalifornie v 80. letech dvacátého století sehrála celostátní americká hospodářská politika. V té době totiž obrovské státní zakázky a dotace výzkumu a vývoje elektroniky a vesmírných technologií motivované snahou o zdokonalení zbrojních technologií a upevnění technologického náskoku před Sovětským svazem učinily z Kalifornie nejrychleji rostoucí region USA. Tím nejenže částečně predeterminovaly budoucí specializaci Kalifornie, ale dokonaly přesun hospodářské dominance z „pásu zimy“ (*frost belt*) na severozápadě USA do „pásu slunce“ (*sun belt*) v Kalifornii. Tyto koncepce ovšem bývají kritizovány pro až přílišnou zahleděnost do „nových průmyslových území“ a částečnou ignoraci problémů tradičních průmyslových regionů (Amin a Robins, 1990 nebo Maier a Tödtling, 1998).

³¹ Mezi další úspěšné příklady výrobních okrsků patří francouzské Grenoble a Montpellier, Jutsko v Dánsku, Badensko-Würtembersko v Německu či švédský Anderstorp.

zastoupení na veletrzích a reklamu (Maier, Tödting, 1998). Výrobní okrsky však nejsou založeny pouze na tradičních aglomeračních úsporách, ale také na sociálně-kulturních vztazích v rámci regionu, což jim propůjčuje zcela novou kvalitu (Harisson, 1992).

Tabulka 3.1: Přehled principiálních institucionálních směrů teorií regionálního rozvoje

	Teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace	Teorie výrobního okrsku	Teorie učících se regionů
Autoři	M.Piore, Ch. Sabel (1984), resp. A.J. Scott (1988)	S. Brusco (1982), G. Becattini (1978), I. Bagnasco (1977)	B.A.Lundvall (1992), R. Florida (1995), A.Saxenian (1994)
Jádro teorie	Jedná se o aplikaci regulační teorie na období fordismu a postfordismu, vertikální dezintegrace výroby ³² , ústup od masové výroby k malosériové	Základem prosperity regionu jsou kvalitní sociální, kulturní a institucionální struktury a nehierarchický systém organizace spolupráce malých firem.	Konkurenceschopnost je založena na lepší schopnosti se dále učit
Základní tendence regionálního vývoje	divergence	divergence	divergence
Příčina meziregionálních rozdílů	Rozdíly v sociálně-kulturním rámci pro organizaci výroby i pro chování podniků	Rozdíly v sociálně-kulturním rámci pro organizaci výroby i pro chování podniků	Sociálně-kulturní a institucionální rozdíly
Hlavní mechanismy způsobující konvergenci či divergenci	Re-skilling, externí úspory, aglomerační výhody, týmová práce	Networking důvěry, spolupráce i řízení, úspory z rozsahu i ze specializace, dělba práce mezi firmami, vzájemná závislost, sdílení informací, inovace, eliminace rigidního dělení na manuálně pracující a manažery, adaptivní pracovní síla	Existence pozitivních zpětných vazeb v oblasti učení, přejímání nových technologií a postupů, tržní i mimotržní výměna informací, míra rozvinutosti technologické infrastruktury
Hlavní subjekty	Malé firmy v dříve málo industrializovaných oblastech	Síť malých firem a podpůrných institucí (výrobní asociace, exportní agentury apod.), adaptivní a inovativní pracovní síla	Firmy, instituce, regionální inovační systémy
Implikace pro regionální politiku	Stát má udržovat konkurenční prostředí a napomáhat restrukturalizaci a modernizaci	Podpora vytváření společných institucí usnadňujících činnost malých firem	Podpora regionálních inovačních systémů (rozvoj vazeb například mezi školami, samosprávou a firmami)

Zdroj: upraveno podle Blažek, Uhlíř (2002)

³² Vertikální dezintegrací se rozumí přemístění aktivit nacházejících se v předvýrobní a povýrobní fázi výrobního procesu do jiných podniků.

Významná je pro průmyslové okrsky inovační schopnost podniků, která je urychlována kooperačními i konkurenčními mezipodnikovými vztahy. Kooperace mezi podniky jsou podporovány jistou mírou důvěry mezi zúčastněnými aktéry, která je nezbytným předpokladem pro účinnou difúzi inovací. InSTITUTE jako regionální rozvojové agentury, inovační centra, průmyslové svazy, obchodní a průmyslové komory či odborové organizace pak sehrávají nezastupitelnou roli při řešení konfliktů, ke které je opět nutná důvěra. Velmi důležitá je pro vznik průmyslových okrsků dostatečná autonomie a finanční soběstačnost samosprávných struktur v obcích a regionech.

Maier a Tödtling (1998) vymezují následující charakteristické znaky průmyslových okrsků:

- Tyto oblasti se specializují na určité výrobky, přičemž podniky kooperují ve všech fázích výroby, prodeje a ve službách.
- Specifická dělba práce utváří specifické sociálně-kulturní charakteristiky daného regionu a zároveň je jejich odrazem.
- Existují dostatečné difúzní mechanismy, aby se efekty vytvořené v inovačních centrech příslušných odvětví mohly rozšířit po celém výrobním okrsku.
- Kvalitní institucionální síť (*institutional thickness*) zastupuje tyto regiony navenek a řeší vnitřní konflikty. Kromě toho vytváří společnou základnu důvěry a podporuje spolupráci.

Zároveň je však nutno konstatovat, že i v případě teorie průmyslových okrsků, podobně jako u „debaty o lokalitách“ (*Locality debate*) či u „nových průmyslových územích“ (*new industrial spaces*) se výrazněji projevuje hledání specifických a neopakovatelných ekonomických, sociálně-kulturních a politických regionálních a lokálních podmínek, což ukazuje na životaschopnost a oprávněný nárůst oblíbenosti aplikačně zaměřených institucionálně-hermeneutických přístupů (Glasmeier, 1999, Grabher, 1994, Asheim, 1992, Amin, 1989, Sayer, 1989 a mnoho dalších).

Je také nutno uvést, že úspěšnost těchto regionů má často svou prozaičtější a někdy i konfliktnější tvář. Jde například o rozdělení pracovní síly na dobře placenou jádrovou sílu a podstatně méně oceňovanou sílu pomocnou. Pomocná pracovní síla, která je najímána na částečné úvazky či na práci mimo běžnou pracovní dobu, může být snadno propuštěna. Kvalita těchto pracovních míst je neobyčejně nízká a kontrastuje s tzv. *re-skillingem* klíčových, vysoce kvalifikovaných manažerů, kteří často vlastní licence a pronajímají své služby firmě na živnostenský list. Obě dvě skupiny pracovníků často neplatí sociální pojištění

ani daně. Důsledkem segmentace pracovního trhu pak je rychle rostoucí regionální či místní sociální polarizace (viz také Sucháček, 2002).

3.4.2 Síť kontaktů a regionální „zakořenění“

Narozdíl od tradičního pojetí aglomeračních výhod a mezipodnikových vazeb se v osmdesátých a devadesátých letech minulého století začíná hovořit o významu sítí kontaktů a známostí pro celkovou organizaci výroby a směny. Práce M. Granovettera (1973, 1985, 1991) nebo H. Whitea (White, 1981) dokládají, že trh prakticky nefunguje jako anonymní systém poptávajících a nabízejících aktérů, jak se uvádí ve valné většině ekonomických modelů³³. Granovetter (1985) přitom zdůrazňuje význam důvěry.

Existují celé sítě kontaktů, které se odlišují mírou důvěry a to podle vzájemné výhodnosti pro strany, které se zúčastní ekonomické transakce. Tyto sítě (*networks*) představují vlastní strukturu tržních procesů. Jednotlivé ekonomické subjekty jsou přitom rozdílným způsobem zapojeny do těchto sítí, jsou „zakořeněny“ (*embedded*) v sítích svých kontaktů, které do značné míry předurčují jejich možnosti. Záleží pak na konkrétním charakteru osobních vztahů, míře důvěry a formě „zakořenění“ (*embeddedness*) daného ekonomického vztahu v širších společenských vazbách, jak efektivně a bezproblémově se budou ekonomické transakce jednotlivce či podniku uskutečňovat (viz Blažek, Uhlíř, 2002, Maier, Tödtling, 1998).

Analýza sítí kontaktů se stala velmi populární, jednotliví autoři však chápali sítě rozdílným způsobem a často bylo jejich jediným pojítkem použití síťové analýzy (*network analysis*). Význam sítí byl posléze často přeceněn a například Hudson (1994) popisuje situaci tradičního průmyslového regionu okolo Newcastleu ve Velké Británii zaměřeného na hornictví, kde sice existují sítě založené na vzájemné důvěře, avšak nemají být čím naplněny, protože chybí dovednosti a nápady. Důležitý je proto také obsah a kvalita síťových informačních toků. Amin a Thrift (1995) či Aguilar (2004) zase upozorňují, že většina sítí je založena na hierarchických vztazích, což způsobuje, že i prospěch z jejich fungování se projevuje značně asymetricky.

---

³³ Například Granovetter (1973) empiricky dokumentuje, že trh práce funguje nejčastěji tak, že lidé se dozvídají o nabídkách práce nikoliv prostřednictvím inzerátů nebo nabídkových databank, nýbrž prostřednictvím svých známých a přátel, a to nejčastěji těch, se kterými udržují relativně málo těsný kontakt a kteří mají značně odlišný okruh známých a společenských interakcí. Z tohoto prostého zjištění Granovetter logicky vyvozuje, že každá forma tržní interakce či transakce je v podstatě formou vazby mezi konkrétními osobami.

3.4.3 Teorie učících se regionů (learning regions)

Institucionální charakteristiky regionů, které se dostaly do popředí v osmdesátých a devadesátých letech minulého století, se staly určujícími také pro dosud nejmladší proud teorií regionálního rozvoje známý jako teorie učících se regionů (*learning regions*). Tato teorie propojuje poznatky evoluční a institucionální ekonomie (Lundvall, 1992 či Nelson, 1993) s poznatky a zjištěními regionalistů (Amin a Thrift 1994, 1997, Storper 1995, 1997).

Jako zdroj konkurenceschopnosti začaly být chápány vědomosti, schopnost učit se a vytvářet kulturní klima, které napomáhá inovacím (Lundvall, 1992, Lundvall a Johnson, 1994). Problematika učení přitom není spojována jen s vyspělými obory a s vývojem nových technologií, ale se všemi obory včetně tradičních odvětví (např. nábytkářství - Maskell 1998). Znalosti a schopnost učení se jsou považovány za nejdůležitější element konkurenceschopnosti. Klíčové pro tyto procesy jsou přitom institucionální a sociálně-kulturní charakteristiky daného regionu a kvalita jeho prostředí (*milieu*). V současnosti je akcentován také význam přijetí zásad učících se regionů pro kvalitu strategických dokumentů ovlivňujících budoucnost regionů.

Malmberg (1997) tvrdí, že typické charakteristiky učících se regionů jsou následující:

- vhodná ekonomická konfigurace regionu, která se vyskytuje při prostorové blízkosti podobně specializovaných firem, jejichž interakce mohou napomoci výměně informací a nových myšlenek,
- vhodná regionální technologická infrastruktura, která se vyskytuje při existenci výzkumných institucí, které spolupracují s místními podniky, což rovněž zvyšuje pravděpodobnost průmyslových inovací a zpětně kvalitu výzkumných zařízení,
- kultura a instituce regionu by měly umožňovat iniciaci i rozvoj procesu učení se a inovací.

Cooke (1995) zdůrazňuje, že kulturní charakteristiku učícího se regionu lze shrnout do čtyř „i“, kterými jsou:

- identifikace ve smyslu nalezení společné identity aktérů,
- inteligence coby dostatek informací a schopnost učení,
- instituce jako silné podnikatelské asociace a inovační centra, ale také vhodné instituce neformální,
- integrace jako dobrá provázanost a koordinace mezi všemi institucemi.

Velmi důležité je podle této teorie rozlišení mezi kodifikovatelnými vědomostmi (*codified knowledge*), které je možné standardizovat a naučit se pomocí instrukcí a návodu, a vědomostmi nevyslovitelnými, nekodifikovatelnými (*tacit knowledge*), které je možné získat pouze vlastní zkušeností a spoluúčastí na dané činnosti (pomocí zaškolení a praxe). Kodifikovatelné znalosti je obvykle možné prodávat jako zboží. Proto se z nich, podle Maskella a Malmberga (1999), stávají komodity, které je možné nalézt kdekoli nebo dopravit bez větších nákladů kamkoliv. Naopak nekodifikovatelné vědomosti a dovednosti se stávají zdrojem konkurenční výhody, protože jsou vázány na specifický regionální kontext, na institucionální charakteristiky území (sítě kontaktů, forma zakořenění). Mezi takové znalosti a schopnosti můžeme počítat například způsob, jakým je dosahována shoda mezi různými zájmovými skupinami, způsob předávání informací o nových postupech nebo metody stimulace vlastních pracovníků (Foray, 1993, Maskell a Malmberg, 1999). Lundvall (1992) rozlišuje několik forem učení a zdůrazňuje především význam učení spoluprací:

- učení praxí (*learning by doing*),
- učení užíváním (*learning by using*),
- učení hledáním (*learning by searching*),
- učení spoluprací (*learning by interacting*).

Zvláštní formou učení se a to jak podniků tak i regionů, je tzv. *benchmarking*, který znamená porovnávání se s těmi, kteří se dokázali nejrychleji přizpůsobit změnám tržních podmínek a jsou ve svém oboru nejlepší. Jedná se tedy o orientaci na nejlepší praxi. Úkolem benchmarkingu je analyzovat rozdíly mezi regiony či podniky a hledat jak příčiny těchto rozdílů, tak i možnosti pro vlastní zlepšení. Oproti klasické konkurenční analýze doporučuje benchmarking srovnávat se s nejlepšími nekonkurenty, pouze tehdy lze podle této koncepce získat primární a klíčové informace.

Z úspěšných regionů do méně úspěšných lze také formou imitace inovací zajistit přenos nejlepších zkušeností (*best practices approach*). Jakmile je ovšem imitace možná, znamená to, že se již nejedná o konkurenční výhodu, nýbrž o volně dostupnou komoditu. Pokud není možná ani imitace ani benchmarking, mělo by být cílem regionů identifikovat ty schopnosti a dovednosti, které jsou specificky vázány na jejich území - identifikovat svá „vztahová aktiva“ (*relational assets*) a snažit se jich vhodným způsobem využít (Maskell a Malmberg 1999).

Vztahová aktiva jsou přitom poutána na unikátní institucionálně-prostorovou konfiguraci každého regionu.

Schopnost adaptace regionů je z pohledu restrukturalizace tradičních průmyslových oblastí klíčová a to z toho důvodu, že existuje řada případů, kdy regiony, které byly v minulosti specializované a ve svém oboru inovativní, jako německé Porúří či anglická oblast Newcastle, později tuto schopnost ztratily a s ní i bývalou hospodářskou prosperitu (Grabher, 1993 nebo Hudson, 1994). Proces „institucionálního uzamknutí“ (*lock-in*) ukazuje, že kdysi úspěšné místní podniky nedokázaly vzít na vědomí inovace ve svém ani jiných oborech a zůstaly „uzamčeny“ ve svých tradičních institucionálních a sociálně-ekonomických strukturách, v existujícím systému praktik a zvyků, který brání přijímání novinek.

Koncept „institucionálního uzamknutí“ se často spojuje s přístupem „závislosti na zvolené cestě“ (*path-dependency*). Závislost regionu na vlastní historii a vývoji místních institucí tak může představovat nenapodobitelný, specifický zdroj konkurenceschopnosti v podobě existujících vztahových aktiv, sítí kontaktů a institucí (viz Amin a Thrift 1997, Storper, 1997, Hudson, 1999, Domanski, 2002). Na druhé straně se může jednat o hlavní překážku dalšího úspěšného rozvoje, pokud nejsou staré instituce konfrontovány s novými podněty, novými kontakty, nápady a postupy a nedokáží se průběžně adaptovat na nové podmínky (Gorzela, 1998, Grabher, 1993, Hudson, 1994) anebo se region ocitne v bludném sociálně-kulturním a hospodářském kruhu, kdy se stává do budoucna a bez vlastního přičinění „neúspěšným“ tím, že je „neúspěšný“ v současnosti (Jurečka, 2002 anebo Gwosdz, 2002).

Jak uvádí Blažek a Uhlíř (2002), z metodologického hlediska je podstatné, že se v případě teorie učících se regionů, ale vůbec všech institucionálně-hermeneutických přístupů nejedná o hledání obecného receptu nebo návodu na rozvoj regionu, ale spíše o kauzální analýzu jednotlivých případů a pochopení příčin úspěchu či neúspěchu³⁴. Otázka generalizace a převoditelnosti úspěšných zkušeností se postupně stává méně podstatnou, což je způsob, který je „čestnější“ než neopodstatněné „univerzální“ závěry učiněné na základě všeobecných, ale často neplatných předpokladů. Zobecnění se týká pouze charakteru socioekonomických a kulturních procesů, kterými bylo úspěchu dosaženo.

---

³⁴ Otázku pochopení regionálních procesů a důvěry v rámci regionálních institucionálních vztahů přibližují například Amin a Thrift (1995) anebo Murdoch (1995). Jako příklad uvádějí podniky v regionu s výrobními programy, které se potenciálně dobře doplňují, ale pokud neexistuje shoda v interpretaci této skutečnosti a mezi možnými partnery panuje nedůvěra, která není odstraněna, k oboustranně výhodné spolupráci a výměně informací s největší pravděpodobností nedojde.

3.4.4 Kvalita institucionálního prostředí (institutional thickness)

Amin a Thrift (1994) pojednávají o nezbytnosti institucionální adaptace regionů v nových podmínkách postfordismu a globalizace. Pro adekvátní regionální kvalitu institucionálního prostředí a to formálního i neformálního jsou stanoveny čtyři podmínky:

- Existence klasických institucí a organizací, které zabezpečují regionální plánování a rozvoj. Zde je opět na místě zdůraznit potřebu co největší síly samosprávy ve smyslu kompetencí a finančních zdrojů.
- Vysoká kvalita kontaktního a kooperativního chování těchto institucí mezi sebou, která se odráží ve vytváření obecně platných pravidel a určité „sociální atmosféry“ mezi těmito interakčními partnery.
- Přesné definování kompetencí a úkolů těchto institucí jednotlivě i jako celku. Neméně důležité je definování kompetencí a úkolů uvnitř těchto institucí i při kooperativním vytváření koalic těchto institucí. Odchylné chování institucí od vymezených pravidel má být vždy sankcionováno.
- Instituce v regionu a jejich pracovníci si musí neustále uvědomovat svou zodpovědnost za realizaci společných aktivit, které směřují k vyšší kvalitě života v regionu a jeho ekonomické prosperitě. Toto vědomí má být podloženo existencí společné vize a znalostí priorit rozvoje regionu, které mají instituce společně realizovat.

Samotná kvalita institucionálního prostředí nestačí k rozvoji regionu. Kvalitní institucionální prostředí je spíše nezbytnou výchozí podmínkou rozvoje území. Kvalita institucionálního prostředí spolu s tvorbou rámcových podmínek pro investice do regionu a podporou rozvoje podnikání patří k výchozím podmínkám pro vytvoření „kreativního prostředí“ (*creative milieu*), které je rozhodující pro generování inovací uvnitř regionu.

3.4.5 Vliv institucionálních koncepcí regionálního rozvoje na regionální politiku

Institucionální koncepce částečně ovlivnila také regionálně-politická opatření, která se začala ve zvýšené míře věnovat otázkám investic do lidských zdrojů, podpory výzkumu a šíření inovací, ale také začleňování znevýhodněných sociálních skupin do procesu učení. Morgan (1997) dokonce předpokládá, že by se model učících se regionů mohl stát nástrojem pro rozvoj zaostávajících regionů v rámci regionální politiky Evropské unie a snažil se doložit, že tento proces byl již ve Walesu nastartován. Většina autorů (Amin a Wilkinson,

1999, Hudson, 1999 či de la Mothe a Paquet, 1996) však v souladu s institucionálně-hermeneutickým přístupem upozorňuje, že obecné návody na rozvoj regionu neexistují a vždy je nutno podrobně zkoumat lokální, resp. regionální podmínky.

Již zmíněná opatření však nebyla v samostatné podobě příliš aplikována a spíše se stala součástí (velmi často v modifikované podobě) několika širších koncepcí regionální politiky, primárně ovlivněných neoliberalním přístupem a také několika dalšími koncepcemi. Blažek (1999) dokonce současné období regionální politiky nazývá eklektickým. Mezi typická regionálně-politická témata dneška podle Skokana (2004), Adamčíka (1997) a Blažka a Uhlíře (2002) patří například:

- podpora malých a středních firem,
- podpora tvorby a šíření inovací,
- podpora tvorby klastrů,
- podpora aplikace marketingu a managementu v územním rozvoji,
- deregulační a decentralizační opatření,
- podpora partnerství veřejného a soukromého sektoru (*public private partnership*),
- programy následné péče o zahraniční investory (*follow up programmes, after care programmes*),
- investice do lidských zdrojů,
- podpora kvality životního a sociálního prostředí.

Společným jmenovatelem těchto opatření je silná endogenní orientace, vyznačující se zjevnou snahou o iniciaci lokálního a regionálního potenciálu. Dalším častým rysem je věcná i finanční participace soukromého a veřejného sektoru reflektující postfordistické racionalizační tendence a zdůrazňující jedinečnost každé lokality, resp. regionu. K úspěšné implementaci těchto opatření je však zapotřebí adekvátních podmínek regionálního rozvoje na úrovni celé země. Jedná se především o institucionálně-teritoriální vyváženost mezi státní správou a samosprávou, ale také například rovnoměrnou infrastrukturní vybavenost všech oblastí sledující prostorovou distribuci obyvatelstva. Lokality a regiony zajisté mohou využívat endogenní přístup k vlastnímu rozvoji, ale k tomu by měly mít alespoň přibližně stejné či podobné podmínky pro rozvoj.

3.5 Institucionální specifika starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách

3.5.1 Institucionální odlišnost vyspělých a tranzitivních ekonomik

Institucionální odlišnosti vyspělých a tranzitivních ekonomik mají původ jak v dlouhém období socialismu, které prožívala střední a východní Evropa, tak také ve zcela specifických procesech systémových změn, které ve střední a východní Evropě následovaly po pádu totalitních režimů (viz Kregel, Matzner, Grabher, 1992 nebo Pickel, 1993 nebo Hausner, 1998). Je tedy nutno s krajní opatrností přistupovat k aplikacím institucionálních koncepcí regionálního rozvoje v tranzitivních zemích a do budoucna lze očekávat vznik institucionálních tranzitivních teorií regionálního rozvoje, k jejichž tvorbě by měla přispět právě i tato práce.

Tento problém se markantně projeví již při konfrontaci s výše zmíněnými podmínkami teorie kvality institucionálního prostředí (viz podkapitola 3.4.4), kdy si nemůžeme nevšimnout rozporu v žádoucích charakteristikách institucionální kvality regionů a reálnou situací v posttotalitních ekonomikách. Splněna, a to jen částečně, je pouze první podmínka, tedy pouhá existence institucí, které zabezpečují regionální rozvoj a plánování. Síla samosprávy je z hlediska jejích kompetencí a dostupných finančních zdrojů doposud velmi nedostačující. Míra plnění dalších tří podmínek, tedy kvality kontaktního a kooperativního chování, exaktního definování kompetencí a úkolů a uvědomění si odpovědnosti za lokální či regionální rozvoj se mnohdy nachází v embryonálním stadiu vývoje. Sítě kontaktů jsou v tranzitivních ekonomikách značně rozvinuty, avšak jejich kvalitativní náplň neumožňuje jejich využití v procesu učení a mnohdy působí naopak kontraproduktivně (viz také Rumpel, 2002).

Třebaže střeoevropské země, jako Československá republika, ale také Polsko či Maďarsko patřily ještě před druhou světovou válkou historicky a kulturně do vyspělé Evropy, čemuž odpovídal také institucionální rámec jejich ekonomik, socialistické období zanechalo hluboké stopy v jejich formálních i neformálních institucích, aparátu státní moci výkonné i soudní a také v etických společenských a hospodářských standardech (Mlčoch, 1997). Nejčastěji se v souvislosti s totalitou hovoří o dlouhodobém propadu morálky, který navíc byl v mnoha případech prohlouben problematickými systémovými změnami, kdy, jak uvádí Šafaříková (1996) byl dán „volný průchod nemorálnímu pragmatismu a kapitalizaci toho, co komunismus z řadových občanů vytěžil.“

Z hlediska institucionálně-organizačního, které má fatální význam pro procesy spojené s restrukturalizací průmyslových regionů, se tranzitivní ekonomiky od vyspělých zemí odlišují především následujícími obecnými rysy:

- často vysoká míra centralizace kompetencí a centralizace finančních zdrojů veřejné správy,
- nedůvěra veřejného sektoru v trh, podnikání a soukromý sektor jako odraz transformačních problémů,
- skeptický postoj k inovacím a novým konceptům na straně jedné a nekritické podléhání módním vlnám na straně druhé. Oba tyto extrémní postoje znemožňují realistické využití „nejlepších praktik“ (*best practices approach*),
- neexistence či pouze náznaky občanské participace projevující se v dichotomii „my“ versus „oni“,
- málo profesionálů a neexistence kvalitní personální politiky ve veřejné správě,
- nezralost institucí a nedostatky v kontrole jejich činností, resp. záměrné přehlížení nedostatků,
- dosud minimální partnerství veřejného a soukromého sektoru.

Obecně lze tedy konstatovat, že jsou tranzitivní ekonomiky vybavené odlišným *mravním kapitálem*, než jaký mají ekonomiky vyspělé. Černyševskij (1953, citováno z Jurečka 2002) v této souvislosti zdůrazňuje, že „ať vezmeme jakoukoliv definici kapitálu, ukáže se přese všechno, že kromě hmotného kapitálu, který existuje ve formě budov, strojů a peněz nebo úvěrních poukázek, existuje ještě jiný kapitál, splývající s organismem dělníka, a že tento kapitál, jež můžeme nazvat mravním kapitálem, je mnohem důležitější než kapitál hmotný. Tento nejdůležitější národní kapitál tvoří zásoba mravních sil a duševní rozvoj národa.“

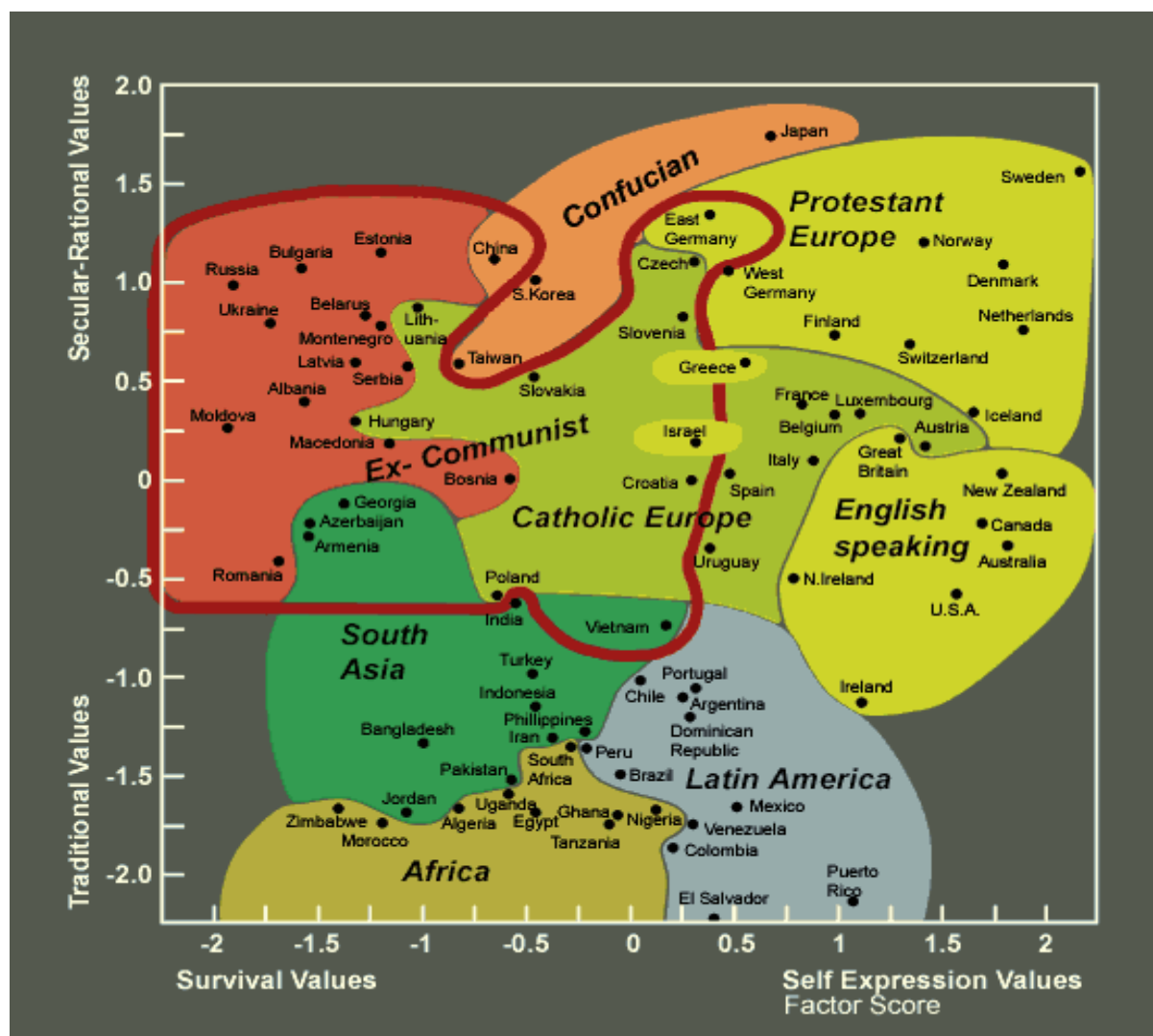
3.5.2 Vnější homogenita a vnitřní heterogenita institucionálních rysů tranzitivních ekonomik

Není vůbec překvapivé, že ani po patnácti letech od začátku systémových změn není dokončena teorie transformace. Jak bylo ukázáno, také transformace nabírala několikerych podob, zejména pokud jde o její rychlost a pořadí transformačních kroků. Pokud si k tomu připočteme nepatrnou, ale přeci jen existující rozmanitost institucionálních forem již v období socialismu, kdy například narozdíl od sousedního Polska či Maďarska zahájilo tehdejší

Československo svůj transformační proces za situace prakticky absolutního státního vlastnictví ekonomiky, smíme se ptát, zda nevznikne více teorií systémových transformací.

Při pozornějším pohledu na středoevropské tranzitivní ekonomiky vidíme podstatně rozsáhlejší škálu institucionálních reakcí na transformační podněty, což je také v souladu s institucionálně – hermeneutickým přístupem reflektujícím exponenciální nárůst informací, ale také reálných procesů v globalizovaném prostoru. A tak, zatímco z externího, západního pohledu se jeví institucionální dimenze středoevropských posttotalitních ekonomik značně homogenně, z interní perspektivy již vypadá o poznání heterogenněji.

Obrázek 3.1: Inglehartova mapa hodnot

Zdroj: <http://www.mindspring.com/~dbholzel/maps.html>

Základní pohled na obě země, v nichž v práci zkoumané regiony leží, nám odhaluje nejen rozdílný přístup k systémové transformaci, ale také s ním provázané značně podstatné neformální institucionální diference. Už jen populačně je Polsko přibližně čtyřikrát větší, nežli

Česká republika, což nemůže nepoznamenat sociálně-psychologické rysy obou národů. Základní přehled o institucionálních odlišnostech obou národů nám podává obrázek 3.1, založený na více než deset let trvajícím výzkumu o hodnotách jednotlivých národů.

Stojí za povšimnutí, že institucionálně-hodnotové charakteristiky obou národů jsou si značně nepodobné a to i přesto, že oba patří do tranzitivní oblasti. V České republice oproti Polsku značně převažují světské hodnoty a to na úkor hodnot tradičních. Je to způsobeno tradičně silnou institucí víry, která v Polsku přetrvala po celé totalitní období. Naopak Československo patřilo spolu s Německou demokratickou republikou mezi nejméně věřící země v celé Evropě, což bezpochyby ovlivnilo negativně morálku v zemi.³⁵ V roce 1999 se k silné víře v Polsku hlásilo 55% obyvatel, v České republice pak pouze 14% obyvatel³⁶.

Z obrázku je patrná také vyšší míra individualismu platná pro obyvatele České republiky. Tento rys se ukazuje například při pozorování chování obou národů v zahraničí. Zatímco Poláci vytvářejí například v USA celá společná „městečka“, pomáhají si navzájem s nalezením práce a usazením v cizí zemi, u Čechů, Moravanů a Slezanů se projevuje daleko vyšší míra individualismu a částečně i nedůvěry.

Následující tabulka 3.2 nám podává informaci o ztotožnění se obyvatel s jednotlivými druhy teritoriálních identit³⁷.

Tabulka 3.2: Místní a národní identita v České republice a Polsku³⁸.

Země/území	Lokální identita	Národní identita
Česká republika	2,21	1,11
Polsko	1,53	1,16

Zdroj: http://www.soc.cas.cz/projekty/ewelcome/pdf/PP_nat_ident_WA_02.pdf

U České republiky je až zarážející nepoměr mezi národní a lokální identitou. V totalitním období se o regionálních či lokálních problémech v naší zemi vůbec nehovořilo, po roce 1990, v období silné veřejnosprávní centralizace, zase byly diskuse týkající se místních či regionálních problémů potlačovány ze strany vládnoucí byrokracie a médií a jako

³⁵ Přímo symptomatičké bylo v této souvislosti heslo „kdo nekrade, okrádá svoji rodinu“ (viz také Mlčoch, 1997). Tímto samozřejmě není řečeno, že by problémy s morálkou a kriminalitou v Polsku neexistovaly; víra ovšem obvykle výskyt těchto negativních jevů koriguje.

³⁶ <http://www.europeansocialsurvey.org>

³⁷ Teritoriální identita vyjadřuje sílu vztahu jednotlivce k jednotlivým územím na různých řádových úrovních (lokalita, region, stát, kontinent, planeta).

³⁸ Respondenti byli dotazováni, zdali cítí národní příslušnou územní identitu. Na tyto dotazy mohli odpovědět v relacích následujících kategorií: 1 – určitě ano, 2 – spíše ano, 3 – spíše ne, 4 – určitě ne.

náhrada byla obyvatelstvu uměle nabízena národní identita³⁹. Výsledkem je, že čeští a moravští občané projevují nejnižší úroveň místní identity ze všech tranzitivních ekonomik vůbec a silnou úroveň národní identity, která slouží jako médii a politiky uměle implantovaná náhrada místních identit.

Poláci mají sice poměrně silnou národní identitu, ale také jednu z nejintenzivnějších místních identit z tranzitivních ekonomik vůbec. To svědčí o podstatně větší pozornosti věnované místnímu a regionálnímu rozvoji a vycházející z místních iniciativ, z místního potenciálu. Na rozdíl od České republiky nebyly diskuse o místních a regionálních problémech v rámci Polska nikdy zcela potlačeny či ignorovány⁴⁰.

Právě Poláci jsou známí vyšší mírou národní hrdosti, než obyvatelé naší země (polská hodnota 1,58 oproti české 1,92)⁴¹. Tento fakt se zajisté podílí na větší tendenci k jednotnému postupu země v zahraničně-politických otázkách⁴². V kombinaci s již zmíněnými charakteristikami teritoriálních identit lze také hovořit o citlivějším přístupu k objektivně existujícím a často problematickým parciálním zájmům jednotlivých lokalit a regionů daných územními disparitami v Polsku. V prostorovém průmětu je pozorovatelná jistá polská modifikace německého modelu decentralizované koncentrace, kdy je hlavní město Varšava obklopeno půlkruhem sociálně-ekonomicky relativně autonomních regionálních metropolí jako Lublin, Krakov, Katowice, Vratislav, Poznaň, Lodž, Štětín či Gdaňsk.

Česká republika naopak ukazuje relativně nízkou míru národní hrdosti, což je typické pro země, které zakoušely častou diskontinuitu sociálně-ekonomických podmínek ve své historii a pro země, jejichž obyvatelé nejsou spokojeni se současným stavem společnosti. Pokud není dostatečná pozornost věnována řešení místních a regionálních problémů, jen těžko mohou být obyvatelé spokojeni se stavem celé země.

---

³⁹ Je pochopitelné, že podpora celostátní identity a oslabování místní a regionální identity jako něčeho provinciálního a nemístního významně napomáhá centralizaci státu a je v zájmu vládnoucí administrativy. Připomeňme si třeba několikrát oddálený vznik samosprávných krajů s argumentem ohrožení národní jednoty.

⁴⁰ V České republice nebyl v období totality a po dlouhou dobu ani v tranzitivním období vytvořen regionálním vědám a vůbec pojmu regionálního rozvoje prostor, který by si zasloužily. Oproti tomu sousední Polsko i přes mnohé totalitou či tranzitivním obdobím dané deformace na regionální otázky nikdy zcela nezanevřelo a to ani na poli teoretickém ani ve sféře praktické.

⁴¹ Tyto hodnoty byly dosaženy na základě průzkumu provedeného frankfurtským výzkumným institutem transformačních studií INRA (viz http://www.soc.cas.cz/projekty/ewelcome/pdf/PP_nat_ident_WA_02.pdf). Respondenti byli dotazováni, zda souhlasí s výrokem „Jsem hrdý na to, že jsem [národnost]“. Kategorie odpovědí pak byly následující: 1 – silně souhlasím, 2 – částečně souhlasím, 3 – souhlasím i nesouhlasím, 4 – částečně nesouhlasím, 5 – silně nesouhlasím. Je tedy nutno důsledně odlišovat národní hrdost od příslušné teritoriální identity.

⁴² Připomeňme si například hrdý až paličatý polský postoj při vyjednávání o připojení k Evropské unii.

3.5.3 Staré průmyslové regiony v tranzitivních ekonomikách

Institucionální specifika jednotlivých tranzitivních zemí se pochopitelně odrazila také v procesech restrukturalizace tradičních průmyslových regionů a to ve všech relevantních složkách restrukturalizace, tedy v institucionálně-organizačním zabezpečení, vztazích významných aktérů účastnících se restrukturalizace jak na celostátní, tak i regionální, resp. místní úrovni a v neposlední řadě i v programovém zabezpečení a nástrojích restrukturalizace. V případě restrukturalizace Horního Slezska lze hovořit o rozváznějším tempu, nežli v případě restrukturalizace Ostravska, což je důsledkem celkových transformačních strategií obou zemí na straně jedné, ale také praktičtějšího přístupu k regionálním problémům v Polsku na straně druhé (podrobněji viz kapitoly 4 a 5).

Nepochybně společné všem tradičním průmyslovým regionům v tranzitivních zemích je to, že se různě intenzivní deformace dotkla prakticky všech jejich základních funkčních stránek. Základem této deformace se stal již rychlý, až překotný urbanistický vývoj těchto území, který byl v příkrém rozporu s evolučně postupujícím vývojem tradičních historických sídel. Tyto nepříznivé trendy byly zintenzivněny socialistickým obdobím, proto se tradiční průmyslové regiony v post-totalitních ekonomikách potýkají v různé míře s problémy ekonomickými, sociálními, demografickými, územně-technickými a infrastrukturními. Další jejich problémy se týkají přírodních podmínek a životního prostředí a někdy i sféry společensko-politické. ***Deformace prakticky každé stránky života těchto regionů je podstatně hlubší, nežli tomu je u tradičních průmyslových oblastí v západních zemích.***

Jak uvádějí Sadler (1992), Jurečka (2002), Hudson (1994) či Hayter (1997), tradiční průmyslové regiony se vyznačují specifickými institucionálními charakteristikami a to jak formálními tak i neformálními. Institucionální podobnost těchto regionů je odrazem velikosti podniků v průmyslových aglomeracích či konurbacích, odvětvové struktury těchto území, ale také technického a organizačního charakteru prací typického pro tyto oblasti. Nebezpečné a náročné výroby bývají v těchto oblastech typické a často se navíc jedná o nepřetržité provozy. Jak uvádějí tito autoři, je všeobecně uznáváno, že právě takovéto hospodářské aktivity profilují způsob myšlení, hodnotové postoje a zvyky zejména té části obyvatelstva v průmyslových oblastech, která pracuje přímo v provozech a ovlivňují také ostatní obyvatele regionu.

V těchto oblastech jsou typické velkoobjemové výroby se standardními technologickými postupy a relativně nízkou frekvencí technologických a výrobových inovací, což má nižší dynamizační účinek na své okolí, než například vysoké technologie.

Jako přímý protějšek námi analyzovaných regionů lze jmenovat regiony lehkého průmyslu, pro něž jsou zase typická odvětví, která pracují s relativně malými fyzickými objemy vstupů a vyžadují přesnost a důkladnost, což se může v regionu projevit formou kvalitativní disciplíny obyvatelstva (viz také Jurečka, 2002).

Empirické zkušenosti říkají, že přílišná dominance jedné odvětví spojená s velikostí podniků v těžkém průmyslu a jejich mocí v tradičních průmyslových regionech potlačuje vznik malých a středních firem a jiných odvětví. Často se v této souvislosti hovoří o tom, že velké podniky tak svým sociálně-ekonomickým vlivem na okolí oslabují podnikatelské aktivity, vytvářejí kulturu závislosti místních obyvatel a potlačují jejich flexibilitu. Tyto vlastnosti se ještě prohlubují působením pro tradiční průmyslový region typických silných odborových organizací (viz také Maier, Tödtling, 1998).

Místní a regionální vlády bývají často s velkými podniky tradičních odvětví ekonomicko-politicky propojeny, což se často projevuje v různých více či méně skrytých formách zvýhodňování těchto odvětví a podniků a častý je i silný lobbying na celostátní úrovni, vycházející z vědomí významu daného odvětví. Takto dochází k upevňování a posilování institucionálně-hospodářské rigidity průmyslového regionu, což koresponduje s konceptem *path-dependency*.

Místní obyvatelé se často vyznačují určitým konzervatismem a neochotou vzdát se zakořeněných návyků. To souvisí nejen s působením jejich velkých zaměstnavatelů, ale především s charakterem jejich těžké práce, který způsobuje obavu před jakýmkoliv změnami. Tímto způsobem je značně oslabena inovativnost regionálního prostředí (*milieu*). Připočteme-li k těmto charakteristikám často zhoršené životní prostředí, není udivující, že na investory nepůsobí tradiční průmyslové regiony nijak přitažlivě (Storper a Walker, 1989 a Maier a Tödtling, 1998).

Také všeobecné sociálně-demografické vlastnosti obyvatelstva starých průmyslových regionů korespondují s jejich od hospodářské struktury odvozenými neformálními institucemi. Jak uvádějí Domanski (2002), Gwosdz (2002) či Geisler (2001), vzhledem k silné koncentraci obyvatelstva v těchto oblastech se v nich oproti ostatním regionům vyskytuje průměrně také vyšší počet trestných činů. A těžká práce do jisté míry předurčuje také „přímější“ charakter těchto trestných činů, kdy převažují násilné trestné činy nad sofistikovanější hospodářskou kriminalitou. Se zhoršeným životním prostředím a životním stylem se zase pojí nižší průměrný věk obyvatelstva tradičních průmyslových regionů.

Tradiční průmyslové regiony se však vyznačují také pozitivnějšími neformálními institucemi. Vyšší míra odpovědnosti a vytrvalosti bývá důsledkem nelehké práce v těžkém

průmyslu, stejně jako způsobu organizace těžkých výroby. Tato technicko-organizační disciplína, mnohdy spojená s manuálním umem zase často bývá vnímána potenciálními investory jako silná stránka těchto regionů. Navíc se v těchto regionech objevuje specifický druh solidarity opět vyplývající z těžké a často velmi vysilující práce například při dobývání nerostných surovin, kde jsou pracovníci odkázáni na vzájemnou pomoc.

Neformální instituce starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách, které jsou odvozeny od charakteru práce typické pro tyto oblasti, jsou tedy obecně poměrně podobné. Ovšem i tyto instituce se případ od případu odlišují, což je dáno nejen místním specifickým kontextem a prostředím, ale také systémovými celostátními, resp. nadnárodními makrostrukturami a historickým vývojem. Právě v tranzitivních ekonomikách jsou celostátní systémové makrostruktury dosti odlišné a přitom si zachovávají významný vliv na vývoj jednotlivých regionů a lokalit. Proto mohou instituce, které nemají přímou souvislost s charakterem průmyslu a práce v těchto regionech, nabývat i značně diferencovaných podob.

Lze konstatovat, že navzdory mnoha podobným charakteristikám představují z institucionálního hlediska staré průmyslové regiony v tranzitivních ekonomikách značně diferencované entity, neboť jsou vedle společných a povětšinou nepříznivých symptomů ovlivněny jak charakterem vlastních institucí, tak také vlastnostmi řádově vyšších institucí a makrostruktur celostátních a nadnárodních, stejně jako specifickými tranzitivními procesy. Institucionálně-hermeneutický přístup akcentující detailní pohled na jednotlivé regiony proto představuje vhodný nástroj k jejich uchopení především v dnešní, stále diferencovanější a komplikovanější sociálně-ekonomické realitě.

4 Restrukturalizace ostravské aglomerace

4.1 Vymezení a základní charakteristika ostravské aglomerace

Studie je zaměřena na analýzu ekonomicko-prostorových prvků, vztahů a procesů. Proto je nezbytné jasně vymezit území, které odpovídá tradičnímu průmyslovému regionu Ostravska. Tomuto prostoru byla vzhledem k vysokému stupni koncentrace obyvatelstva na relativně malém území tradičně věnována pozornost jak ekonomů, tak i geografů, regionalistů či urbanistů. Není překvapující, že se jednotlivá vymezení regionu liší jak kvantitativně (pokud jde o velikost vymezeného území), tak kvalitativně (ať už jde o kritérium homogenity nebo funkčnosti).

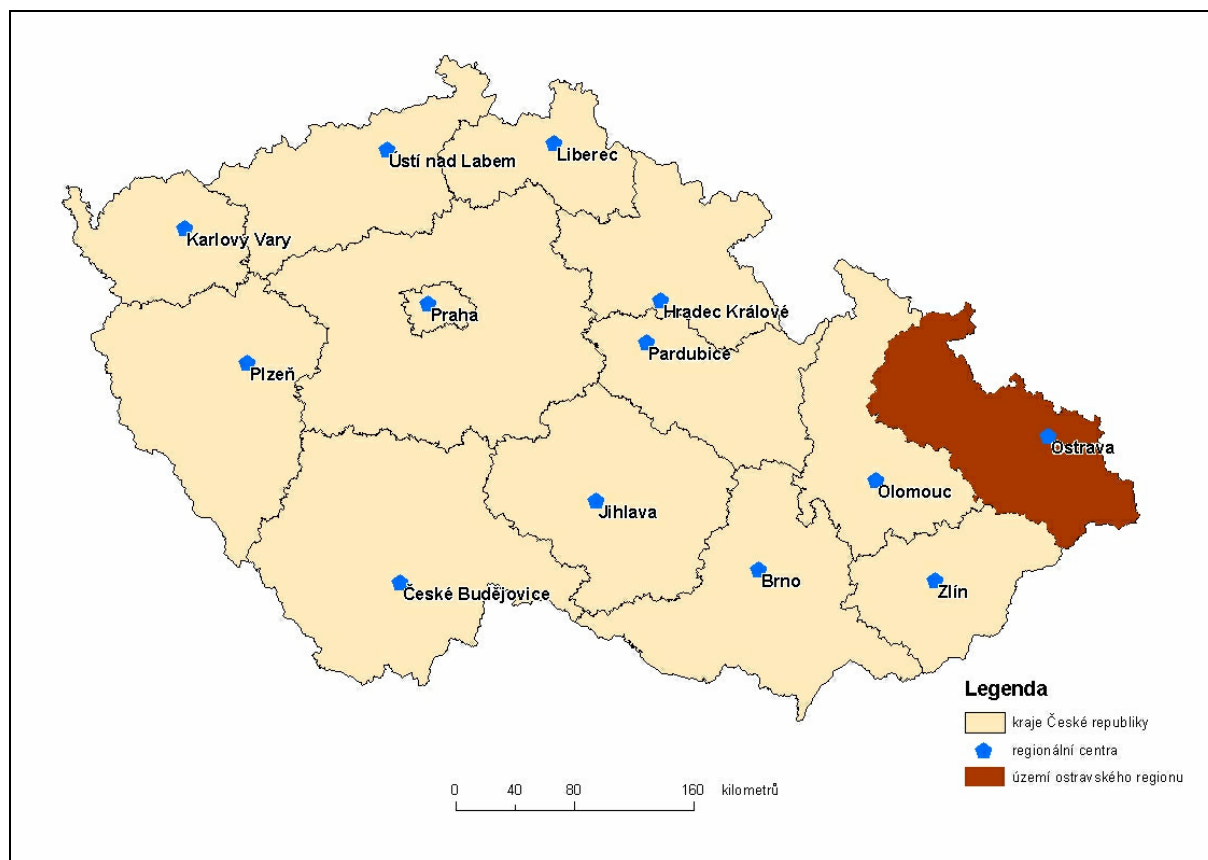
Nejčastěji se o prostoru Ostravska hovoří jako o aglomeraci (například Šotkovský, 1997, Šindler, 1998, Hampl, 1996 a mnoho dalších). Aglomeraci lze přitom charakterizovat jako socioekonomicky provázané území tvořené jádrem a zázemím, jehož obyvatelé jsou převážně zaměstnání v nezemědělských povoláních. Jedná se o funkčně specializované prostorové entity, kde se významně projevuje gravitace zázemí k jádru. Silná koncentrace obyvatelstva na malých teritoriích s sebou přináší také koncentraci dalších (například ekonomických anebo sociálně-kulturních) prvků a procesů.

U aglomerací lze posuzovat jejich vnitřní vztahy, které jsou vymezeny sociálně-ekonomickými strukturami v jejich rámci. Dále se u aglomerací sledují míra integrace, která je výsledkem prostorových sociálně-ekonomických procesů a konečně vnější vztahy dané polohou těchto sídelních uskupení a komunikačním propojením se sousedními územími.

Postavení jádra v aglomeraci zaujímá počtem obyvatel třetí největší město České republiky Ostrava. Její postavení jako jádra aglomerace je nepochybné a je potvrzeno komplexnějšími projevy spádovosti okolních obcí do jádrového města. Pro jádro, které se vyznačuje největší akumulací aglomeračních procesů, tedy těch prostorových procesů, které vedou k vytvoření a fungování aglomerace, je typických několik charakteristik:

- vysoký počet obyvatel a vysoká hustota zalidnění,
- značná koncentrace pracovních příležitostí především v nezemědělských odvětvích,
- uspokojování potřeb kvalitativně vyššího řádu (například speciální služby anebo speciální kulturní a společenské potřeby).

Obrázek 4.1: Poloha ostravského regionu v rámci České republiky

Zázemí aglomeračního jádra je potom nejbližším a zároveň nezbytným prostorem uplatňování základních vztahů a funkcí jádra. Existence zpětné vazby podporuje další růst celé aglomerace a to při zachování její prostorové integrity (viz také Šotkovský, 1997, Šindler, 1998 anebo Ivanička, 1983).

Zatímco o aglomeračním jádru není sporu, zůstává problémem vymezení zázemí ostravské aglomerace. Od padesátých let dvacátého století bylo vypracováno několik odlišných koncepcí prostorového pojetí ostravské aglomerace. Úlohu jádra v nich sice plní Ostrava, nicméně odlišné kvantitativní i kvalitativní pojetí zázemí často významným způsobem ovlivňuje charakteristiky celé aglomerace.

Území ostravské aglomerace tak v některých studiích zahrnuje pouze minimální variantu tzv. ostravsko-karvinské aglomerace (například Nešporová, 1998), tedy nejintenzivněji zprůmyslněné území okresů Ostrava-město a Karviná. Häufler (1960) zase uvádí výčet sídel, která do této aglomerace patří. Ačkoliv nevytýčil přesnou prostorovou hranici aglomerace, ta v jeho pojetí koresponduje právě s územím ostravsko-karvinské aglomerace.

Korčák (1966 a 1967) rozšiřuje elementární území ostravsko-karvinské aglomerace o Frýdecko-Místecko, Těšínsko a Třinecko. Prostorově rozšířenější modifikace území aglomerace pak předložili Blažek (1958) či Střída (1963). Prokop (1966) se pokusil o ekonomickou regionalizaci Ostravska a ukazuje, že ostravský ekonomický rajón zahrnuje město Ostravu, okresy Karvinou, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Opavu a severní část okresu Vsetín (tedy Valašsko-meziríčsko). Šotkovský (2004), Šindler (1998), Hampl (1996) nebo Eckart (2002) ztotožňují území ostravské aglomerace s územím dnešního Moravskoslezského kraje.

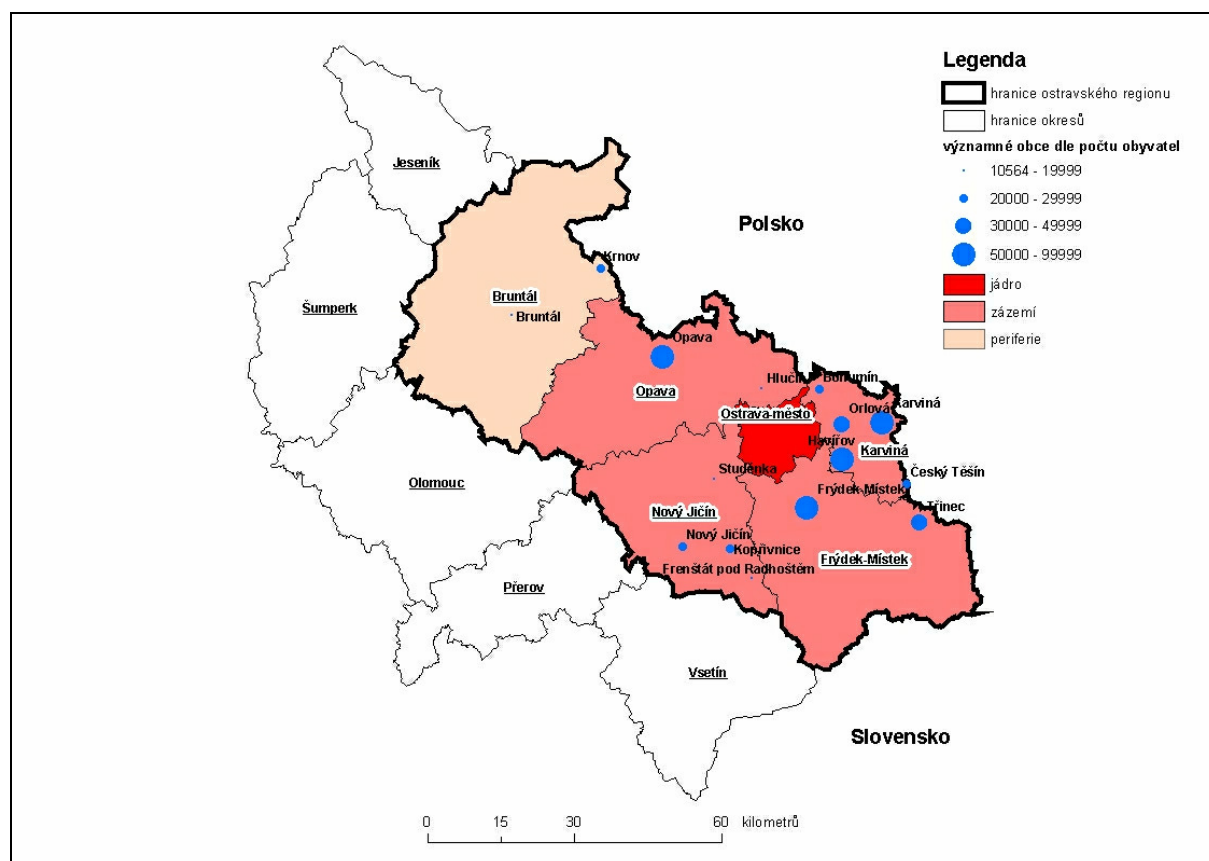
Podobných studií s rozdílnými metodickými přístupy i pohledy na území ostravské aglomerace bylo provedeno ještě několik desítek a vymezení prostoru Ostravska se v nich pohybuje v rozpětí výše uvedených územních variant. Výsledky těchto studií tedy kolísají od minimální varianty ostravsko-karvinské aglomerace až po maximální vymezení korespondující s územím vyššího územně samosprávného celku Moravskoslezského kraje, jehož jádro ostravská aglomerace tvoří. Novější práce se přitom povětšinou přiklánějí k územně rozsáhlejší variantám, což je v souladu s narůstajícím významem tzv. prostoru toků a to na úkor „tradičního“ prostoru míst (Hampl, 1996).

Administrativní vymezení území ve formě okresů bylo v častém nesouladu s územími přirozenými, vymezenými na základě prostorových socioekonomických charakteristik (Prokop, Kovář, 1989). Přesto je vzhledem k existujícím statistickým zdrojům a dlouhodobé struktuře územní správy vhodné vymezit území ostravské aglomerace nejen podle přirozené nodality, ale také účelově, podle hranic okresů. S ohledem na tato fakta, ale také územně širší vymezení katovické konurbace polskými autory, kteří zdůrazňují vliv konurbace na širší okolí, *je ostravský region v této práci chápán jako území pokryté okresy Ostrava-město, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Opava a Bruntál*. Aglomerační jádro Ostrava je přirozeně prstencovitě obklopeno územím ostatních okresů, což zabezpečuje dostatečnou integraci vztahů v rámci aglomerace (Šotkovský, 2004). Periférii prostoru pak představuje okres Bruntál.

Vymezení regionu tedy v sobě současně zahrnuje principy účelovosti, ale také nodality. Již Šindler (1998) v době před vznikem regionální samosprávy upozorňoval, že je ostravskou aglomeraci vzhledem k jejím intenzivním vazbám s okolím užitečné vymezit jako území 6 výše zmíněných okresů a to s ohledem na tehdejší aktivity řady regionálních aktérů jako Agentura pro regionální rozvoj, Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska či dokumenty jako Strategie rozvoje regionu severní Moravy a Slezska z roku 1998.

Obrázek 4.2: Ostravská aglomerace

Šotkovský (2004) a Eckart (2002) zase upozorňují na výhodnost našeho vymezení sledovaného regionu z hlediska evropské regionální politiky a územních rozvojových dokumentů vůbec. Území regionu je totiž totožné s úrovní NUTS II – Moravskoslezsko a NUTS III – Moravskoslezský kraj a koresponduje s územím obsluhovaným regionální samosprávou. Je zřejmé, že současný i budoucí zamýšlený rozvoj regionu bude prováděn v intencích námi vymezeného území.

Hampl (1996) provedl sociálně-geografickou regionalizaci území České republiky opírající se o přirozenou nodalitu území a to s ohledem na dostupná teritoriální data. Také jeho vymezení prostoru Ostravska odpovídá Moravskoslezskému kraji, jehož území je z hlediska významové kategorizace označeno jako meziregionální a vyššího řádu⁴³. Toto vymezení bylo potvrzeno i sledováním hierarchie středisek a regionální diferenciací z hlediska základních funkcí, tedy obytné, pracovní a obslužné.

Nesmíme zapomenout ani na výhodnou funkční komplementaritu celého Moravskoslezského kraje, kdy se vedle průmyslové aglomerace v rámci kraje vyskytují také

⁴³ Mezoregion vyššího řádu pak je na Moravě ještě jeden a to s centrálním střediskem Brnem. Na území Čech pak dominantní postavení zaujímá Praha, která je současně jediným střediskem makroregionálním, tedy s významem pro území celé země.

horská a zemědělská území. Funkčně značně diferencovaná území v rámci regionu podporují jeho integritu, protože do jádra aglomerace existuje poměrně intenzivní dojíždka za zaměstnáním, vzděláváním, nákupy, kulturou a službami. Naopak, směrem z jádra obyvatelstvo vyjíždí za rekreací a druhým bydlením do území rurálních.

4.2 Ekonomické postavení ostravského regionu v rámci země na počátku restrukturalizace v kontextu minulého vývoje

Z historicko-prostorového hlediska je vývoj ostravského průmyslového regionu úzce spjat s hospodářským a sídelním postavením dominantního města Ostravy. Její vliv na okolí začal prudce narůstat od padesátých let 19. století, po výstavbě železnice z Vídně do Krakova a prudkém rozmachu těžkého průmyslu. V období předmnichovské republiky zaznamenala Ostrava kvalitativní změny na úseku veřejné vybavenosti, čímž se zintenzívnilo sepětí jejího hustě osídleného spádového regionu s vnitřním městem a region postupně vykrytalizoval do podoby aglomerace (Havrlant, 1984, Prokop, Kovář, 1989).

V totalitním období pokračovala v regionu urbanizace extenzivního charakteru, která navíc začala od počátku sedmdesátých let dvacátého století ztrácet na dynamice a s ní pomalu začala klesat také společenská preference Ostravska (Prokop, Kovář, 1989). Při jednostranné orientaci na průmyslový růst byly v regionu výrazně poddimenzovány některé jiné, zejména obslužné funkce. Jednostranné zaměření na těžký průmysl – především hutnictví a hornictví – při současné absenci či malém zastoupení jiných důležitých funkcí se stalo příčinou značně zdeformované odvětvové struktury regionu na počátku transformačního období a to při silném zastoupení velkých podniků.

Hospodářský význam ostravské průmyslové oblasti pro celé Československo před rokem 1989 byl nepochybný; vždyť na ni v rámci celostátní produkce připadalo v osmdesátých letech 86 procent těžby černého uhlí (kolem 24,5 mil. tun ročně), 82,5 procent výroby koksu (7,6 mil. tun ročně), 66,8 procent surového železa (6,6 mil. tun ročně) a 60,3 procenta výroby oceli (9,2 mil. tun ročně)⁴⁴.

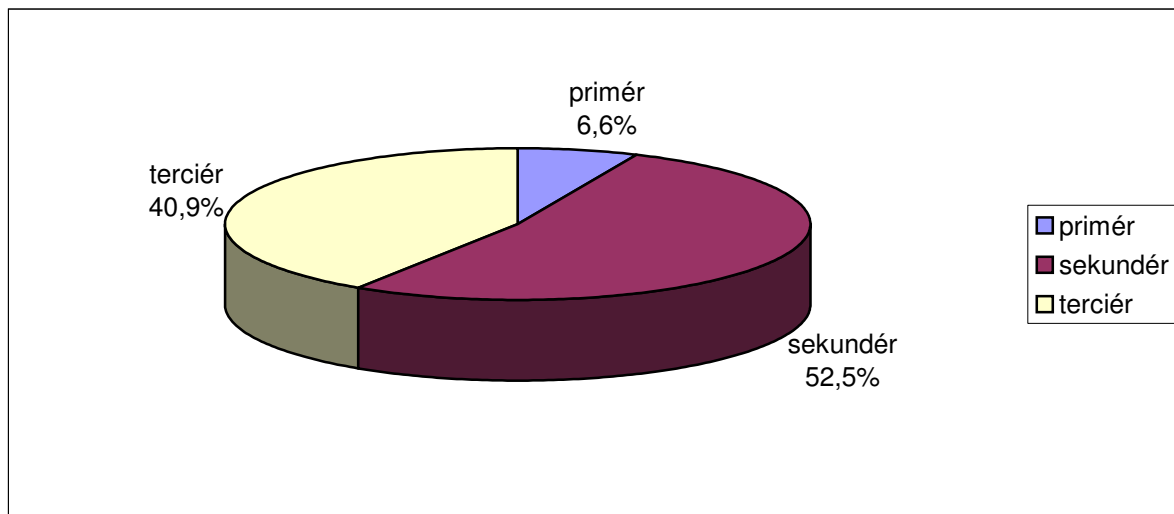
Jak je vidět na obrázku 4.3, asi 52 procent ekonomicky aktivních obyvatel ostravského regionu pak na začátku transformačního období v roce 1990 pracovalo v sekundéru, což jen potvrzuje nadměrnou preferenci průmyslu a jeho extenzivní růst v období bývalého režimu. V terciéru, který je dnes chápán jako nejprogresivnější část sektorové struktury, oproti tomu

---

⁴⁴ Havrlant (1984)

pracovalo neuspokojivě nízkých necelých 41 procent ekonomicky aktivních obyvatel a na zbytek, tedy primér připadalo přibližně 7 procent ekonomicky aktivních obyvatel.

Obrázek 4.3: Sektorová struktura zaměstnanosti v ostravském regionu v roce 1990

Zdroj: Statistická ročenka Severomoravský kraj 1990-1996.

Po roce 1990 se jako velký problém ukázalo až příliš důsledné zestátnění prakticky všech hospodářských aktivit v období socialismu. Na rozdíl od katovického regionu došlo v totalitním období ke ztrátě instituce soukromého vlastnictví se všemi negativními hospodářsko-společenskými implikacemi. Prokop (2003) ukazuje, že po první spontánní vlně rozvoje soukromého podnikání v první polovině devadesátých let, kdy se malé a středně velké firmy rozvíjely spíše kvantitativně než kvalitativně, došlo k podstatnému zbrždění podnikatelských aktivit, danému nedostatečnou adaptabilitou a pouze malými zkušenostmi podnikatelů, kteří se nebyli schopni udržet na trhu delší dobu. Také Eckart (2002) zdůrazňuje, že polské firmy na začátku devadesátých let těžily oproti těm našim z větších praktických zkušeností a know-how, což jim umožnilo nejen etablovat se na trhu podstatně snadněji, ale vývoj ukázal i na větší stabilitu jejich pozice.

4.3 Institucionální rámec, obsahová náplň a nástroje restrukturalizace ostravského regionu

4.3.1 Územně-řádovostní perspektiva institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

4.3.1.1 Celostátní úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

Na začátku transformačního období se ostravský průmyslový region ocitl ve značně obtížném postavení. Bylo zřejmé, že se nemůže vyhnout poklesu výroby a zaměstnanosti v těžkém průmyslu a to zejména v těžbě uhlí a v hutnictví. Hned v roce 1990 nová postkomunistická vláda ostře zredukovala dotace jak důlním, tak i hutním podnikům a oznámila, že jejich další vývoj je v rukou jejich managementů (Nešporová, 1998). Kromě toho došlo k výraznému poklesu domácí poptávky po výrobcích těžkého průmyslu. K těmto potížím se ještě přidal rozpad Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a Československa, který učinil z regionu periferní oblast nejen z hlediska geografického, ale v souvislosti s přístupem centrálních míst také z pohledu sociálně-ekonomického.

Na straně druhé ovšem došlo k devalvaci tehdy československé měny, což výrazným způsobem znesnadnilo dovoz uhlí a oceli z okolních zemí a vytvořilo určitý časový prostor pro zorientování se v nové situaci a hledání nových trhů. Nezaměstnanost se pohybovala na zanedbatelné úrovni a to vzhledem k rychlé realizaci malé privatizace a restitucí a následnému rozvoji terciárního sektoru. Jak již bylo řečeno, celá transformace regionu se odehrávala v rámci celostátní strategie šokové terapie, pro kterou byl charakteristický důraz na rychlou privatizaci, deregulaci cen a liberalismus zahraničního obchodu.

Institucionálně-organizační rámec restrukturalizace ostravského regionu

Celostátní orgány se od začátku snažily většinu transformačních aktivit převést na místní a regionální aktéry a to přesto, že jim k tomu nevytvořily adekvátní podmínky. Hned v roce 1990 byly zrušeny kraje, které představovaly regionální úroveň veřejné správy. Výkon samosprávy se tak ocitl jak z pohledu kompetencí, tak i financování v dlouhodobé nerovnováze vůči výkonu státní správy (viz například Agenda 2000, Halásek, 1997, Sucháček, 1998).

Samospráva existovala pouze na úrovni obce a trpěla jak nedostatkem financí, tak také nedostatečným rozsahem kompetencí. Zejména menší obce, jejichž počet měl rostoucí tendenci, se potýkaly s řadou problémů a jejich reálné možnosti k ovlivnění vlastních

záležitostí byly často natolik nízké, že částečně docházelo až k popření samosprávných principů.

Až příliš se projevoval vliv okresních úřadů coby „prodloužené ruky státu“ na život obcí. Tehdejší správní uspořádání vedlo při neexistenci vyšších územně správních celků k tomu, že „zastřešující“ institucí pro obce byly z hlediska státně správního, avšak s podstatným nepřímým vlivem na samosprávu obcí, okresní úřady. Okresní úřady v zásadě plnily funkci územních orgánů státní správy. Okresní úřady v příslušných územních obvodech vystupovaly jako nadřízené orgány vůči pověřeným obecním úřadům, obecním úřadům, resp. orgánům obcí při výkonu jejich přenesené působnosti.

Velmi závažné bylo (a stále je) množství výkonu státní správy, které spadalo pod ministerstva. Nebyly neobvyklé případy, kdy ministerstva rozhodovala prvoinstančně. To byl velmi závažný fakt jak z hlediska přílišného vlivu centrálních míst na běžný život obcí a každého občana, tak také z hlediska nedostatku času pro řešení celorepublikových a skutečně zásadních záležitostí. S těmito kompetenčními nedostatky byl propojen i přílišný objem financí, který byl daňově vybrán pro centrální úroveň a následně složitě přerozdělován.

Bolestně byla pocíťována především samosprávná mezera mezi obcemi, které na správu širšího území a zajišťování početné skupiny veřejných statků nadobecního charakteru prostě nestačily a státem, jehož vliv na obce byl neobyčejně silný a který respektoval místní specifika jen s velkými obtížemi, či vůbec ne. Nepříznivá situace navíc byla umocněna vzdáleností regionu od hlavního města, ve kterém je centralizována většina rozhodovacích kompetencí.

Region pokrývající území dnešního Moravskoslezského kraje, který procházel a prochází složitým restrukturalizačním obdobím, neměl dostatek kompetencí ani finančních zdrojů pro realizaci své transformace dotýkající se prakticky všech oblastí života a to při neurčitěm postoji ústředních orgánů státní správy. ***Institucionálně-organizační rámec do jisté míry určuje manévrovací prostor pro další spontánní i zamýšlené procesy, které probíhají v daném území.*** Reforma veřejné správy proto byla na území dnešního Moravskoslezského kraje (ale nejen tam) s napětím očekávána. Bohužel byla mnohokrát odsunuta, takže ve sledovaném období mezi lety 1989-1999 nebyl vytvořen regionální stupeň samosprávy⁴⁵.

---

⁴⁵ I po vzniku krajů v roce 2001 však zůstává rozsah regionální úrovně samosprávy naprosto nedostatečný. Kraje jen stěží zajišťují svůj provoz a vzhledem k neadekvátnímu rozsahu kompetencí a zejména finančních zdrojů lze hovořit o značné nenaplněnosti pojmu regionální samospráva. V roce 2003 tak například Moravskoslezský kraj hospodařil s více než 6 miliardami korun. Krajské město Ostrava, ve kterém žije přibližně 25% obyvatelstva regionu, mělo pro srovnání rozpočet ve výši 5,7 miliardy korun.

Neplánovitý přístup k restrukturalizaci regionu

Na úrovni dnešních krajů nemohly být realizovány prakticky žádné rozvojové projekty, protože regionální politika byla prováděna na úrovni okresů, mezi jejichž aktivitami existovala minimální koordinace. Nebylo proto překvapením, že v roce 1990 vzniklo sdružení právnických osob pojmenované „Hospodářská a sociální rada ostravsko-karvinské aglomerace“, které se snažilo hájit zájmy místních a regionálních aktérů a které se podílelo na prvních fázích transformace ostravské aglomerace (blíže v následující podkapitole 4.3.1.2).

Rada na základě vlastní iniciativy předložila tehdejší vládě návrh na zmírnění dopadů restrukturalizace těžkého průmyslu. Její návrh našel odezvu ve vládním usnesení č.245 z roku 1991 nazvaném „Opatření pro obnovu a rozvoj ostravsko-karvinské aglomerace v letech 1991-1992 s výhledem do roku 1995“. Tento program byl zaměřen na podporu tvorby nových pracovních míst a na rozvoj malého a středního podnikání ve městě Ostravě a okrese Karviná. Usnesení kromě jiného stanovilo, že nově založené firmy a existující firmy, které vytvoří více než 20 nových pracovních míst dostanou po dobu dvou let úlevy na dani z příjmu. Celkem vláda v rámci programu vyčlenila na léta 1991 a 1992 dvě stě miliónů korun, které byly dány k dispozici okresním úřadům (Nešporová, 1998, Kern, Malinovský, 1997).

V roce 1992 pak byla založena Českomoravská záruční a rozvojová banka (ČMZRB), která poskytovala za zvýhodněných podmínek úvěry malým a středním podnikům mimo jiné ve strukturálně postižených oblastech, kam se řadily i okresy Ostrava-město, Karviná a Frýdek-Místek v rámci ostravské aglomerace.

Tabulka 4.1: Objem úvěrů poskytnutých Českou spořitelnou, a.s. v prostoru ostravského regionu a zaručovaných ČMZRB v letech 1992 - 1997 (objem v mil. Kč)

Okres	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Celkem
Frýdek-Místek	0	11,2	13,6	13,5	0	0	38,3
Karviná	6,8	1,5	2,0	15,0	0	0	25,3
Nový Jičín	2,5	0	14,8	0	0	122,9	140,2
Opava	0	1,8	8,0	6,7	75,8	10,8	103,1
Ostrava	0	7,0	10,7	39,3	15,5	45,5	118,0
Celkem	9,3	21,5	49,1	74,5	91,3	179,2	424,9

Zdroj: Malinovský, J. (1999)

Regionální politika jako celek se však stále nacházela na okraji pozornosti. Usnesení vlády č.759 k zásadám regionální hospodářské politiky z roku 1992 vymezilo základní principy regionální hospodářské politiky. Regionální hospodářská politika zde byla vymezena

pouze jako aktivita státu a jeho centrálních a okresních orgánů, podporující efektivní fungování trhu na území republiky jako celku, při zohlednění regionální dimenze hospodářství. Avšak ani zde se (navzdory četným kritikám) nepočítalo s účastí regionálních či obecních orgánů samosprávy ani s aktivitou nestátních institucí na regionální úrovni.

V roce 1993 vláda schválila tři typy problémových území, vymezených na úrovni okresů:

- hospodářsky slabá území,
- strukturálně postižená území (kam patřily i okresy Frýdek-Místek, Karviná a Ostrava-město) a
- postižená území se zhoršeným životním prostředím (kam se řadily také okresy Ostrava-město a Karviná).

Určování problémových území a také rozsah finančních prostředků pro podporu malého a středního podnikání v těchto oblastech se staly každoročním programem vlády. Určitou, ale značně nekoordinovanou a neprovázanou regionální politiku prováděla v rámci České republiky také jednotlivá ministerstva (Kern, Malinovský, 1997).

V roce 1994 byla jednorázově a pouze pro tento rok přijata i opatření na podporu okresů s nejvyšší mírou nezaměstnanosti (mimo jiné Nový Jičín a Bruntál). Jednalo se o jediný komplexnější podpůrný vládní program postiženým oblastem. Ze státního rozpočtu bylo pro celkem 4 okresy vyčleněno 150 miliónů korun, které přispěly ke zlepšení jejich sociální a dopravní infrastruktury. Souběžně s přímou regionální podporou se do těchto 4 okresů směřovaly státní prostředky i na dalších úsecích (v rámci aktivní politiky zaměstnanosti a Státního fondu životního prostředí).

Zřízení Ministerstva pro místní rozvoj v roce 1996 bylo krokem významným, avšak nebylo a není doprovázeno odpovídajícím tempem decentralizace rozhodování. A tak nebylo překvapující, že „Česká republika postrádá nezávislou politiku regionálního rozvoje...iniciativy v oblasti regionálního rozvoje se realizují prostřednictvím celostátní rozvojové politiky.” (Agenda 2000). Pro problémovou ostravskou aglomeraci se navíc nepodařilo najít významnějšího investora, což pro ni mělo v kombinaci s pokračující restrukuralizací velkých podniků, již značně omezenou absorpční schopností terciéru a nastupujícími celostátními hospodářskými těžkostmi značně neblahé důsledky, které se projevíly v prudkém vzestupu nezaměstnanosti.

Jak uvádí Hučka (2001), základním nedostatkem regionální politiky té doby bylo, že byla prováděna pouze v redukované podobě, zaměřené téměř výhradně jen na podporu

malého a středního podnikání a nevěšala si dalších, mnohdy podstatně závažnějších témat regionálního rozvoje. Dalším nedostatkem byla malá míra spolupráce resortů při řešení regionálních problémů v důsledku nedostatečně formulované koordinační role orgánu odpovědného za zabezpečování regionální politiky státu. Nesmíme zapomenout ani na to, že vyhlášené hospodářsky problémové územní celky nebyly shodně respektovány ústředními orgány státní správy při určování odvětvových priorit a při přijímaných opatřeních s regionálními důsledky. Praktikované podpůrné programy byly aplikovány bez dostatečných znalostí o reálných problémech regionů a byly shodně pro naprosto odlišné specifické podmínky a hospodářské parametry konkrétního regionu, což mělo na restrukturalizaci tradičního průmyslového ostravského regionu zhoubný vliv.

Zmíněné nedostatky byly zmírněny přijetím zásad regionální politiky v roce 1998 (usnesení vlády ČR č.235), které ve spojení se zákonem o podpoře regionálního rozvoje (č. 248/2000 Sb.), zákonem č. 129/2000 Sb. o krajích a zákonem č. 132/2000 Sb. o změně a zrušení některých zákonů souvisejících se zákonem o krajích, zákonem o obcích, zákonem o okresních úřadech a zákonem o hlavním městě Praze vytvořily legislativní rámec celostátní regionální politiky. Náhlá vlna zájmu o regionální rozvoj ze strany státních orgánů, která byla vedle objektivních socioekonomických disparit vyvolána především přibližováním země k Evropské unii, do jisté míry dokumentuje celý průběh restrukturalizace ostravské aglomerace, vyznačující se nápravou vzniklých potíží a nikoliv předcházením jejich příčinám. Mach a Skalický (2002) dokonce konstatují, že ignorování uceleného plánu je jediným aspektem, který spojuje aktivity státní správy ve věci restrukturalizace Ostravska.

4.3.1.2 Regionální úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

Jak již bylo řečeno, nevhodná struktura a rozdělení kompetencí v rámci administrativního uspořádání podstatným způsobem omezily aktivity regionálních a místních aktérů v procesu restrukturalizace. V roce 1990 vzniklá Hospodářská a sociální rada ostravsko-karvinské aglomerace (dále jen Rada) se tak stala přirozenou reakcí na neexistenci regionální úrovně samosprávy, stejně jako na aktuální problémy spojené s transformací ostravské aglomerace. Posláním Rady byla reprezentace zájmů místních institucí, tedy obcí, podniků, odborových svazů, bank či výzkumných a vzdělávacích institucí na celostátní úrovni a reakce na záležitosti spojené s procesy transformace regionu. Rada se také snažila o prostorovou koordinaci aktivit prováděných magistrátem města Ostravy, resp. okresními úřady na nevelkých územích.

Iniciativa Rady vedla v květnu 1993 k vytvoření Agentury pro regionální rozvoj, jejíž vznik stál 2 milióny eur a byl financován českou a francouzskou vládou a programem Phare. Jejím posláním byla podpora projektů regionálního rozvoje a zmírnění nepříznivých vlivů ekonomické transformace. Phare zprostředkovalo financování také pro Regionální podnikatelský fond a to ve výši 12 miliónů eur. Tento fond, který vznikl v roce 1994, nabízel rizikový kapitál firmám se slibnými podnikatelskými záměry, především pak firmám malých a středních velikostí a těm, které vytvořily velký počet nových pracovních míst. Počet projektů nakonec mnohonásobně převýšil možnosti Fondu, který měl základní kapitál 7,5 miliónů eur. Fond však pomohl k realizaci podnikatelských záměrů v oblasti potravinářství, výroby stavebních materiálů či opravy aut a podpořeno bylo celkem 15 firem. Regionální podnikatelský fond se stal pilotním projektem pro fond rizikového kapitálu v České republice a jeho působnost byla od roku 1998 rozšířena na celou zemi pod názvem Czech Venture Partners.

Agentura pro regionální rozvoj (ARR) se stala vykonavatelem jednotlivých projektů přijatých Radou. ARR byla akciovou společností z 35% vlastněná Radou, z dalších 35% Sdružením obcí Horního Slezska a severní Moravy a ze zbývajících 30% pak Ministerstvem pro místní rozvoj. Její aktivity se staly příkladem pro další regionální rozvojové agentury jinde v České republice a soustředila se zejména na:

- mapování sociálně-ekonomického vývoje regionu,
- tvorbu regionálních strategických dokumentů,
- poradenství veřejnému i soukromému sektoru,
- tvorbu regionálních rozvojových projektů,
- koordinaci aktérů a aktivit regionálních rozvoje,
- implementaci projektů regionálního rozvoje.

Počátkem roku 1995 vzniklo spojením Severomoravské hospodářské unie a Rady zájmové sdružení právnických osob Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska (dnes Sdružení pro obnovu Moravskoslezského kraje), které aktivizovalo ke spolupráci přes 90 subjektů ze šesti okresů regionu⁴⁶.

Posláním Sdružení se stala aktivizace dnešního Moravskoslezského kraje a jeho přetváření v moderní evropský průmyslový, obchodní, vzdělávací a kulturní region. Podporou strategických rozvojových projektů na regionální i celostátní úrovni se dnes Sdružení snaží

---

⁴⁶ Členy sdružení jsou města, významné podniky, finanční instituce, výzkumné ústavy, university, odbory či regionální rady konkrétních mikroregionů.

usnadnit obtížnou restrukturalizaci této průmyslové oblasti. K hlavním činnostem Sdružení patří prosazování oprávněných zájmů svých členů, zejména těch zájmů, které jsou v souladu s rozvojem Moravskoslezského kraje. Sdružení se podílí na tvorbě a řešení úkolů souvisejících s postupnou realizací krajských rozvojových dokumentů. Velmi důležitou náplní činnosti Sdružení jsou dnes aktivity podporující přizpůsobení kraje podmínkám v Evropské unii, a to zejména v oblastech ekonomického rozvoje, životního prostředí, rozvoje infrastruktury, vzdělávání a lidských zdrojů.

Sdružení se zaměřovalo na následující prioritní oblasti:

- podpora projektů regionálního rozvoje,
- zlepšení kooperace mezi klíčovými aktéry regionálního rozvoje,
- podpora mezinárodní spolupráce regionu,
- podpora regionálních firem a podnikatelů, především členů Sdružení.

Sdružení začalo po svém vzniku svou činnost hlouběji koordinovat jak s Regionálním podnikatelským fondem tak Agenturou pro regionální rozvoj, která se prakticky stala výkonným orgánem projektů regionálního rozvoje⁴⁷. Agentura do jisté míry nahrazovala neexistující úroveň regionální samosprávy. Jak Sdružení tak Agentura se věnovaly celé řadě aktivit a realizovaly v regionu řadu projektů (blíže viz kapitola 4.3.2.2).

Sdružení obcí Horního Slezska a severní Moravy zase sdružovalo do společenství municipality z polského a českého příhraničí, avšak jeho význam byl menší, nežli tomu bylo u Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska. V rámci dnešního Moravskoslezského kraje došlo k rozvoji celé řady mikroregionálních aktivit jako Region Jeseníky, Region Beskydy, Regionální rada rozvoje a spolupráce Třinec či Regionální kancelář Karviná.

V souvislosti se značně opožděným vznikem krajů pak došlo k vytvoření celé řady relevantních dokumentů jako Strategie regionálního rozvoje, Program rozvoje územního obvodu Moravskoslezského kraje či Regionální operační program, které poněkud pozdě reagovaly na potíže spojené s restrukturalizací regionu. Možnost širší realizace moderních témat regionálního rozvoje se tak uskutečňuje poměrně pozdě.

---

⁴⁷ Problémem Agentury pro regionální rozvoj zůstává nejednoznačný postoj státu vůči regionálním rozvojovým agenturám. Role těchto agentur nebyla vymezena legislativně, což způsobuje jejich příklon spíše ke komerčním aktivitám a to na úkor poslání, které by měly plnit (např. Sucháček, 2003).

Lze konstatovat, že někdy indiferentní, někdy necitlivý přístup centrálních orgánů k regionu po roce 1989 vytvořil prostor pro spontánní rozvoj regionálních aktivit. Regionální aktivity si po čase vytvořily vlastní organizační struktury, vymezily se vůči státu a samostatně si připravily věcnou náplň, metodiku a strategii činnosti. Síla těchto aktivit byla postavena převážně na nestátních, tedy přímo regionálních anebo zahraničních finančních zdrojích. Při dlouhodobé neexistenci regionální samosprávy však byl v regionu výrazně utlumen samotný regionalismus, který by měl prostupovat všemi aktivitami regionálních aktérů.

Skutečný regionální rozvoj nemůže být úspěšně nastartován bez regionálního vědomí všech zúčastněných aktérů. A protože nebyly koordinovány ani jejich aktivity a mnoho úsilí museli vynaložit na obtížné shánění financí, věnovali se významní hráči často spíše komerčním aktivitám a činnosti regionálně-rozvojové byly zatlačeny do pozadí. V regionu existovalo velké množství dílčích, nekoordinovaných a neprovázaných aktivit, které mezi sebou spolupracovaly spíše výjimečně a v některých případech se naopak ocitly v konkurenčních vztazích.

Některá institucionální specifika ostravské aglomerace

Jak už bylo ukázáno, z institucionálního hlediska se liší i celé země a u řádově nižších a také početnějších regionů je diferenciací institucionálních charakteristik pochopitelně ještě znatelnější, protože narůstá i škála reakcí na modernizačně-transformační podněty. V našem případě se sice jedná o regiony stejného průmyslového typu, což institucionální diferenciaci snižuje, nicméně ne natolik, aby se u ostravské aglomerace a v katovické konurbaci neobjevovaly heterogenní institucionální rysy a to jak neformální tak formální.

Jak uvádí Jurečka (2002) „Zkušenosti z restrukturalizačních procesů ukazují, že přechod od starých výrobních k novým bývá bržděn také tím, že tradiční odvětví mívají větší *politickou* moc než nová, a že tuto moc transformují v *ekonomickou* podporu tradičních odvětví. Taková konstelace odvětvové politické moci existovala i v předlistopadovém Československu, avšak politický zvrat v roce 1989 tento setrvačností moment v podobě politicko – ekonomické konzervace staré odvětvové struktury zeslabil. Někdy se dokonce zdá, že dochází k opačnému extrému, k subjektivnímu diskriminačnímu pohledu na tradiční odvětví⁴⁸, kdy samotná slova

---

⁴⁸ Tomáš Ježek (Husák, 1997) v souvislosti s procesem privatizace například uvádí, že „počítalo se s tím, že odvětvová ministerstva jsou zájmovou expoziturou podniků. Proto jsme se rozhodli, že jim v žádném případě rozhodující pravomoci v privatizaci nemůžeme svěřit a proto dostala možnost dávat k privatizačním projektům pouze svá stanoviska....Ministerstvo privatizace si tak stále udržovalo hierarchicky o stupeň vyšší postavení než odvětvová ministerstva a dodneška si myslím, že to privatizaci prospělo.“

„ocel“ či „uhlí“ vyvolávají u některých politiků a političek zvýšení krevního tlaku⁴⁹. Zapomíná se na to, že ani v západní Evropě strukturální modernizace nebyla hysterickou reakcí v podobě panického útěku k novým odvětvím, nýbrž racionální společenskou reakcí.“

Již naznačené institucionální rozdíly mezi Českou republikou a Polskem na celostátní úrovni vytvořily institucionální rámec, ve kterém se odehrávala restrukturalizace ostravské aglomerace a katovické konurbace.

Narozdíl od svého katovického protějšku se ostravská aglomerace stala jednou z obětí silně nevyváženého stavu mezi státní správou a samosprávou v České republice, stejně jako absence či neoptimální podoby regionální a strukturální politiky. Politická a ekonomická moc institucí ostravské aglomerace po roce 1989 silně poklesly a obecné principy restrukturalizace se řídily buď příkazovými principy „shora dolů“ anebo ignorací restrukturalizačních potřeb. Regionu nepomohlo ani rozdělení Československa, kdy se ocitnul v periferní poloze také geograficky, což se však zejména po rozšíření Evropské unie a dobudování potřebné dopravní infrastruktury může začít měnit.

Jurečka (2002) zdůrazňuje, že „v politicky myslící ostravské veřejnosti je rozšířen názor, že postoj centra státu a do jisté míry i širší české společnosti k Ostravsku v „polistopadovém“ období v sobě obsahuje prvky averze, vytvořené preferencí *sui generis* v období „ocelové koncepce“ a záměrným pěstováním pověsti Ostravska jako politické opory vládnoucí komunistické nomenklatury v období totality a zejména normalizace. V tomto smyslu je pak například vnímáno to, co se již více jak 10 let odehrává kolem výstavby dálnice D47, jako odplata svého druhu a „kompenzace“ za politická privilegia Ostravska v minulosti.“

Prostorově-funkční pohled na institucionální specifika ostravské aglomerace

Prostorově-funkční hledisko nám poskytuje alternativní pohled na institucionální difference mezi oběma regiony. Ostravská aglomerace má jedno dominantní centrum Ostravu a to populačně i hospodářsky. Sociální a ekonomické indikátory i přes určitou dominanci jednoho jádra ukazují na jakési automatické „vestavěné“ decentralizační tendence projevující se například v rovnoměrném rozdělení investic v rámci této aglomerace i celého Moravskoslezského kraje, aniž by byla zvýhodněna velká města.

Původ tohoto stavu lze hledat mimo jiné v historickém vývoji celého regionu a zvýšené míře solidarity obyvatel pracujících často v těžkém průmyslu, která se projevuje také

---

⁴⁹ Například politička H. Marvanová říká, že „do hutí a těžkého průmyslu bych již nedala ani korunu“ (Právo, 16.4., 2002) (citováno z Jurečka, 2002)

v prostorovém průmětu. Na rozdíl od chaoticky organizované hornoslezské konurbace nemá administrativní, hospodářské a kulturní centrum Ostrava ve své velikostní kategorii v rámci aglomerace přímého konkurenta a existující instituce eliminující vnitřní diferenciaci aglomerace a kraje, které jsou ku prospěchu především menších sídel, projevují tedy určitou setrvačnost či spíše rovnováhu. Při porovnání Ostravy s ostatními centry krajského významu v rámci země vidíme, že ve srovnání s nimi nemá město centrální funkce plně rozvinuty (Prokop, Kovář, 1989).

Detailnější pohled na odvětvovou strukturu regionu nám ukazuje nevelkou funkční specializaci jednotlivých okresů v rámci regionu a potvrzuje, že se v ostravské aglomeraci na rozdíl od kapitálem lépe vybavené katovické konurbace příliš nerozvinula vnitroregionální specializace (viz příloha 10).

Další položkou, která nám ukazuje vnitroregionální diferenciaci, je vývoj hrubých mezd v jednotlivých okresech. Byť se ve vývoji celkové průměrné hrubé měsíční mzdy v okresech ostravského regionu ukazuje určitá dominance Ostravy, nejsou diference příliš vysoké (viz tabulka 4.2). Kromě toho existuje intenzivní dojížděka za prací do Ostravy.

Tabulka 4.2: Vývoj celkové průměrné hrubé měsíční mzdy v okresech ostravského regionu (v Kč) v letech 1995-1999.

Název územní jednotky\rok	1995	1996	1997	1998	1999
Bruntál	6900	8110	8834	9460	10042
Frýdek - Místek	8486	9893	10652	12054	12331
Karviná	8698	10177	11180	11852	13052
Nový Jičín	7201	8678	9672	10373	11326
Opava	7417	8746	9646	10204	10958
Ostrava - město	9108	10673	11613	12634	13301
Ostravský region	8357	9831	10719	11601	12351
Česká republika	8168	9679	10696	11705	12651

Zdroj: http://ostrava.risy.cz/CZ/root_cz.html

Mezi další důvody toho, že se region i přes dominanci jednoho města vyvíjí spíše rovnoměrně, patří výhodná funkční komplementarita celého Moravskoslezského kraje, kdy se vedle průmyslové aglomerace v rámci kraje vyskytují také horská a zemědělská území. Tato funkčně odlišná území v rámci regionu podporují jeho integritu, protože do jádra aglomerace existuje poměrně intenzivní dojížděka za zaměstnáním, vzděláváním, nákupy, kulturou a službami. Naopak směrem z jádra obyvatelstvo vyjíždí za rekreací a druhým bydlením do území rurálních. Nesmíme opomenout ani rozvinutou sídelní hierarchii regionu, kde vedle Ostravy mají další čtyři města (Karviná, Havířov, Frýdek-Místek a Opava) více než 60000 obyvatel, což nemůže být (byť v rozdílné míře) nezohledněno v jejich funkcích.

V tomto ohledu nám podává důkaz o relativně rovnoměrném vývoji kraje sledování průměrné míry nezaměstnanosti na úrovni jednotlivých okresů. Nezaměstnanost totiž představuje relativně agregovaný ukazatel vyjadřující současné ekonomické postavení a rozvojové možnosti území a je patrné, že i přes odlišnost územních struktur v rámci dnešního Moravskoslezského kraje nelze hovořit o jeho výrazné diferenciaci podle nezaměstnanosti (viz tabulka 4.3).

Tabulka 4.3: Průměrná míra nezaměstnanosti podle okresů ostravského regionu v letech 1995-1999.

Název územní jednotky/rok	1995	1996	1997	1998	1999
Bruntál	5,73	5,85	7,11	8,76	12,85
Frýdek - Místek	4,98	4,31	5,80	9,09	13,52
Karviná	7,20	7,65	9,37	11,94	16,60
Nový Jičín	7,31	5,79	6,30	8,05	11,07
Opava	3,61	3,53	4,85	7,07	10,01
Ostrava - město	5,45	5,18	6,62	9,90	14,51
Ostravský region	5,73	5,43	6,80	9,45	13,54
Česká republika	3,07	3,18	4,36	6,13	8,62

Zdroj: http://ostrava.risy.cz/CZ/root_cz.html

Oproti tomu funkční územní diferenciaci regionu má poměrně zřetelný prostorový vzor. Ten se projevuje ve funkčním odlišení strukturálně postižených „středovýchodních“ oblastí regionu (tedy Ostravy-města i s jejím specifickým postavením a okresu Karviná a části okresu Frýdek-Místek) od jeho zbytku, tedy jižní části okresu Frýdek-Místek a západně položených Novojičínska, Opavska a Bruntálska (které má značně specifické postavení), jež mají funkce rekreační, ale také zemědělské, popř. smíšené.

„Síťový“ pohled na ostravskou aglomeraci

V ostravské aglomeraci se všechny významné administrativní a hospodářské sítě sbíhají do jejího centra Ostravy, nicméně, jak již bylo ukázáno, stejně efektivně fungují mechanismy, které dokáží zejména pozitivně působící efekty distribuovat i do ostatních částí aglomerace a kraje, čímž je permanentně udržována relativní sociálně-ekonomická rovnováha v rámci aglomerace a kraje. Podle Dornischovy typologie regionálních sítí (Dornisch, 1999) lze ostravský region zařadit mezi kombinaci multipolárního a vertikálního typu regionálních sítí⁵⁰.

⁵⁰ Pro multipolární typ jsou charakteristické zájmové skupiny či póly, které spolu buď nespolupracují anebo si konkurují. Diferenciaci pólů spočívá v rozdílných politických, funkčních anebo majetkových zájmech. Vertikální typ je zase charakteristický silnou hierarchií, kdy prospěch z fungování sítí má spíše méně subjektů, které zaujímají pozici na vrcholu této hierarchie. V obou dvou případech je přítěžujícím faktorem nižší stupeň důvěry mezi jednotlivými subjekty.

Region je oproti svému severnímu sousedu zřetelně znevýhodněn, pokud jde o současnou polohu a zejména stav infrastruktury, který může relativní polohu měnit. Aglomerace je spíše pod vlivem celkové institucionálně-hospodářské rigidity (*lock-in*). Proto je také rozložení sítí heterogennější, kdy relativně málo subjektů má poměrně vysoký prospěch z fungování sítí kontaktů. Zatímco v katovické konurbaci existuje značné množství velkých i menších subjektů regionálního rozvoje, v ostravské oblasti se jedná o poměrně málo spíše „větších“ hráčů. Silně se zde projevuje networking, který je zkoncentrován do několika málo center a silná je i místní „zakořeněnost“ (*embeddedness*).

O tom, že je v regionu několik silných aktérů, svědčí, že například v roce 1996 měly z první desítky českých firem (pokud jde o výši obratu), čtyři sídlo v regionu. Dalších deset pak patřilo mezi první stovku českých firem s nejvyšším obratem. Otázkou však je, kde se při asymetrické mocensko-hospodářské struktury celé země projevují efekty z těchto firem. Dalším fenoménem, který ukazuje institucionální specifika regionu, je republikově tradičně jedna z nejvyšších měr nezaměstnanosti doprovázená opět celorepublikově jedněmi z nejvyšších platů. Regionální „zakořeněnost“ se pak projevuje například na přidělování veřejných zakázek, které často končí v rukou několika málo aktérů.

Regiony představují do jisté míry „lokální civilizační okruhy“ se značně vykrystalizovanými formálními i neformálními institucemi determinujícími bohatství jejich vztahového prostoru (*relational space*). Na rozdíl od státních útvarů bývají regiony integrovány přirozeně, „zdola“, kdy principy regionalismu převažují nad principy regionalizace (Fink, 2003, House, 2002). Pro pozici regionu na celostátní sociálně-ekonomické mapě je tedy velmi důležité, do jaké míry dokáže region prosadit „zdola“ na celostátní či vyšší úrovni také své vlastní požadavky. Přitom je nutno mít na zřeteli stále intenzivnější působení globálních hospodářsko-společenských změn vytvářejících širší kontext, který determinuje pozici regionu.

4.3.2 Funkční hledisko institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

4.3.2.1 Restrukturalizace tradičních odvětví

Restrukturalizace hornictví

Ihned po roce 1989 byl vývoj firmy Ostravsko-karvinské doly (OKD) svěřen jejímu managementu. Její racionalizační strategie byla založena na uzavření dolů v Ostravě a to s ohledem na vysoké těžební náklady, modernizaci ziskových dolů v karvinské části revíru a

privatizaci většiny nedůlních aktivit, které však byly součástí OKD. Tato opatření se setkala s nelibostí odborů, avšak jakékoliv spory byly na rozdíl od hornoslezského regionu brzy zažehnány. Česká vláda se uvolila k tomu, že v souvislosti s uzavíráním ztrátových dolů ponese část technických a sociálních nákladů, všechny náklady na modernizaci ziskových dolů a jakákoliv jiná investiční činnost ovšem byly přenechány podniku OKD (Nešporová, 1998).

Zatímco v roce 1989 měla OKD 104400 zaměstnanců, v roce 1995 jich bylo pouze 42400. Této redukce bylo dosaženo následujícími způsoby:

- byly zprivatizovány nedůlní aktivity podniku (tímto způsobem se snížil počet pracovníků OKD o 20000),
- nebyly prodlouženy pracovní smlouvy se zahraničními pracovníky,
- část pracovníků odešla do předčasných důchodů⁵¹,
- část pracovníků odešla ze zdravotních důvodů,
- část pracovníků odešla z podniku se zvýšeným odstupným.

Prostřednictvím vlastní specializované agentury se OKD postaraly o rekvalifikaci části svých zaměstnanců a bývalým zaměstnancům v některých případech pomohly s nastartováním podnikání. Zkraje se tomuto podnikání dařilo a to vzhledem k rozsáhlým kontaktům s firmami, které byly s OKD v dodavatelských či odběratelských vztazích, postupem doby se ovšem projevil tlak trhu, ale také modernizace těžby. Zejména malé firmy rozvíjející se spíše kvantitativně než kvalitativně a svázané s jedním dominantním odběratelem se pak nedokázaly na trhu dlouhodobě udržet.

Těžba uhlí v ostravské a petřvaldské části revíru byla nejprve výrazně utlumena a později zcela zastavena⁵². V roce 1994 tak už byly v Ostravě uzavřeny všechny doly a karvinské doly postupně přešly poměrně komplikovanou cestou do soukromých rukou. V kupónové privatizaci byla část podniku zprivatizována, aby se nakonec v roce 1998 dostala do rukou skupiny Karbon Invest a stala se jedinou ziskovou černouhelnou firmou v kontinentální Evropě. Na konci roku 1998 přitom měla firma OKD 1,5 miliónů tun neprodaného uhlí na skládkách a odběratelé jí dlužili 2 miliardy korun (Pražák, 2004).

Jak uvádí Bruha a Ionascu (2003), od roku 1994 byly v České republice plně liberalizovány ceny uhlí. Polské producenty přitom výrazně podporovala vláda, která vlastním exportérům černého uhlí dotovala 30% a vývozcům koksu 20% ceny běžné na tamním trhu.

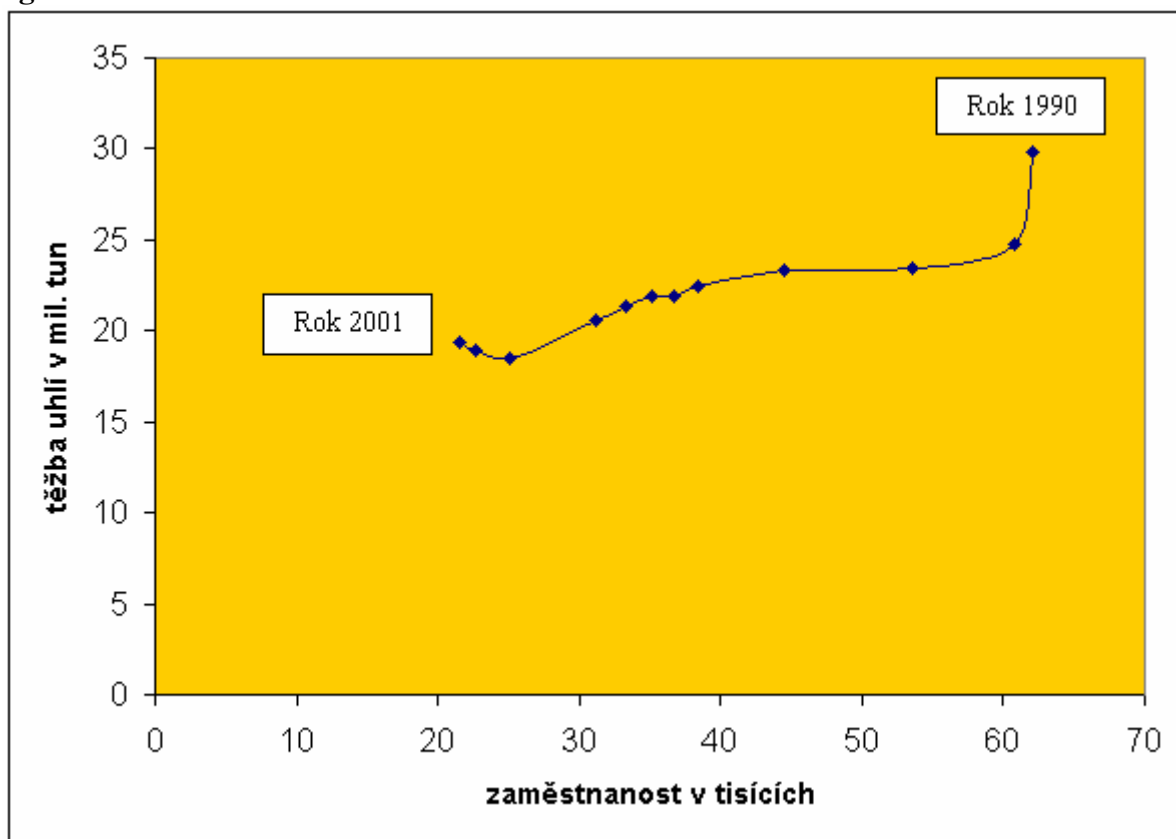
⁵¹ Podle zákona byl věk odchodu do důchodu u horníků pracujících v podzemí stanoven na 50 let.

⁵² Je nutno podotknout, že v ostravské aglomeraci jsou pro těžbu horší podmínky, než v sousedním Polsku.

Polští exportéři tedy mohli prodávat za dumpingové ceny. Překračování limitů při dovozu černého uhlí z Polska do České republiky se stalo určitým ztělesněním rozdílnosti přístupu obou vlád k tomuto odvětví. Jak uvádí Michl (1999), při dovozu polského uhlí byly překračovány dovozní limity a na všechny tyto transakce byla vydávána úřední povolení⁵³. Limit 1,5 miliónu tun uhlí, který platil pro rok 1994, byl z polské strany překročen o 230 tisíc tun a dvoumilionový limit z roku 1995 dokonce o více než 650 tisíc tun. Smutný rekord pak byl dosažen v roce 1996, kdy bylo místo maximálně možných dvou miliónů dovezeno z Polska do České republiky 3179885 tun černého uhlí, tedy téměř o 60% více.

Obrázek 4.4: Vztah mezi počtem důlních pracovníků a objemem těžby uhlí v ostravské aglomeraci v letech 1990-2001

Zdroj: Bruha, Ionascu (2003)

V České republice se tou dobou vytěžilo okolo 20 miliónů tun černého uhlí za rok. Jeho spotřeba přitom činila jen něco mezi 10 a 11 milióny tunami. Přebytek těžby byl odsouzen k málo výhodnému exportu a tato situace navíc byla zdramatizována právě dovozy z Polska.

⁵³ Po roce 1998 byla na ministerstvu průmyslu a obchodu a u celní správy provedena kontrola dokumentů souvisejících s dovozními licencemi, ty však byly z valné části skartovány. Nelze proto exaktně zjistit, v kterých letech byly překročeny dovozní limity na uhlí, ale indicie nasvědčují tomu, že se tak stávalo již od roku 1991 (Michl, 1999).

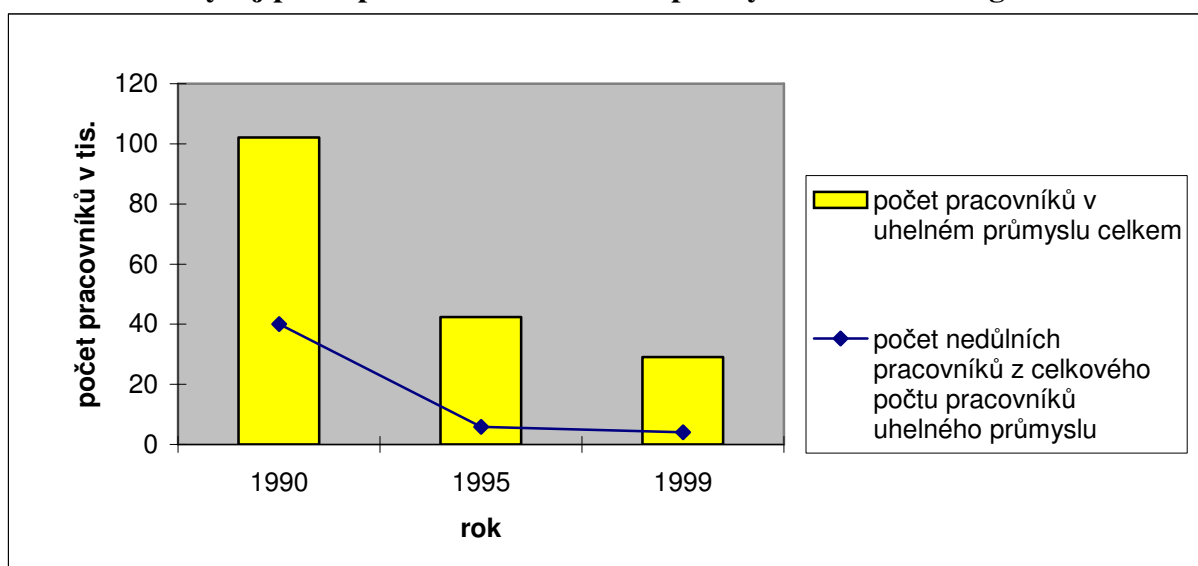
Dotované polské uhlí přitom bylo do naší země dováženo bez cla, zatímco Polsko uplatňovalo dovozní cla ve výši 11 až 15%.

Zamarský (2004) zdůrazňuje, že poptávka především po uhlí nijak neklesá a zamýšlí se nad tím, zdali uzavření dolů v ostravské části revíru nebylo ukvapené. Jak uvádí, „u uhlí se ukazuje čím dál výrazněji, že se jedná o strategickou či dokonce kritickou nerostovou surovinu ve smyslu jeho významu pro krytí našich potřeb zejména koksovatelného uhlí a ve vzdálenější budoucnosti i z hlediska krytí českých potřeb při výrobě plyných či kapalných paliv. Nezanedbatelný může být při vyšších světových cenách ropy a následně zemního plynu i jeho podíl na krytí potřeb malých a drobných spotřebitelů.“

Obrázek 4.4 ukazuje, jak se v průběhu let 1990 až 2001 měnil vztah mezi množstvím pracovníků uhelného průmyslu zaměstnaných přímo v dolech a těžbou uhlí. Během let se snížila těžba přibližně o jednu třetinu z 29,8 miliónů tun na 19,3 miliónů tun, zatímco počet pracovníků poklesl asi o dvě třetiny z 62,1 tisíc na 21,4 tisíce. Produktivita práce tímto vzrostla během sledovaného období prakticky dvojnásobně a to z 481 vytěžených tun na pracovníka ročně na 900 tun na pracovníka ročně.

Vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu v ostravské restrukturalizaci pouze dokazuje silné restrukturalizační trendy v tomto odvětví. Za povšimnutí stojí především desetinásobný úbytek nedůlních pracovníků uhelných společností v letech 1990-1999, což bylo jednou z hlavních linií racionalizace chodu dolů. Trojnásobně také ubylo samotných horníků, což výrazně přispělo k nárůstu produktivity těžby samotné.

Obrázek 4.5: Vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu v ostravské aglomeraci

Zdroj: Nešporová (1998), Zamarský (2004), Pražák (2004)

V dnešní době objem těžby v dolech v aglomeraci pokrývá přibližně 20% celkové tuzemské spotřeby primárních energetických zdrojů. Počet činných dolů se snížil z 16 v roce 1989 na 5 v roce 1999. Lze tedy konstatovat, že pro restrukturalizaci hornictví v oblasti je charakteristický podobně jako pro její celkovou restrukturalizaci přístup „zdola“, kdy hlavní tíhu těchto nelehkých procesů nesli místní a regionální aktéři. Na straně jedné došlo ke zlepšení kvality dobývacích technologií, na straně druhé zase k intenzivní redukci zaměstnanosti.

Restrukturalizace hutnictví

Další problémovou oblastí těžkého průmyslu se po roce 1989 stalo hutnictví. Regionální hutnictví se vyznačovalo vyšší palivo-energetickou náročností a nižší produktivitou práce, než ve vyspělých zemích. Také proto se vynořila potřeba útlumu neproduktivních kapacit, ekologizace výroby, rozvoje perspektivních technologií a souběžného vytvoření doprovodných sociálních programů. Tehdejší vláda však zůstala vůči hutním podnikům indiferentní a svěřila jejich vývoj do rukou jejich vedení. Každý podnik si tedy vytvářel svou vlastní, naprosto nekoordinovanou modernizační koncepci.

Když v letech 1990-1992 započaly Vítkovice, Nová Huť i Třinecké železářny s výraznou modernizací svých provozů, ministerstvo průmyslu a obchodu se nejenže odmítlo podílet na nákladech, ale odmítlo také poskytnutí garancí na modernizační úvěry na technologii kontilití. V roce 1994 sice byla garance schválena, ale veškeré modernizační práce byly financovány vlastními zdroji hutních podniků anebo z úvěrů, což samotnou restrukturalizaci výrazně prodražilo. Se zánikem RVHP se výroba oceli propadla z 10,7 mil. tun v roce 1989 na 6,8 mil. tun v roce 1993.

Část metalurgických průmyslových podniků byla nejprve prodána v kupónové privatizaci (viz tabulka 4.4).

Tabulka 4.4: Hutní podniky v regionu po kupónové privatizaci k 1.3. 1995

Podnik	Akcie v první vlně (v %)	Akcie v druhé vlně (v %)	Ve vlastnictví municipalit (v %)	Ve vlastnictví Fondu národního majetku (v %)
Vítkovice, a.s.	0	24	5	71
Nová Huť, a.s.	0	22	6,5	71,50
Třinecké železářny, a.s.	14	32,06	0	53,94
ŽDB Bohumín	0	96	0	4
Válcovny plechu Frýdek-Místek	0	45	0	55

Zdroj: Mach, Skalický (2002)

Po negativních zkušenostech s privatizací Poldi Kladno, a.s. byla zavržena privatizace nejvyšší nabídky a podmínkou privatizačních projektů se staly plány restrukturalizace. V roce 1995 byla formou přímého prodeje realizována privatizace Třineckých železáren, čímž stát přišel o jakýkoliv podíl v této firmě. V případě Vítkovic a Nové Huti se stát rozhodl pro tzv. manažerskou cestu privatizace⁵⁴, což mělo za následek, že i když byl stát nadále vlastníkem těchto firem, přestal se o jejich řízení a restrukturalizaci zajímat.

Světová konjunktura na trhu s ocelí probíhající přibližně mezi lety 1994-1997 přinesla nepřiměřeně optimistická očekávání ohledně vývoje hutních podniků, které neměly ani strategického investora, ani nebyly restrukturalizovány a stát se o ně nezajímal. Výroba oceli stoupla na 7,2 mil. tun v roce 1995. Hutní průmysl však v této době přežíval jen díky mimořádně příznivým podmínkám na zahraničních trzích a všechny investice hutních firem byly kryty komerčními úvěry (Mach, Skalický, 2002, Čermák, 2002).

Ke kulminaci problémů hutních podniků došlo v roce 1998, kdy se ceny hutnických výrobků propadly asi o polovinu. Pokles konkurenceschopnosti regionálních metalurgických firem se projevil v narůstajících ztrátách, neschopnosti splácet úvěry a poklesu produkce na 6,5 mil. tun v roce 1998. Nedostatek kapitálu v té době ohrožoval samotnou existenci těchto podniků a jejich případný úpadek by ohrozil nejen hospodářské, ale i sociální základy celého regionu a zhoubně by se projevil také na celém českém hospodářství.

Jak uvádí Čermák (2002) „Dnešní situace hutních podniků ostravské aglomerace je bohužel smutným obrazem důsledků nekonceptního přístupu všech dosavadních listopadových vlád, zejména však těch prvních, které razily heslo restrukturalizace hutí až po jejich privatizaci. V opojení českého ekonomického zázraku se tímto mělo ukázat světu, co se zatím nikde nepodařilo. I konzervativní Velká Británie thatcherovské éry analýzou stavu svého hutního sektoru dospěla k historickému a v dějinách liberalismu zcela ojedinělému rozhodnutí – k faktickému znárodnění zadlužených hutních podniků. Vláda M.Thatcherové odkoupila tyto dluhy od bank a poté prostřednictvím svého zmocněnce redukovala hutní kapacity pouze na perspektivní, investovala do modernizací a ekologizací a takto restrukturované je teprve zprivatizovala. Zároveň s útlumem byly řešeny sociální dopady a investice do infrastruktury.“

Válcovny plechu Frýdek-Místek byly v roce 1998 koupeny Novou Hutí za účelem rozšíření jejího výrobního programu. Na podnik ŽDB Bohumín, který byl zprivatizován již

---

⁵⁴ Metoda manažerské privatizace spočívala v prodeji 1% akcií soukromé firmě. S tímto procentem byla spojena rozhodovací pravomoc a opce na koupi dalších až 15% akcií v případě dosažení stanovených kritérií, která spočívala především v ekonomické úspěšnosti firmy.

kupónovou metodou, byl v roce 2000 vyhlášen konkurs. Vítkovice a Nová Hut' byly nakonec zařazeny do vládního revitalizačního programu. Nařízení vlády č.310/2000 o některých opatřeních souvisejících s restrukturalizací těžkého průmyslu, Program restrukturalizace českého ocelářského průmyslu z roku 2001 a Doprovodný sociální program pro ocelářský průmysl představují značně opožděnou reakci na problémy, které se kumulovaly v letech 1989-1999.

4.3.2.2 Rozvoj nových aktivit

Velmi významnou roli hrál na počátku restrukturalizace rozvoj terciární sféry, která byla v období socialismu hluboce poddimenzována. V malém a středním podnikání bylo za léta 1990 – 1994 vytvořeno přibližně 130000 pracovních míst a to právě převážně ve službách. Terciér tak zpočátku pohlcovал většinu pracovníků propouštěných v důsledku restrukturalizace. Již popsané programově-institucionální zabezpečení restrukturalizace však způsobilo, že přeměna regionu probíhala značně spontánně a byly podceněny nové progresivní směry regionálního rozvoje. Tvorba pracovních příležitostí brzy začala zaostávat za růstem počtu uchazečů o zaměstnání, což se zvláště markantně začalo projevovat od nastupujících celostátních ekonomických potíží v roce 1997.

Rozvoj nových aktivit v regionu byl založen převážně na iniciativě místních aktérů. Sdružení pro obnovu Moravskoslezského kraje a jeho předchůdci přispěli mimo jiné ke zřízení prvního svobodného celního pásma v zemi, které se v současnosti nachází v areálu mošnovského letiště, dále ke vzniku regionálního finančního ústavu Union banky, která však před nedávnem zanikla, a také pomohli prosadit modernizaci druhého železničního koridoru. Agentura pro regionální rozvoj se zase spolupodílela na vzniku Technologického parku v Ostravě či Regionálního informačního centra.

Rozvoj nových aktivit v regionu byl financován z mnoha zdrojů. Jednalo se zejména o výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti, podporu malého a středního podnikání a státního fondu životního prostředí včetně zahlazování důsledků hornické činnosti, které byly poskytnuty ze státního rozpočtu a dále prostředky poskytnuté Evropskou unií na programy regionálního rozvoje.

Finanční podporu území dnešního Moravskoslezského kraje lze rozdělit na rezortní alokace a alokace výdajů územních rozpočtů. Rezortní alokace se uskutečňovaly formou převodu rezortních prostředků ze státního rozpočtu. Rezortní podpora území dnešního Moravskoslezského kraje dosáhla v letech 1997-1999 celkové výše 17 341,5 miliónů korun. Územní rozpočty, tedy rozpočty obcí a okresů dosáhly v jednotlivých výdajových oblastech

na tomto území v letech 1997-1999 celkové výše 15 089,6 miliónů korun. Prostředky poskytnuté Evropskou unií pak dosáhly celkové výše 22 483 500 eur.

Podpora malého a středního podnikání

Jak již bylo řečeno, podpora malého a středního podnikání byla financována z programových produktů ČMZRB. V zásadě se dají činnosti banky nasměrované k podpoře drobného a středního podnikání rozdělit do tří oblastí (bližší přehled o pomoci ČMZRB podávají přílohy 1 až 9):

- příspěvky na úhradu úroků k úvěrům poskytnutým od komerčních bank,
- záruky na úvěry,
- poskytování úvěrů za zvýhodněných úrokových podmínek.

Za vydatné pomoci magistrátu města Ostravy a Vítkovic, a.s. bylo založeno Podnikatelské a inovační centrum BIC, jehož základním cílem bylo vytvářet vhodné podnikatelské prostředí především začínajícím a mladým inovačním firmám podnikajícím v rozličných oblastech výroby nebo ve výzkumu a vývoji. V celkem sedmi objektech inkubátoru se nachází přibližně 50 firem. Začínajícím podnikům jsou za výhodné nájem nabízeny kancelářské, produkční i skladovací prostory a dokonce i konferenční centrum. Konzultační, marketingové a logistické služby centra BIC umožňují snadnější rozjezd nových a efektivnější chod již existujících firem.

V regionu v roce 1999 nakonec vedle Podnikatelského a inovačního centra BIC působila další 4 regionální poradenská a informační centra, která poskytovala cenově zvýhodněné poradenské a informační služby, vzdělávací programy a další podpůrné služby pro malé a střední podnikatele. Tato centra se nacházela v Ostravě, Karviné, Opavě a Třinci.

Za hlavní bariéru omezující rozvoj malého a středního podnikání v regionu je všeobecně považován nedostatečný přístup k finančním zdrojům. Další rozvoj regionu a jeho podnikatelského potenciálu bude významně spojen s aktivitou malých a středních podniků, která by měla být doprovázena snižováním bariér pro podnikání a vytvářením podpůrného podnikatelského prostředí.

Nedostatečný příliv zahraničního kapitálu

Zahraníční kapitál si cestu do regionu také našel, ale vzhledem k mnoha objektivním problémům regionu v průměru v podstatně menší míře, nežli do ostatních oblastí země.

Většina ekonomů a regionalistů považuje především přímé zahraniční investice⁵⁵ za jeden z neúčinnějších způsobů rozvoje regionálních ekonomik. V období restrukturalizace a ve starých průmyslových regionech je význam takovýchto investic ještě větší. S přímými zahraničními investicemi přichází moderní technologie, řízení a organizace, což přispívá ke zvýšení územní konkurenceschopnosti.

Zahraníční investoři jsou v regionu zastoupeni jen nedostatečně (viz následující tabulky 4.5 a 4.6). Varující je, že například okresy Karviná (15,8 tis.) a Bruntál (16,6 tis.) patřily z hlediska přímých zahraničních investic na jedno pracovní místo v letech 1993-2000 podle okresů k vůbec nejhorším v rámci České republiky. Mezi hlavní příčiny malého zájmu zahraničních investorů o region patří konkurence Polska, které má v přilehlých oblastech několik speciálních ekonomických zón s velmi výhodnými podmínkami a investičními pobídkami pro investory.

Tabulka 4.5: Přímé zahraniční investice v krajích ČR za období 1993-2000

Kraj	Investice (v mil. Kč)	Podíl na investicích do NH (v %)	Podíl na jednoho pracovníka (tis. Kč)
Praha	389 363,8	47,6	509,4
Středočeský	97 035,1	11,9	212,8
Jihočeský	31 074,6	3,8	109,1
Plzeňský	33 262,6	4,1	122,2
Karlovarský	10 507,6	1,3	74,5
Ústecký	60 947,1	7,4	174,7
Liberecký	15 774,9	1,9	75,8
Královehradecký	17 100,5	2,1	64,5
Pardubický	22 410,8	2,7	98,3
Vysočina	14 482,4	1,8	65,7
Jihomoravský	51 409,5	6,3	99,6
Olomoucký	17 866,3	2,2	65,9
Zlínský	20 328,3	2,5	77,9
Moravskoslezský	36 848,2	4,5	69,4
ČR celkem	818 411,7	100	171,6

Zdroj: Tonev, P. - Toušek, V. (2002)

V České republice je systém pobídek pro přilákání investic uplatňován až od roku 1999, a to navíc bez významnějšího zvýhodnění podmínek v regionech procházejících výraznou restrukturalizací průmyslu, provázenou vysokou mírou nezaměstnanosti. K dalším příčinám nízkého zájmu zahraničních investorů o region patří chybějící napojení na dálniční síť, nízká

⁵⁵ Přímé zahraniční investice jsou specifickou formou mezinárodních kapitálových toků, prostřednictvím kterých investoři (zpravidla multinárodní korporace) získávají dlouhodobou kontrolu nad podniky v zahraničí. O přímé zahraniční investici hovoříme, pokud je podíl zahraničního investora na základním jmění společnosti desetiprocentní a vyšší, dále pokud má investor o firmu trvalý zájem a má-li podíl na jejím řízení.

míra připravenosti pozemků vhodných pro investice „na zelené louce“ a nedostatečný marketing regionu. Přehled podniků se zahraniční účastí dokládá obrázek 4.6.

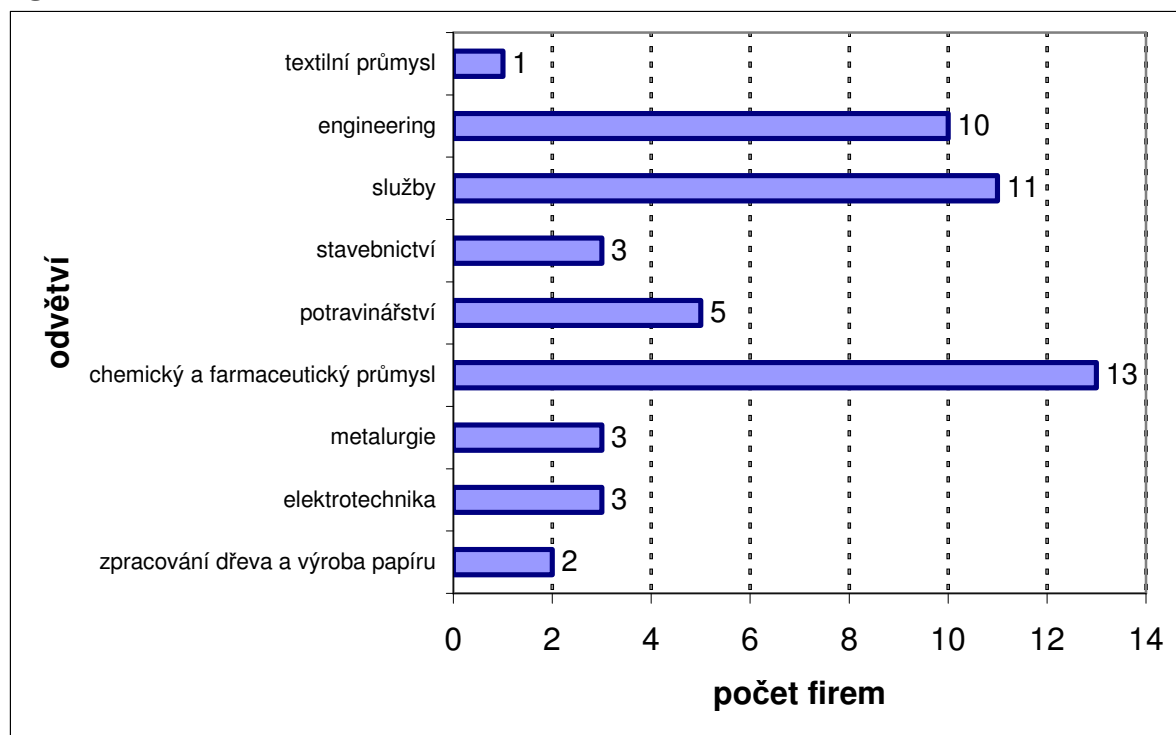
Tabulka 4.6: Přímé zahraniční investice na jedno pracovní místo v letech 1993-2000 podle okresů

Investice na pracovní místo (v tis. Kč)	Počet okresů	Z toho ostravský region
Do 99,9	51	Karviná, Bruntál, Frýdek-Místek, Opava
100-149,9	12	Nový Jičín, Ostrava-město
150-199,9	5	
Více než 200	9	

Zdroj: Tonev, P. – Toušek, V. (2002)

I když vzniklo s podporou ministerstva průmyslu a obchodu několik průmyslových zón, stále se do nich nepodařilo přilákat většího investora. Nejde pouze o to, že investiční pobídky byly v České republice oproti sousednímu Polsku nižší a že začaly vznikat později (až od roku 1998), ale o celou řadu nepříznivě působících institucionálních a tzv. soft faktorů⁵⁶ (blíže viz kapitola 4.3.2.3).

Obrázek 4.6: Firmy se zahraniční účastí, které provozovaly svou činnost v ostravském regionu ke konci roku 1999.

Zdroj: http://ostrava.risy.cz/CZ/root_cz.html

⁵⁶ Wojnarová, Polouček (2001)

Nevýhodou také je, že nesmírně výhodné podmínky speciální ekonomické zóny v polském hornoslezském regionu přilákaly velké investory již v polovině devadesátých let minulého století a ti následně nemají zájem investovat v geograficky relativně blízkém a funkčně velmi podobném regionu. Speciální hornoslezská ekonomická zóna navíc byla zřízena v pořadí jako druhá v celém Polsku a je v rámci země nejúspěšnější, zatímco zóny v rámci ostravské aglomerace se zřizují až poté, co byly zřízeny na mnoha dalších místech České republiky a navíc patří k nejméně obsazeným (viz příloha 11).

Aktivní politika zaměstnanosti

Aktivní politika zaměstnanosti realizovaná úřady práce sehrála významnou úlohu při zabezpečování státní politiky zaměstnanosti v regionu. Aktivní politika zaměstnanosti představuje podpůrný nástroj, jak vytvořit nová a udržet stávající pracovní místa a lze ji chápat jako všechna opatření, která aktivně stimulují nezaměstnané ke změně jejich postavení na trhu práce. Narozdíl od obligatorních dávek nezaměstnaným je účinnějším nástrojem snižování míry nezaměstnanosti, protože napomáhá přiblížení pracovních míst nezaměstnaným.

Tabulka 4.7: Výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti v ostravském regionu (v tis. Kč)

Správní jednotka	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Bruntál	19 549	19 819	33 618	20 782	13 017	16 469	20 322
Frýdek-Místek	45 302	23 255	31 462	27 234	19 206	19 163	28 265
Karviná	22 570	9 774	13 139	14 202	17 929	15 643	28 977
Nový Jičín	39 012	24 100	40 011	41 567	23 135	17 299	23 081
Opava	24 580	16 866	20 851	19 734	13 629	15 057	17 829
Ostrava	48 282	26 293	25 309	27 922	21 800	28 042	33 944
Region celkem	199 295	120 107	164 390	151 441	108 716	111 673	152 418

Zdroj: Regionální operační program NUTS II regionu Ostravsko, MPSV ČR

Z tabulky 4.7 je zřejmé, že výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti v průběhu devadesátých let v regionu kolísaly a svého maxima dosáhly hned na začátku devadesátých let.

Výdaje na životní prostředí

Výdaje na finanční krytí projektů z oblasti životního prostředí se, podobně jako v jiných oblastech České republiky, zaměřovaly zejména na infrastrukturní projekty obcí a řešení ekologických zátěží způsobených zejména průmyslem. Kromě projektů, které se dají charakterizovat jako ekologické a byly hrazeny z kapitol různých ministerstev, jsou nejlépe

dokumentované výdaje ze Státního fondu životního prostředí, které jsou poskytovány formou dotací nebo úvěrů. Vývoj těchto výdajů v regionu Ostravsko je uveden v tabulce 4.8.

Tabulka 4.8: Výdaje Státního fondu životního prostředí (v tis. Kč)

Správní jednotka	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Bruntál	70 001	64 388	151 701	54 020	114 395	16 607	68 555
Frýdek-Místek	99 347	121 812	240 654	44 794	101 587	17 574	188 236
Karviná	61 959	65 486	57 079	2 216	56 688	9 892	11 413
Nový Jičín	164 536	147 016	167 458	6 342	62 687	46 072	56 412
Opava	165 040	27 562	145 940	6 098	48 305	20 666	123 993
Ostrava-město	1 836	75 000	55 294	4 664	271 146	55 516	75 860
Region celkem	562 719	501 264	818 126	118 134	654 808	166 327	524 469

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Tabulka 4.9: Čerpání prostředků ze státního rozpočtu na zahlazování následků hornické činnosti (ZNHČ) (mil. Kč)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
ZNHČ	417,5	731,7	422,7	480,2	282,7	241,3
ekologické dotace			132	64	121,2	100

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Životní prostředí v regionu, zejména pak v okresech Ostrava-město, Karviná a části okresu Frýdek-Místek, je značně ovlivněno těžbou černého uhlí společnostmi OKD a ČMD. Následky této těžební činnosti jsou kryty obligatorními výdaji těžebních společností a v případě zahlazování škod způsobených těžbou v minulosti také prostředky ze státního rozpočtu. Výše prostředků alokovaných ze státního rozpočtu do těchto projektů je uvedena v tabulce 4.9.

Programy zahraniční pomoci v rámci Evropské unie

V případě evropských programů se jednalo o program Phare, který poskytl 12 miliónů eur na pilotní program pro restrukturalizaci podniků a privatizaci v roce 1991 či vznik Agentury pro regionální rozvoj a Regionálního podnikatelského fondu. V letech 1997-2000 byly z Phare použity další dva milióny eur na rozvoj regionální technické infrastruktury (například průmyslovou zónu Ostrava-Mošnov či Technologický park), dále na rozvoj informační infrastruktury (například Regionální informační systém či Euro-info centrum) a dokumenty regionálního rozvoje (příprava regionálního operačního programu).

Dalším programem v rámci Phare, jehož fondy byly ve výši okolo 1 miliónu eur použity k restrukturalizaci regionu, byl ECOS/OUVERTURE. Program byl využit například na tvorbu

strategie rozvoje karvinského mikroregionu nazvaného Master Plan Karviná či na strategii rozvoje celého regionu REGVIS 2005. Subprojekty SCAN a RESCKO zase sloužily k tvorbě projektů zabývajících se restrukturalizací regionálního hutnictví.

Tabulka 4.10: Prostředky programů EU použité v regionu k roku 1999

Název programu či jeho části	Popis programu	Částka
Phare CS-9203	Vytvoření Agentury pro regionální rozvoj a Regionálního podnikatelského fondu v Ostravě	12 miliónů eur
Phare CZ9503-09-01	Vytvoření fondu malých infrastrukturních projektů (Small Scale Infrastructure Fund)	1,5 miliónů eur
Phare CZ9603	Rozvoj regionální a lokální infrastruktury, informace, regionální rozvoj	2 milióny eur
Phare CZ9705	Projekt pro přípravu využívání strukturálních fondů EU v rámci mikroregionu Jeseníky (okres Bruntál patří územně do tohoto projektu)	150 000 eur
Phare CZ9807	Projekt pro přípravu využívání strukturálních fondů EU v rámci mikroregionu Jeseníky, část investiční podpora rozvoje infrastruktury mikroregionu Jeseníky	1 250 000 eur
ECOS/OUVERTURE	Různorodě zaměřené projekty podporující výměnu zkušeností a technickou asistenci expertů EU pro region	1 258 500 eur
CREDO a CBC	Projekty přeshraniční spolupráce	2 987 000 eur
PALMIF	Podpora trhu práce a zaměstnanosti	926 000 eur
LEONARDO, TEMPUS	Podpora univerzit, podpora vzdělávání, podpora malého a středního podnikání, podpora ochrany životního prostředí	412 000 eur
Celkem		22 483 500 eur

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Program CREDO byl využit pro tvorbu přeshraničních turistických projektů a projektů přeshraniční spolupráce se sousedním katovickým vojvodstvím a žilinským krajem. Podpora dosáhla výše 387000 eur. Takřka 1 milion eur byl z programu PALMIF věnován na projekty podpory zaměstnanosti. Využito bylo také několik dalších programů jako TEMPUS (na podporu rozvoje univerzit) či LEONARDO v oblasti vzdělávání.

4.3.2.3 *Komunikační rozměr restrukturalizace*

Tato problematika si zaslouží speciální podkapitulu, protože jak materiální tak nemateriální komunikace s okolním světem sehrává při restrukturalizaci průmyslových regionů klíčovou roli. Bez odpovídající technické komunikační infrastruktury může být region jen stěží konkurenceschopný. Kromě tradičních, tzv. „tvrdých“ faktorů regionálního rozvoje však lze pozorovat také nárůst významu tzv. „měkkých“ faktorů regionálního rozvoje. Mezi „měkké“ faktory regionálního rozvoje patří široce chápáná nemateriální dimenze komunikace, zahrnující kategorie jako regionální marketing působící uvnitř regionu, ale také směrem k vnějším územím či image regionu, tedy subjektivní externí pohled na kvalitu regionu, resp. pověst, která jej předchází (Adamčík, 1997).

Materiální komunikace

Význam komunikační infrastruktury je pro regionální rozvoj a tím více pro restrukturalizaci tradičních průmyslových regionů nezpochybnitelný. Prakticky všechny studie se shodují na tom, že rozvoj Ostravy a širšího regionu byl umožněn napojením celého území na železnici Vídeň – Krakov. V současnosti zase dochází k široké shodě, že je rozvoj celého regionu velmi výrazně omezen neexistencí dálnice D47.

Už Havrlant (1984) zdůrazňoval, že dopravní infrastruktura v rámci samotné ostravské aglomerace je na slušné úrovni, horší je ale její propojení s okolím. Po zániku Československa se celý kraj ocitl v poloze severovýchodního pohraničí na hranicích s Polskem a Slovenskem. Ze všech regionů v zemi je nejvíce geograficky vzdálen od hlavního města, což při neadekvátní dopravní infrastruktuře způsobuje i jeho nejhorší dostupnost⁵⁷.

---

⁵⁷Prostorové rozložení dopravních sítí, které neodpovídá prostorovému uspořádání z hlediska poloh významných měst, aglomerací apod., je problémem celé České republiky. Centrum má podobu „slunce“, které svými komunikačními paprsky vyzařuje do okolí. Síťová struktura dálnic spojujících centra dle jejich významu zde nemá své místo (viz příloha 15). Tato síťová struktura je při prostorovém plánování se snahou o ekologickou přijatelnost dálnic běžná v mnoha zemích Evropy. Železniční síť, která se rozvinula historicky, má oproti síti dálniční podstatně decentralizovanější strukturu. Ani ta však nezabraňuje zřízení tzv. „administrativních“ vlaků (Manažer), které každý všední den brzy ráno opouštějí Ostravu a Zlín, aby zavezly úředníky za centrálními institucemi a pozdě odpoledne se zase vracejí zpátky na Moravu. Společným jmenovatelem těchto problémů je koncentrace rozhodování o prakticky všech oborech a odvětvích do jednoho centra-našeho hlavního města a sice při velmi malém zastoupení skutečného průmyslu v něm

Silniční síť se opírá o mezinárodní silnice R11 (Krnov – Opava – Ostrava – Český Těšín – Mosty u Jablunkova) a R48 (Nový Jičín – Frýdek-Místek – Český Těšín), které však vyžadují modernizaci a zvýšení kapacity. Hustota silniční sítě je v důsledku hornatějšího terénu ve srovnání s hustotou silnic v zemi nižší a dosahuje pouze 86% průměru České republiky. Technický a kapacitní stav silnic v regionu je v mnoha oblastech kraje v nesouladu s narůstající dopravní zátěží.

Na sousední Polsko a Slovensko, ale také Olomoucký a Zlínský kraj je kraj napojen především silnicemi. Jak přístup k hranicím tak i jejich propustnost jsou na velmi špatné úrovni. Při narůstajícím vědomí nedostatečné kvality a kapacit silniční sítě v kraji vzniklo několik zájmových sdružení na podporu výstavby dálnice D47 a rychlostních komunikací R48 a R11.

Samostatnou kapitolu představuje problematika dálnice D47. Tato stavba se v průběhu let stala určitým symbolem ekonomicko-institucionálních a psychologických okolností restrukturalizace ostravského regionu. Jak zdůrazňuje Jurečka (2003), dálnice se stala politickým a psychosociálním fenoménem, neboť se o ní intenzivně diskutuje více než deset let, zatímco jiné dálnice v zemi se staví. Rozdíl v přístupu celostátních politických a ekonomických center k rozhodování o financování této dálnice a jiných dálnic představuje výraznou nejen ekonomickou, ale také psychologickou brzdu restrukturalizace ostravského regionu (viz také další podkapitola).

Zahradník (2003) ve své studii identifikoval čtyři možné scénáře výstavby dálnice, v nichž hodnotil jejich dopady na jednotlivé lokality okolo dálnice, na region samotný (a částečně také sousední Olomoucký kraj) a v neposlední řadě také na celou Českou republiku (podrobné výsledky studie ukazuje příloha 14). Ze studie vyplývá, že odklad výstavby D47 by znamenal definitivní obětování rozvojového potenciálu Moravskoslezského kraje a v menší míře pak Olomouckého kraje. V případě, že by se dálnice vůbec nestavěla, by se již nedalo hovořit o nevyužitém rozvojovém potenciálu, nýbrž o absolutním úpadku, izolaci regionu, ponechání jeho rozvoje na něm samém a handicapu nejen vůči ostatním českým regionům, ale také vůči geograficky blízkým regionům polským a slovenským. Přestože dálnice nepochybně

---

samotném. Existují zde samozřejmé položky společné pro všechna hlavní města, např. zahraniční politika. Je však méně pochopitelné, proč se kupříkladu výzkum v oblasti hutnictví či zemědělství provádí právě v hlavním městě, při pochopitelné absenci odborníků propojených s praktickou zkušeností a realitou.

Pro mnohé firmy se stalo nutností založení pobočky v hlavním městě. Nejde často ani tak o tržby, jako spíše o komunikaci s centrálními orgány, které rozhodují více méně o všech významnějších zakázkách. Stálo by za úvahu odhadnout počet mimopražských osob, které jsou nuceny pouze z administrativních důvodů přicestovat do našeho hlavního města např. v průběhu jednoho roku. Je nutno si uvědomit, že ony osoby se tak stávají spotřebiteli na území hlavního města, protože pak v průběhu svých návštěv využívají tamní služby.

napomáhají regionálnímu rozvoji (a v případě ostravského regionu dvojnásobně), Jurečka (2003) správně zdůrazňuje, že „apoteóza dálnice není na místě; je třeba zdůrazňovat, že D47 je pouze jedním z hlavních předpokladů ekonomické regenerace regionu.“

Železniční síť je tvořena především dvěma významnými evropskými trasami E40 (Le Havre – Lvov) a E65 (Víděň – Varšava). I přes svou hustotu je však železniční síť poměrně zanedbána a chybí jí modernizace. Hlavní investice jsou soustředěny do modernizace druhého železničního tranzitního koridoru, který je součástí šestého multimodálního evropského koridoru sever – jih a urychlí vlakové spojení mezi Varšavou a Vídní. Region má přímé vlakové spojení s Vídní, Varšavou, Prahou, Budapeští a Moskvou.

Nedořešená zůstává modernizace třetího železničního koridoru směrem na Slovensko a pouze částečně je vyřešena modernizace železničních stanic a uzlů. Není ani známo, v jakém rozsahu a ve vlastnictví koho budou provozovány regionální tratě. České dráhy přitom v regionu získávají asi 40% tržeb z nákladní dopravy. Existuje také projekt na zřízení překladiště zboží ze zemí Dálného východu v Bohumíně.

Letecká doprava je provozována zejména na mezinárodním letišti Ostrava-Mošnov, které je druhé největší v České republice a má velmi příznivé technické parametry (délka přistávací dráhy je 3500 metrů). Letiště tak umožňuje přistávání všech kategorií letadel. Většímu rozvoji mošnovského letiště dlouho bránily průtahy s jeho převedením pod správu Moravskoslezského kraje⁵⁸. Z letiště je pravidelná linka pouze do Prahy, uvažuje se o spojení na významná západoevropská letiště. Letiště je využíváno spíše pro charterové lety (viz také přílohy 17 a 18).

Vodní dopravu není možno využívat, ačkoliv existují projekty na kanál Dunaj – Odra – Labe. Ve stadiu projektu je také splavnění řeky Odry a zřízení přístavu v Bohumíně. Před rokem 1989 bylo z Bohumína uskutečněno několik pokusných plaveb s nákladem průmyslových výrobků do Polska.

Technická infrastruktura se neliší od jejího průměrného stavu jinde v České republice. Pitnou vodou je z veřejných vodovodů zásobováno 92% obyvatel, přičemž jejím rozhodujícím zdrojem jsou upravené povrchové vody z nádrží Kružberk, Šance a Morávka. Podíl obyvatel napojených na veřejnou kanalizaci je 80%. V regionu je produkováno asi 10% elektrické energie v České republice. Také zásobování teplem je dostatečné. Telekomunikační síť se stále zkvalitňuje a přiblížila se evropským hodnotám. Rychle se rozšiřuje užívání internetu.

---

⁵⁸ V současnosti už je letiště pod správou Moravskoslezského kraje, což mu dává předpoklady pro rozvoj.

Nemateriální komunikace

Nemateriální komunikace je zase důležitá z hlediska vnímání regionu v ostatních oblastech, jeho postavení na mentální mapě, ale stejně tak i přilákání nových investorů. Projekty na zlepšování image regionu byly do roku 1999 ve stavu zrodu, spíše šlo o municipální záležitost. Teritoriální marketing komplexně pokrývající externí i interní otázky komunikace regionu, se začal rodit až po roce 1999⁵⁹ a ani v současnosti nedosáhl uspokojivé úrovně (viz například Rumpel, 2002)⁶⁰.

Jedním z palčivých problémů tradičních průmyslových regionů bývá jejich špatná image. V případě ostravského regionu je tato nedobrá pověst navíc často zakonzervovaná celostátními médii (Jurečka, 2002). Ačkoliv se v něm odehrává mnoho událostí celostátního či evropského významu a dochází k postupné transformaci životního stylu, jeho stereotypní vnímání jako regionu těžkého průmyslu, znečištěného životního prostředí, sociálně-patologických jevů a dalších negativ bohužel přetrvává, což významným způsobem brzdí příliv investic a nových aktivit vůbec a následně i celou jeho transformaci.

Média a jejich vliv na restrukturalizaci ostravského regionu

Je třeba vzít v úvahu, že sdělovací prostředky nejen zobrazují, ale také spoluvytvářejí svět, ve kterém žijeme. Neustále stoupá množství informací, kterým je obyvatelstvo v každém okamžiku vystaveno. Média zprostředkovávají informace selektivně, zobrazují tedy pouze dílčí výseč značně komplexní reality. Obyvatelstvo je tak nejen informováno, ale zároveň je usměrňováno jeho chování a vnímání reality. Mnozí lidé, ať uvědoměle či neuvědoměle, dokonce přijímají médii vnucené názory či preference. Děje se tak prostřednictvím akcentuace (*agenda setting*) anebo ignorace (*agenda cutting*) určitých témat, způsobem interpretace jevů a událostí a také jejich explanací a hodnocením.

Působení celostátních sdělovacích prostředků je zásadní pro formování obrazu regionu především za jeho hranicemi. Prostorové rozložení českých celostátních sdělovacích prostředků se vyznačuje monocentrickým charakterem, který jako by kopíroval administrativní strukturu a sociálně-ekonomické nerovnosti v rámci naší země⁶¹.

---

⁵⁹ Teritoriální marketing se později nijak zvlášť nerozvinul ani na krajské úrovni a to s výjimkou krajské marketingové strategie cestovního ruchu.

⁶⁰ O mnohém svědčí například studie Eckarta (2002) o starých průmyslových regionech, který oceňuje hospodářsko-psychologický význam sousedních katovických veletrhů na straně jedné a na straně druhé uvádí, že se v ostravském regionu nekonají žádné výstavy a veletrhy, ale nejbližší výstavy a veletrhy je možno najít v Brně.

⁶¹ Proto stojí za to podívat se za naše hranice, neboť prostorové modely uspořádání médií jsou v různých zemích rozdílné. Jakkoliv je sousední Německo populačně a rozlohově jen těžko souměřitelné s Českou republikou, mohlo by se nám stát vzorem například výborně vypracovaným modelem decentralizované koncentrace, která

Masmédia, která sídlí ve městě, ve kterém je navíc zkoncentrováno politické rozhodování, mohou mít tendenci posuzovat dění v regionech (zejména těch vzdálenějších) poněkud zkreslenou optikou. Tak mohou být opomíjeny mnohé události, mající celostátní význam, ale zároveň tu smůlu, že se odehrávají příliš daleko od hlavního města. Nebezpečí posuzování veškerého celostátního dění z jedné perspektivy – a to jak informačně-administrativní tak i prostorové – se projevuje v teritoriální nevyváženosti zpravodajství a informování ze strany celostátních sdělovacích prostředků. Zatímco událostem, které se odehrávají v geografické blízkosti míst, kde média sídlí, je dáвана přednost, mnohdy důležitější dění v ostatních oblastech může zůstat nepovšimnuto či ignorováno (ať už úmyslně či neúmyslně). Tímto způsobem vzniká jednostranný a nekomplexní pohled na to, co se v zemi odehrává. Mediální teritoriální nevyváženost je patrná zejména ve vztahu hlavní město – ostatní území, což nám ostatně dokumentuje i obrázek 4.7.

Regiony, které se vyznačují velkou geografickou či psychologickou vzdáleností od hlavního města, stejně jako funkčně odlišná území, představují zřejmě nejsenzitivnější entity a to s ohledem na teritoriální vyváženost, resp. nevyváženost informací od celostátních sdělovacích prostředků. Typickým příkladem z naší země je referování celostátních médií o průmyslovém Moravskoslezském kraji, kdy špatná pověst – tedy velmi subjektivní faktor – odlákává návštěvníky, potenciální investory a snižuje počet jeho interakcí s okolním světem vůbec.

Celostátní sdělovací prostředky mají v této souvislosti negativní zesilující účinek, kdy buď ignorují pozitivní události, které se v takových regionech odehrávají anebo jednostranně

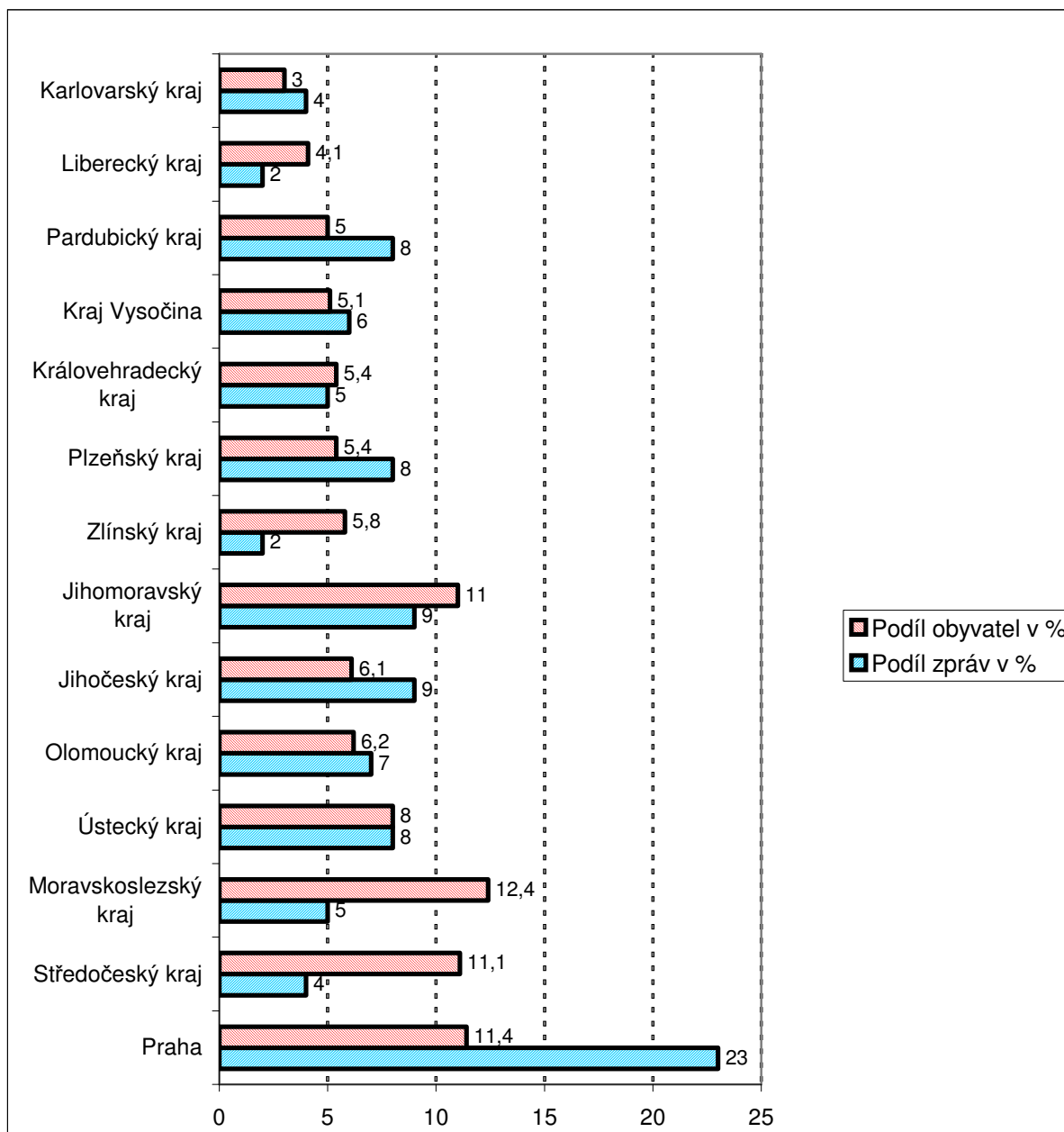
---

proniká do všech oblastí života země. Celostátní sdělovací prostředky mají sídlo v několika centrech jako Mnichov, Kolín nad Rýnem, Frankfurt, Hamburg či Berlín. Tento fakt představuje poměrně účinnou obranu proti monoperspektivnímu posuzování celostátních událostí a jevů. Není náhodou, že s tímto polycentrickým modelem koresponduje celkové prostorové uspořádání, které je v Německu velmi homogenní. Existuje tam více větších center, žádné z nich však není dominantní. Z ekonomického hlediska v každém z těchto center a regionů existuje dostatečná odvětvová diverzifikace, jako účinná obrana proti recesi. Jednotlivá centra se pak specializují na určité obory, v nichž mnohá dosáhla i světové proslulosti. Dalším příkladem je řádově nám podstatně podobnější Nizozemsko. Všechna významná masmédia mají centrálu v nevelkém Hilversumu. Je asi zapotřebí velké fantazie, abychom si představili, že o sobě Hilversum referuje jako o nejvýznamějším společenském, kulturním či jiném centru země s tím, že se ve zbytku Nizozemí nic významnějšího neděje. V zásadě je tímto zaručena teritoriální objektivita zpravodajství. Obecně lze opět konstatovat, že pro nizozemský přístup v jednotlivých sférách života je typická politika územní homogenity a to administrativní, ekonomické a také psychosociální. Uvedme si několik příkladů: již samotné elementární rozdělení správní moci a funkcí mezi nejvýznamnějšími městy Nizozemska je příkladem tohoto přístupu. Amsterdam je tak hlavním městem a turistickým centrem, zatímco vláda, ministerstva a velvyslanectví sídlí v Haagu. Ekonomické centrum nejen Nizozemska a největší evropský přístav Rotterdam není z administrativního pohledu ani regionální metropolí. Geografické centrum země Utrecht je sídlem nizozemských železnic a je v něm největší dopravní železniční uzel v celé zemi. Groningen, významné, avšak od hlavních center nejvzdálenější město na severovýchodě země trpěl v sedmdesátých letech úpadkem svých tradičních oborů, proto do něj byla z Haagu přestěhována centrála státních pošt a telekomunikací.

poukazují na negativní jevy v životě těchto regionů. Image regionů tak zůstávají za vydatné podpory masmédií zakonzervovány anebo se ještě zhoršují.

Obrázek 4.7: Poměr mezi podílem mediálních příspěvků z jednotlivých regionů a podílem obyvatelstva na jeho celkovém počtu

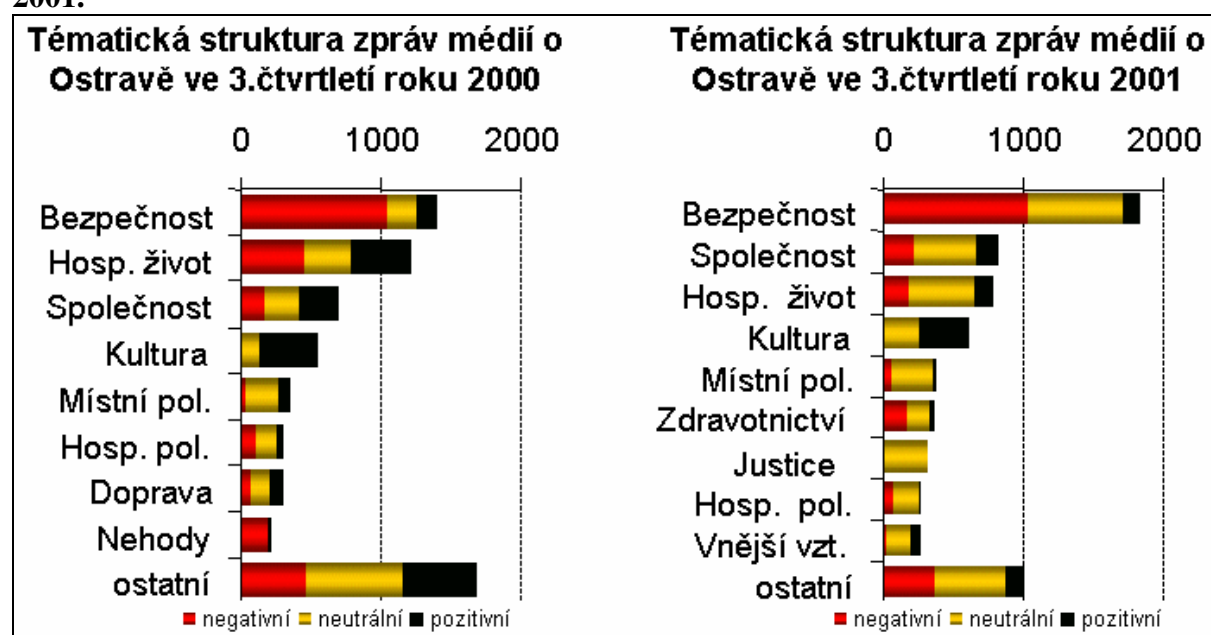

Zdroj: agentura Innovatio, 2004

Následující obrázek 4.8 nám ukazuje tématickou strukturu zpráv sdělovacích prostředků o městě Ostravě ve třetím čtvrtletí roku 2000 a třetím čtvrtletí roku 2001. Nelze nevidět akcentaci tématu bezpečnost, které se dostává výrazně negativního hodnocení. Další pozice zaujímají hospodářský život a společnost, dvě kategorie, které jsou značně provázány a

jejichž hodnocení vyznívá dosti podobně. Za pozornost stojí, že zatímco v roce 2000 byly obě oblasti vnímány dosti polarizovaně (ať už pozitivně či negativně), v roce 2001 začíná převažovat hodnocení neutrální. V roce 2001 také přišlo ke slovu ve výraznější míře zdravotnictví, které bylo převážně hodnoceno negativně či neutrálně. Kultura se naopak těší příznivému hodnocení sdělovacích prostředků. Při letmém pohledu tak dostáváme obrázek Ostravy jako města sužovaného vysokou kriminalitou, v němž se zároveň rodí kvalitní kultura.

Obrázek 4.8: Tématická struktura zpráv médií o Ostravě ve 3.čtvrtletí v letech 2000 a 2001.

Zdroj: agentura Innovatio, 2004

Je nutno zdůraznit, že mentální mapa země velmi významně ovlivňuje investiční atraktivitu regionů. Pověst či image regionu jsou nepochybně relevantními lokalizačními faktory. Názor na region si tak velmi často vytvoří lidé, kteří jej ani nenavštívili. Tato zprostředkovaná realita je velmi nebezpečná, neboť umožňuje v době stále narůstajícího významu médií různým nátlakovým skupinám vnútit image regionu široké veřejnosti.

Moravskoslezský kraj (a potenciálně také jiné průmyslové regiony) se pak do jisté míry stává obětí teritoriálně a věcně nevyváženého informování ze strany celostátních sdělovacích prostředků⁶². Ocítá se v určité izolaci, protože k němu populace chová nedůvěřivé a

⁶² Bohatý faktografický materiál na toto téma poskytuje ve svých pracích například Jurečka (2001), (2002) a (2003). Přímou symbolicky působí také článek ze 7. července 2004 v Moravskoslezském Deníku a to v celostátně připravované příloze týkající se kopané (po ligovém úspěchu fotbalistů ostravského Baníku), kde se lze dočíst, že fotbalista R. Bolf „po přestupu do francouzského Auxerre by však měl sáhnout po některé z místních automobilových značek, aby ukázal, že mu na Francii záleží. A klidně si může vzít kabriolet, ostravský smog

nepřátelské postoje, aniž ví, jaká je realita. Kraj je vnímán jako území, v němž se kumulují hospodářské a sociální problémy a které nestojí ani za návštěvu, natož investici⁶³.

To se pak ještě horším způsobem promítne do života lidí v regionu samotném, kteří si uvědomí, že jsou odsouzeni k neúspěchu a k podceňování okolím, což může významně narušit jejich pozitivní aktivity. V souladu s velmi dobře známým a častokrát se projevujícím principem kumulativní kauzace pak dochází k odlivu vzdělaných a talentovaných lidí, klesají invenční aktivity a region se ocitá v bludném kruhu institucionální rigidity zesílené pocitem neúspěchu.

Je nutno si uvědomit, že formální instituce lze změnit v poměrně krátkém čase, zato neformální instituce – tedy zvyky, sklony, postoje a přesvědčení, se mění o poznání složitěji a zdlouhavěji. A tento fakt zesiluje negativní působení médií, které mnohdy svým působením zakonzervují vnímání mnoha jevů a entit jako převážně či čistě negativních. Je pochopitelné, že média mohou působit i směrem opačným a naopak vylepšit pověst určitého území a tím jej atraktivit pro návštěvníky a investory. V době zvyšující se váhy médií lze proto spíše než o teritoriálním rozvoji hovořit o *rozvoji mediálně-teritoriálním či meditoriaálním* (viz také Sucháček, 2004).

---

totiž zůstává na severu Moravy.“ Několik podobných hodnocení lze najít také v Hospodářských novinách z 11. února 2004 ve článku „Málo práce v Ostravě – nad síly jednoho města“. Článků, či zpráv v rozhlase, televizi, které jsou podobného ražení, lze najít desítky. Otázkou pouze zůstává, kde hledat příčiny tohoto stavu? Stojí za ním jen přesvědčení o privilegiích ostravského regionu v období minulého režimu anebo souvisí také s celkovou národní povahou, konkrétně potřebou „pěstovat si“ v rámci vlastní země méně rozvinutá území, jakési „vnitřní kolonie“, psychologicky podstatně vzdálenější než geograficky? Zatímco onu „exotickou“ úlohu hrálo po dlouhá desetiletí Slovensko, po rozpadu federace do ní byly vmanipulovány severní Morava a Slezsko.

⁶³ To platí i pro zahraniční investory, protože ti opět získávají prvotní informace z celostátních sdělovacích prostředků anebo například z centrální agentury pro investice CzechInvest.

5 Restrukturalizace katovické konurbace

5.1 Vymezení a základní charakteristika katovické konurbace

Na rozdíl od ostravské aglomerace se o polském hornoslezském průmyslovém regionu s ohledem na existující teoretické a metodologické poznatky v oblasti hodnocení prostorových procesů v rámci systému osídlení nejčastěji hovoří jako o konurbaci. Konurbace je přitom chápána jako soustava sídelních jednotek vzájemně funkčně propojených, nemajících ale jedno dominantní jádro. Existence polycentrické územní struktury s několika centry se významně spolupodílí na vysokém stupni urbanizace a industrializace těchto oblastí. Konurbace bývají územně rozsáhlejšími celky a funkčně komplikovanějšími celky, než aglomerace⁶⁴.

Konurbace jsou rozsáhlejšími a relativně kompaktně urbanizovanými územími. Častá je pro ně zonální forma koncentrace. Region Horního Slezska bývá charakterizován jako konurbace i přesto, že se v něm projevuje určitá dominance jeho administrativního jádra Katovic, která však není tak výrazná jako je tomu u jádra ostravské aglomerace. Vedle více než třístatisícových Katovic totiž existují více než stotisícová města jako Bytom, Glivice, Sosnowiec, Zabrze, Chorzów, Dabrowa Gornicza, Jastrziebie, Ruda Slaska či Tychy (viz tabulka 5.1).

Tabulka 5.1: Města nad 100.000 obyvatel v katovické konurbaci

Město	Počet obyvatel (v tisících)
Bytom	205,5
Chorzów	121,7
Dabrowa Gornicza	131,1
Glivice	212,2
Jastrzebie	102,3
Katovice	345,9
Ruda Slaska	159,6
Rybnik	144,5
Sosnowiec	244,1
Tychy	133,2
Zabrze	200,2

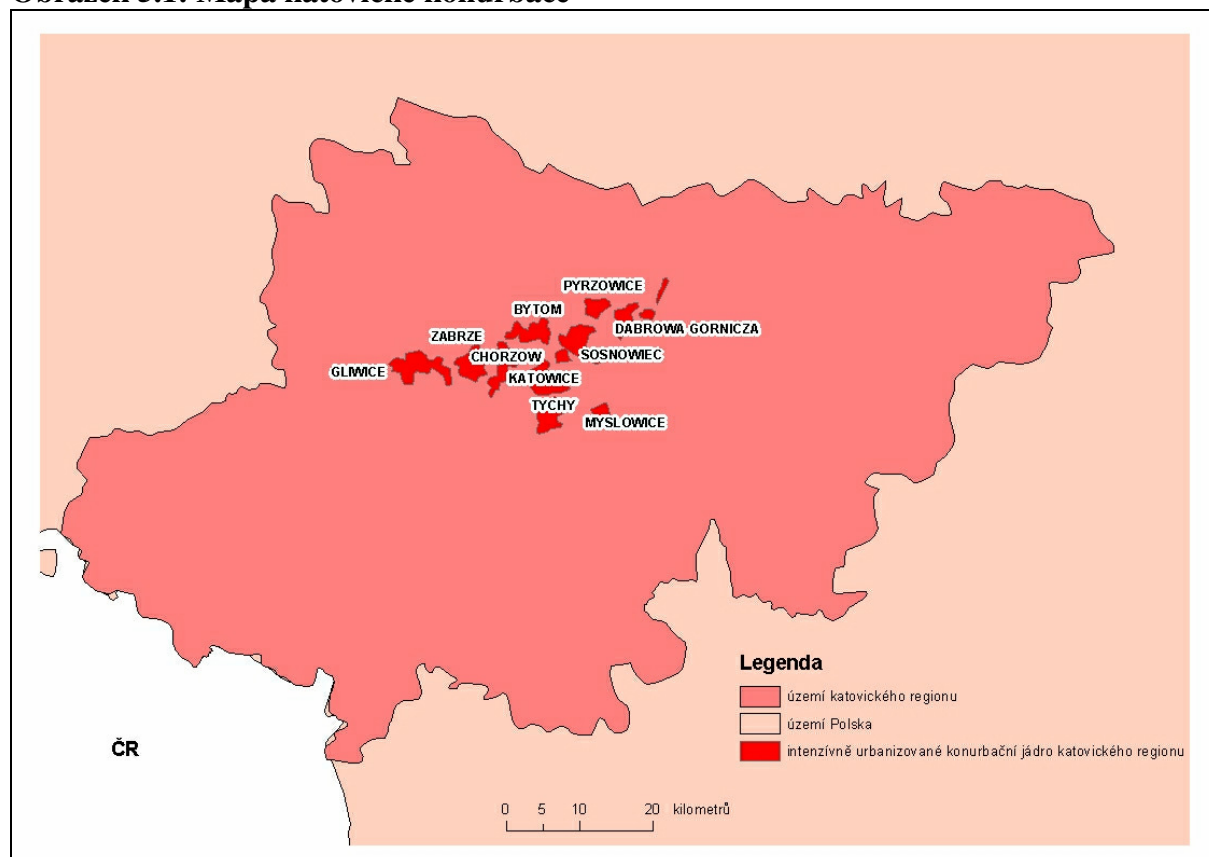
Zdroj: Czornik, M. – Wrana, K. (2000)

⁶⁴ Je nutno si uvědomit, že jak aglomerace tak i konurbace se vymezují relativně, tedy v rámci velikostních kategorií zemí, v nichž leží. Jedná se tedy o prostorová uskupení, která se vyznačují podobnými rysy, ale v různých zemích mohou mít rozdílnou velikost.

Podobně jako v případě ostravské aglomerace i v případě katovické konurbace existuje celá škála názorů na její vymezení. Z hlediska ekonomického plánování je pro oblast důležitý rok 1953, kdy byl vymezen tzv. GOP, tedy Górnoslaski Okreg Przemyslowy o rozloze 2373,6 kilometrů čtverečních, který v zásadě odpovídá samotnému jádru této hustě urbanizované zóny (Grabania, 1964, Tkocz, 2001). V současnosti není tento původní ekonomický rajón prakticky brán v úvahu a sice z důvodů provázanosti konurbace s podstatně širším územím, ale také z důvodů administrativně statistických (Tkocz, 2001). Stejně jako u ostravské aglomerace se tedy i zde projevuje princip účelovosti.

Z důvodu spádovosti či spíše provázanosti (kvůli polycentrické struktuře) se stále širším zázemím autoři jako Wrzosek (1972) či Fierla (1973) a mnoho jiných rozlohu ekonomického rajónu přehodnotili, takže ta v roce 1980 činila 7702 čtverečních kilometrů a v roce 1984 dokonce 7682 čtverečních kilometrů a obsahovala dokonce některé municipality ze sousedního krakovského, čenstochovského a bielsko-bialského vojvodství.

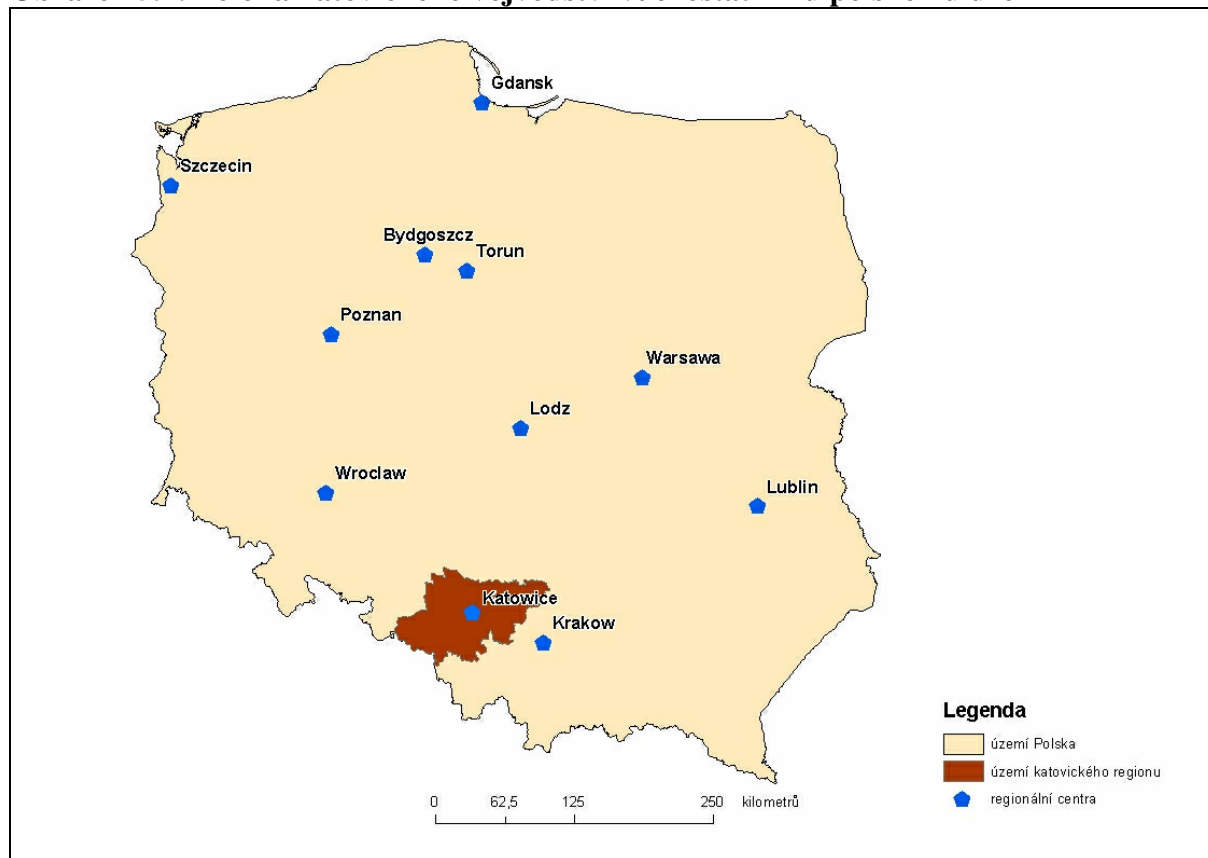
Obrázek 5.1: Mapa katovické konurbace

Po roce 1990 pak začal být hornoslezský průmyslový region nejčastěji vymezován jako území pokryté katovickým vojvodstvím. Tento názor zastává drtivá většina geografů a

regionalistů, mimo jiné Tkocz (2001), Domanski (2002), Eckart (2002) či Klasik (1987). *Toto vymezení je platné i pro naši práci.*⁶⁵

Obrázek 5.2: Poloha katovického vojvodství vůči ostatnímu polskému území

V roce 1999 území hornoslezského průmyslového regionu pokrývalo 6650 čtverečních kilometrů a žilo v něm 3,9 miliónu obyvatel. Počtem obyvatel se tak jednalo přibližně o 10 procent celkové populace Polska a region pokrývá asi 2 procenta polského území. Území je silně urbanizováno, 87 procent populace žije v 53 městech a zbývající obyvatelstvo pak ve 43 venkovských obcích. Hustota osídlení představuje 590 obyvatel na kilometr čtvereční, což čtyřikrát přesahuje průměrnou hodnotu pro Polsko (Szczepanski, Cybula, 1998). Katovická

⁶⁵ V této práci je hornoslezský region ztotožněn s územím katovického vojvodství (viz také poznámka 7). Z historického pohledu sice leží část Slezska v regionu ostravském (viz např. Siwek a Kaňok, 2000), avšak z hlediska této studie jsou rozhodující současné sociálně-ekonomické a politické prostorové poměry. Někdejší správní hranice totiž byly dlouhodobým sociálně-ekonomickým a politickým vývojem fakticky „vygumovány“ (Kovář, 2004). Je také nutno vzít v úvahu podstatně větší sociálně-ekonomický potenciál regionu katovického oproti regionu ostravskému, stejně jako běžné užívání pojmu „Upper Silesia“ (Horní Slezsko), vztahujícího se právě ke katovickému regionu a polské straně, ve světové literatuře. Nesmíme opomenout ani lepší rozlišení obou regionů a celkovou pestrost práce, z jejíž povahy se názvy obou regionů v textu často objevují.

konurbace je v současnosti z hlediska populační velikosti celkem přibližně třiapůlkrát rozsáhlejší, než ostravská aglomerace⁶⁶.

Význam regionu je ještě zesílen skutečností, že v poloměru 100 kilometrů okolo Katovic žije přibližně 8 miliónů obyvatel, což představuje více než 20 procent veškeré polské populace. Toto území navíc produkuje přes 27 procent polské průmyslové produkce a platy jsou zde v průměru druhé největší po hlavním městě Varšavě (Domanski, 2002)⁶⁷.

5.2 Ekonomické postavení katovického regionu v rámci země na začátku restrukturalizace v kontextu minulého vývoje

Urbanizační vývoj katovické konurbace v hlavních rysech a v zásadě i časově koresponduje s vývojem ostravské aglomerace. Přesto lze konstatovat, že zatímco u ostravské aglomerace se v průběhu času vytvořil určitý řád vývoje daný dominancí jednoho města, v případě polského Horního Slezska se jednalo o značně chaotickou urbanizaci rozsáhlého území mezi Gliwicemi a Katovicemi, která je patrná dodnes (Domanski, 2002, Tkocz, 2001).

Jak uvádí Geisler (2001) anebo Chlebowczyk (1980), Horní Slezsko se může vzhledem ke své komplikované historii, která se odráží také v jeho celkové prostorové neuspořádanosti, nazývat regionem hranic. Tato průmyslová oblast jako celek totiž v historii patřila pod několik státních zřízení a také rozdílné ekonomické systémy. Území, resp. jeho části, tak byly v různých časových etapách součástí českého státu, polského státu či Habsburské monarchie. Od poloviny 18. století region připadl pruskému státu. Industrializace zasáhla region v prvních letech 19. století. Již na konci 19. století se Horní Slezsko stalo územím s jednou z nejintenzivnějších koncentrací těžby uhlí a výroby oceli v celé Evropě. Období intenzivní industrializace a urbanizace regionu tak je spojeno především s pruským vlivem.

Po první světové válce bylo Horní Slezsko rozděleno na část polskou, kam patřila východní část regionu s centrem v Katovicích a část německou, kam patřila západní část regionu s centrem v Glivicích. Zatímco hospodářský význam centra ostravské oblasti se projevil v jejích administrativních funkcích až v průběhu druhé světové války a po ní (Prokop, Kovář, 1989), katovický region, ležící na polském území, se stal silnou samosprávnou entitou

---

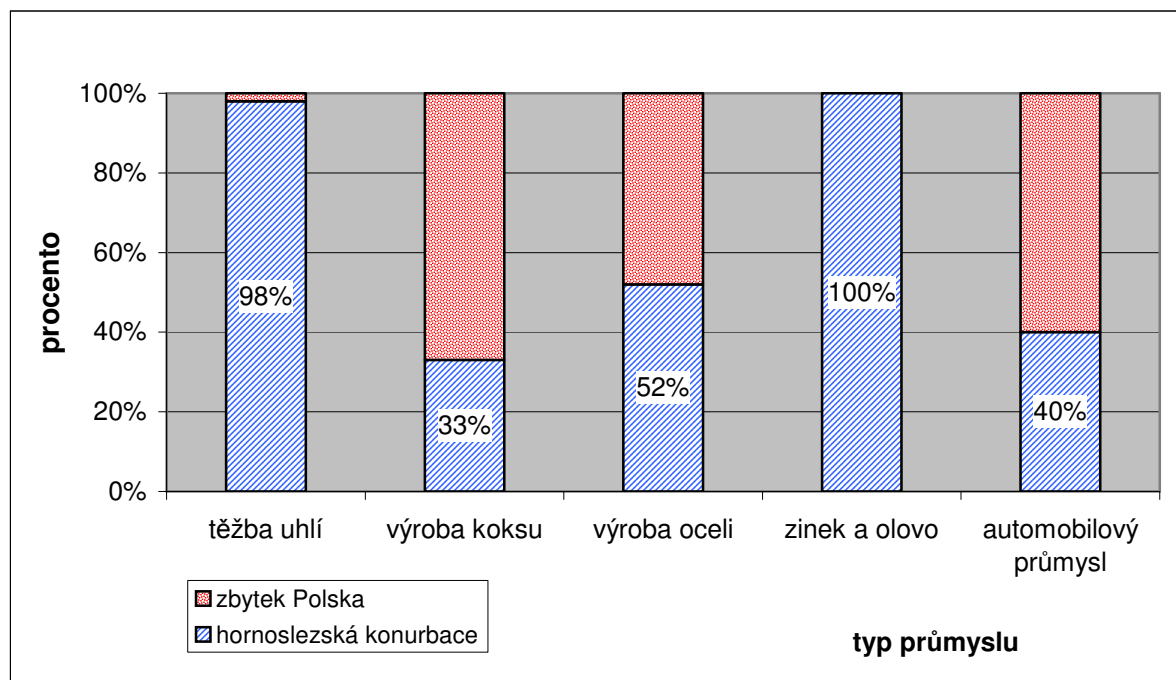
⁶⁶ Relativní populační a hospodářská váha obou regionů v rámci vlastních zemí je přibližně stejná, také proto jsou obě oblasti porovnatelné.

⁶⁷ Pro úplnost je třeba dodat, že od 1. ledna 1999 byly v rámci polské administrativní reformy sloučeny bývalé katovické, čenstochovské a bielsko-bialské vojvodství a to do Slezského vojvodství, které má administrativní sídlo v Katovicích. Nově zřízený region pokrývá 12294 kilometrů čtverečních, což představuje pouhých 3,9 % celkové rozlohy Polska. V regionu však žije přibližně 4,9 miliónu obyvatel, což je 12,7 % polské populace celkem. Mezi šestnácti nově zřízenými regiony je tento region třetí nejmenší, pokud jde o rozlohu, avšak přitom druhý nejlidnatější.

již po první světové válce (Szczepanski, Cybula, 1998 nebo Tkocz, 2001)⁶⁸. Již v historickém vývoji Horního Slezska lze oproti Ostravsku vysledovat podstatně více znaků regionalismu, které se projeví i při jeho restrukturalizaci po roce 1990.

Po druhé světové válce došlo za totalitního režimu v Horním Slezsku k podobnému hospodářskému vývoji jako na Ostravsku a byl zakonzervován, resp. posílen jeho monostrukturní charakter. Byť se již od padesátých let hovořilo o potřebě dekoncentrace průmyslu v regionu, ještě v roce 1975 byla postavena Huta Katovice. Mezi lety 1975-1980 dosáhla průmyslová produkce v hornoslezské konurbaci svého vrcholu, každým rokem se v té době těžilo asi 200 miliónů tun uhlí a vyrábělo 10 miliónů tun oceli (Gorzela, 1998). Během socialistického období každoročně na katovickou konurbaci připadalo přibližně 25 procent národních investic do průmyslu. Region na straně druhé obstarával přibližně 20 procent z celého polského exportu a 22 procent polské průmyslové produkce.

Obrázek 5.3: Podíl hornoslezského regionu na celostátní polské průmyslové produkci v letech 1980-1990.

Zdroj: Tkocz (2001)

V rámci celostátní polské produkce připadalo na Horní Slezsko v osmdesátých letech 98 procent těžby černého uhlí (kolem 190 mil. tun ročně), 33 procent výroby koksu (asi 6 mil.

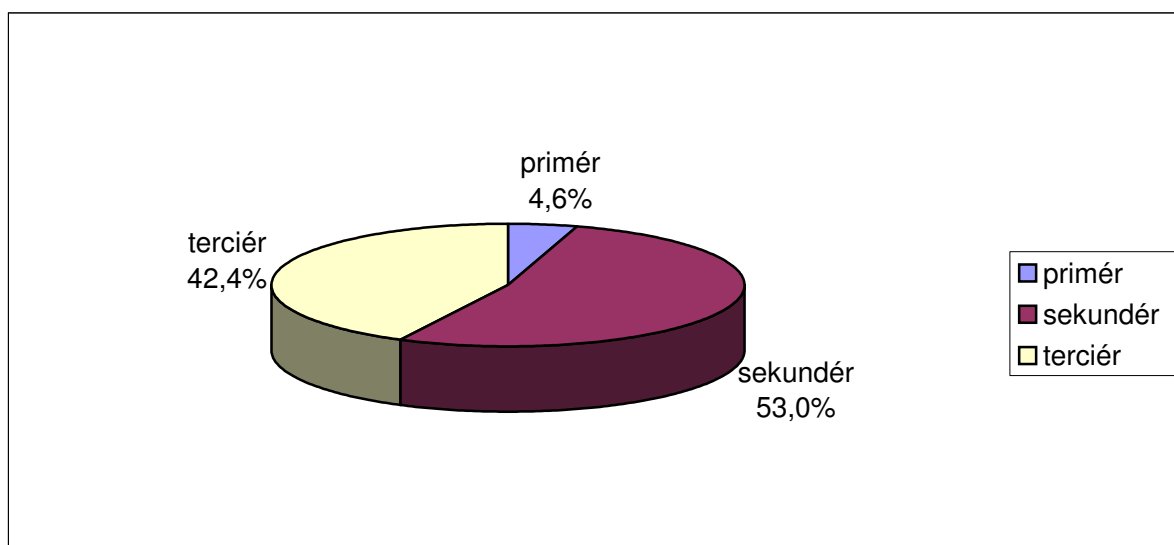
⁶⁸ Jak katovická konurbace tak ostravská aglomerace byly tradičně velmi heterogenními teritorii z hlediska národnostního a kulturního. V případě ostravské oblasti se jednotící prvky či identita hledala především ve formě těžké práce, Katovice s okolím vždy poukazovaly vedle specifické a náročné práce hutníků a horníků na svá slezská specifika opírající se o historickou příslušnost k Prusku a tradice autonomního Slezského vojvodství v letech 1922-1939, resp. o silnou náboženskou víru.

tun ročně), 52 procenta výroby oceli (13 mil. tun ročně). U olova a zinku šlo dokonce o stoprocentní podíl na celostátní produkci (80, resp. 190 tisíc tun ročně). Stojí za povšimnutí, že se v regionu produkovalo také 40 procent polské automobilové produkce, tj. v průměru 150000 aut ročně (Tkocz, 2001).

Hodnocení váhy jednotlivých sektorů národního hospodářství nám stejně jako u ostravské aglomerace ukazuje základní obraz o stavu hospodářství tohoto tradičního průmyslového regionu:

Obrázek 5.4: Sektorová struktura katovické konurbace v roce 1989

Zdroj: Domanski (2002), Tkocz (2001), vlastní výpočty

Sektorová struktura katovické konurbace byla v roce 1989 prakticky stejně nepříznivá jako u ostravského regionu. Oproti ostravské aglomeraci nepatrně vyšší podíl služeb byl dán kromě jiného existencí soukromého podnikání a vlastnictví v Polsku již před rokem 1989 (viz dále v kapitole). Primér je zase zastoupen méně vzhledem k vyšší míře urbanizace území katovické konurbace a menšímu zastoupení zemědělských a horských oblastí.

Jak zdůrazňuje Tkocz (2001), v rámci sekundéru přitom jednoznačně dominovala těžba uhlí, která se na zaměstnanosti v něm podílela z 52,4%, strojírenství pak z 9,4% a konečně hutnictví železa z 8,7%.

Není asi překvapující, že ani vzdělanostní struktura obyvatelstva regionu v roce 1989 neodpovídala potřebám moderní ekonomiky. Celkový vzdělanostní potenciál vykazuje v tradičních průmyslových regionech nižší hodnoty.

Velmi nepříznivá situace ve vzdělanosti v katovickém vojvodství v roce 1989 vynikne zvláště při porovnání s ostatními polskými vojvodstvími. Ze 49 vojvodství obsadilo katovické 32 příčku pokud jde o počet zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním. Ještě hůře však tento

region dopadl při porovnání jednotlivých vojvodství co do počtu zaměstnanců s vyšším (tedy středoškolským a vysokoškolským) vzděláním, kdy obsadil předposlední 48 místo.

Tabulka 5.2: Vzdělanostní struktura obyvatelstva hornoslezského regionu v roce 1989

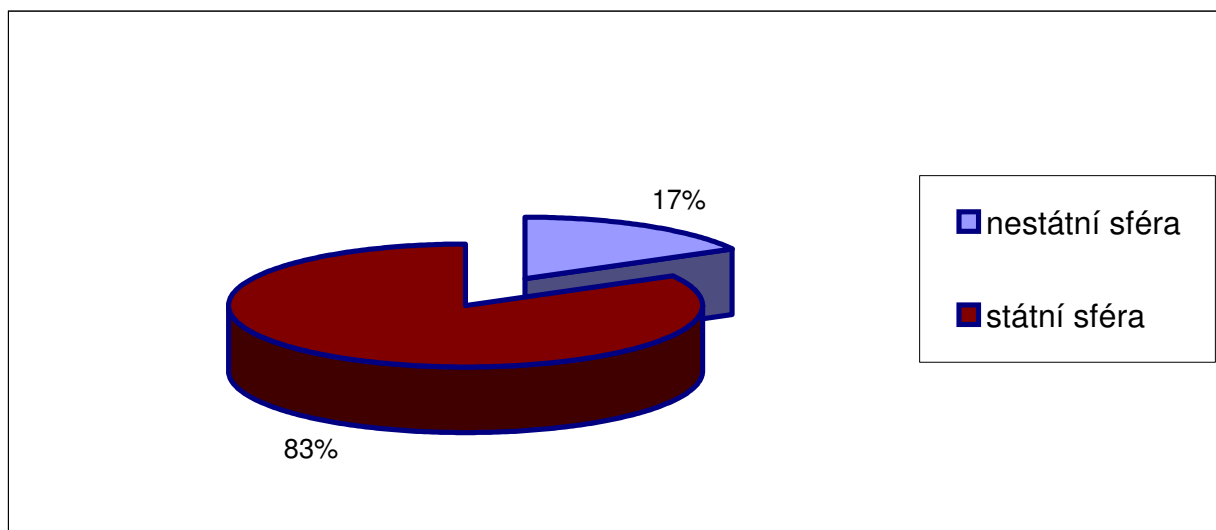
Stupeň školního vzdělání	Podíl na vzdělanostní struktuře Horního Slezska (v %)
Bez vzdělání	2
Základní vzdělání	36
Učňovské vzdělání	31
Středoškolské	25
Vysokoškolské	6

Zdroj: Szczepanski, Cybula (1998)

I přes zdánlivé podobnosti lze však vyzorovat některé rozdíly institucionálně-ekonomického charakteru, které významným způsobem ovlivnily transformaci obou regionů: už před rokem 1989 v Polsku existoval institut soukromého vlastnictví a podnikání⁶⁹. Jak uvádí Tkocz (2001), ve státním sektoru pracovalo v Horním Slezsku v roce 1989 1,3 miliónu ekonomicky aktivních obyvatel, v soukromém sektoru pak 265500!

Gorzalak (1998) zase ukazuje, že 520 velkých průmyslových podniků bylo ve státních rukou. Mezi tyto státní podniky mimo jiné patřilo 65 dolů, 13 elektráren a 19 oceláren. Většina z 34834 malých firem pak patřila soukromníkům (často se jednalo o rodinné firmy).

Obrázek 5.5: Zaměstnanci ve státní a nestátní sféře v katovické konurbaci v roce 1989

Zdroj: Tkocz (2001)

⁶⁹ Institut soukromého vlastnictví a podnikání se projevil na viditelně lepší připravenosti hornoslezských podnikatelů a malých a středně velkých podniků na tržní podmínky po roce 1989 oproti jejich moravskoslezským protějškům, kteří začínali své podnikání vskutku od nuly a nemohli mít bližší představu o tržních podmínkách (viz také Eckart, 2002 či Prokop, 2003). Povědomí o trhu bylo v Horním Slezsku přeci jen větší, což se projevilo i v lepším využívání tržních mezer ihned po roce 1990. Narozdíl od českých tržišť se na těch polských nikdy nedokázali etablovat vietnamští obchodníci.

Nespornou výhodou Horního Slezska také bylo, že podniky zahraničního obchodu vyvážející produkty těžkého průmyslu měly většinou sídlo v Katovicích, což zásadně ovlivnilo tzv. networking, jehož význam je v regionálně ekonomické literatuře opakovaně zdůrazňován (např. Amin a Thrift, 1995, Piore a Sabel, 1984 či Granovetter, 1985). Za pozornost rovněž stojí, že v katovickém vojvodství už v roce 1989 působilo 45 zahraničních podniků (Szczepanski a Cybula, 1998).

I přes některé méně problematické rysy regionu lze konstatovat, že se v roce 1989 hornoslezský region nacházel ve velmi nesnadné situaci. Nešlo jen o dominanci těžkého průmyslu a následně deformovanou strukturu zaměstnanosti, ale také nízkou vzdělanost, sociálně-kulturní napětí a zdevastované životní prostředí. Všechny tyto negativní charakteristiky byly ještě zesíleny spontánním a chaotickým prostorovým plánováním a heterogenní architekturou (Kuklinski, 1994)⁷⁰.

5.3 Institucionální rámec, obsahová náplň a nástroje restrukturalizace katovického regionu

5.3.1 Územně-řádovostní perspektiva institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

5.3.1.1 Celostátní úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

Obecně lze konstatovat, že v případě Horního Slezska byla upřednostněna relativně pomalá strategie transformace regionu, která předpokládá, že poklesu produkce a zaměstnanosti v těžkém průmyslu musí předcházet tvorba pracovních míst v nových odvětvích. Jakákoliv větší restrukturalizace těžkého průmyslu byla odložena nebo dokonce hibernována (Gorzela a Jallowiecki, 1994). Centrální vláda věnovala změnám v katovickém vojvodství vzhledem k jeho mnohostranné problematičnosti podstatně větší pozornost a větší množství finančních prostředků, nežli jiným vojvodstvím (Domanski, 2002).

Jak zdůrazňuje Gorzelak (1998), již v roce 1989 bylo zřejmé, že sebevětší snahy hornoslezských regionálních aktérů o adaptaci na nové sociálně-ekonomické podmínky se neobejdou bez externí ekonomické a politické pomoci. Problém co nejméně bolestně

---

⁷⁰ Kuklinski se zaměřil na socio-kulturní aspekty transformace Horního Slezska a popisuje vytváření „katovického eldoráda“ v totalitním období, kdy byly akcentovány těžká práce a rozšiřování průmyslu. Totalitní období však v konečném důsledku přineslo hlubokou deformaci prakticky všech složek života regionu, která převažila nad výhodami poskytovanými ze strany státní moci. Využívání a zneužívání potenciálu regionu Kuklinski nazval „interní kolonizací“ a společensko-ekonomické postižení regionu „Slezským syndromem“. Po roce 1989 proto viděl Kuklinski budoucnost Horního Slezska nesporně pesimisticky.

transformace katovického vojvodství se tak stal jednou z priorit polské vlády a celé země, a začal být chápán jako jeden z klíčových prvků úspěchu politické a ekonomické reformy v Polsku a to i s ohledem na polské aspirace připojení se k Evropské unii. Lze konstatovat, že celkový přístup k restrukturalizaci katovické konurbace představuje ostrůvek starých exogenních strategií regionálního rozvoje v současném moři endogenních přístupů k regionálnímu rozvoji.

Institucionálně-organizační rámec restrukturalizace katovického regionu

Na rozdíl od České republiky nebyla v Polsku po roce 1990 zrušena regionální úroveň veřejné správy. Vedle centrální správy tak na území Polska existovalo ještě přibližně 2500 měst a obcí, dále tzv. *rejony*, korespondující s našimi okresy a vykonávající státní správu, kterých bylo 268 a 49 vojvodství, částečně pokrývající funkce státní správy a v omezené míře také samosprávy.

Obce (*gminy*) jsou především samosprávné, avšak vykonávají také základní servis státní správy a mezi jejich vlastní úkoly patří zejména záležitosti v oblasti prostorového uspořádání, obecních silnic, místní hromadné dopravy, zásobování vodou, kanalizace, shromažďování a odvozu komunálních odpadů, ochrany zdraví, poskytování sociální pomoci. Dále se jedná o oblasti výstavby obecních bytů, mateřských a základních škol, kultury včetně obecních knihoven, tělesné výchovy, veřejné zeleně, obecních hřbitovů, veřejného pořádku a požární ochrany. Některé z vlastních úkolů mohou být zákony prohlášeny za povinné. V tom případě má obec nárok na poskytnutí potřebných finančních prostředků, a to buď cestou zvýšení svých vlastních příjmů, nebo subvencí.

Rejony, které vykonávaly státní správu, se zaměřovaly na školství, zdravotní péči, správní řízení, požární ochranu, veterinární kontroly či stavební inspekce.

Pravomoci ani finanční zdroje vojvodství nebyly po roce 1990 na adekvátní úrovni. Vojvoda (*wojewoda*) byl jmenován centrální vládou a členové regionálních parlamentů (*sejmik wojewodzki*) pocházeli z jednotlivých municipalit. Tyto regionální parlamenty se zabývaly problémy konkrétních municipalit v rámci vojvodství a podávaly náměty a doporučení týkající se regionálních či místních problémů na centrální celostátní úroveň (Lorentzen, 2000, Kowalczyk, 2000).

Vojvodství se spíše než koncepčním regionálním rozvojem zabývala koordinací jednotlivých aktivit v rámci regionu a sloužila jako oboustranný komunikační kanál mezi municipalitami a centrální úrovní veřejné správy. Vykonávala také státní správu na regionální úrovni. Ve všech vojvodstvích se nacházely pobočky rozhodujících ministerstev. Přestože

vojvodství ani zdaleka neplnila role, které by měla regionální správa vykonávat, byla celková situace územní správy co do kompetencí a finančních zdrojů v Polsku mírně lepší nežli v České republice.

Do roku 1999 pak proběhlo několik neúspěšných pokusů o reformu veřejné správy v Polsku. Příčiny neúspěchu byly politického rázu, protože se měl snižovat počet vojvodství a žádné z nich nebylo ochotno vzdát se svého statusu (Kowalczyk, 2000). Nakonec bylo zákonem z 24. července 1998 zavedeno základní třístupňové členění státu na obce, *powiaty* a vojvodství. S teritoriální reformou veřejné správy byly zároveň provedeny změny v kompetencích a finančních zdrojích pro jednotlivé orgány veřejné správy.

Počet obcí zůstal zachován, takže počátkem roku 1999 jich bylo 2489. Novou územní jednotkou se staly tzv. *powiaty*, jejichž vytvoření bylo po několik let také politicky konfliktní otázkou a které v zásadě nahradily bývalé *rejony*. *Powiaty* se zřizují na základě nařízení vlády a jejich počet činí 308, přičemž postavení *powiatu* má i 65 měst. Největší územní jednotkou jsou vojvodství, kterých je dnes 16 a to namísto dřívějších 49.

Uskutečnil se poměrně rozsáhlý přesun kompetencí z ústředních státních orgánů na *powiaty* a vojvodství, čímž se veřejná správa přiblížila občanům. Tento decentralizační proces provázal převod majetku státu do vlastnictví vojvodství a *powiatů*, popř. měst a obcí. Celkově bylo převedeno přibližně 10500 zařízení (např. školy, nemocnice, knihovny). Zároveň byla provedena finanční decentralizace. Podíl státního rozpočtu na veřejných financích se snížil ze 76% na 55%.

Prvotním úkolem samosprávy vojvodství je stanovit strategii jeho rozvoje. Jedná se zejména o podporu hospodářských aktivit, zvýšení úrovně konkurenceschopnosti a inovací v hospodářství vojvodství, zachování hodnot kulturního a přírodního prostředí, vytváření a řízení vhodného prostorového uspořádání. Strategie rozvoje vojvodství se realizuje prostřednictvím tzv. vojvodských programů. Vojvodství může zřizovat, jde-li o veřejně prospěšné služby, společnosti s ručením omezeným a akciové společnosti a vstupovat do nich. Dále plní podle zvláštních zákonů úkoly vojvodské povahy, a to zejména v oblasti veřejného vzdělávání, ochrany zdraví, kultury a ochrany kulturních památek, sociální politiky, politiky ve prospěch rodiny, ochrany práv spotřebitelů či modernizace venkova.

Lze konstatovat, že katovický region byl po roce 1990 z hlediska veřejně správního v mírně lepším postavení (byť nikterak optimálním), nežli ostravský region. Vedle institucionálně-organizačního rámce však své při relativně pomalé restrukturalizaci regionu sehrály objektivní ekonomické, sociální a politické důvody, ale také neformální instituce (viz další kapitola).

Specifická problematičnost katovické konurbace z pohledu státu

Stav hornoslezské konurbace byl po roce 1990 z hlediska hospodářského, sociálního a environmentálního natolik vážný, že představoval sám o sobě jeden z největších evropských regionálních problémů a ve spojení s geograficky blízkou ostravskou aglomerací dokonce největší regionální problém v Evropě (Gorzela, 2000). Restrukturalizace regionu byla prováděna už od začátku velmi rozvážně a polský stát si byl vědom křehkosti a problematičnosti stavu regionu po roce 1990.

Již byl ukázán značný význam hornoslezského průmyslu pro celé polské hospodářství. S tímto se pak pojí méně viditelný jev, který Gorzelak (2000) nazývá „*energetické vydírání*“. Přes 50 procent elektrické energie se totiž v Polsku vyrábí z černého uhlí, které se zase prakticky stoprocentně těží v katovickém vojvodství.

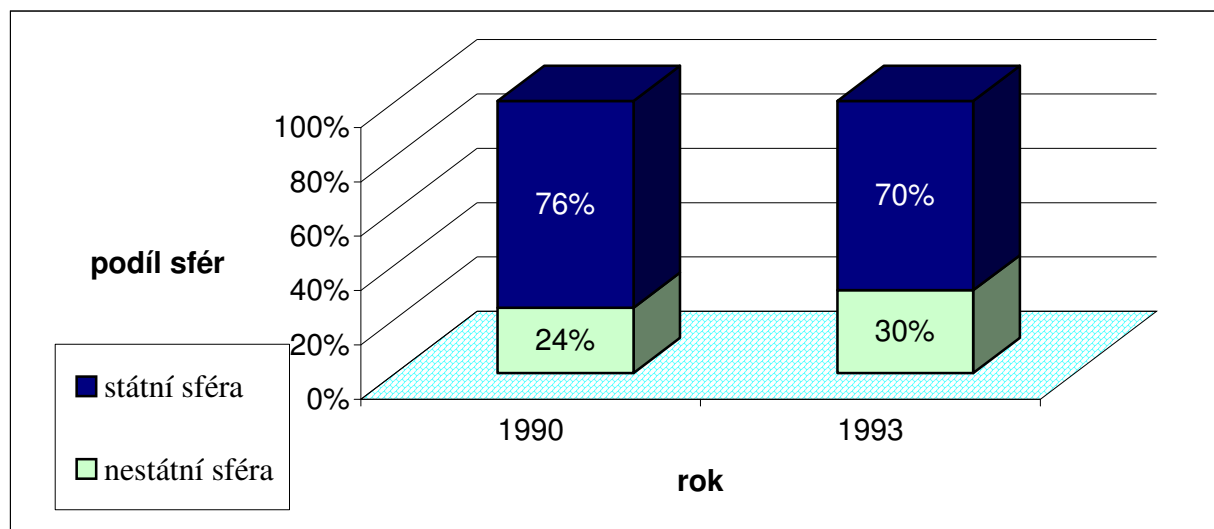
Gorzela (1998) či Szczepanski (2001) zmiňují také značný počet snadno mobilizovatelných obyvatel, který se projevil hned v roce 1990. Jakékoliv náznaky hlubší restrukturalizace těžkého průmyslu byly doprovázeny ostrými protesty, stávkami či pochody v ulicích. Narozdíl od svých českých protějšků sahaly dobře organizované odbory a stavy velmi často k radikálním nátlakovým akcím. Největší protesty se odehrávaly v Katovicích a Varšavě a byly doprovázeny škodami na majetku a na zdraví. Tyto akce měly často formu těžkých pouličních bojů mezi demonstranty a policií a ve sledovaném období mezi lety 1989 až 1999 se odehrávaly vždy, když se objevily plány na racionalizaci těžkého průmyslu. Nelze opomenout ani nezanedbatelný voličský potenciál regionu.

Dalším faktorem, který působil jako brzda větší restrukturalizace, byl strach všech centrálních vlád z možného sociálního napětí v regionu. Sociálně-kulturní situace v regionu byla neobyčejně složitá již v devadesátých letech (Geisler, 2001). Jakékoliv větší omezování neproduktivních výroby by mohlo přinést nekontrolovanou eskalaci sociálního napětí s velmi nepříznivým dopadem na celé Polsko.

Jak ukazují Szczepanski a Cybula (1998), absolutní počet pracovníků v průmyslu klesl v letech 1990-1995 ze 767700 na 634100. Část pracovníků odešla předčasně do důchodu, což bylo v případě hornictví a hutnictví spojeno se štedrými kompenzacemi a prakticky všechny propuštěné pracovníky pohlcoval dynamicky rostoucí sektor služeb. Navíc bylo uměle udržováno přibližně 60000 pracovních míst a to zejména v hornictví.

Privatizace probíhala podstatně opatrněji než v ostravské aglomeraci, což dokumentuje i následující obrázek:

Obrázek 5.6: Zaměstnanci ve státní a nestátní sféře v katovické konurbaci v letech 1990 a 1993

Zdroj: upraveno podle Szczepanski a Cybula (1998)

Nárůst soukromého sektoru je patrný, ale je vidět jeho pozvolnost. V roce 1994 se začalo privatizovat prvních 377 menších státních podniků v Horním Slezsku. Jejich počet stoupl na 427 v následujícím roce. Stejně tak ovšem narostl počet podniků se státem jako jediným akcionářem a to ze 127 v roce 1994 na 143 v roce 1995. Zvýšil se i počet likvidovaných podniků ve vlastnictví státu z 82 v roce 1994 na 90 v roce následujícím. Značně se rozšířil počet drobných firem a to ze 199500 v roce 1993 na 211500 v roce 1994. Z tohoto počtu bylo 173500 samostatných podnikatelů. Přesto, jak zdůrazňují Szczepanski a Cybula (1998), oproti ostatnímu polskému území bylo tempo a rozsah privatizace v katovické konurbaci na dosti slabé úrovni.

Eckart (2002) ukazuje, že *skutečná privatizace* středních a velkých průmyslových podniků začala až po roce 1996, kdy byla otevřena katovická speciální ekonomická zóna a vytvořen dostatek pracovních míst pro pracovníky z tradičního průmyslu. Tato privatizace navíc probíhala podstatně pomaleji, než privatizace podniků menších.

Lorentzen (2000) dokonce nachází úměru pro hospodářská restrukturalizační a privatizační opatření v Polsku začátkem devadesátých let minulého století: čím bylo dané odvětví slabší politicky, tím více bylo privatizováno a vystaveno náporu tržních sil. Naopak odvětví jako hutnictví či hornictví byla vlastněna státem a fakticky nebyla vystavena silně soutěžním podmínkám trhu.

Polské vlády se tedy ihned po roce 1990 snažily o zmírnění dopadů nových tržních podmínek na katovický region. V této souvislosti byla schválena celá řada dokumentů, které

však v praktickém důsledku částečně zakonzervovaly tehdejší hospodářské a institucionální struktury a byly realizovány pouze drobné změny. V roce 1990 byl přijat tzv. katovický restrukturalizační projekt pro průmysl, který v zásadě navázal na Principy regionálního plánu katovické oblasti z roku 1986. V roce 1992 byl schválen Program regionální ekonomické politiky pro Horní Slezsko, který pokračoval ve štědrých dotacích a poskytování bankovních úvěrů pro tradiční průmyslové podniky stejně jako v odpouštění dluhů, které časem narostly do astronomických výšek. V roce 1999 dlužily odhadem staré průmyslové podniky v regionu 22 miliard zlotých. Společným jmenovatelem těchto dokumentů je snaha o řešení momentálních či krátkodobých problémů a absence strategičtějšího přístupu (Szczepanski, 2001).

Regionální dohoda

Z hlediska restrukturalizace regionu se opravdu nosným opatřením stala „Regionální dohoda pro katovické vojvodství“, která byla podepsána 6.června 1995⁷¹. Tato dohoda mezi katovickým vojvodstvím a polskou vládou exaktně vymezuje aktivity, které mají být v rámci transformace regionu provedeny a to nejen v oblasti restrukturalizace průmyslu, ale také vzdělávání, životního a sociálního prostředí a infrastruktury. Dohoda se stala jakousi kostrou restrukturalizace hornoslezské oblasti, které byla dána celostátní prioritou. Její význam tkví mimo jiné i v propojení strukturální a regionální politiky, které byly do té doby připravovány bez hlubších vzájemných vazeb a ve faktu, že ji podepsaly prakticky všechny relevantní celostátní i regionální orgány a instituce.

Partnery této dohody jsou subjekty z katovického vojvodství a centrální vlády. Jak však poznamenává Szczepanski a Cybula (1998), dohoda navazuje na předchozí politiku kosmetických změn a je z ní patrná snaha o pokračování v co nejuváženějším tempu restrukturalizace tradičního průmyslu.

Na druhé straně dohoda značně přispěla k přilákání nových investorů, zlepšení kvality životního prostředí a došlo k patrnému posunu k realizaci vize Horního Slezska jako regionu založeného na know-how, inovacích, konkurenceschopnosti a pokročilých technologiích. Existuje široký konsensus (Eckart, 2002, Domanski, 2002, Gorzelak, 2000, Geisler, 2001 či Szczepanski, 2001), že tato dohoda představuje vůbec nejdůležitější dokument při restrukturalizaci hornoslezské konurbace ze strany státu.

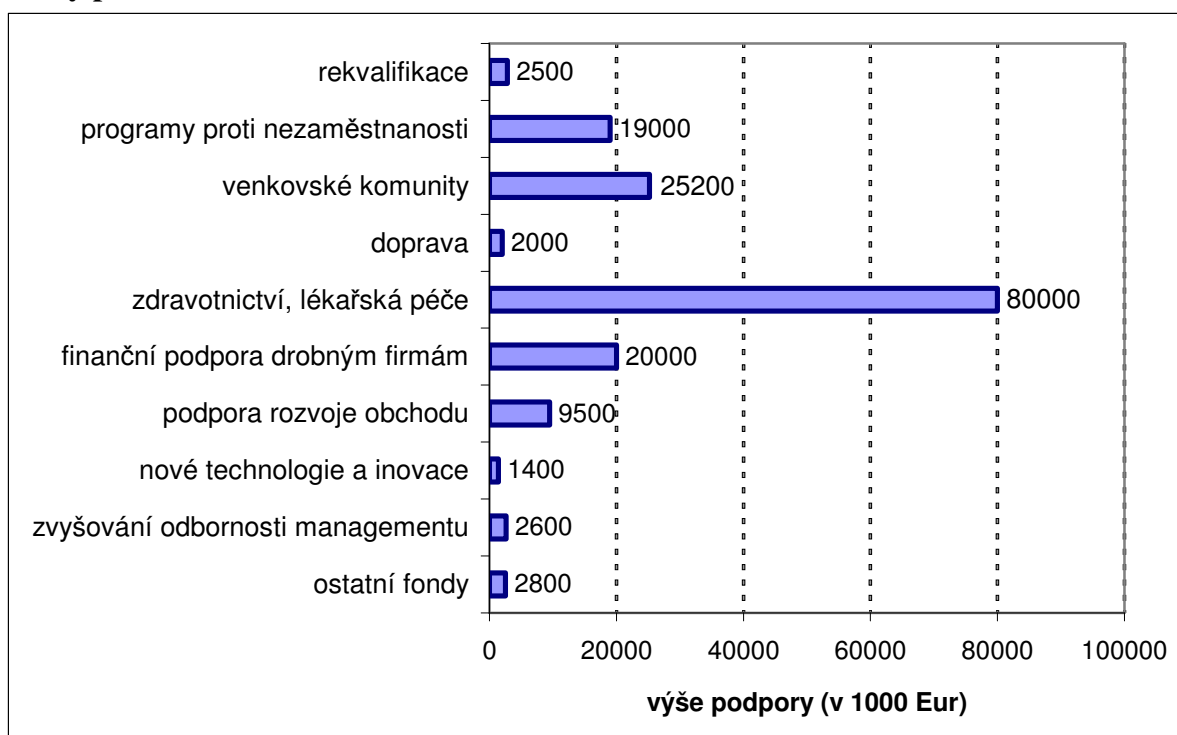
⁷¹ Tento dokument byl v roce 2000 v souvislosti se vznikem nových, větších polských regionů fundamentálně změněn a začal se nazývat „Strategie pro Slezské vojvodství“.

Regionální dohoda se skládá ze tří částí:

- sociální dohoda pro katovickou konurbaci,
- vymezení strategických oblastí restrukturalizace a způsobů jejich realizace,
- příloha k oběma předchozím částem.

Obrázek 5.7: Finanční podpora katovického regionu v rámci regionální dohody ze strany polského státu.

Zdroj: Eckart (2002)

Regionální dohoda pro katovické vojvodství se soustřeďuje na pokrytí osmi strategických oblastí:

- vzdělání a rekvalifikace,
- podpora drobných podnikatelů,
- konkurenceschopnost,
- mezuregionální a mezinárodní spolupráce,
- obnova a revitalizace městských regionů v rámci konurbace,
- ochrana a obnova životního prostředí,
- infrastruktura, doprava a komunikace,

- rozvoj kultury, turismu a rekreace v rámci vojvodství.

Szczepanski (2001) uvádí, že jedním z důležitých předpokladů úspěšné realizace restrukturalizace je *pozitivní, optimistický přístup* aktérů a sociálních skupin žijících v regionu, který prochází restrukturalizací. Pozitivní přístup těchto protagonistů ke změnám bude vždy restrukturalizaci usnadňovat. Restrukturalizace proto nikdy nesmí být spojena s existenčními ohroženími, neboť i následná reakce regionálních aktérů – ať už ve formě pasivity či indiference v lepším případě, či odporu a to i násilného v horším případě – může vést až k ohrožení zdárného průběhu a dokončení restrukturalizace. Na celostátní úrovni institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu však byla evidentní snaha o udržení pozitivního přístupu místních a regionálních subjektů k těmto změnám, což se z větší části podařilo naplnit.

5.3.1.2 Regionální úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

Hlavními hráči ovlivňujícími vývoj katovického vojvodství jsou vedle státem vlastněných podniků a státních úřadů a institucí orgány vojvodství, jednotlivé municipality, početná skupina stále vlivnějších nevládních organizací, podnikatelé a zahraniční investoři. Všechny tyto skupiny vnímají region rozdílně a liší se jak v dlouhodobých strategiích tak i v každodenním konání.

Významné pro průběh transformace regionu bylo, že regionální úroveň veřejné správy nebyla na rozdíl od České republiky zrušena (byť se samosprávné funkce vojvodství rozvinuly plně až po administrativní reformě v roce 1999) a dílčí aktivity jednotlivých lokalit se mohly lépe a intenzivněji projevit z úrovně regionální. Dalším tmelem této jinak heterogenní entity byly tradice autonomního Slezského vojvodství z let 1922-1939 spojené se silnou vírou (Tkocz, 2001).

V Katovicích samotných se nacházejí celostátní výzkumné a inspekční instituce v oblasti těžního a hutnického průmyslu. Stojí také za povšimnutí, že „Regionální dohoda pro katovické vojvodství“ byla vůbec první dohodou uzavřenou mezi regionálními orgány a polskou centrální vládou.

Vedle již zmíněného hospodářského významu vojvodství pro celou zemi, který je navíc zesílen potenciálními sociálními problémy hrálo významnou úlohu lobbování, ať už ze strany „tradičního“ průmyslu (které se projevilo ve velice opatrné restrukturalizaci spojené se štedrými dotacemi), tak i při spojení zahraničních investorů s institucemi vojvodství anebo

municipality (které se projevilo při zakládání speciální ekonomické zóny anebo výstavbě vnitrokonurbační magistrály).

Z regionu existoval politický tlak na poskytování bankovních půjček hutnickým a hornickým podnikům a to dluhy všech dolů v Horním Slezsku dosahovaly ke konci roku 1995 výše přes 8 miliard zlotých a v roce 1999 dokonce přes 22 miliard zlotých (Domanski, 2002). Patrná byla také benevolence centrálních orgánů ve vztahu k podnikům tradičního průmyslu v otázce placení daní. Za pozornost rovněž stojí, že každý ministr hospodářství v letech 1989-1999 pocházel z katovického vojvodství a byl odborníkem na těžký průmysl (Geisler, 2001).

Jak uvádí Dornisch (1999), Domanski (2002) či Gorzelak (2000), regionální či místní subjekty rozhodně nehrály v průběhu transformace pasivní roli a dokázaly své zájmy vůči státu obhájit. Politická a ekonomická moc institucí vytvořených okolo hornoslezského těžkého průmyslu nebyly narozdíl od ostravského regionu příliš oslabeny a po roce 1989 se projevíly pouze v poněkud modifikované podobě. Spíše než o přístupu „shora dolů“ lze proto v případě transformace katovického vojvodství hovořit o projevu jícím se regionalismu.

Prostorově-funkční pohled na institucionální specifika hornoslezské konurbace

Užitečný alternativní vhled do institucionálních specifík nám dává prostorově-funkční perspektiva. Katovická konurbace představuje značně chaotické seskupení velikostně podobných a prostorově blízkých měst. Byť se v ní projevuje určitá dominance jejího administrativního centra Katovic, bývá nejčastěji charakterizována jako polycentrická a narozdíl od ostravské aglomerace v ní lze jen s krajními obtížemi nacházet relevantní prostorové či funkční vzory anebo řád. Jedním z důvodů, které ještě zvyšuje komplikovaný charakter vztahů v rámci hornoslezské konurbace, je obrovské množství aktérů místního a regionálního rozvoje s často protichůdnými zájmy. Přibližně stejně velká hornoslezská města mezi sebou začala zejména po roce 1989 intenzivně soutěžit o investice a zatím se nepodařilo nalézt optimální poměr konkurenčních a kooperačních vztahů.

Domanski (2002) ukazuje diferenciaci hlavních trajektorií vývoje jednotlivých hornoslezských municipalit z institucionálního hlediska v období společenské transformace. Tato diferenciacie je založena vedle silné meziměstské konkurence také na velkém přílivu investic, které se do regionu dostaly po roce 1989 a narůstající specializaci jednotlivých municipalit, což koresponduje s kumulativní a selektivní orientací současných prostorových vývojových trendů (Hampl, 1996). Tyto trendy se zatím ostravskému regionu z větší části vyhnuly, ale lze očekávat, že s budoucím přílivem investic se intenzivněji projeví také v něm.

Domanski (2002) dostal pro vnitřní diferenciaci katovické konurbace následující vývojové varianty:

- kumulativní růst založený na reprodukci bývalých funkcí, který se projevuje v Katovicích,
- rozvoj nových aktivit na bázi reaktivních mechanismů viditelný v Gliwicích a Tychách,
- negativní “institucionální uzamčení” starých funkcí projevující se v municipalitách jako Zabrze, Ruda Slaska či Dabrowa Gornicza,
- úpadek dynamických funkcí vyplývající z reakcí na evoluční institucionální podněty. Jako příklad může sloužit vývoj ve starobylém městě Bytom.

Tabulka 5.3: Místní trajektorie vývoje v hornoslezské konurbaci

		Převažující mechanismus	
		sebeupevňující	reaktivní
Efekty	negativní	Institucionální uzamčení (lock-in) <i>Zabrze, Ruda Slaska, Dabrowa Gornicza, Chorzów</i>	Úpadek dynamických funkcí <i>Bytom</i>
	pozitivní	Kumulativní růst <i>Katowice</i>	Nova cesta vývoje <i>Gliwice, Tychy</i>

Zdroj: Domanski (2002)

Katovice vykazují kumulativní růst založený na přítomnosti regionálně důležitých produkčních služeb a institucí. Domanski uvádí dynamický rozvoj tohoto města jako typický příklad fenoménu *path-dependency*, Katovice totiž získaly statut města až v roce 1865. Když byla poté do nich zavedena železnice, bylo v nich umístěno regionální ředitelství drah. Vývoj města pokračoval s tím, jak v okolí vznikaly nové a nové průmyslové podniky. Do Katovic se přitom přestěhovaly regionální odbory a poté také ředitelství některých firem. Důvodem bylo, že zatímco v zázemí města se rozrůstal průmysl, Katovice samotné si uchovaly poměrně klidný charakter, což sloužilo jako signál pro přivábení dalších institucí a ředitelství firem. Po roce 1922 se město stalo metropolí silně autonomního Horního Slezska a začal jeho intenzivní stavební rozvoj.

Po druhé světové válce se z Katovic stalo také univerzitní město. Komunistický režim však území města samotného také silně zindustrializoval, čímž poněkud zvrátil jeho původní vývojovou dráhu. Po roce 1990 však město znovu začalo lákat jako regionální centrum například zahraniční firmy zabývající se finančními službami. Kromě toho pozitivně působila přítomnost průmyslové lobby, která byla vytvořena již před druhou světovou válkou a která

neztratila příliš vlivu ani během socialismu. Katowice v současnosti tvoří jedno z rozhodovacích center celého Polska.

Glivice znovunalezly svou prosperitu po roce 1990, jejich růst však má jiné důvody i formu, než je tomu v případě Katovic. Glivice byly napojeny na železnici v roce 1846, což způsobilo přeměnu městečka středověkého typu na průmyslové centrum. Po první světové válce město zůstalo za prusko-německými hranicemi, což způsobilo, že se do něj podobně jako do Katovic přesunulo mnoho firemních ředitelství. Významnou odlišností od zbytku konurbace bylo sociální složení obyvatelstva Glivic, v němž převažovaly střední a vyšší třídy.

Po druhé světové válce Glivice částečně ztratily svůj význam a lidský kapitál. Na druhé straně se vyprofilovaly jako přední centrum technického vzdělání a průmyslového výzkumu a vývoje. Po roce 1990 došlo k masivnímu přílivu nových investic do Glivic a to zásluhou nově založených či znovu obnovených kontaktů s Německem. Dobrá geografická poloha na západním okraji konurbace je dále podpořena již vybudovanou dálniční křižovatkou východ-západ, sever-jih.

Dobrá poloha ve spojení s adekvátní infrastrukturou a vládními intervencemi stály v pozadí rozvoje města Tychy, jemuž Domanski (2002) opět přisuzuje silné rysy “*path-dependency*”. Sídlištní město Tychy bylo založeno v šedesátých letech dvacátého století v jižní části konurbace jako součást decentralizačního programu pro přelidněné Horní Slezsko. V roce 1972 zde byl umístěn nový státní podnik na výrobu automobilů s licencí Fiatu, který sloužil pro toto město jako hlavní zaměstnavatel. V roce 1992 byla továrna převzata přímo firmou Fiat. Navíc zde přibyla jedna z podzón katovické speciální ekonomické zóny a poskytla dostatečné výhody, prostory a zázemí pro nové investory a především výrobce motoristických komponentů.

Na straně druhé, některé municipality jako Ruda Slaska a Zabrze – obě ležící uprostřed konurbace – se potýkají s hospodářským úpadkem. Jejich infrastruktura již nestačí současným potřebám, proto jsou hůře dostupné, na mnoha místech poddolované a z hlediska bydlení dosti neatraktivní. Obě města se dosud spoléhají zejména na těžbu uhlí a nenabízejí investorům tak kvalitní pracovní sílu, jako okolní municipality. Také z tohoto důvodu je o ně o poznání nižší investorský zájem.

Chorzów a Dabrowa Gornicza představují podstatně slibnější případy. Stále však v nich převažuje negativní efekt institucionálního uzamčení (*lock-in*) a nemohou se vymanit ze své závislosti na velkých podnicích těžkého průmyslu. Dabrowa Gornicza se snaží uniknout ze své zaměstnanecké závislosti na podniku Huta Katowice a městské lobby se podařilo do města přilákat jednu z podzón katovické speciální ekonomické zóny. Ve městě se tak objevily

zcela nové průmyslové aktivity. Chorzów se snaží profilovat jako centrum zábavního průmyslu a služeb. Největší sportovně-kulturní komplex ve střední Evropě zčásti toto předsevzetí pomáhá naplňovat, nicméně město se nachází v zázemí z tohoto pohledu značně atraktivních Katovic.

Čtvrtý typ trajektorie je charakterizován hospodářským úpadkem a projevuje se například v kdysi slavném středověkém městě Bytomi. Město bylo tradičně jedním z hospodářských a částečně i administrativních center regionu. Nová politická situace a územní dělení z něj však učinilo německé pohraniční město obklopené ze tří stran polským územím, což způsobilo masivní relokaci podnikových centrál a institucí do blízkých Glivic. Za socialismu byla značná část města zničena a poddolována a ve městě byly založeny ekologicky škodlivé výroby. Až po roce 1990 se město z důsledků těchto kroků částečně vzpamatovalo, ale pro bydlení zůstává i nadále značně neatraktivní.

Jak zdůrazňuje Domanski (2002), sledujeme-li funkční charakteristiky v rámci Horního Slezska, vidíme, že neexistuje její zřetelný prostorový vzorec, tak jako tomu je u relativně zřetelné funkční západovýchodní polarizace ostravské aglomerace⁷². Úspěšnost jednotlivých lokalit v rámci katovické konurbace do značné míry závisí na aktivitách a síle lobbingu místních vlád⁷³, také proto se hornoslezský region vyznačuje vnitřní heterogenitou (viz také přílohy 12 a 13).

Síťový pohled na katovickou konurbaci

Katovická konurbace představuje populačně asi třiapůlkrát silnější a funkčně mnohem komplikovanější entitu, nežli její ostravský protějšek. Jak ukazují Dornisch (1999), Domanski (2002) či Gorzelak (2000), v Horním Slezsku existuje silná vzájemná konkurenčně-kooperační provázanost relevantních aktérů územního rozvoje na straně jedné, zároveň však nelze jednoznačně určit dominantní centrum networkingu a zakořenění na straně druhé. Jedná se tak o chaotickou strukturu podobnou prostorově-funkčním charakteristikám. Prakticky

---

⁷² I přes polycentričnost a chaotický charakter konurbace však lze najít alespoň částečnou (byť značně narušenou) prostorovou funkční diferenciaci, která se projevuje částečně i v míře nezaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti v regionu, která v roce 1998 činila 7,3%, byla podstatně nižší, nežli byl polský celonárodní průměr. Centrální části konurbace, tedy města jako Zabrze či Bytom jsou obvykle postižena silnou závislostí na hornictví či dalších odvětvích těžkého průmyslu a důlními škodami a ve většině případů (zdaleka ne však vždy) vykazují vyšší míru nezaměstnanosti, nežli zbytek regionu. Okrajová města konurbace jako Katowice, Glivice či Tychy naopak vykazují silnou dynamiku rozvoje, menší škody z poddolování a vyšší zájem investorů a častěji (opět to však neplatí absolutně) také nižší míru nezaměstnanosti, než zbytek konurbace. Důvody nižší míry nezaměstnanosti se zase v „úspěšných“ municipalitách odlišují, protože mohou být způsobeny jak tvorbou nových pracovních míst, tak také udržováním pracovních míst ve starých odvětvích.

⁷³ Jako typický příklad lobbingu místních vlád bývá často uváděna lokalizace podzón speciální průmyslové zóny. Ty lze najít ve strukturálně silně postižených Jastrzembie-Zdrój a Dabrowa Górnicza, ale také Glivicích a Tychách, které se naopak již v devadesátých letech specializovaly na automobilový průmysl a výzkum a vývoj.

všechny větší municipality mají poměrně významnou lobby u polské vlády a například u Glivic se projevuje znovuoživení kontaktů s Německem.

Podle Dornischovy typologie regionálních sítí (Dornisch, 1999) se v tomto případě jedná o typický příklad horizontálních sítí, pro které je charakteristický nižší stupeň hierarchizace, časté vzájemné interakce a konkurenčně-kooperativní vztahy. Existují předpoklady pro rozvinutí partnerství soukromého a veřejného sektoru (*public private partnership*) a tzv. „win-win“ situací, jejichž náznaky se začínají objevovat (Dornisch, 1999, Gorzelak, 1998). Z tohoto pohledu je Horní Slezsko regionem otevřeným. Na druhé straně ovšem zdaleka nespĺňuje podmínky regionu učícího se (*learning region*), ani kvality institucionálního prostředí (*institutional thickness*) (viz podkapitola 3.4.3 a 3.4.4).

Regionální rozvoj v hornoslezské konurbaci je ovlivněn větším množstvím aktérů, nežli v ostravské aglomeraci. Vedle tradičních místních aktérů se v Horním Slezsku objevilo i mnoho zahraničních ekonomických i neekonomických subjektů, také proto je celkové rozložení sítí homogennější. Každý z těchto aktérů sleduje své zájmy, ale proto, aby je mohl naplnit, musí být zapojen do místních, regionálních, celostátních, ale i globálních sítí. Existence a chod sítí jsou dále podpořeny polohou regionu mezi západní a východní částí Polska. Území je jakousi polskou branou již zmíněné celoevropské geosy sever-jih. Tato silná exponovanost regionu je však umožněna vedle existence samotných sítí především díky oproti zbytku země slušně rozvinuté infrastruktuře, zejména dopravní.

5.3.2 Funkční hledisko institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

5.3.2.1 Restrukturalizace tradičních odvětví

Až do poloviny devadesátých let nedošlo k žádným principiálním změnám v zaměstnanosti v těžkém průmyslu, který z větší části zůstal ve státních rukou. Produkce v těžkém průmyslu poklesla v „šokové fázi“ během let 1989-1995 v průměru o 32 procent, zaměstnanost pak o 15 procent. Šlo však většinou o odchody do důchodu, ostatní propuštění byli rekvalifikováni a bez větších problémů našli práci. Problém nezaměstnanosti byl zanedbatelný, neboť prakticky všechny propuštěné pracovníky pohltil dynamicky rostoucí sektor služeb a mnoho výrobních firem, které se usadily ve speciální ekonomické zóně (Eckart, 2002, Domanski, 2002).

Restrukturalizace hornictví

Hned po roce 1989 bylo připraveno několik plánů pro adaptaci hornoslezského hornictví na nové ekonomické podmínky. Předpokládalo se, že nejvíce nerentabilní doly by měly být uzavřeny. Ve skutečnosti se vyplnila pouze malá část těchto projektů. Jak uvádí Domanski (2002), uhelný průmysl v katovickém regionu je typickým příkladem ekonomické, politické a kulturní rigidity (*lock-in*). Po roce 1990 se staré mocenské struktury přetransformovaly na nesmírně mocnou uhelnou lobby, která má silné postavení a vazby ve všech hlavních politických stranách a odborech (Domanski, 2002). Společensko-politická důležitost hornictví je tak stále na vysoké úrovni a to navzdory jeho postupně klesajícímu hospodářskému významu. Tato situace má pozitivní psychologický dopad na celou těžební komunitu hornoslezského regionu, protože je tímto způsobem zpětnovazebně posilována i její hrdost a vědomí, že na ni po roce 1989 nebylo zapomenuto.

Pro léta 1989-1992 byla přijata vládní koncepce reformy uhelného průmyslu, která se snažila o vytvoření předpokladů pro provedení organizačních změn v uhelném průmyslu. Doly tehdy měly získat status právnických osob, aby se zmírnila jejich závislost na státních dotacích. V roce 1990 byla vytvořena státní agentura pro uhelný průmysl, která dolům poskytovala dotace, proplácela rekvalifikační programy a zároveň vyplácela sociální platby horníkům, kteří odešli do předčasného důchodu. Ceny exportovaného uhlí v roce 1992 poklesly natolik, že nepokrývaly ani těžební náklady, proto musel polský stát zvýšit exportní dotace pro uhlí. Celý restrukturalizační projekt byl doprovázen četnými stávkami a demonstracemi a na začátku roku 1993 byl přijat nový plán restrukturalizace hornoslezského uhelného průmyslu (Eckart, 2002).

Na základě tzv. Programu pro ochranu před úpadkem uhelného průmyslu bylo vytvořeno celkem 7 holdingových společností, v nichž byly propojeny doly nerentabilní s efektivnějšími. Avšak i během roku 1993 neustále narůstaly dluhy dolů a s nimi také protesty uhelných zaměstnanců a odborů. Státní agentura pro uhelný průmysl již nebyla sama schopna finančně pokrýt rostoucí dluhy a v roce 1994 proto spolu s ministerstvem průmyslu a obchodu vytvořila nový restrukturalizační program. Tento program vytyčil některá důležitá pravidla pro restrukturalizaci těžebního průmyslu v katovickém regionu, vlastněného polským státem:

- polský stát ponese odpovědnost věcnou i finanční za uzavírání neziskových dolů,
- polský stát bude garantovat sociální zabezpečení horníků,

- dohody s obchodními partnery v oblasti těžby a exportu uhlí budou uzavírány dlouhodobě,
- v rámci Polska nebudou poskytovány při prodeji uhlí subvence, avšak vývoz uhlí do zahraničí bude stále dotován,
- export uhlí se ustálí na 28-30 milionech tun ročně,
- privatizace se může týkat maximálně těch částí dolů, které jsou na povrchu.

Restrukturalizační část tohoto programu nebyla příliš obsáhlá a také v praxi docházelo pouze k drobným změnám při redukcí neefektivních provozů. Také v roce 1995 přijatá Regionální dohoda zabývající se transformací celé katovické konurbace přispěla k tomu, že se udržoval status quo. Za povšimnutí stojí, že po vlně stávek a protestů v devadesátých letech se ze strany polské vlády objevil určitý druh rezignace na provedení jakékoliv hlubší restrukturalizace v uhelném průmyslu regionu.

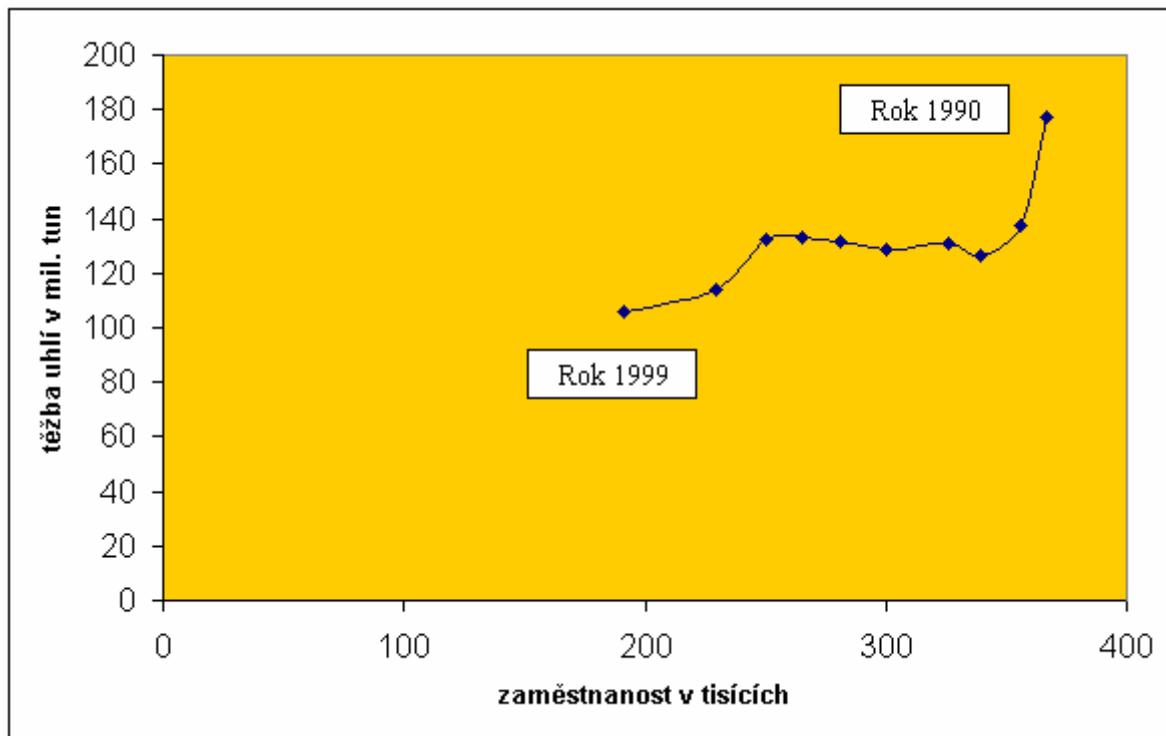
Restrukturalizaci hornictví neuspíšil ani tzv. Markowského plán nazvaný podle tehdejšího polského náměstka ministra hospodářství a připravený pro restrukturalizaci hornictví v letech 1996-2000. Dokument předpokládal, že k roku 2000 by mělo 52000 horníků odejít do důchodu a dalších 12000 mělo být posláno na „placnou dovolenou“ či do předčasného důchodu. Čtrnáct tisíc pracovníků dolů by našlo práci ve zprivatizovaných částech hornického průmyslu a dalším dvěma tisícům by byla poskytnuta výhodná půjčka na podnikání. Při absolutním poklesu těžby o 20 milionů tun by vzrostla produktivita na pracovníka z 500 na 615 tun vytěženého uhlí. Plán navíc opět počítal s propojováním rentabilních a nerentabilních dolů.

Celková přímá státní podpora této restrukturalizace dosáhla 5,5 miliardy zlotých, které přispěly na pokrytí nedoplatků sociálního pojištění z uzavřených dolů, podporu čistých technologií, podporu likvidace dolů a sociálních výdajů a podporu nových technologií a tvorbu nových pracovních míst. Další dvě miliardy zlotých se získaly od Evropské banky pro obnovu a rozvoj a Světové banky. Markowského plán se opět vzhledem k tlaku odborů a uhelné lobby podařilo zpomalit či nerealizovat některé jeho části. Kritizováno bylo až příliš jednostranně sektorové zaměření plánované restrukturalizace.⁷⁴

---

⁷⁴ Zkušenosti z Porúří a Nord Pais de Calais ukázaly, že na jedno pracovní místo v hornictví se váží přibližně tři další ve službách, stavebnictví, metalurgii a dalších odvětvích. Domino efekt ohrožení pracovních míst se jevil až příliš hroživě, navrhován byl proto trans-sektorový přístup k restrukturalizaci. Doly v katovické oblasti navíc ve svých přidružených organizačních jednotkách, jako zdravotní střediska, rekreační střediska či administrativa bytového fondu zaměstnávaly mnoho dalších pracovníků a přes 1 milion lidí bylo v určitém vztahu s hornictvím – ať už jako zaměstnanci anebo prostřednictvím rodinných příslušníků.

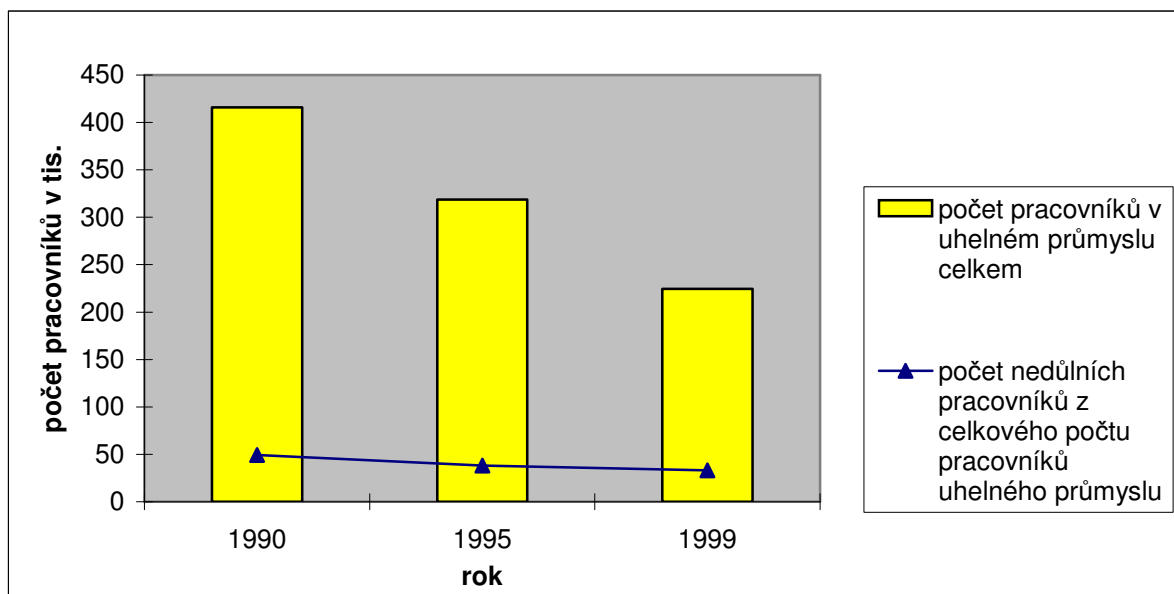
Obrázek 5.8: Vztah mezi počtem důlních pracovníků a objemem těžby uhlí v katovické konurbaci v letech 1990-1999

Zdroj: Tkocz (2001)

Obrázek 5.8 nám ukazuje, jak se v průběhu let 1990 až 1999 měnil v katovickém vojvodství vztah mezi množstvím pracovníků uhelného průmyslu zaměstnaných přímo v dolech a těžbou uhlí. V rozmezí let 1990-1999 se snížila těžba ze 177,4 miliónů tun na 106,1 miliónů tun, tedy přibližně na 60% své původní hodnoty. Počet horníků v té době poklesl z 366523 na 191558, což je 52% jejich původního počtu. Produktivita práce vzrostla během těchto let z 484 vytěžených tun na pracovníka ročně na 554 tun na pracovníka ročně. Jedná se sice o znatelné zlepšení, jeho intenzita je však v porovnání s takřka dvojnásobným nárůstem produktivity u OKD nevelká.

Obrázek 5.9: Vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu v katovické konurbaci mezi lety 1990-1999.

Zdroj: Tkocz (2001)

Vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu v katovickém regionu nám ukazuje uvážlivější tempo restrukturalizace, než v ostravském těžebním průmyslu. Je pochopitelné, že vzhledem k celkovému počtu zaměstnaných v uhelném průmyslu v katovickém regionu na začátku devadesátých let poklesl jejich absolutní počet více než v ostravské aglomeraci. Tempo tohoto poklesu ovšem bylo v katovickém vojvodství podstatně pomalejší. Počet důlních pracovníků nepoklesl ani dvojnásobně, v ostravské aglomeraci šlo přitom o pokles trojnásobný. Ještě markantnější je rozdíl u poklesu nedůlních pracovníků, který byl v Horním Slezsku jen asi třetinový a v ostravsko-karvinském revíru desetinásobný. Projevilo se zde státní vlastnictví hornoslezských dolů, které zároveň ochraňuje před vlivem tržních podmínek.

Lze tedy konstatovat, že tempo restrukturalizace hornictví bylo v katovickém vojvodství podstatně pomalejší, než v ostravském regionu. Svědčí o tom kromě jiného skutečnost, že v roce 1990 bylo v katovickém regionu v provozu 65 dolů, v roce 1998 jich bylo stále v provozu 57 (Domanski, 2003). Přesto se podařilo dosáhnout toho, že zatímco v roce 1990 hornoslezský uhelný průmysl zaměstnával asi 26 procent ekonomicky aktivního obyvatelstva, v roce 1999 již pouze 14 procent.

Restrukturalizace hutnictví

Státní intervence v hutním průmyslu byly ve srovnání s hornictvím o něco menší, nicméně stále značně rozsáhlé a vedle dotací na zlepšení životního prostředí se soustřeďovaly zejména na ochranná cla, záruky za úvěry a sociální programy. Lze však konstatovat, že na rozdíl od uhelného průmyslu byla restrukturalizace svižnější a to s ohledem na nové technologie, produkci, obsazení tržních míst i vlastnické vztahy.

Jak uvádí Domanski (2002), problémy, které řeší ocelářský průmysl, jsou poněkud jiného druhu, než problémy uhelného průmyslu. Není zde nutnost jakýmkoliv způsobem omezovat kapacitu produkce, protože se tak stalo již na začátku a v průběhu devadesátých let, kdy byly kvantitativně zaměřené staré provozy nahrazeny kvalitativně novými technologiemi. Po úvodní fázi, kdy po rozpadu RVHP a východních trhů produkce prudce poklesla, začala zase mít stoupající tendenci. Dotované produkty se začaly více prodávat jak v zemích Evropské unie a na Dálném východě, tak také na domácím polském trhu.

V listopadu 1996 představil katovický Institut metalurgie železa restrukturalizační program pro hutnictví, který se zabýval otázkami jeho restrukturalizace do roku 2001 v následujících oblastech:

- organizační,
- technologické,
- pracovní.

Nejdůležitější aspekty tohoto restrukturalizačního programu jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 5.4: Restrukturalizační plán pro hutnictví katovického regionu

Ukazatel	Výchozí rok 1990	Plán pro rok 2001
Počet producentů oceli	13	10
Produkce oceli (v mil. tun)	13,6	12,6
Produkce válcovaných výrobků (v mil. tun)	9,8	11,4
Produktivita tun oceli na osobu za 1 rok	93	250
Počet zaměstnanců	147000	50000

Zdroj: Tkocz (2001)

Přestože tento restrukturalizační program nakonec nebyl zcela dodržen, stal se určitým vodítkem při dalším postupu restrukturalizace metalurgických podniků v regionu. Restrukturalizační proces byl financován především půjčkami od bank a částečně zisky

jednotlivých ocelářských společností, vše za státní podpory. Postupně se začala vylepšovat kvalita produkce a byly redukovány její náklady. Část hutí byla privatizována a to jak do polských rukou tak i do společných polsko-zahraničních podniků⁷⁵. V mnohých hutích drží majetkový podíl i města, na jejichž území se podnik nachází. Mohutné investice do nových technologií způsobily, že se privatizované hutě postupně dokázaly etablovat na světových trzích a staly se konkurenceschopnými pokud jde o kvalitu produkce a její náklady. Především zahraniční vlastníci byli schopni nalézt nová odbytíšť výrobků na globálních trzích.

Většina metalurgických závodů však stále zůstává v rukou státu a nachází se v rozdílných fázích své restrukturalizace (Domanski, 2002). Pokud jde o zaměstnanost, ve státním vlastnictví byly na konci roku 1999 stále ještě dvě třetiny hornoslezského metalurgického průmyslu. V 7 ze 13 podniků měl stát stále stoprocentní vlastnický podíl.

Při potřebě dalších investic do hornoslezského metalurgického průmyslu, které se odhadují na 1 až 1,5 miliardy dolarů, je zřejmé, že se další modernizace neobejde bez větší účasti zahraničních podniků. Polské státní zdroje ani privatizované společnosti nejsou schopny takovouto investici v plné výši nést samy.

Na rozdíl od uhelného průmyslu byl průmysl metalurgický po roce 1990 alespoň částečně vystaven konkurenci (a to i přes ochranná cla či záruky na úvěry). Počet zaměstnanců v metalurgii poklesl mezi lety 1989-1999 přibližně o 50 procent a činí 75000 (Tkocz, 2001, Domanski, 2003), avšak bez výraznějších sociálních důsledků, protože tito zaměstnanci buď odešli do předčasného důchodu, doprovázeného štedrým odchodným anebo po rekvalifikaci získali nové uplatnění. Některé části hutních provozů se osamostatnily a prosperují například jako menší opravárenské firmy.

Za zmínku stojí velmi výrazné zlepšení životního prostředí, umožněné díky vládním programům a Národnímu fondu životního prostředí. Emise oxidů dusíku a síry se během zkoumané dekády snížily pětinasobně, ať už zásluhou nových technologií anebo instalace odlučovačů. Ekologicky nejškodlivější výroby byly zavřeny zcela. Před rokem 1989 nejznečištěnější města jako Zabrze anebo Chorzów tak v roce 1999 měla ve vzduchu pouze deseti až dvacetiprocentní hodnoty popílku a oxidů dusíku a síry.

---

⁷⁵ Připomeňme si, že již před rokem 1989 existovaly v Katovicích podniky zahraničního obchodu jako Stalexport či Impexmetal, což významně napomohlo úspěšné revitalizaci části hornoslezských hutí.

Tabulka 5.5: Vývoj struktury metalurgických závodů v katovické konurbaci podle počtu zaměstnanců

Počet zaměstnanců	Rok 1989	Rok 1993	Rok 1999
Do 1000			Buczek, Ferrum, Labedy, Laziska, Gliwice, Duo-Stal, Zygmunt, Zabrze
1000-2000	Laziska, Gliwice	Buczek, Cedler, Ferrum, Labedy, Laziska, Gliwice, Zygmunt, Zabrze	Baildon, Bankowa, Cedler, Florian, Jednosc, Kosciuzsko, Pokoj, Zawercie
2000-3000	Buczek, Cedler, Ferrum, Labedy, Zabrze, Zygmunt	Bankowa, Florian, Jednosc, Kosciuzsko, Pokoj, Bobrek	
3000-4000	Bankowa, Florian, Jednosc, Kosciuzsko, Pokoj, Bobrek		Batory
4000-5000		Baildon, Batory, Zawercie	
6000-7000	Baildon, Batory, Zawercie		
Nad 7000	Katowice	Katowice	Katowice

Zdroj: Tkocz (2001)

5.3.2.2 Rozvoj nových aktivit

Rozvoj nových aktivit v katovickém regionu byl na začátku restrukturalizačního období značně spontánní. Některé ekonomické aktivity (zejména služby) totiž byly totiž během socialistického období oproti ostatnímu polskému území silně poddimenzovány a to poskytlo značný prostor pro jejich rozvoj po roce 1990. Silně se tak rozvinuly produkční služby, maloobchod a lehký průmysl. Rozvinula se dokonce odvětví, která neměla v regionu prakticky žádnou tradici, jako výroba turistického oblečení či ochranných oděvů. Některá odvětví, jako například výroba čistících systémů pro průmysl, zase mohla vzniknout a získávat zakázky ve vazbě na intenzivní státní pomoc regionu.

Dalším významným faktorem rozvoje nových odvětví po roce 1990 byla velikost hornoslezského trhu spojená navíc s dobrou dopravní dostupností regionu. Není proto udivující, že v současnosti patří mnohé hornoslezské firmy v oblasti stavebních hmot, plastických hmot či výroby jídel a nápojů k největším v celém Polsku (Eckart, 2002).

Také zahraniční kapitál významně přispěl k posílení lehkého průmyslu v Horním Slezsku. Vůbec první investicí na zelené louce v rámci konurbace byla investice francouzské

nadnárodní společnosti Saint Gobain na výrobu autoskel, izolačních materiálů a dalších výrobků ze skla.

Tyto spontánní procesy, které byly založeny na specifických podmínkách v regionu, byly ovšem doprovázeny opatřeními, která měla za úkol zmírnit důsledky transformace hornoslezského průmyslového regionu a která napomohla rozvoji nových aktivit.

Speciální ekonomická zóna

Vedle již zmíněné regionální dohody, která specifikovala obecné podmínky restrukturalizace Horního Slezska se velmi často zmiňuje pozitivní působení speciální ekonomické zóny, která významně napomohla přílivu kapitálu a rozvoji nových odvětví (Domanski, 2002, Gorzelak, 2000, Tkocz, 2001). Zákon o speciálních ekonomických zónách byl v Polsku schválen 20. října 1994 a hornoslezská zóna byla v rámci země zřízena jako druhá. Tato zóna se skládá ze čtyř subzón, které byly zřízeny v rámci katovického vojvodství 18. června 1996. Pro investory tyto zóny nabídly desetileté daňové prázdny a k nim padesátiprocentní daňovou úlevu na dalších deset let. Podmínkou pro tyto výhody byla investice přesahující 2 milióny eur a zaměstnávající přinejmenším 100 pracovníků. Preference byla dána výrobcům v oblasti přesného strojírenství, elektroniky, automobilového průmyslu, potravinářství, léků a zdravotnických nástrojů. V případě automobilového průmyslu se navíc jednalo o obor, který byl v regionu dlouhodobě přítomen.

Tabulka 5.6: Investice v katovické speciální ekonomické zóně v letech 1996-1999.

Lokalita	Objem investic			Průměrná výše investic		
	Investice (v tisících zlotých)	Rozloha (v ha)	Počet zaměstnaných osob	Investice (v tisících zlotých na pracovníka)	Investice (v tisících zlotých na hektar)	Počet zaměstnaných na 1 hektar investice
Sosnowiec- Dabrowa Gornicza	543 870	71	3 268	166,4	7 646,7	46
Gliwice	1 574 961	136	5 675	277,5	11 566,0	42
Tychy	1 031 221	102	3 657	282	10 062,6	36
Jastrebie- Żory	219 453	42	1 252	175,3	5 242,0	30
Celkem	3 369 505	352	13 852	243,3	9 582,2	39

Zdroj: Tkocz (2001)

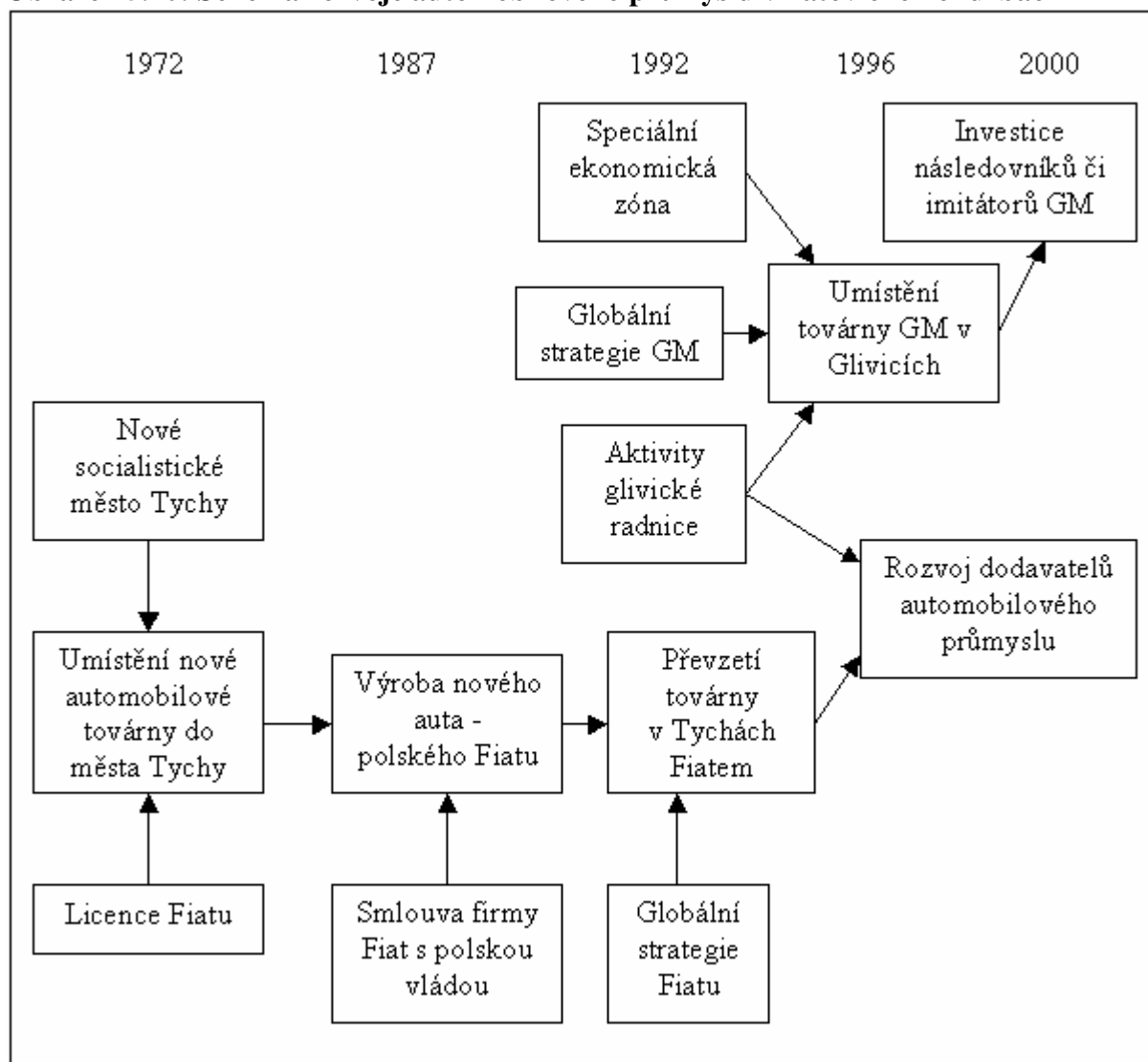
Do roku 1999 dokázala speciální ekonomická zóna přilákat investice v celkové hodnotě asi 3,3 miliardy zlotých a vytvořit 13852 nových pracovních míst přímo v zóně (Tkocz, 2001). Mimo jiné i zásluhou zóny došlo ke značné diverzifikaci odvětvové struktury

regionu. Tímto způsobem byly doplněny a posíleny funkce již existujícího svobodného celního pásma v Glivicích a železničního překladiště v Katovicích.

Automobilový průmysl

Odlišným způsobem se oproti jiným druhům průmyslu v katovickém regionu rozvinul automobilový průmysl. Domanski (2002) zdůrazňuje, že zatímco ekonomický rozvoj celé oblasti je založen na urbanizačních efektech, v automobilovém průmyslu sehrály hlavní roli efekty lokalizační.

Obrázek 5.10: Schéma rozvoje automobilového průmyslu v katovické konurbaci

Zdroj: Domanski (2002)

Prvotní příčiny rozvoje automobilového průmyslu v regionu je nutno hledat již v roce 1972, kdy bylo rozhodnuto o umístění nové automobilové továrny na licenční výrobu Fiatu do města Tychy. Tychy byly postaveny jako zcela nové satelitní město (kterým se v Polsku

shodou okolností také říká velké noclehárny) s absencí průmyslu jižně od Katovic. Město o počtu 133000 obyvatel představovalo značný problém, protože jeho obyvatelé museli každý den dojíždět za prací a automobilová továrna měla alespoň částečně kompenzovat napjatou situaci na místním pracovním trhu.

V roce 1987 se staly Tychy jediným místem v Polsku, kde se vyrábělo několik typů vozů značky Fiat. V roce 1992 pak definitivně Fiat odkoupil továrnu v Tychách a přidružil k ní svou další továrnu ve městě Bielsko-Biala. Vzhledem k narůstající konkurenci na světových trzích se Fiat rozhodl využívat polských dodavatelů, takže ke konci roku 1995 již pro něj pracovalo dalších 40 dodavatelů z katovického vojvodství.

V roce 1995 se snažil americký General Motors (GM) najít vhodné místo pro svou investici v Evropě. Ve stejné době byla v Horním Slezsku založena speciální ekonomická zóna a také zásluhou aktivního lobbingu gliwické radnice vybudovala firma novou továrnu v gliwické ekonomické subzóně. Umístění investice bylo ovlivněno především velmi dobrým dopravním napojením regionu na okolí a přítomností kvalifikovaných pracovních sil.

Značky Opel a Fiat přilákaly do speciální ekonomické zóny desítky dalších dodavatelů v automobilovém průmyslu. Některé z nich dodávají komponenty pouze pro výrobu automobilů v regionu, jiné (jako Hyundai či Isuzu) vyrábějí také pro západoevropské automobilky. Mnohé firmy v oblasti automobilismu, ale dokonce i jiných odvětví v souladu s heuristickým postupem (viz také Maier a Tödtling, 1997) imitovaly investici General Motors, která se jim stala určitým vzorem a dokladem specifických výhod Horního Slezska. Mnoho zahraničních firem dnes investuje také mimo speciální ekonomickou zónu, protože ta se již zaplnila.

V regionu tak vznikl jeden z největších automobilových clusterů v Evropě (Eckart, 2002). Rozvoj automobilového průmyslu je přitom v souladu s konceptem *path-dependency*, neboť zdánlivě popírá tradiční teorie regionálního rozvoje. V roce 1995 však došlo ke shodě globální strategie automobilových firem, celonárodní hospodářské politiky a aktivity regionálních aktérů. Základ tomuto boomu byl přitom dán již v minulosti, konkrétně v roce 1972 (Domanski, 2002).

Ostatní aktivity

Určitý, byť o poznání menší význam mělo i založení Hornoslezské agentury regionálního rozvoje a regionálního fondu rizikového kapitálu (Domanski, 2002, Tkocz, 2001). Agentura byla založena v listopadu 1992 katovickým vojvodstvím a od samotného počátku své činnosti se zaměřovala na procesy spojené s restrukturalizací. Získávala finance

na polské i mezinárodní úrovni, aby ulehčila průběh restrukturalizace regionu a snažila se o přilákání investorů.

Od samotného začátku agentura úzce spolupracovala s vojvodstvím a realizovala ty regionálně-rozvojové aktivity, které mohla vykonat rychleji a méně nákladně než samotné vojvodství. Agentura se zúčastnila přípravy Regionální dohody a intenzivně spolupracuje s vojvodstvím, municipalitami, soukromým sektorem a zahraničními investory.

Oceňována byla také její práce při zakládání a rozvoji malých a středních podniků. Těmto byly za výhodných podmínek poskytovány finanční prostředky z fondu rizikového kapitálu a to ve formě bezúročných půjček, jejichž celková výše dosáhla 4,4 miliónů eur. S pomocí programu PHARE INITIATIVE také podporuje nové firmy anebo již existující firmy, které vytvářejí v rámci vojvodství nová pracovní místa. Agentura pomohla realizovat několik projektů partnerství veřejného a soukromého sektoru (*public private partnership*).

Podobné činnosti, byť pouze na lokální úrovni, vykonávala také v roce 1995 založená Místní společnost pro rozvoj Glivic, která proslula především svým účinným lobbingem při otevírání glivické části speciální ekonomické zóny a otevřením největšího hornoslezského inkubátoru. Vznik glivického inkubátoru byl ze 70% placen programem PHARE-STRUDER a etablovalo se v něm okolo 30 firem.

V rámci katovického vojvodství vzniklo celkem 7 inkubátorů a technologických center, které napomohly rozvoji nových oborů a posílily výzkum a vývoj (Eckart, 2002). Všechny tyto inkubátory nabízejí při vzniku nové firmy po dobu úvodních 2-3 let levnější administrativní služby a kancelářskou techniku, dále poradenství a marketing, informace o možných firemních partnerech a zdrojích financí, přístup k novým technologiím a kontakty na zahraniční partnery. Mimo jiné i zásluhou Místní společnosti pro rozvoj Glivic je dnes město chápáno jako jeden z inovačních pólů celého Polska a Katowice se zase rozvinuly v přední polské centrum produkčních služeb a obchodu (např. Domanski, 2002, Gwosdz, 2002).

Významné pomoci se regionu dostalo také ze strany Evropské unie, jednalo se o programy PHARE-CBC, INRED (Integrovaný regionální rozvoj), STRUDER PHARE (strukturní regionální rozvojový program) a dokonce RAPID (program pro infrastrukturní rozvoj venkova). Tyto programy byly zaměřeny na široké spektrum pomoci regionu od menších infrastrukturních projektů, přes podporu podnikání a malých a středních firem až po tvorbu strategických dokumentů na úrovni municipalit a celého vojvodství.

Nové aktivity v agregovaném pohledu

Celková hodnota přímých zahraničních investic v regionu dosáhla přibližně 0,7 miliard dolarů v rozmezí let 1989-1995. Během let 1996-1999 tyto investice stouply na více než 3 miliardy dolarů (Domanski, 2003). Do roku 1999 bylo v regionu vystavěno na zelené louce přes 100 velkých anebo středně velkých podniků. Z tohoto počtu pak pět zahraničních investorů na výstavbu věnovalo více než 100 miliónů dolarů. Více než polovina z těchto investic směřovala do automobilového a plynárenského průmyslu.

Mnoho zahraničních investic směřovalo do již existujících továren a to v oblasti potravinářství (například Unilever, Danone, Pepsi Cola anebo South African Breweries), stavebních materiálů, plynárenství, strojírenství, elektroniky a přístrojů (Timken, Alstom, ABB, NKT či Foster Wheeler). Z nevýrobních investic pak je významná například koupě největší regionální banky Bank Slaski nizozemskou ING Bank.

Další investice směřovaly do lehkého průmyslu a služeb. Tímto způsobem byly posíleny sektory sekundéru a terciéru. V současnosti je region druhý nejvýznamnější v Polsku hned po varšavském mazovieckém vojvodství pokud jde o výši investic. Celkem 333 investic přesáhlo k začátku roku 2000 hodnotu 1 miliónu dolarů. Speciální ekonomická zóna je dokonce v rámci Polska nejúspěšnější, dokázala totiž přilákat ze všech 17 speciálních zón největší objem investic. Spolu s mazovieckým a velkopolským vojvodstvím je v současnosti region v rámci Polska hodnocen jako území s nejvyšší investiční atraktivitou a zároveň nejnižším rizikem pro zahraniční investice.

5.3.2.3 *Komunikační rozměr restrukturalizace*

Stejně jako v případě ostravské aglomerace, i u katovické konurbace sehrávají komunikace v době restrukturalizace zásadní roli. Zejména dopravní infrastruktura byla v Horním Slezsku v rámci Polska slušně rozvinutá již před rokem 1989, avšak současně byla značně zastaralá. Po roce 1989 region svůj dopravní význam neztratil a u silniční dopravy jeho význam naopak ještě vzrostl. O poznání pomaleji se napravuje dlouhodobě nepříznivá pověst hornoslezského průmyslového regionu, která pramení ze setrvačných neformálních institucí polského obyvatelstva, byť i tam je viditelné zlepšení. Celkově lze konstatovat, že především dopravní dostupnost katovického regionu je na podstatně lepší úrovni, nežli u regionu ostravského.

Materiální dimenze komunikace

Celkové rozložení dopravních sítí v rámci Polska je značně decentralizované a koresponduje s celkovým prostorovým uspořádáním země, kdy je metropole Varšava obklopena prstencem regionálních metropolí Lublin, Krakov, Katowice, Vratislav, Poznaň, Lodž, Štětín, Gdaňsk, Toruň či Bydhošť. V případě silniční a železniční dopravy lze dokonce konstatovat, že katovická konurbace patří v rámci Polska k nejvýznamnějším uzlům, což je v souladu s jejím hospodářským významem.

Železniční síť Horního Slezska je velmi rozsáhlá, zároveň však zastaralá. Jak uvádí Domanski (2002), konurbace je největší železniční křižovatkou celého Polska. Přes její území procházejí významné železniční tahy E 30 v západovýchodním směru Drážďany – Vratislav – Katowice – Krakov – Lvov, dále E 65 v severojižním směru Varšava – Vídeň a E 59 ve směru Štětín - Poznaň – Vratislav – Opole – Katowice. Ve východní části katovické aglomerace se ve stanici Slawkow nachází překladiště zboží z Ruska a východních zemí.

Hustota železničního spojení v rámci katovického vojvodství představuje 22 kilometrů na 100 kilometrů čtverečních, což trojnásobně převyšuje polský národní průměr. Při připočtení tras určených pro nákladní přepravu dostáváme hodnotu 55 kilometrů na 100 kilometrů čtverečních, což je jedna z nejvyšších hodnot v celé Evropě.

Po železnicích katovického vojvodství se ročně přepraví přibližně 124 milionů tun zboží přepraveného po polských železnicích, což z celostátního pohledu činí 50%. Pokud jde o osobní dopravu, bylo v regionu v roce 1999 přepraveno 35 milionů cestujících, tedy 20% všech pasažérů přepravených po polských železnicích. Toto číslo je o polovinu menší než v roce 1990 a je důsledkem silného rozvoje automobilové dopravy v konurbaci. Železnice v rámci konurbace se postupně modernizuje stejně jako koridory pro spojení s ostatními evropskými zeměmi.

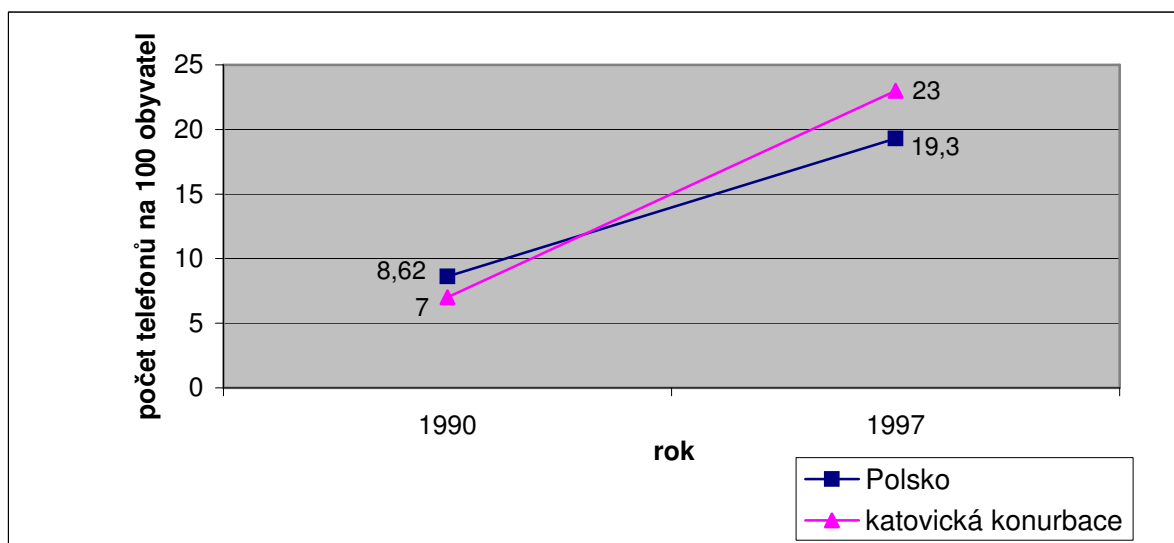
Za povšimnutí stojí rozsáhlá výstavba dálnic v katovickém vojvodství, značně kontrastující s moravskoslezským bojem o dálnici D47. V Horním Slezsku se jedná zejména o z větší části již dokončenou západovýchodní dálnici A4, která v budoucnu spojí Kyjev a Lvov s Krakovem, Katovicemi, Glivicemi a Vratislaví a dále povede na Drážďany a Berlín. Severojižní dálnice A1 má zase spojit Gdaňsk s katovickou konurbací a dále přes Moravskoslezský kraj povede až do Vídně. Kromě toho Evropská investiční banka poskytla půjčku v hodnotě 100 milionů eur na výstavbu 31 kilometrů dlouhé magistrály vedoucí uprostřed konurbace, která spojí Katowice, Chorzów, Zabrze, Bytom, Glivice a další významná města a vytvoří dosud chybějící dopravní osu tohoto prostorového seskupení

zonálního tvaru. Katovická konurbace je také jednou z největších dálničních křižovatek celého Polska, což jí významně pomohlo při lákání investic (viz také příloha 16).

Malé letiště v Katovicích-Pyrzovicích není doposud příliš využíváno, nicméně nabízí stálá letecká spojení na mnoho významných evropských letišť⁷⁶. Existují také pravidelná letecká spojení mezi velkými polskými městy. Přesto pyrzovické letiště potřebuje zvětšit zejména přistávací plochu. Technické charakteristiky letiště jsou v oblasti dopravy asi jedinou devízou ostravského regionu vůči jeho polskému protějšku.

U vodní dopravy je důležitý gliwický přístav. Ten hrál důležitou roli už během socialismu, kdy umožňoval transport výrobků těžkého průmyslu. Lodi o výtaku 650 tun mohly plout do Vratislavi a o výtaku 400 tun pak až k moři Štětína. V roce 1993 bylo v tomto přístavu zřízeno bezcelní pásmo, které silně pomohlo jeho rozvoji. V současnosti přístav nabízí komplexní logistické služby a investice směřují k jeho transformaci na budoucí multifunkční dopravní centrum (Eckart, 2002).

Obrázek 5.11: Vývoj počtu telefonů na 100 obyvatel v Polsku a v katovické konurbaci v letech 1990-1997.

Zdroj: Eckart (2002)

Technická infrastruktura se nachází v poněkud horším stavu, nežli je celopolský průměr. Zásobování pitnou vodou z veřejných vodovodů je na hranicích kapacity a problémem je navíc špatná kvalita vody, přesto nové investice do vodovodní sítě tento stav postupně zlepšují. Byly vybudovány četné vodní nádrže, z nichž jsou zásobována jednotlivá

⁷⁶ Konkrétně se jedná o Atény, Barcelonu, Brusel, Dortmund, Düsseldorf, Frankfurt, Kodaň, Kolín nad Rýnem, Londýn, Milán, Paříž, Řím a Stockholm.

města v konurbaci. Jedná se zejména o Goczalkovskou nádrž o rozloze 37,1 kilometrů čtverečních, dále Żywieckou nádrž s 10 kilometry čtverečními, Miedzybrodskou nádrž s 3,7 kilometry čtverečními a konečně nádrž Poraj o rozloze 5,5 kilometrů čtverečních.

Kapacita zásobování teplem i elektrickou energií je dokonce na vyšší úrovni, než jsou potřeby celé oblasti. Přesto se technická infrastruktura jako celek nachází v poměrně špatném stavu a to často i vlivem poddolování.

Telekomunikační síť se stále zkvalitňuje, přesto má stále daleko k hodnotám běžným ve vyspělých evropských zemích (Eckart, 2002). Rychle se rozšiřuje užívání internetu.

Nemateriální dimenze komunikace

Pověst regionu zůstává v rámci Polska prakticky stejně nepříznivá jako je tomu u regionu ostravského v rámci České republiky (Gwosdz, 2002). Podobně jako v případě ostravského regionu se zabývaly zlepšováním image spíše jednotlivá města a obce. I přes častou protichůdnost zájmů se ovšem v Horním Slezsku projevuje kooperativní chování a to jak u firem tak také u veřejného sektoru. V regionu působí oproti ostravské oblasti podstatně více zahraničních aktérů a také místní sítě, stejně jako napojení na centrální orgány ve Varšavě jsou rozsáhlejší a pružnější. Objevuje se i více projektů kooperace veřejného a soukromého sektoru (*public private partnership*).

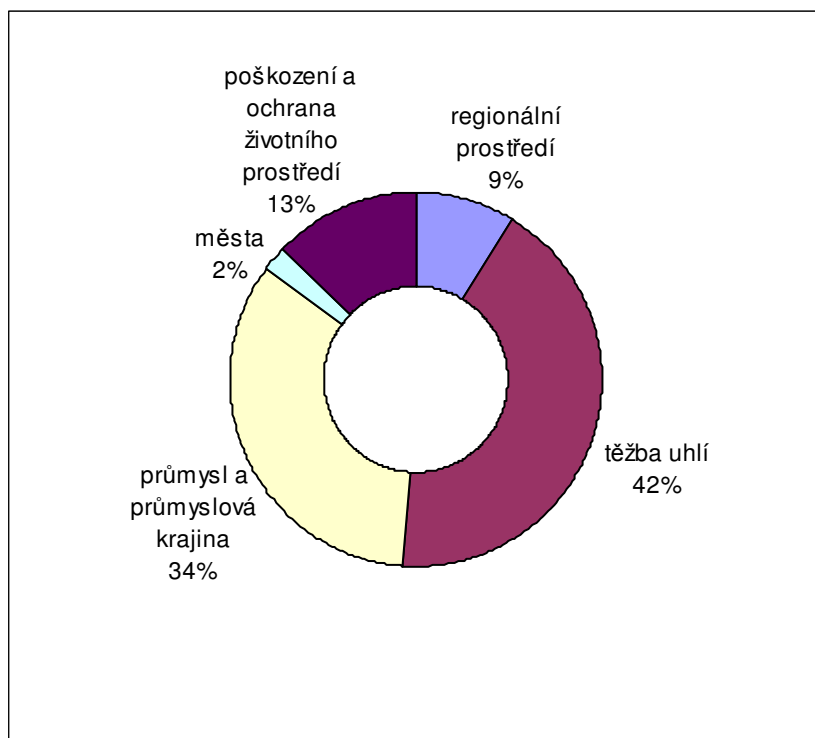
Silnější regionalismus a přítomnost silných průmyslových lobby v Horním Slezsku stojí za menší závislostí regionu na rozhodování z hlavního města. Západní část regionu v okolí Glivic zase po roce 1989 navázala intenzivní kontakty s Německem, což je dáno i historickým vývojem oblasti. Podniky a instituce v konurbaci navíc mají intenzivní a nezprostředkované vazby se zahraničím, což usnadňuje přístup k informacím i financím.

Jedním z palčivých problémů tradičních průmyslových regionů bývá jejich špatná image. Jak ukazuje Gwosdz (2002), i v případě katovického regionu se jeho mění image poměrně pomalu. Z jeho analýzy však vyplývá, že základní postoj zbytku Polska vůči tomuto regionu je odlišný od postojů české populace vůči regionu ostravskému. Gwosdz pozoruje, že se v Polsku objevil určitý druh solidarity a sympatií s takto postiženým regionem, což spolu s objektivními společensko-politickými důvody přispělo ke značně opatrné strategii při jeho transformaci. Tento primární postoj však byl do značné míry vyvážen antipatiemi, které vyplývaly z nadměrné preference oblastí v totalitním období. V případě ostravského regionu se tyto druhy emocí objevují spíše v opačném sledu, resp. existují tendence ke zlehčování těžké práce charakteristické pro region.

V katovickém regionu se navzdory jeho méně příznivé pověsti v rámci Polska odehrává mnoho setkání a událostí na mezinárodní úrovni (jako příklad mohou sloužit katovické veletrhy, které jsou po poznaňských druhé nejrozsáhlejší v zemi). Do jisté míry je tato situace odrazem historických okolností, kdy již za socialismu v regionu sídlily podniky zahraničního obchodu, které vyvážely zboží v oblasti vyrobené.

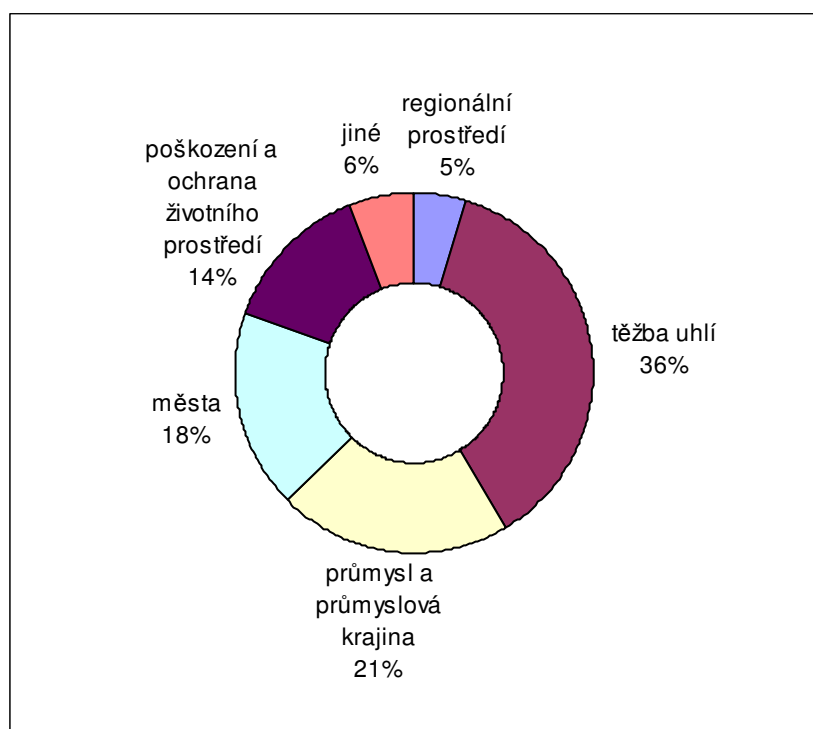
Gwosdz (2002) se při deskripci image regionu zaměřil na analýzu celonárodních geografických učebnic na základních školách a středních školách. Jak zdůrazňují Pocock a Hudson (1978) a samotný Gwosdz (2002), školy spolu s rodinami a sdělovacími prostředky rozhodujícím způsobem formují hodnoty, postoje, stereotypy a způsob chování jednotlivců. Je zřejmé, že pokud lze tyto neformální instituce účinně a ve větším měřítku změnit, je tak záhodno učinit již během školních let obyvatelstva. Neformální instituce totiž mají v dospělém věku tendenci k setrvačnosti. Následující obrázky ukazují průměrné procentuální zastoupení témat spojených s katovickou konurbací v polských geografických učebnicích v letech 1945-1989 a po roce 1989.

Obrázek 5.12: Témata spojená s katovickou konurbací v polských geografických učebnicích v letech 1945-1989

Zdroj: Gwosdz (2002)

Obrázek 5.13: Témata spojená s katovickou konurbací v polských geografických učebnicích po roce 1989

Zdroj: Gwosdz (2002)

Jak je vidět z obrázků 5.12 a 5.13, učebnice se po roce 1989 věnují podstatně méně otázkám průmyslu a průmyslové krajiny a o něco méně také tématu těžby uhlí. Na druhé straně je patrné, že je těžbě uhlí stále přisuzován poměrně velký význam, což koresponduje s rozvážnou strategií restrukturalizace těžkého průmyslu, ale také s nezavržením „uhelných“ témat a přetrvávající stavovskou ctí horníků. Z hlediska image regionu je určitě lepší větší zastoupení témat týkajících se měst, které stouply z pouhých dvou procent před rokem 1989 na současných takřka dvacet procent. Celkově však lze hovořit spíše o postupných změnách ve vnímání katovického regionu a pozvolném pronikání jiných, než průmyslových témat do jeho hodnocení.

Určité zlepšení pověsti je v regionu pozorovatelné také od doby, kdy v něm začaly investovat významné světové automobilky. Znamé značky aut jsou obecně spojovány s vyspělostí průmyslu. V poslední době se dokončilo několik projektů určených k trávení volného času obyvatelstva. Významnou roli při zlepšování image regionu sehrávají také veletrhy v Katovicích či jeden z největších evropských zábavních parků v Chorzówě.

Lze konstatovat, že pověst obou regionů v letech 1989-1999 stagnovala, resp. se mírně vylepšila. Rozdílné je však pozadí vnímání obou regionů v rámci vlastních zemí, kde má mírně lepší pozici katovická konurbace. Značně rozdílná v obou regionech pak je materiální

dimenze komunikace, která je na podstatně vyšší úrovni v katovické oblasti a stala se jednou z příčin rozdílného průběhu restrukturalizace v obou regionech. Katovická konurbace totiž zažila podstatně větší příliv investic, nežli ostravská aglomerace.

Je pochopitelné, že s ekonomickým úspěchem se utváří také psychosociální atmosféra regionu a očekávání ohledně jeho budoucnosti. Freeman (1992) v této souvislosti používá pojem „ekonomika naděje“ (*Economics of Hope*), kde ukazuje, že naděje a pozitivní očekávání ohledně budoucnosti regionu samy přitahují další investory, protože se stávají ustálenými institucemi. Domanski (2003) ukazuje, že katovická konurbace se těmito institucím v období restrukturalizace přiblížila. Ostravská aglomerace se naopak od těchto institucí ve sledovaném období vzdálila, přičemž rozhodující podněty pro tento nepříznivý vývoj přišly zvnějšku a byly tedy ostravskými regionálními aktéry hůře ovlivnitelné.

6 Empirická dimenze restrukturalizace v obou regionech

V této části práce budou vyhodnoceny relevantní hospodářské ukazatele dokumentující průběh restrukturalizace v obou sledovaných regionech. Tyto ukazatele představují výsledky již analyzovaných zamýšlených aspektů restrukturalizace na straně jedné a spontánního působení tržních sil na straně druhé a ukazují nám proto skutečný průběh restrukturalizace a míru její úspěšnosti. Kapitola se soustřeďuje především na porovnání hospodářských změn v obou sledovaných regionech v letech 1989 až 1999; není zde však opomenuto ani zasazení těchto změn do ekonomického kontextu zemí, v nichž se oba regiony nacházejí.

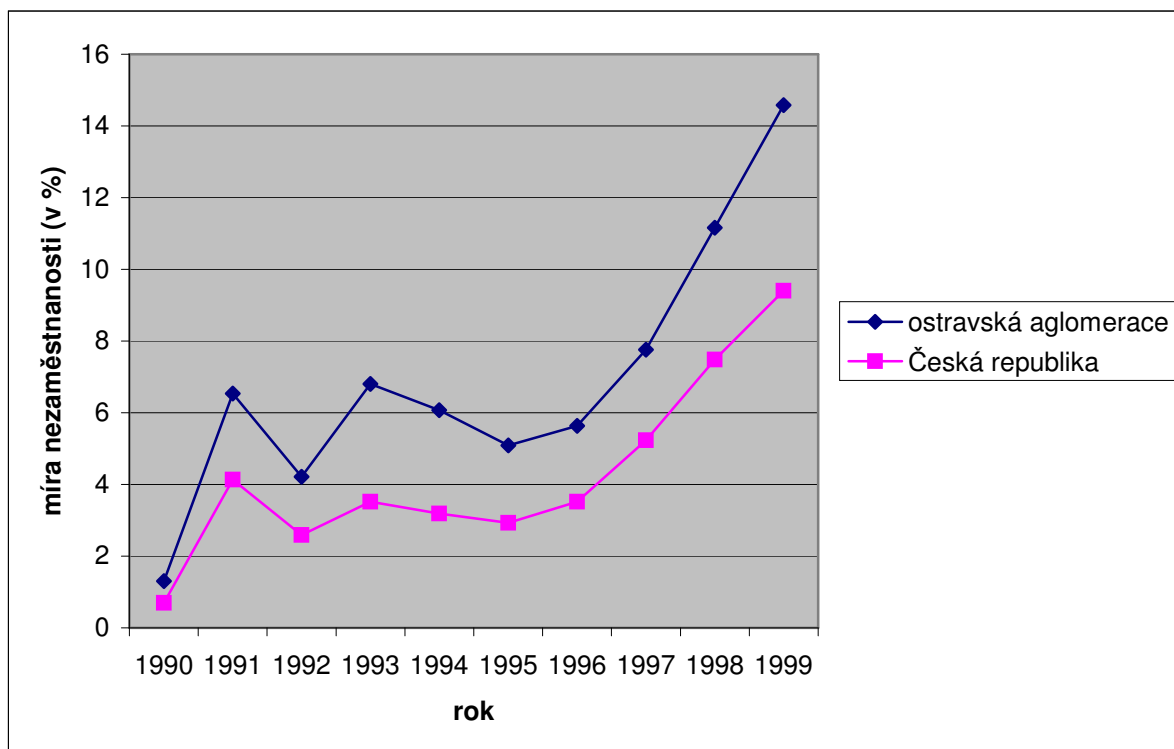
6.1 Porovnání vývoje nezaměstnanosti

Z ekonomického pohledu představuje nezaměstnanost stav hospodářství, kdy část pracovního potenciálu společnosti nenalzá uplatnění nebo dobrovolně o toto uplatnění neusiluje. Statistika definuje nezaměstnaného jako osobu, která hledá práci, chce být činná jako zaměstnanec, není práce neschopna pro nemoc a není činná jako domácí dělník, pomáhající rodinný příslušník anebo samostatný podnikatel (Kliková, Kotlán, 2003). Nezaměstnanost je přitom neoddělitelným atributem tržní ekonomiky. Její výrazný růst nad přirozenou míru vždy ukazuje na selhání tržních mechanismů, hospodářských politik a návazně na ně i trhu práce (Kutscherauer, 1997).

Nezaměstnanost bývá považována za jeden z nejdůležitějších občanů subjektivně vnímaných hospodářských problémů. Vedle jejích ekonomických důsledků je nutno sledovat také její dopady sociální, kdy zejména dlouhodobá nezaměstnanost může přivodit nejen existenční potíže člověka a ztrátu jeho kvalifikace, ale také ztrátu sebeúcty. Vedle sociálně-psychologických mikrodůsledků však existují také makrodůsledky promítající se do „kolektivní psychiky“ regionu či do pohledu potenciálních investorů.

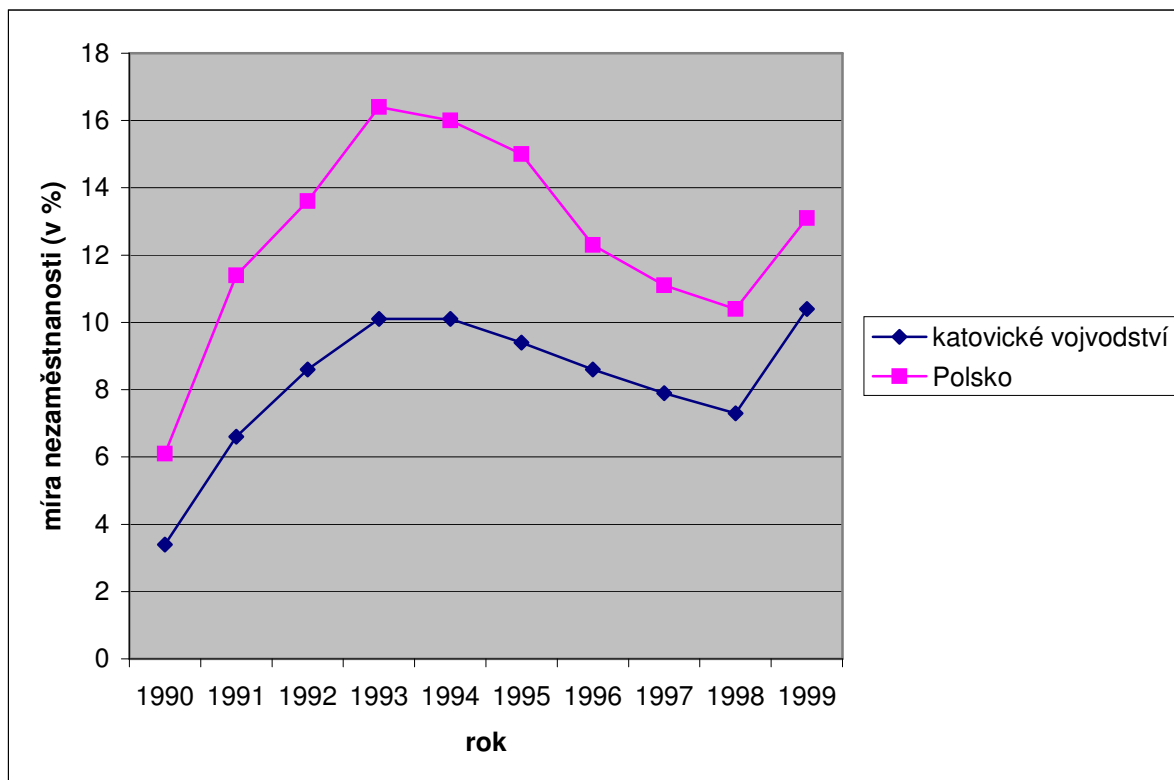
Nezaměstnanost lze chápat jako relativně syntetický ukazatel komplexních územních změn v období restrukturalizace (Hampl, 1996). Speciálně z pohledu nedokonale provedené restrukturalizace hovoříme nejčastěji o nezaměstnanosti strukturální, kde je klíčovým problémem nesoulad struktury nabízené práce a poptávky po ní.

Obrázek 6.1: Vývoj míry nezaměstnanosti v ostravské aglomeraci a v České republice v letech 1990-1999.

Zdroj: www.czso.cz

Obrázek 6.2: Vývoj míry nezaměstnanosti v katovickém vojvodství a v Polsku v letech 1990-1999.

Zdroj: www.stat.gov.pl

Základním rozdílem při sledování nezaměstnanosti v obou tradičních průmyslových oblastech je, že zatímco v ostravském regionu se v období 1989-1999 hodnoty nezaměstnanosti pohybovaly stále nad celostátním průměrem, v katovickém vojvodství byly oproti celostátnímu průměru po celou sledovanou dobu nižší. Po roce 1997 překročila procentuální hodnota nezaměstnanosti ostravského regionu míru nezaměstnanosti v katovickém regionu. Velmi varující také je vysoká dynamika růstu míry nezaměstnanosti v ostravském regionu právě po roce 1997. Při vysoké hustotě obyvatelstva se jedná o nejvyšší absolutní počet nezaměstnaných ze všech krajů České republiky.

Diametrálně odlišný průběh vývoje míry nezaměstnanosti v obou regionech je důsledkem rozdílných restrukturalizačních strategií v obou regionech. V Horním Slezsku proběhla restrukturalizace průmyslu dosti opatrně a k jakýmkoliv restrukturalizačním krokům docházelo až poté, co byla vytvořena jiná pracovní místa, která by mohla absorbovat propuštěnou pracovní sílu. Z obrázku 6.2 je patrné jak pozitivní působení speciální ekonomické zóny při snižování nezaměstnanosti po roce 1995, tak také uzavření Regionální dohody, která vymezila základní restrukturalizační postupy.

V případě ostravského průmyslového regionu se naopak prováděla restrukturalizace daleko intenzivněji, ale také neplánovitěji. Existovalo přesvědčení, že pracovní síla, která ztratí místa v důsledku restrukturalizace, nalezne nové uplatnění ve spontánně, trhem vytvořených nových pracovních příležitostech. Přibližně do roku 1996 k tomu skutečně docházelo, ale především v důsledku rychle rostoucího sektoru služeb, který byl v předchozím totalitním období silně poddimenzován. Navíc nové firmy se rozrůstaly spíše kvantitativně, než kvalitativně (Prokop, 2003). Po nástupu celostátních ekonomických potíží v roce 1997 se v plné míře odhalila křehkost nově vytvořených pracovních míst a absence jakéhokoliv rozsáhlejšího restrukturalizačního plánu a nezaměstnanost začala rychle narůstat.

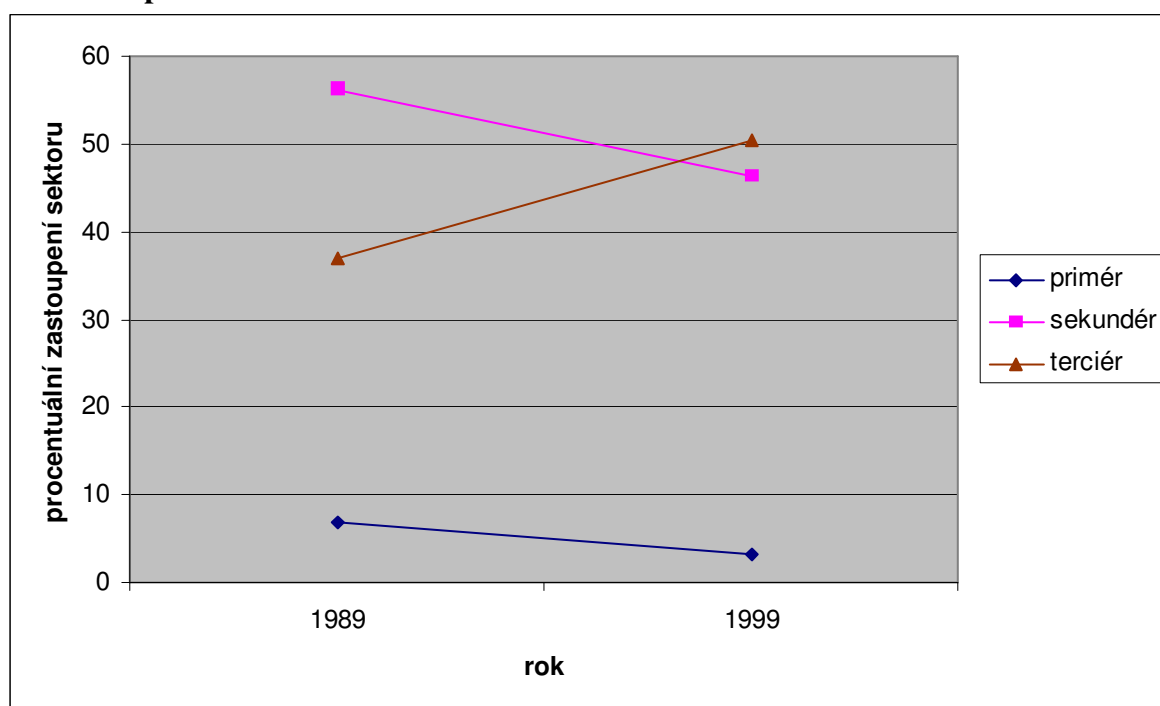
Jak již bylo řečeno, indikátor nezaměstnanosti je velmi důležitý nejen z ekonomického, ale i ze sociálně-psychologického hlediska. O ostravském regionu se tak v rámci České republiky hovoří jako o málo prosperujícím území s vysokou nezaměstnaností a dalšími sociálními problémy, aniž by si někdo povšiml například vysoké - zejména technické - odbornosti pracovní síly či průmyslové tradice. Horní Slezsko má v rámci Polska naopak pověst sice problematického regionu, ale také území, které dokázalo navázat na své průmyslové tradice a které se v rámci Polska těší ekonomické prosperitě.

6.2 Proměny sektorové struktury regionů

Sektorová struktura hospodářství - v našem případě regionálního hospodářství - nám podává velmi významnou informaci o jeho stavu a vývojovém potenciálu. Jak již bylo řečeno v teoretické části práce, v delším časovém horizontu dochází ke změnám ve struktuře hospodářství, které se vyznačují určitými zákonitostmi. S rostoucí společensko-ekonomickou vyspělostí obecně klesá podíl primárního a sekundárního sektoru a naopak narůstá význam terciéru⁷⁷.

Pro tradiční průmyslové regiony je charakteristický právě vysoký podíl sekundéru v jejich sektorové struktuře. A právě změny v sektorové struktuře námi sledovaných regionů nám dokumentují rychlost jejich restrukturalizace. Na základě analýzy sektorové struktury však již nedostaneme informace o kvalitě této restrukturalizace, resp. o reálné hospodářské situaci v regionu.

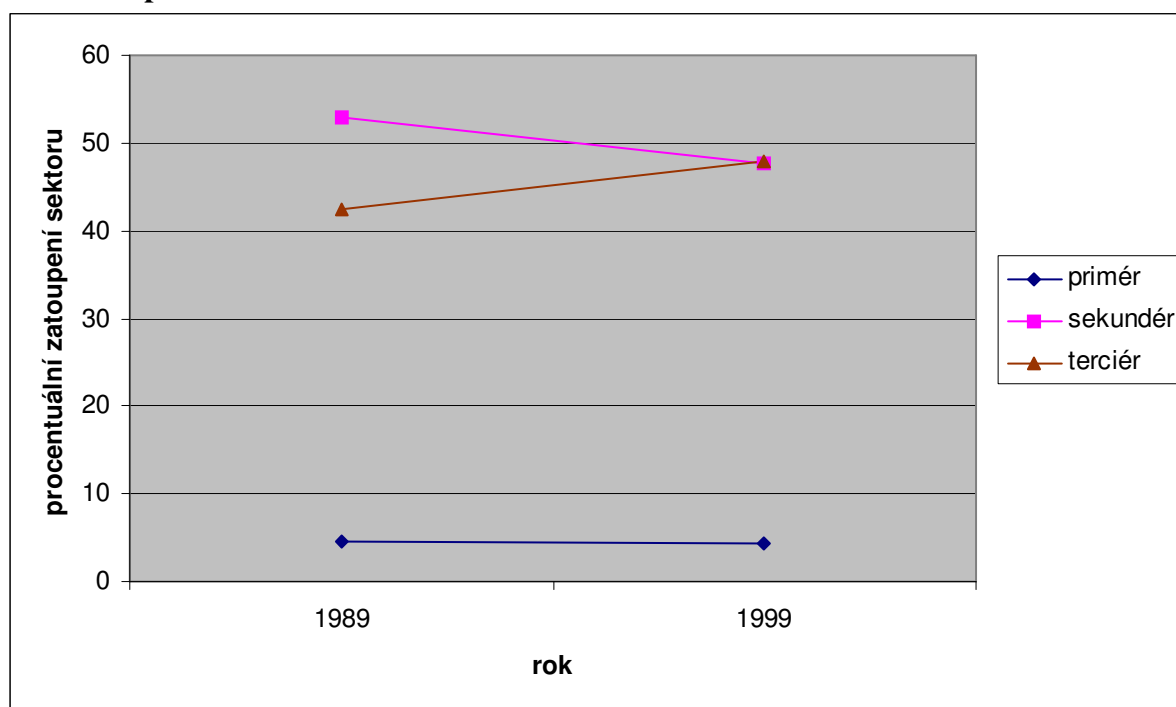
Obrázek 6.3: Změny v sektorové struktuře ostravského regionu v letech 1989-1999 z hlediska podílu na zaměstnanosti.

Zdroj: <http://www.czso.cz>

⁷⁷ V této empirické části práce je z důvodu komparace obou regionů jako primární sektor chápáno zemědělství, rybolov a lesnictví, sekundární sektor pak zahrnuje těžební a zpracovatelský průmysl a konečně terciární sektor pak služby.

Obrázek 6.4: Změny v sektorové struktuře katovického regionu v letech 1989-1999 z hlediska podílu na zaměstnanosti.

Zdroj: Tkocz (2001)

Jak je patrné z předchozích obrázků, moravskoslezský region zažil v průběhu první restrukturalizační dekády podstatně intenzivnější změny své sektorové struktury, nežli jeho hornoslezský protějšek. Restrukturalizace katovického vojvodství postupovala podstatně uvážlivěji a to zejména zásluhou působení hornoslezských lobby z těžkého průmyslu, které měly jen minimální zájem na rušení tradičního průmyslu.

V Horním Slezsku díky pozitivnímu působení speciální ekonomické zóny přibýlo mnoho nového, především lehkého a automobilového průmyslu. Starý, těžký průmysl přitom neubýval z hlediska svého podílu na zaměstnanosti nijak rychle a také proto lze v případě katovického regionu hovořit o určité stabilizaci sekundéru, resp. o jeho pouze mírném poklesu. Region se tak snaží využít svých aglomeračních výhod a průmyslové tradice.

V případě dnešního Moravskoslezského kraje se v prvním desetiletí jeho restrukturalizace jednalo o značně dynamickou proměnu jeho sektorové struktury. Ta se projevuje především prudkým poklesem podílu sekundárního sektoru na zaměstnanosti a naopak vzestupem podílu terciéru. Jak již bylo řečeno, v případě služeb však bývá tento posun vnímán jako spíše kvantitativní, než kvalitativní. Na rozdíl od Horního Slezska lze vývoj sektorové struktury Ostravska nazvat jakýmsi útekem od tradičních odvětví, aniž by však došlo k adekvátnímu vyplnění vzniklé mezery. Takto dochází k pomalému, ale jistému úbytku

silných stránek tradičních průmyslových regionů, jakými jsou například aglomerační výhody. Tyto se v ostravském regionu oproti jeho katovickému sousedovi prakticky nerealizují.

Za povšimnutí také stojí, že před rokem 1990 zaměstnával terciární sektor v katovické konurbaci větší podíl pracovníků, nežli v ostravské aglomeraci. Bylo to dáno zejména přítomností drobných soukromých živnostníků v Horním Slezsku. V té době byla sektorová struktura hornoslezského regionu ve srovnání se sektorovou strukturou moravskoslezského regionu o něco málo podobnější sektorové struktuře typické pro vyspělá hospodářství. Během úvodních deseti let restrukturalizace docházelo v Horním Slezsku k pozvolnému nárůstu podílu terciéru na zaměstnanosti. V ostravském regionu se jednalo oproti tomu o spontánní růst terciárního sektoru, který se však z dlouhodobé perspektivy často potýká s existenčními starostmi mimo jiné i proto, že byl budován prakticky „na zelené louce“, bez jakýchkoliv předchozích zkušeností. Z pohledu vývoje sektorové struktury lze proto konstatovat, že v ostravském regionu byl obecný přístup k hospodářství, ale ke společenskému vývoji vůbec ve srovnání s jeho katovickým protějškem extrémnější jak v totalitním období, tak také v průběhu restrukturalizace samotné⁷⁸. O tom se můžeme přesvědčit i při následující analýze ukazatelů strukturální změny a strukturální odchylky.

6.2.1 Ukazatel strukturální změny

V případě, že chceme srovnat územní ekonomické struktury v čase, používáme ukazatel strukturální změny. Čím větší je hodnota tohoto ukazatele, tím je sledovaná strukturální změna větší. Strukturální změna je definována jako:

$$S = \sqrt{\sum (sh_k^{t_2} - sh_k^{t_1})^2 (sh_k^{t_1} / 100)}$$

kde

sh_k označuje podíl sektoru k na celkové zaměstnanosti (v %),

t_2 představuje běžný rok,

t_1 představuje rok základní.

Po dosažení hodnot pro námi sledované regiony dostáváme následující hodnoty:

- $S=11,16$ pro ostravský region,

---

⁷⁸ I při pohledu na celospolečenské nálady v obou zemích vidíme, že zatímco v České republice se negují prakticky všechny aspekty spojené s tradičním průmyslem, v Polsku přetrvává vědomí jeho důležitosti pro celou zemi.

- $S=5,31$ pro katovický region.

Je evidentní, že strukturální změny proběhly podstatně intenzivněji v regionu ostravském nežli v regionu katovickém. Je to zapříčiněno zejména stabilizací sekundéru v katovickém vojvodství a to vzhledem k úspěšnosti speciální ekonomické zóny, která dokázala přilákat mnoho zahraničních investorů v oblasti lehkého průmyslu.

6.2.2 Ukazatel strukturální odchylky

Za účelem komparace ekonomické struktury dvou regionů v daném čase používáme ukazatel strukturální odchylky, který srovnává podíly jednotlivých sektorů na celkové zaměstnanosti. Je zřejmé, že čím menší je hodnota tohoto ukazatele, tím jsou porovnávané struktury podobnější. Strukturální odchylka je definována jako:

$$s = \sqrt{\sum_k (sh_k^x - sh_k^y)^2 (sh_k^y / 100)}$$

kde

s je strukturální odchylka,

x označuje údaje o srovnávaném regionu,

y označuje údaje o regionu, s nímž se náš region srovnává,

sh_k^x vyjadřuje podíl sektoru k na celkové zaměstnanosti regionu x (v %),

sh_k^y vyjadřuje podíl sektoru k na celkové zaměstnanosti regionu y (v %).

Dosadíme-li do vztahu hodnoty v námi sledovaných regionech, dostaneme následující hodnoty:

- $s=4,24$ pro rok 1989,
- $s=2,03$ pro rok 1999.

Ukazuje se, že se je sektorová struktura obou regionů po desetiletí restrukturalizace podobnější, než na jejím začátku. Ostravský region měl na začátku restrukturalizace méně progresivní sektorovou strukturu ve smyslu 37 procentního podílu terciéru oproti katovickým 42,4 procentům a 56,2 procentního podílu sekundéru oproti katovickým 53 procentům. Jak již bylo řečeno, sektorové změny v dnešním Moravskoslezském kraji byly oproti katovickému regionu intenzivnější a proto má dnes také zdánlivě progresivnější sektorovou strukturu

s vyšším podílem terciéru (50,5 procent oproti katovickým 48 procentům) a nižším podílem sekundéru (46,2 procenta oproti katovickým 47,7 procentům). Ostravský region tedy v průběhu restrukturalizační dekády nejenže překonal počáteční nepříznivé charakteristiky své sektorové struktury, ale dokonce dokázal svého souseda v její progresivitě „předejnat“. Nesmíme však současně zapomenout ani na značně vyšší míru nezaměstnanosti v ostravském regionu, proto je otázkou, zdali je sektorová struktura moravskoslezského regionu oproti polskému Hornímu Slezsku skutečně progresivnější.

6.3 Komparace vývoje hrubého domácího produktu na obyvatele

Jedním z nejčastějších ukazatelů ekonomického rozvoje regionů i celých států je hrubý domácí produkt. Při sledování regionálních rozdílů pomocí ukazatele hrubého domácího produktu je nejvýznamnější hrubý domácí produkt na obyvatele. Hrubý domácí produkt je peněžní hodnota celkového objemu veškeré finální produkce vyrobené v dané zemi a to bez ohledu na to, kdo vlastní výrobní faktory. Pro mezinárodní komparaci se využívá tzv. parity kupní síly (*purchasing power parity*). I když nelze indikátoru hrubý domácí produkt přisuzovat absolutní platnost, poskytuje nám alespoň základní orientaci o úrovni ekonomického rozvoje v jednotlivých zemích, resp. regionech.

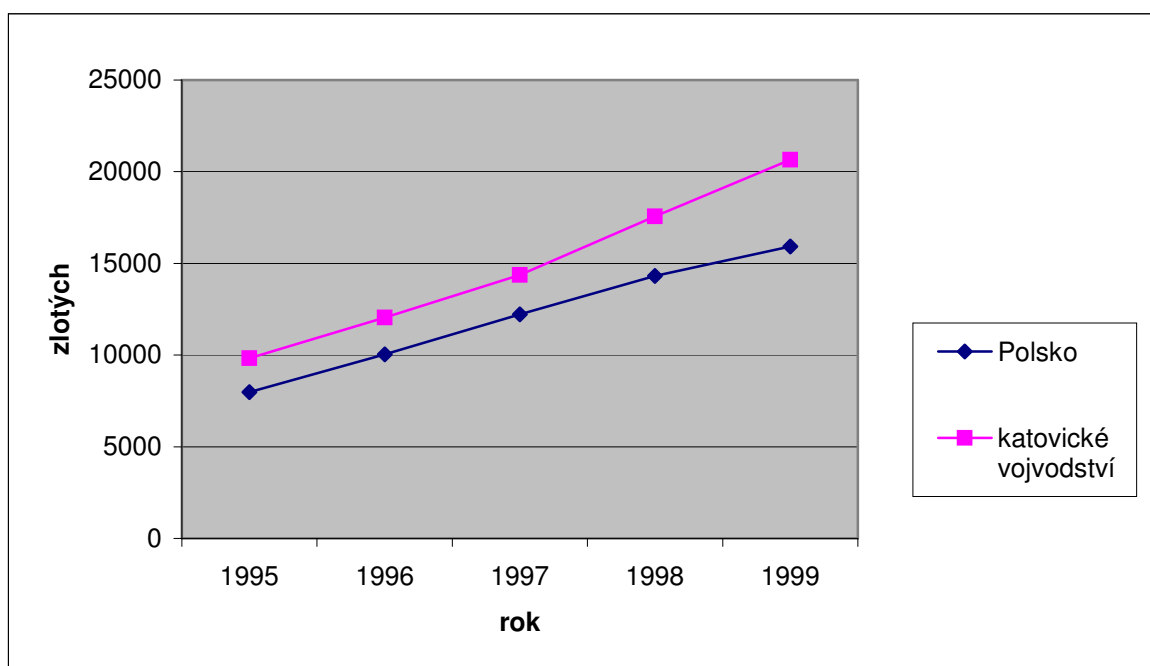
Následující grafy nám ukazují vývoj hrubého domácího produktu na osobu v dnešním Moravskoslezském kraji oproti vývoji jeho průměrné hodnoty na území celé České republiky a analogicky vývoj hrubého domácího produktu na osobu v katovickém regionu ve srovnání s vývojem jeho průměrné hodnoty na území Polska.

Jak je patrné z obrázku 6.5, hornoslezský hrubý domácí produkt na obyvatele byl v období 1995 – 1999 po celou dobu přibližně o 20 až 30% vyšší, nežli hrubý domácí produkt na obyvatele v rámci celého Polska. Katovické vojvodství se po celou sledovanou dobu v ukazateli hrubého domácího produktu na obyvatele pohybovalo na předních místech mezi tehdejšími 49 polskými vojvodstvími. Lze konstatovat, že i během značně komplikovaných restrukturalizačních procesů si katovické vojvodství dokázalo uchovat svůj hospodářský význam pro celou zemi⁷⁹.

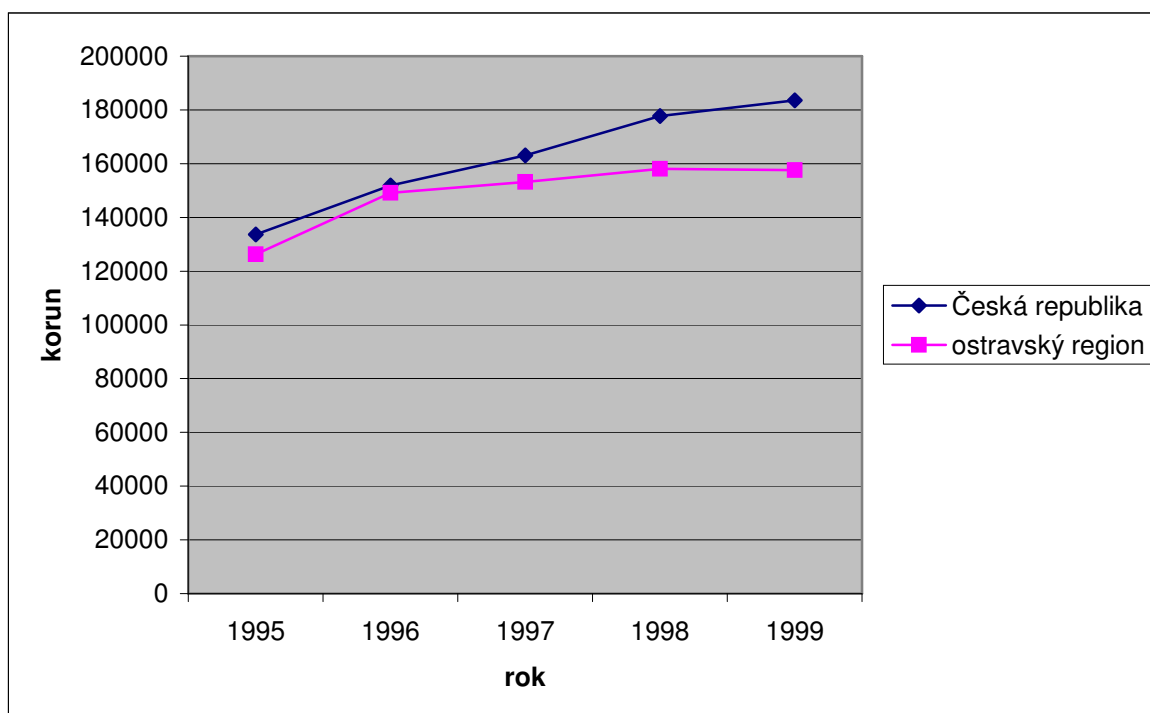
⁷⁹ Ekonomický význam si v Polsku dokázala zachovat v zásadě všechna vojvodství s velkými regionálními metropolemi. Snad jen Lodž se v první polovině devadesátých let v souvislosti s restrukturalizací svého textilního průmyslu potýkala s prudkým vzestupem nezaměstnanosti, která však byla zásluhou průmyslové zóny a rozvoje malých a středních podniků postupně zredukována. Ekonomická polarizace se tak v Polsku ve srovnání s Českou republikou netýká vztahu hlavní město – ostatní území, ale spíše relace metropolitní regiony velkých měst – zaostalá venkovská území.

Obrázek 6.5: HDP na obyvatele v katovickém vojvodství a v Polsku v letech 1995-1999

Zdroj: <http://www.stat.gov.pl>

Obrázek 6.6: HDP na obyvatele v ostravském regionu a v České republice v letech 1995-1999

Zdroj: Společný regionální operační program České republiky na léta 2004-2006.

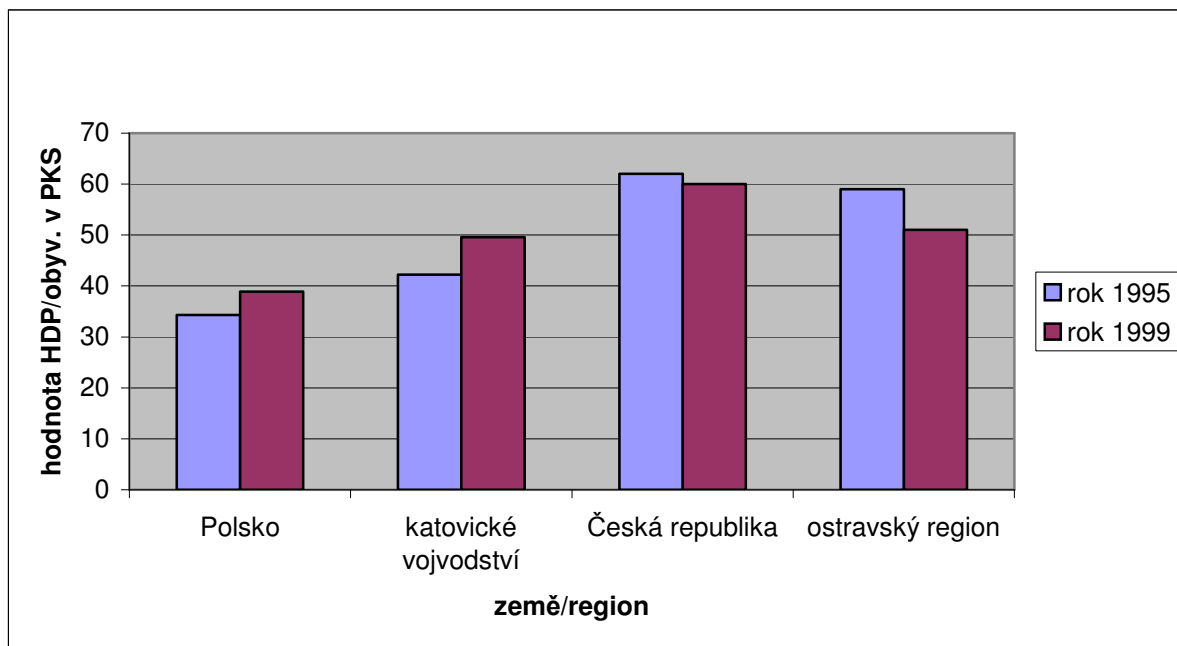
Obrázek 6.6 ukazuje vývoj hrubého domácího produktu na obyvatele v ostravském regionu. Po celé sledované období byla hodnota HDP na obyvatele v ostravském regionu

nižší, než byl celostátní průměr. Je nutno zdůraznit, že až na několik málo výjimek v jednotlivých letech se pod celostátním průměrem HDP na osobu pohybovaly všechny NUTS III regiony v České republice. Tento jev byl způsoben zejména vysokými hodnotami ukazatele dosahovanými v hlavním městě Praze. Kromě toho je dynamika nárůstu HDP na obyvatele v našem hlavním městě nejvyšší ze všech krajů a dochází tedy k dalšímu navýšení celostátního průměru hodnot hrubého domácího produktu na obyvatele.

Varující také je, že se moravskoslezský region vyznačuje nižší dynamikou nárůstu hrubého domácího produktu na obyvatele ve srovnání s celostátním průměrem u tohoto ukazatele. Průměrné roční tempo růstu HDP na obyvatele dosahovalo v ostravském regionu ve sledovaném období průměrnou hodnotu pouze 5,9% a to ve srovnání s průměrnou celostátní dynamikou v hodnotě 8,3%.

Začaly se projevovat důsledky omezování tradičních průmyslových provozů a těžby a mezi krizovými lety 1998 a 1999 dokonce v regionu došlo k mírnému poklesu hodnoty HDP na obyvatele. O nepříznivém vývoji HDP na obyvatele v regionu svědčí také fakt, že se kraj v hodnocení tohoto hospodářského indikátoru propadl z původního třetího místa v pořadí krajů na začátku sledovaného období až na sedmé místo na jeho konci. Oproti katovickému vojvodství tak hospodářský význam ostravského regionu v rámci vlastní země poklesl.

Obrázek 6.7: HDP na obyvatele v paritě kupní síly (EU15=100) v katovickém vojvodství a v Polsku a v ostravském regionu a České republice v letech 1995 a 1999.

Zdroj: <http://www.stat.gov.pl> a Společný regionální operační program České republiky na léta 2004-2006.

Za povšimnutí také stojí sledování hrubého domácího produktu na obyvatele měřené paritou kupní síly a to jak v Polsku a katovickém vojvodství, tak v České republice a ostravském regionu. Jak je vidět na obrázku 6.7, dynamika tvorby HDP na obyvatele v České republice sice ne o mnoho, ale přeci jen zaostávala za dynamikou dosahovanou v Evropské unii, takže se zaostávání za průměrem HDP na obyvatele Unie mírně prohloubilo. Jediný výraznější skok vzhledem k vývoji HDP na obyvatele v Evropské unii zaznamenalo opět pouze hlavní město Praha.

Polsko vycházelo v roce 1995 z podstatně nižších hodnot HDP na obyvatele, nežli Česká republika. To je také jeden z důvodů, proč se, měřeno paritou kupní síly, jeho výkonnost oproti zemím Unie zvětšila. Stále však ještě v roce 1999 v tomto ukazateli ani zdaleka nedosahovalo hodnot České republiky.

Samotné katovické vojvodství má dynamiku nárůstu HDP na obyvatele ještě větší, než Polsko v průměru. Vývoj HDP na obyvatele v moravskoslezském regionu naopak v porovnání s dynamikou v Evropské unii ukazuje na zřetelný pokles. Přesto byla v roce 1999 stále hodnota HDP na obyvatele v paritě kupní síly mírně větší v ostravském regionu, nežli v katovické oblasti. Nic to však nemění na základním poznání, že vývoj hrubého domácího produktu na obyvatele ve sledovaném období dopadl jednoznačně lépe pro Horní Slezsko. Také při porovnání postavení obou regionů z hlediska ekonomické výkonnosti v rámci vlastních zemí dopadlo podstatně lépe katovické vojvodství.

6.4 Ostatní relevantní indikátory dokumentující průběh restrukturalizace obou regionů⁸⁰

6.4.1 Diferenciace ekonomických subjektů podle velikosti

Diferenciace ekonomických subjektů podle velikosti společně s diferenciací ekonomických subjektů podle vlastnictví nám indikují kvalitativní průběh restrukturalizace. Při sledování podílů podniků na zaměstnanosti na základě jejich velikosti se velmi často hovoří o důležitosti malého a středního podnikání.

Malé a střední podniky totiž sehrávají významnou úlohu při povzbuzení ekonomické výkonnosti a zároveň napomáhají diverzifikaci regionální odvětvové struktury. Jejich význam se ukázal při snižování nezaměstnanosti pracovníků propouštěných z velkých firem a při řešení nezaměstnanosti dalších zranitelných skupin na trhu práce, jako žen, mladistvých či

---

⁸⁰ V této části práce je komparace hospodářských indikátorů obou regionů poněkud obtížnější. Důvodem je zejména nízká kvalita a nedostatečný rozsah regionálních statistických zdrojů v České republice během sledovaného období.

tělesně postižených osob. Malé a střední podniky pomáhají postupně měnit i tradiční neformální instituce ve starých průmyslových regionech, svázané s existencí velkých podniků a nižší podnikatelskou aktivitou.

Po roce 1990 opravdu došlo ke značnému rozvoji sektoru malého a středního podnikání v moravskoslezském regionu, což z kraje působilo účinně při zaměstnávání osob propouštěných z velkých firem. Absorpční schopnost sektoru malého a středního podnikání se však postupně vyčerpala a míra nezaměstnanosti začala narůstat, až se vyšplhala k 15% ještě v roce 1999. Počet soukromých firem v regionu sice rostl až do konce roku 1997, přesto však nedosahuje ani průměru České republiky. Drtivá většina zaměstnavatelů z hlediska celkového počtu podniků jsou malé firmy do 24 zaměstnanců.

Tabulka 6.1: Počet podnikatelských subjektů v ostravském regionu podle počtu zaměstnanců (k 1.2.1999)⁸¹

Počet zaměstnanců	Počet podnikatelských subjektů
Přes 500	115
100 – 500	447
25 – 99	1 832
Pod 25	151 071

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

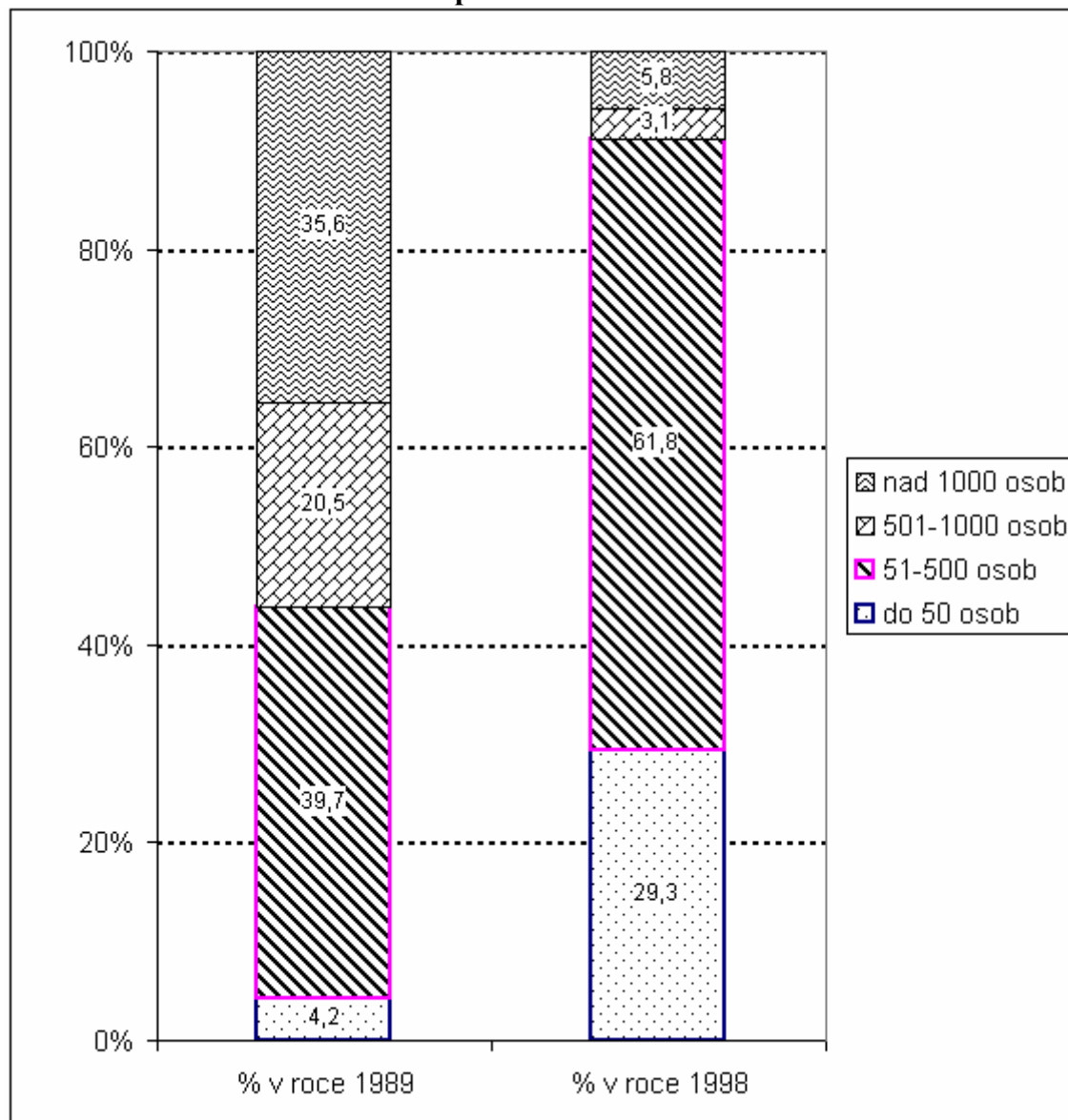
Podle Nešporové (1998) v samotné Ostravě a okrese Karviná, ve kterých sídlily největší podniky celého regionu, významně poklesl počet zaměstnanců velkých podniků již k roku 1995. Zaměstnavatelé s více než 5000 pracovníky tak zabezpečovali uprostřed roku 1995 již pouze 23 % celkové zaměstnanosti v Ostravě a 30 % celkové zaměstnanosti v okrese Karviná. V té době již byl patrný i rozvoj malých a středně velkých podniků, takže podniky do 100 zaměstnanců zabezpečovaly přibližně 32 % z celkové zaměstnanosti ve městě Ostravě.

Další rozvoj regionu a jeho podnikatelského potenciálu bude významně spojen s aktivitou malých a středních podniků, která by měla být doprovázena snižováním bariér pro podnikání a vytvářením podpůrného podnikatelského prostředí. Zkušenosti ukazují, že dlouhodobě nejvýznamnější bariérou rozvoje malého a středního podnikání v moravskoslezském regionu je ztížený přístup k finančním zdrojům, ale také komplikovaná legislativa, nadměrné administrativní zatížení, neprůhledný daňový systém anebo vysoké provozně nákladové zatížení zejména v období zahájení činnosti. K rozvoji podnikání

⁸¹ Údaje o počtu soukromých podnikatelů a zejména malých firem, které jsou skutečně ekonomicky aktivní, jsou obecně považovány za podstatně nižší oproti oficiálním statistickým údajům. Odborné odhady hovoří o jedné třetině až jedné polovině těchto „mrtvých duší“. Ve srovnání se zeměmi Evropské unie je statistické sledování sektoru malého a středního podnikání velmi hrubé a chybí mu podrobnější analytické členění i větší rozsah sledovaných ukazatelů.

nepřispívají ani existující sítě vztahů mezi ekonomickými subjekty, které se vyznačují značnou rigiditou. Tyto potíže jsou jen částečně zmírněny existencí podnikatelských inkubátorů, vědeckotechnologického parku či místních podnikatelských zón.

Obrázek 6.8: Velikostní struktura podniků v Horním Slezsku v letech 1989 a 1998

Zdroj: Tkocz, M. (2001)

V hornoslezském regionu bylo přítomno malé a střední podnikání přítomno již na začátku devadesátých let a to vzhledem k existenci drobných soukromých firem. Jak ukazuje obrázek, i v tomto regionu došlo ke zřetelnému posunu k dalšímu rozvoji malého a středního podnikání. Malé a středně velké podniky zaměstnávají stále vyšší počet osob. Zároveň však nemůžeme opomenout, že při síle zejména hornictví, ale také hutnictví se velikost tradičních podniků zmenšuje pouze velmi pozvolna. Kromě toho bylo do speciální ekonomické zóny

přilákáno hodně velkých investorů, jako například automobilek. Také proto se velcí zaměstnavatelé (počet pracovníků větší než 500) podíleli na konci restrukturalizačního období na zaměstnanosti v katovickém regionu prakticky 10 procenty.

6.4.2 Diferenciace ekonomických subjektů podle vlastnictví

Jestliže diferenciace ekonomických subjektů podle velikosti do jisté míry dokumentuje míru rigidity tradičních průmyslových podniků vyvolanou obavou ze ztráty ekonomicko-politické moci, ale také množství dotací pro velké podniky ze strany státu, které je zase vedeno obavou o sociální smír, diferenciace ekonomických subjektů podle vlastnictví nám pomáhá zaznamenat rychlost privatizačních a restrukturalizačních procesů, které zaznamenaly v devadesátých letech minulého století časový souběh.

Jak již bylo řečeno, na rozdíl od Polska či Maďarska zahájilo tehdejší Československo svůj transformační proces za situace prakticky úplného státního vlastnictví ekonomiky. Míra zestátnění našeho hospodářství byla mezi postkomunistickými zeměmi vůbec nejvyšší a postihla i oblast řemeslné výroby, obchodu a zemědělství, ve kterých měl ve všech ostatních zemích střední a východní Evropy významný podíl soukromý sektor.

Při procesu privatizace však byla v zemi implementována tzv. šoková terapie a přechod k soukromému vlastnictví byl velmi dynamický, ale také chaotický. Rychlý růst podílu nestátní sféry při tvorbě hrubého domácího produktu v naší zemi dokumentuje následující tabulka.

Tabulka 6.2: Podíl nestátní sféry při vytváření HDP (v %)

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Podíl nestátní sféry (v %)	12,3	17,3	27,7	45,1	56,3	66,5	74,7	80,0

Zdroj: Králík, O. (1999)

A protože strukturálně postiženému ostravskému regionu nebyla ze strany centrálních institucí věnována prakticky žádná pozornost a region samotný měl jen nepatrné či žádné pravomoci pro řízení tempa vlastní restrukturalizace, zaznamenal region v zásadě stejně rychlý úbytek státního vlastnictví v rámci vlastního hospodářství a naopak mnohonásobný nárůst podílu sektoru soukromého, který byl reprezentován především malými a středně velkými firmami.

Podobně jako u diferenciace podniků podle velikosti lze i u diferenciace podniků podle vlastnictví hovořit o značně omezených statistických zdrojích té doby. Přesto byla

zaznamenána organizační statistika podniků na základě jejich počtu, která nám dává alespoň hrubý přehled o velmi rychlém ubývání podílu státního vlastnictví v hospodářství regionu. Jak je patrné z tabulky 6.3, počet státních podniků se v ostravském regionu mezi lety 1990-1996 zmenšil z 311 na 65 a naopak dynamický růst zaznamenal počet soukromých podnikatelů, ale také obchodních a akciových společností.

Tabulka 6.3: Organizační statistika podniků v ostravském regionu podle jejich počtu

typ podniku\rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Státní podniky	311	329	282	255	168	116	65
akciové společnosti	40	103	262	316	435	557	733
obchodní společnosti	95	0	3139	4496	6435	7856	8761
družstva	159	212	232	247	215	234	266
soukromí podnikatelé	29936	90148	89088	96690	86797	100529	109525

Zdroj: Statistická ročenka Severomoravský kraj 1990-1996, vlastní výpočty

Jak uvádí Nešporová (1998), v samotné Ostravě, ve které sídlily největší podniky celého regionu, bylo na konci roku 1990 zaměstnáno ve státním sektoru přibližně 94 % všech zaměstnanců. Ale již v prosinci roku 1993 bylo ve státní sféře zaměstnáno pouze 25 % všech zaměstnanců, zatímco zbývajících 75 % bylo zaměstnáno ve sféře soukromé, zahrnující i akciové společnosti s minoritním podílem státu. Uprostřed roku 1995 pak vzrostl podíl zaměstnanců soukromého sektoru na celkové zaměstnanosti o další 3 procenta, tedy na 78 %.

Tabulka 6.4: Podíl nestátní sféry v polské národní ekonomice a katovické regionální ekonomice (v %)

	Polsko		katovické vojvodství	
	Rok 1993	Rok 1998	Rok 1993	Rok 1998
Zaměstnanost	58,9	70,7	30,4	43,5
Investiční náklady	42,9	57,8	31,6	53,4
Prodaná průmyslová produkce	36,6	69,1	18,7	42,7

Zdroj: Tkocz, M. (2001)

Na rozdíl od prakticky absolutně státem vlastněného hospodářství v moravskoslezském regionu na začátku restrukturalizace byl podíl nestátního sektoru v sousedním Horním Slezsku v roce 1989 již sedmnáctiprocentní. Jak již bylo řečeno, mnoho menších firem tam působilo v oblastech jako obchod či drobná výroba. Privatizační procesy se však v rámci celého Polska vyznačovaly podstatně rozváznějším tempem, nežli v naší zemi. Kromě toho si problematický hornoslezský region dokázal vybojovat pozornost prakticky všech polských

vlád v úvodním tranzitivním desetiletí, takže podíl nestátní sféry zůstal v katovickém vojvodství na podstatně nižším stupni, nežli byl průměr celého Polska (viz tabulka 6.4).

Jak nám ukazuje tabulka, nestátní sektor na konci sledovaného období v roce 1998 stále poskytoval v katovickém vojvodství výrazně méně než 50% pracovních míst. Nová pracovní místa v nestátní sféře se zkraje vytvářela rozvojem soukromého podnikání, později, po roce 1995 zase byl do regionu přilákán cizí kapitál a to na základě velmi výhodných podmínek nabízených speciální ekonomickou zónou. Tradiční průmysl - zejména pak hornictví - vlivem lobbingu ztratil svůj původní význam jen nepatrně a stále zůstal ve státních rukou. I z tohoto pohledu je patrné, jak opatrně postupovala restrukturalizace katovického průmyslového regionu. Silné zastoupení státního sektoru v regionu částečně vysvětluje dlouhodobě nízkou míru nezaměstnanosti, nelze si ale nevšimnout obrovského přílivu kapitálu do regionu, který prakticky stabilizoval sekundér a poskytl tisíce nových přímých i nepřímých pracovních míst. Z komparace je evidentní, jak rozdílný byl přístup centrálních administrativ obou zemí k restrukturalizaci svých problémových regionů. Zatímco český postoj lze popsat jako indiferentní až ignorantský, polský byl veden zjevnou snahou (anebo strachem z potenciálních nepříznivých důsledků) o sociálně-ekonomicky co nejméně bolestivý průběh restrukturalizace.

7 Výsledky a zhodnocení

7.1 Shrnutí

V této studii byl porovnán proces restrukturalizace v ostravském a katovickém regionu mezi lety 1989 – 1999. Obě analyzovaná území představují funkčně velmi podobné typy tzv. tradičních průmyslových regionů, které se navíc nacházejí v relativní geografické blízkosti. Po pádu totalitních režimů v roce 1989 byly oba regiony nuceny podstoupit náročnou transformaci. A protože jsou obě oblasti součástí tranzitivních ekonomik, jejich transformace byla obohacena o dimenzi unikátních systémových ekonomicko-politických změn.

I když se objevují pokusy o zachycení těchto systémových změn na úrovni národních ekonomik, restrukturalizaci starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách byla doposud věnována velmi malá pozornost. Prakticky nepovšimnut pak tento proces zůstal jak v teoretické, tak i praktické rovině v České republice. Existuje proto zájem na zmapování a identifikaci dosud bezprecedentních restrukturalizačních procesů, což je i odlišující prvek práce z hlediska poznávacího.

Vývoj v jednotlivých regionech v tranzitivních ekonomikách je velmi často v nesouladu s tradičními teoriemi regionálního rozvoje. I z tohoto důvodu byly restrukturalizační procesy v obou regionech posuzovány z institucionálně-hermeneutického pohledu. Kombinace institucionální ekonomie s hermeneutickými přístupy k regionálnímu rozvoji totiž v současnosti představuje nejdynamičtěji se rozvíjející směr regionálních věd v západních zemích. Tento směr je svým zaměřením vhodný i pro interpretaci a explanaci naprosto nového fenoménu, jakým je restrukturalizace starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách. A protože institucionálně-hermeneutická koncepce nebyla dosud při analýze regionálních procesů ve střední a východní Evropě prakticky aplikována, přináší práce také metodické obohacení a napomáhá k tvorbě nových institucionálně-hermeneutických přístupů k restrukturalizaci starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách.

Restrukturalizační procesy jsou značně složité a rozsáhlé a neméně komplikované a specifické jsou i na ně reagující regionální vývojové tendence, důraz byl proto kladen především na aplikační zaměření práce. K tomuto účelu velmi dobře slouží právě komparace dvou starých průmyslových regionů. Jednotlivé kapitoly studie jsou následně rozdělitelné do dvou základních skupin a to na teoretické (kapitoly 1 až 3) a empirické (kapitoly 4 až 6). Zatímco v první části práce jsou nastíněna teoretická východiska k uchopení celého problému

restrukturalizace v obou sledovaných regionech, druhá část práce se zabývá empirickou dimenzí těchto procesů a restrukturalizace je zde analyzována jak z pohledu svého institucionálního rámce, tak také obsahové náplně a použitých nástrojů. Samotné institucionálně-programové zajištění restrukturalizace je jak u ostravského, tak i katovického regionu dále diferencováno na územně-řádovostní dimenzi (jak na celostátní, tak i regionální úrovni) a funkční dimenzi a to s ohledem na restrukturalizaci tradičních odvětví, rozvoj nových aktivit a konečně velmi důležitý komunikační rozměr restrukturalizace. Shrnutí práce pak je prezentováno způsobem od konkrétního a parciálního k obecnějšímu a komplexnějšímu.

Z pohledu poznávacího vyplývá ze studie následující:

1. ***Oba sledované regiony vstupovaly do procesu restrukturalizace s relativně podobnými hospodářskými strukturami a problémy.*** Značná koncentrace těžkého průmyslu, nižší úroveň nabídky pracovních míst v nevýrobních odvětvích, monostrukturní charakter ekonomiky s velmi malou diverzifikací, odtrženost od vývojových posunů světových trhů umocněná dopady centrálního řízení a plánování, málo perspektivní vzdělanostní struktura či značně narušené životní prostředí patří k podobným znakům, které se v obou regionech vyskytovaly na začátku jejich restrukturalizačního období v roce 1989.
2. Obě sledované oblasti se nacházejí v zemích, které se odlišují nejen svými základními geografickými charakteristikami (jako rozloha a počet obyvatel), ale také svými hodnotovými žebříčky a neformálními institucemi. ***Tyto odlišnosti na celostátní úrovni vytvářejí kontext pro pochopení regionálních institucionálních diferencí.*** Zatímco pro Českou republiku jsou charakteristické světštější hodnoty a upřednostňuje se individualismus, v Polsku lze pozorovat příklon k hodnotám tradičním a skupinovým. Pro Polsko je charakteristická silná instituce víry. Z teritoriálně-institucionálního hlediska pak jsou nejdůležitější extrémní rozdíly mezi národními a lokálními identitami. V České republice se v totalitním období o regionálních či lokálních problémech vůbec nehovořilo a po roce 1990, v období silné veřejnosprávní centralizace, zase byly diskuse týkající se místních či regionálních problémů potlačovány ze strany vládnoucí byrokracie a médií a jako náhrada byla obyvatelstvu uměle nabízena národní identita. Výsledkem je, že čeští a moravští občané projevují nejnižší úroveň místní identity ze všech tranzitivních ekonomik vůbec a silnou úroveň

národní identity, která slouží jako médii a politiky uměle implantovaná náhrada místních identit. Poláci mají sice poměrně silnou národní identitu, ale také jednu z nejintenzivnějších místních identit z tranzitivních ekonomik vůbec. To svědčí o podstatně větší pozornosti věnované místnímu a regionálnímu rozvoji vycházejícímu z místních iniciativ, z místního potenciálu. Na rozdíl od České republiky nebyly diskuse o místních a regionálních problémech v rámci Polska nikdy zcela potlačeny či ignorovány. Empirická měření také ukazují na vyšší intenzitu národní hrdosti v sousedním Polsku. V kombinaci s již zmíněnými charakteristikami teritoriálních identit lze také hovořit o citlivějším přístupu k objektivně existujícím a často problematickým parciálním zájmům jednotlivých lokalit a regionů, které vychází z územních disparit v Polsku. V prostorovém průmětu je pozorovatelná jistá polská modifikace německého modelu decentralizované koncentrace, kdy je hlavní město Varšava obklopeno půlkruhem sociálně-ekonomicky relativně autonomních regionálních metropolí jako Lublin, Krakov, Katowice, Vratislav, Poznaň, Lodž, Štětín či Gdaňsk. Česká republika naopak ukazuje relativně nízkou míru národní hrdosti, což je typické pro země, které zakoušely častou diskontinuitu sociálně-ekonomických podmínek ve své historii a pro země, jejichž obyvatelé nejsou spokojeni se současným stavem společnosti. Pokud není dostatečná pozornost věnována řešení místních a regionálních problémů, jen těžko mohou být obyvatelé spokojeni se stavem celé země.

3. *Navzdory své funkční podobnosti a geografické blízkosti na začátku restrukturalizačního období se oba regiony částečně lišily v institucích a to zejména těch neformálních. Odlišnost institucionálních rysů obou regionů sehrávala velmi důležitou roli z hlediska ovlivnění průběhu celé restrukturalizace.* Skutečnost, že historické události vytvářejí kontext pro pochopení a interpretaci jevů současných, se potvrdila i v této práci při analýze institucionálních charakteristik obou regionů. Jednalo se zejména o fakt, že zatímco hospodářský význam centra ostravské oblasti se projevil v jeho administrativních funkcích až v průběhu druhé světové války a po ní, katovický region se stal silnou samosprávnou entitou již po první světové válce. Tradice autonomního Slezského vojvodství z let 1922-1939 spojené s vírou vytváří silnou slezskou regionální identitu. Již v historickém vývoji Horního Slezska lze oproti Ostravsku vysledovat podstatně více znaků regionalismu, který se velmi intenzivně projevil i při restrukturalizaci Horního Slezska. Další významnou odlišností bylo, že už před rokem 1989 v Polsku existoval institut soukromého vlastnictví a

podnikání, což sehrálo významnou roli z pohledu stability nově vznikajících firem v období restrukturalizace. Nespornou výhodou Horního Slezska také bylo, že podniky zahraničního obchodu vyvázející produkty těžkého průmyslu měly většinou sídlo v Katovicích, což zásadně ovlivnilo tzv. networking, jehož význam je v regionálním rozvoji opakovaně zdůrazňován.

4. ***Základní restrukturalizační strategie obou regionů se lišily. Potvrdila se hypotéza, že v případě Horního Slezska byla restrukturalizace celého regionu relativně pomalá a uvážlivá. Jakékoliv restrukturalizační kroky byly realizovány až poté, co byla vytvořena nová pracovní místa pro uvolněnou pracovní sílu. Oproti tomu se v případě ostravského průmyslového regionu v daleko větší míře spoléhalo na spontánní ex post tvorbu nových pracovních příležitostí, které měl vytvořit trh. Sekvence základních restrukturalizačních kroků byla tedy u obou regionů obrácená.***
V zásadě lze konstatovat, že v případě katovického vojvodství strategie restrukturalizace existovala a byla doprovázená spoluprací mezi regionálními a celostátními aktéry, z jejichž strany existovala vůle k postupnému provádění transformačních kroků. Oproti tomu české, neoliberálně orientované vlády si v devadesátých letech prakticky ostravského regionu nevšímaly a ponechaly jej vlastnímu osudu, resp. hře tržních sil. Restrukturalizace „svépomocí“ se doposud neuskutečnila v žádném regionu, protože se jedná o nesmírně složitý a finančně náročný proces. Navíc bylo opomenuto, že se ostravský region neocítl v krizové hospodářské situaci po roce 1989 vlastní vinou, ale právě kvůli politice předchozích vlád.
5. ***Pro restrukturalizaci ostravského regionu bylo typické, že existovalo značné množství projektů, které však byly naprosto nekoordinované*** (zejména s ohledem na nedůvěru mezi místními, resp. regionálními aktéry a naprosto neadekvátní institucionálně-organizační rámec). Navíc se tyto projekty již pouze snažily o zmírnění značně nepříznivých důsledků spontánní restrukturalizace (jako například rostoucí nezaměstnanosti), nepředcházely však příčinám problémů. ***V případě hornoslezského regionu provázanost jednotlivých opatření nebyla nijak velká, ale zato restrukturalizace neproběhla ukvapeně a jednotlivé projekty disponovaly dostatečným množstvím finančních prostředků.*** Takto došlo ke znatelnému zmírnění hospodářských potíží typických pro oblast, která se postupně navrácí na přirozenou trajektorii svého vývoje.

6. Velmi rozdílný byl u obou regionů institucionálně-organizační rámec, ve kterém probíhala jejich restrukturalizace. *V České republice celostátní orgány většinu transformačních aktivit ponechaly na místních a regionálních aktérech, aniž jim k tomu vytvořily adekvátní podmínky.* Hned v roce 1990 byly zrušeny kraje, které představovaly regionální úroveň veřejné správy. Výkon samosprávy se tak ocitl v nerovnováze vůči výkonu státní správy. Samospráva existovala pouze na úrovni obce a trpěla jak nedostatkem financí, tak také nedostatečným rozsahem kompetencí. Až příliš se projevoval vliv okresních úřadů coby „prodloužené ruky státu“ na život obcí. Bolestně byla pocíťována také samosprávná mezera mezi příliš malými obcemi a příliš velkým státem. Na úrovni dnešních krajů pak nemohly být realizovány prakticky žádné rozvojové projekty, protože regionální politika byla prováděna na úrovni okresů, mezi jejichž aktivitami existovala minimální koordinace. Nebylo proto překvapením, že po roce 1990 vzniklo hned několik sdružení, které se snažily hájit zájmy místních a regionálních aktérů a které se podílely na restrukturalizaci ostravské aglomerace. *Naopak v Polsku nebyla regionální úroveň veřejné správy na rozdíl od České republiky zrušena.* I když se samosprávné funkce polských vojvodství plněji rozvinuly až po roce 1999, nebyla v zemi na rozdíl od České republiky nikdy úplně přerušena kontinuita řízení regionálního rozvoje, který je velmi významným atributem chodu celého státu.
7. Regionální politiky Polska a České republiky vytvořily kontext restrukturalizace těchto regionů. *U Horního Slezska byl vliv regionálně-politických opatření ze strany státu velmi rozsáhlý a region se ocital vždy v popředí pozornosti.* Lze konstatovat, že polské vlády používaly v dnešní době nemoderní exogenní přístup k regionálnímu rozvoji, kdy se podstatného prostoru dostalo státním dotacím. Za pomalou restrukturalizací katovického vojvodství stály ekonomické, sociální, ale také politické důvody. Jednalo se především o význam hornoslezského průmyslu v rámci celého polského hospodářství, značný počet snadno mobilizovatelných obyvatel - a z politického hlediska voličů - v regionu žijících, vliv stavů a odborů a v neposlední řadě strach z možného sociálního napětí. *Ostravsku se dostává pozornosti pouze jako od hlavního města geograficky, ale i psychologicky nejvzdálenějšímu regionu.* Důraz byl kladen na iniciativu místních aktérů na Ostravsku, avšak k realizaci jejich aktivit nebyly vytvořeny odpovídající podmínky a to ani v oblasti kompetencí, ani ve sféře finančního zajištění. Kromě toho se v ostravském regionu – na rozdíl od jeho polského

hornoslezského souseda – nikdy neobjevily silnější protesty vůči politice centrálních vlád.

8. Silnější regionalismus hornoslezského regionu měl podstatný vliv na průběh restrukturalizace. *Zatímco hornoslezští regionální aktéři nehráli ve vztahu k centrálním polským vládám nijak pasivní roli, aktivita aktérů moravskoslezských byla vlivem existujících institucionálních podmínek částečně potlačena.* Neexistující regionální samospráva a nedostatek koordinace činnosti moravskoslezských regionálních aktérů zapříčinily, že vývoj regionu byl jen částečně ovlivněn místními a regionálními aktéry a ze strany centrálních orgánů nebyl nikdy představen žádný program restrukturalizace. Oproti tomu například „Regionální dohoda pro katovické vojvodství“ byla vůbec první dohodou uzavřenou mezi regionálními orgány a polskou centrální vládou. V Katovicích samotných se kromě toho nacházejí celostátní výzkumné a inspekční instituce v oblasti těžebního a hutnického průmyslu. Vedle již zmíněného hospodářského významu vojvodství pro celou zemi, který je navíc zesílen potenciálními sociálními problémy, hrálo významnou úlohu lobbování. Lobbování bylo vedeno jak ze strany „tradičního“ průmyslu (což se projevilo ve velice opatrné restrukturalizaci spojené se štědrými dotacemi), tak i formou spojení zahraničních investorů s institucemi vojvodství anebo municipalit (což se projevilo při zakládání speciální ekonomické zóny anebo výstavbě intrakonurbační magistrály). Za pozornost také stojí, že každý ministr hospodářství v úvodním tranzitivním desetiletí pocházel právě z Horního Slezska. *Je zřejmé, že tradiční odvětví v katovickém regionu dokázala transformovat svou bývalou politickou moc v moc ekonomickou v období restrukturalizace. Oproti tomu, restrukturalizace ostravské aglomerace byla řízena, resp. neřízena příkazy „shora dolů“, resp. prostou ignorací regionálních potřeb.* Tato fakta korespondují s již zmíněnými celostátními podmínkami, které v rozhodující míře determinovaly institucionálně-programové zajištění restrukturalizace v obou regionech.
9. Stojí za povšimnutí, že se restrukturalizace v obou oblastech projevila i z intraregionálního pohledu. Lze konstatovat, že *prostorová ekonomická diferenciací se intenzivněji projevuje v polycentrickém Horním Slezsku.* Jednotlivá města v rámci katovické konurbace mezi sebou soutěží o nové investice, návštěvníky či obyvatele. Jestliže v intraregionálních vztazích převažuje princip konkurence nad kooperací (kooperace však není nikterak upozaděna), při prosazování zájmů Horního Slezska

vůči jiným regionům či státu zřetelně převažuje princip kooperace. ***Oproti tomu panuje uvnitř moravskoslezského regionu relativně nízká ekonomická diferenciac*** (například u míry nezaměstnanosti či průměrných mzdových rozdílů) postavená nejen na decentralizačních mechanismech vycházejících z neformálních institucí a sídelní struktury, ale i na výhodné funkční komplementaritě. Komplementaritu zájmů územních struktur v rámci Moravskoslezského kraje dobře vystihuje dojížďka z průmyslového jádra regionu do jeho zázemí, resp. na periferii za rekreací či druhým bydlením. Vazby opačným směrem pak tvoří dojížďka za prací, službami, vzděláváním či kulturou. Takto je celý region přirozeně integrován.

10. ***Zatímco v Horním Slezsku ovlivňuje regionální vývoj značné množství mnohdy heterogenních aktérů, v případě ostravského regionu lze hovořit pouze o malé skupině silně „zakořeněných“ (embedded) hráčů***, jejichž aktivity pak ve svém důsledku směřují k nivelizaci sociálně-ekonomického prostorového vývoje v regionu. Do jisté míry se zde projevuje vyšší míra solidarity, která je typickou neformální institucí starých průmyslových regionů. Na rozdíl od hospodářské dynamiky Horního Slezska upadl moravskoslezský region do institucionálně-ekonomické rigidity (*lock-in*). Z hlediska prostorově-funkčního pak lze u ostravského regionu pozorovat poměrně zřetelnou západovýchodní polarizaci (od zemědělských, rekreačních či lehkoprůmyslových územních struktur na západě regionu až po východ s koncentrací tradičního průmyslu a poškozeným životním prostředím). Katovické vojvodství se oproti tomu nevyznačuje zřetelným prostorově-funkčním vzorem. Pozorovatelná je pouze částečná diferenciac ve vztahu upadající staré průmyslové jádro – okraj konurbace, pro který je charakteristický rychlejší nárůst nových ekonomických funkcí a nižší míra nezaměstnanosti. Některá centra na okraji konurbace jako Katowice, Glivice, Tychy či Pszczyna tak vykazují růst terciéru a hospodářskou prosperitu, zatímco staré průmyslové jádro konurbace (města jako Zabrze či Bytom) trpí nejen úpadkem původních oborů, institucionálně-hospodářskou rigiditou (*lock-in*), ale také velmi poškozeným životním prostředím.

11. Jak materiální, tak nemateriální komunikace s okolním světem sehrává při restrukturalizaci průmyslových regionů klíčovou roli. ***Jakkoliv je dopravní infrastruktura ostravské aglomerace na slušné úrovni, její propojení s okolím je podstatně horší***. Železniční síť je poměrně rozvinutá a navíc probíhá rekonstrukce druhého železničního koridoru, která významně urychlí spojení s Vídní a Varšavou.

Existuje projekt na zřízení překladiště zboží ze zemí Dálného východu v Bohumíně. Silniční síť je také na dobré úrovni, ale stále více je pocíťován mnohonásobný odklad dálnice D47, který má na region z ekonomického hlediska silně retardující účinek. S problémy se potýká také výstavba rychlostní komunikace R48. Vodní dopravu není možno využívat, ačkoliv existoval projekt na kanál Dunaj – Odra – Labe, resp. na zřízení přístavu v Bohumíně. Většímu rozvoji mošnovského letiště zase brání průtahy s jeho převedením pod správu Moravskoslezského kraje.

Nemateriální dimenze komunikace je zase důležitá z hlediska vnímání regionu v ostatních oblastech a jeho postavení na mentální mapě. Projekty na zlepšování image regionu byly do roku 1999 ve stavu zrodu, jednalo se spíše o municipální záležitost. Přestože se v regionu odehrává mnoho událostí celostátního či dokonce evropského významu a dochází k postupné transformaci jeho socioekonomického prostředí a životního stylu, potýká se toto území s velmi nedobrou pověstí, často zakonzervovanou celostátními sdělovacími prostředky. *Stereotypní vnímání aglomerace jako teritoria těžkého průmyslu, znečištěného životního prostředí, sociálně-patologických jevů a dalších negativ významným způsobem brzdí příliv investic a nových aktivit vůbec a následně i celou transformaci regionu.*

Fyzickou infrastrukturu katovického regionu lze prakticky v každém ohledu v porovnání s ostravským regionem hodnotit jako rozsáhlejší a adekvátnější vzhledem k významu regionu. Železniční síť Horního Slezska je velmi rozsáhlá, avšak zastaralá. Postupně se však modernizuje, stejně jako železniční koridory pro spojení s ostatními evropskými zeměmi. Rozsáhlá je také výstavba dálnic. Jedná se zejména o výstavbu západovýchodní dálnice A4, která v budoucnu spojí Lvov, resp. Kyjev s Drážďanami, resp. Berlínem a severojižní A1, která má spojit Gdaňsk s Vídní a vést také přes Moravskoslezský kraj. Malé letiště v Pyrzovicích je využíváno poměrně málo, nicméně nabízí stálá letecká spojení na několik významných evropských letišť. U vodní dopravy je důležitý gliwický přístav, ve kterém se zároveň nachází bezcelní zóna.

Pověst regionu zůstává v rámci Polska prakticky stejně nepříznivá jako je tomu u jeho ostravského protějšku v rámci České republiky. Určité zlepšení pověsti je pozorovatelné od doby, kdy v regionu začaly investovat významné světové automobilky. V poslední době se dokončilo několik projektů určených k trávení volného času obyvatelstva. Významnou roli při zlepšování image regionu sehrávají také veletrhy v Katovicích či jeden z největších evropských zábavních parků

v Chorzově. Lze konstatovat, že *právě komunikační propojení s okolním světem (ať už v rovině materiální či nemateriální) způsobuje, že poloha ostravského regionu bývá dosud označována jako jeho slabá stránka a poloha sousedního katovického regionu bývá naopak označována jako stránka silná.*

12. Až do poloviny devadesátých let se nedaly v hodnocení hospodářských ukazatelů obou regionů vysledovat výrazné rozdíly, poté se ale naplno začalo projevovat zřízení speciální ekonomické zóny v katovickém regionu a také podepsání regionální dohody. Nezaměstnanost lze chápat jako relativně syntetický ukazatel komplexních územních změn v období restrukturalizace. Tento indikátor začal v Horním Slezsku postupně klesat, naopak v ostravském regionu zaznamenal po roce 1997 prudký nárůst. Za povšimnutí stojí zejména, že zatímco katovický region se po celou sledovanou dobu pohyboval v míře nezaměstnanosti pod průměrem celé země, ostravský region měl naopak po celou dobu míru nezaměstnanosti vyšší, nežli byl průměr v České republice. Při porovnání hodnot hrubého domácího produktu na obyvatele vykazoval stále ještě mírně lepší výsledky současný Moravskoslezský kraj (byť s velmi nepříznivým vývojovým trendem). Když se však podíváme na vývoj HDP na obyvatele v paritě kupní síly, měl tento ukazatel v katovickém regionu stále rostoucí trend, naopak v ostravské oblasti klesal.

Za povšimnutí stojí také změny v sektorové struktuře obou regionů. *Sektorová analýza nám potvrzuje, že změny sektorové struktury regionálního hospodářství proběhly podstatně intenzivněji v ostravském regionu.* U ostravské aglomerace lze hovořit doslova o útěku od tradičních odvětví a posunu k terciéru, avšak bez jakýchkoliv větších investic. Protože se navíc terciární sektor rozvíjel bez větších předchozích zkušeností, trpí značnou nestabilitou. V katovickém regionu probíhaly sektorové změny o poznání rozvážněji a vlivem přílivu nových investorů došlo ke stabilizaci sekundéru a mírnému posílení terciéru. Region se zbavuje svého tradičního průmyslového charakteru jen velmi zvolna a spíše se projevuje snaha o využití výhod spojených s jeho tradičním průmyslovým charakterem.

Zatímco porovnání hospodářských ukazatelů České republiky a Polska svědčí jednoznačně ve prospěch České republiky, při porovnání regionálních hospodářských ukazatelů nelze zcela jednoznačně konstatovat, která ze zkoumaných oblastí je na tom absolutně lépe. *V případě, že hodnotíme pozici obou regionů v rámci vlastních zemí, je evidentní, že situace katovického vojvodství je z hospodářského hlediska poměrně*

stabilizovaná a region patří k nejvýznamnějším oblastem v celém Polsku. Oproti tomu ostravská aglomerace v průběhu celého sledovaného období ztrácela svůj hospodářský i společenský význam v rámci České republiky.

13. Zahraniční investoři obsadili v prvních letech katovické vojvodství. Využili přitom výhod jako technicky kvalifikovaná pracovní síla, aglomerační úspory či poměrně rozvinutá infrastruktura. Byť jsou podobné charakteristiky typické i pro ostravskou aglomeraci, *v současnosti má ostravský region ztíženou roli při lákání cizích investic, protože mnohé firmy nejsou ochotny umístit svou investici do obou sociálně-ekonomicky podobných území, firmám totiž obvykle jedna pobočka v tomto geograficky nepříliš rozsáhlém teritoriu postačuje.* To určuje role obou oblastí z hlediska probíhající a zejména budoucí vzájemné konkurence, ve které má hornoslezský region zřetelný kvalitativní náskok. Za povšimnutí také stojí, že navzdory blízkosti a podobnosti obou regionů nebyla mezi nimi dosud realizována jakákoliv oficiálnější rozsáhlejší spolupráce (jednou z mála výjimek jsou kontakty mezi akademickými pracovišti).
14. *Moravskoslezský region měl ve sledovaném období vyšší transakční náklady, nežli katovické vojvodství.* Byl to důsledek administrativní centralizace naší země, kdy samosprávné struktury byly s ohledem na rozsah kompetencí a objem finančních zdrojů značně potlačeny státní správou. Nesmíme opomenout ani rozdíly v infrastruktuře (a to především dopravní), kdy například katovická konurbace je největší polskou dálniční křižovatkou na straně jedné a jediná dálnice vedoucí do ostravského regionu se staví až v současnosti na straně druhé.
15. *Přestože není restrukturalizace obou regionů zdaleka ukončena, lze konstatovat, že v období let 1989-1999 přes relativní podobnost výchozího stavu došlo v obou regionech k odlišnému vývoji.* Hospodářské struktury obou regionů se na začátku restrukturalizačního období v roce 1989 velmi podobaly. Menší podobnost už vykazovaly institucionální, resp. sociálně-kulturní charakteristiky obou zemí a regionů. A právě ony se staly jednou z rozhodujících příčin *odlišného vývoje v období restrukturalizace, s jejímiž výzvami se v té době lépe vyrovnala hornoslezská konurbace.*

16. Restrukturalizaci obou regionů lze vnímat také z *politického pohledu: zatímco polští politici na centrální úrovni se byli vlivem tlaku ze strany hornoslezských aktérů neustále nuceni zabývat problematickým katovickým regionem, čeští politici se restrukturalizací Ostravska na centrální úrovni vůbec nezabývali*, naopak se objevily mnohé náznaky, že situace v regionu byla ještě externími vlivy zhoršována. Ať již jde o „odplatu“ za některá privilegia regionu v totalitním období (která jsou navíc značně diskutabilní) anebo strach z hospodářsko-mocenské konkurence pro hlavní město, bylo zcela opomenuto, že stabilitu státu vytváří pouze provázanost a funkční spjatost jeho jednotlivých regionů, nikoliv regiony samy o sobě. Budou-li výše zmíněné postoje ze strany centrální moci směřující k izolovanosti a úpadku moravskoslezského regionu pokračovat, hrozí vyhocení problému s extrémně nepříznivými sociálně-ekonomickými důsledky a centrifugálními efekty ohrožujícími stabilitu celé země.

Metodologický pohled na výsledky studie vytváří obecnější kontext již interpretovaných a vysvětlených zjištění a obohacuje institucionálně-hermeneutické přístupy k regionálnímu rozvoji o procesy odehrávající se ve starých průmyslových regionech tranzitivních ekonomik:

1. Současné institucionálně a neoliberálně orientované přístupy k regionálnímu rozvoji ve vyspělých ekonomikách zdůrazňují význam iniciace endogenního potenciálu regionu. Méně už bývá zdůrazňována otázka prostorové distribuce systémových makrostruktur, která zásadním způsobem ovlivňuje jejich kvalitu. Implicitně se totiž předpokládá, že systémové makrostruktury jsou uspořádány tak, aby byly umožněny alespoň přibližně rovnoměrné rozvojové podmínky a příležitosti pro jednotlivé regiony v rámci vlastních zemí.

Systémové makrostruktury, jako například veřejná správa (zejména síla a manévrovací prostor samosprávy z pohledu finančních zdrojů a kompetencí anebo rovnováha mezi státní správou a samosprávou) či prostorové rozložení fyzické i sociální infrastruktury (které by mělo být alespoň přibližně vázáno na prostorovou distribuci obyvatelstva stejně jako na celkový sociálně-ekonomický význam jednotlivých teritorií) anebo kvalita institucionálního prostředí (*institutional thickness*), *výrazně determinují vývojové možnosti a limity regionů*. Je možno říci, že lokalizační atraktivita regionů není dána, ale vytvářena. Tyto systémové makrostruktury jsou totiž vytvářeny na základě konkrétních hospodářsko-politických opatření.

Endogenní rozvoj je možný pouze při existenci kvalitních systémových makrostruktur adekvátně prostorově uspořádaných. V realitě transformujících se ekonomik je však výskyt takovýchto systémových makrostruktur spíše výjimkou a to jak z hlediska kvality jejich struktury samotné, tak i jejich prostorového rozložení. Z tohoto pohledu lze konstatovat, že se systémové makrostruktury (veřejnosprávní, infrastrukturní i institucionální) v současné České republice nacházejí z hlediska své kvality v embryonální fázi svého vývoje. *Neexistence kvalitních systémových makrostruktur významným způsobem zvyšuje transakční náklady.*

2. *I když se velmi často v současnosti hovoří o klesající roli státu (která je v mnoha zemích objektivně patrná), právě systémové makrostruktury vytvářené na celostátní úrovni sehrály při restrukturalizaci obou sledovaných regionů významnou roli.* U tranzitivních ekonomik je osud regionů stále významně ovlivňován státní správou, která se vzdává svých finančních zdrojů a kompetencí jen velmi neochotně. Ještě větší vliv státu pak je v tranzitivních ekonomikách pozorovatelný právě ve vztahu k restrukturalizaci starých průmyslových regionů. Restrukturalizace je úkolem, který nemůže být realizován pouze regionem samotným a míra angažovanosti státních orgánů pak zásadním způsobem ovlivňuje charakteristiky samotné restrukturalizace.
3. *Potvrdila se důležitost institucí formálních a neformálních pro vysvětlení jevů a procesů primárně hospodářské povahy.* Speciálně s ohledem na tuto práci je nutno konstatovat, že především celostátní institucionální, resp. sociálně-kulturní charakteristiky vytvořily kontext, ve kterém se restrukturalizace obou sledovaných regionů odehrávala a utvářely, resp. ovlivňovaly průběh restrukturalizace směrem „shora dolů“. Specificky regionální instituce pak objasňují mnohé regionální reakce na výše zmíněné stimuly a ovlivňovaly průběh restrukturalizace směrem „zdola nahoru“.
4. *Zatímco ve vyspělých zemích se v průběhu vývoje vykrystalizovaly jak formální, tak i neformální instituce, v tranzitivních ekonomikách, procházejících mnohými vývojovými diskontinuitami a postižených prostředím negativně ovlivňujícím oba typy institucí se zejména v transformačních letech výrazněji prosazovaly neformální instituce.* Formální instituce nebyly kvalitně definovány a jsou postupně vytvářeny až do současnosti. Neformální instituce pak budou předmětem časově podstatně delších (až generace trvajících) nápravných procesů. Také proto je význam jevů jako networking, lobbying či regionální/místní zakořeněnost (*embeddedness*) při

restrukturalizaci průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách ještě vyšší, nežli tomu bylo u jejich západních předchůdců. Jedná se zejména o hierarchická spojení mezi regionálními a celostátními aktéry, která jsou vyvolána právě nedostatečnými kompetencemi a finančními možnostmi jednotlivých regionů.

5. *Ačkoliv se tranzitivní ekonomiky jeví z vnějšího pohledu institucionálně jako homogenní entity, bližší analýza ukazuje, že z vnitřní perspektivy se jedná o celky značně nestejnorodé a to jak s ohledem na formální, tak i neformální instituce.* Proto se lišily i způsoby, kterými byla prováděna jejich systémová transformace. Jestliže se z institucionálního pohledu odlišují jednotlivé tranzitivní ekonomiky, *ještě více to platí o jejich jednotlivých regionech*, které se vyznačují velmi diferencovanými institucionálními kvalitami danými nejen celostátním kontextem, ale také regionálně, resp. místně specifickými strukturami a vývojem.
6. Potvrdilo se také, že *současný stav institucí je odrazem jejich historického vývoje*, který byl i pod zdánlivě uniformním socialistickým společensko-hospodářským paradigmatem v různých zemích rozdílný. V této souvislosti je nutno *doplnit již zmíněný princip systémových makrostruktur o princip komunikační*. Komunikace s okolním prostředím totiž sehrává při restrukturalizačních procesech, ale i v regionálním vývoji vůbec klíčovou úlohu. Její působení bývá právem přirovnáváno k oběhu krve v lidském těle. Nejde přitom pouze o komunikaci materiální, jejíž klíčovou složkou je doprava, ale také o komunikaci nemateriální, která determinuje pozici regionů v rámci mentálních a posléze i investičních map. Komunikační princip se ukazuje jako důležitý i z historického hlediska. *Ty tranzitivní země, ty tranzitivní regiony, které v totalitním období intenzivněji komunikovaly s okolním světem (resp. méně se od něj izolovaly), vstoupily do období transformace podstatně lépe připraveny než ty oblasti, jejichž komunikace byla na méně intenzivní úrovni.*
7. *Význam nemateriální komunikace coby „měkkého“ faktoru regionálního rozvoje má neustále rostoucí tendenci.* I když je zde nemateriální komunikace zmíněna samostatně, opět je v rozhodující míře závislá na kvalitních a prostorově adekvátně rozmístěných systémových makrostrukturách. Ani intenzivně prováděný teritoriální marketing jako typický příklad endogenního rozvoje regionu nemůže být v plné šíři realizován, narazí-li na teritoriální neobjektivitu sdělovacích prostředků, danou jejich heterogenním prostorovým rozložením. Vnímání regionu ze strany okolí a

potenciálních investorů (které velmi výrazně ovlivňuje jejich lokalizační rozhodování) pak může být v naprostém nesouladu s realitou. *Lze proto hovořit o rozvoji mediálně-teritoriálním či meditoriálním.*

7.2 Doporučení

Doporučení, která jsou odvozená z této práce, jsou specificky orientována na tradiční průmyslové regiony a představují komplement k v práci již zmíněným moderním regionálně-politickým opatřením jako podpora malých a středních firem, podpora inovací, podpora partnerství veřejného a soukromého sektoru, deregulační a decentralizační opatření aj. Tato doporučení jsou s ohledem na výsledky práce platná především pro české aktéry regionálního rozvoje a to jak na celostátní, tak také regionální úrovni. Mnohá z těchto doporučení se však dají částečně zobecnit a to s pochopitelným přihlédnutím ke specifickým podmínkám v dané lokalitě či regionu a dají se shrnout do následujících bodů:

1. ***Restrukturalizace žádného tradičního průmyslového regionu dosud nebyla provedena bez plánovitého přístupu.*** Hodnocení tohoto procesu v ostravském a katovickém regionu ukazuje na ***nutnost tvorby strategií budoucího lokálního a regionálního rozvoje***, které budou závazné pro všechny zainteresované aktéry. Přitom je nutno vedle programování budoucího rozvoje zajistit ***i koordinaci restrukturalizačně-rozvojových aktivit a to jak na celostátní, tak i na regionální úrovni.*** Dokladem toho, že se strukturálně postižený region v tranzitivní ekonomice neobejde bez státní pomoci, je i skutečnost, že české vlády především v první polovině devadesátých let odmítaly jakékoliv intervence v procesu restrukturalizace, přitom však byly reálným vývojem neustále vtlačovány do situací, kdy musely zasahovat a řešit problémy související s restrukturalizací. Protože hospodářsko-institucionální deformace starých průmyslových regionů proběhly v období centrálního plánování a totalitního politického systému, je princip státních intervencí ospravedlnitelný.
2. ***Exogenní intervence nelze u tak citlivého procesu, jakým je restrukturalizace, úplně vyloučit, ale měly by být pouze komplementární k endogenním aktivitám samotných lokalit a regionů. Rozvoj, který se opírá o vnitřní regionální potenciál, je skutečně účinný, neboť na rozdíl od exogenního regionálního rozvoje mění kvalitu sociálních a ekonomických struktur jednotlivých území.*** A pouze při kvalitativních změnách existujících sociálně-ekonomických regionálních struktur lze iniciovat reálný

regionální rozvoj. Při nadměře exogenních intervencí vždycky existuje hrozba – která je u tradičních průmyslových regionů o to intenzivnější - zakonzervování starých, setrvačných společensko-hospodářských a institucionálních struktur. Přitom je ale nutno mít na paměti, že systémové podmínky musí umožnit co nejobektivnější realizaci aktivit místních a regionálních aktérů, také proto by měl být u tradičních průmyslových regionů kombinován endogenní a exogenní přístup k jejich restrukturalizaci.

3. ***Možnosti endogenního rozvoje jsou tedy podmíněny kvalitou systémových makrostruktur (především v rovině veřejnosprávní, infrastrukturní a institucionální). Zároveň by systémové makrostruktury měly být prostorově uspořádány takovým způsobem, že budou umožněny alespoň přibližně rovnoměrné podmínky rozvoje pro jednotlivé regiony v rámci vlastních zemí.*** Pouze v případě adekvátního stavu systémových makrostruktur je možný efektivní a objektivně vyjádřitelný endogenní rozvoj regionu. Vzhledem k tomu, že prakticky všechny tranzitivní ekonomiky mají systémové makrostruktury ve značně neuspokojivém stavu, je se nutno nejprve soustředit na nápravná opatření u systémových makrostruktur, které do jisté míry předurčují vývoj konkrétního regionu v tranzitivním období. Přitom nelze opomenout, že se systémové makrostruktury v západních zemích modifikovaly celá desetiletí a to přirozeným způsobem, v prostředí tržní ekonomiky a politické demokracie a proto dnes jednotlivé lokality a regiony vyspělých zemí vycházejí z přibližně stejných technických, kompetenčních a finančních kategorií a pro územní rozvoj je nejčastější endogenní paradigma. ***Tyto skutečnosti pouze podtrhují větší míru odpovědnosti státu za decentralizaci systémových makrostruktur při regionálním rozvoji v tranzitivních ekonomikách a zároveň potvrzují vhodnost kombinace endogenního a exogenního rozvoje pro tradiční průmyslové regiony.***
4. ***S reformou systémových makrostruktur je úzce spjatá reforma veřejné a územní správy.*** Z totalitního období zděděná silná veřejnosprávní centralizace, od níž se odvíjely také centralizované systémové makrostruktury, byla v prvních transformačních letech ještě posílena, což ovlivnilo také další systémové makrostruktury, které se také staly funkčně a prostorově centralizovanějšími. Pro období, ve kterém byl analyzován vývoj v obou regionech, byla v českých podmínkách charakteristická naprostá nerovnováha mezi samosprávou a státní správou a to s ohledem na jejich kompetence a finanční zdroje. Samospráva existovala

jen ve velmi omezené formě a byla potlačena přílišným vlivem státní správy. Správní reforma, která proběhla na území České republiky, se prozatím potýká s celou řadou problémů. Formálně sice vznikly samosprávné regiony, které nahradily původní samosprávnou mezeru mezi „příliš malou obcí“ a „příliš velkým státem“, ty se ale potýkají s velkým množstvím kompetenčních a především finančních problémů. Původní struktury státní správy se jen velmi neochotně vzdávají své moci. ***Pokud však má dojít k decentralizaci systémových makrostruktur, musí dojít k posílení manévrovacího prostoru samosprávy ve vazbě na její kompetence a finanční zdroje a to na úrovni lokální a regionální.*** Lze konstatovat, že míra samosprávy koresponduje s mírou demokracie v té které zemi.

5. ***Jak již bylo řečeno, komunikace s okolním světem sehrává u restrukturalizace tradičních průmyslových regionů klíčovou roli.*** Rozdíly v kvalitě této komunikace také byly jednou z hlavních příčin odlišné vývojové trajektorie obou sledovaných regionů. Pro české celostátní i regionální aktéry územního rozvoje je proto nutno doporučit ***investice zejména do dopravní a technické infrastruktury a to s ohledem na prostorovou distribuci obyvatelstva. Stejně tak je nutné komunikační propojení celé země se zahraničím.*** Stabilita státu je totiž vytvářena prostorově-funkční provázaností jeho jednotlivých částí, rozvoj celé země pak je významně stimulován její propojeností se zahraničím.
6. ***Významnou roli v restrukturalizaci obou regionů hrály také teritoriální psychosociální charakteristiky a postavení obou regionů na mentální mapě.*** Tyto „měkké“ lokalizační faktory ve stále větší míře rozhodují o umístění investic a regionálním rozvoji vůbec. Pro samotnou restrukturalizaci pak je důležitá pozitivní atmosféra v samotném regionu s příslibem nadějného budoucího vývoje, protože regionální aktéři se snáze vyrovnají s tímto neobyčejně náročným procesem. Ve vazbě na tyto nehmotné složky regionálního rozvoje je nutno zdůraznit význam sdělovacích prostředků, které buď akcentují anebo ignorují vybraná témata a určitým způsobem interpretují jevy a události. ***Se starými průmyslovými regiony jsou ve sdělovacích prostředcích spojovány zejména negativní charakteristiky.*** O ostravském a částečně i katovickém regionu lze hovořit jako o obětech mediální územní nevyváženosti a neobjektivnosti. ***Jako prostředek nápravy lze zmínit decentralizaci, resp. relokaci rozhodujících masmédií, tak jak je tomu například v Německu anebo Nizozemsku.*** Důležité je také sledování témat týkajících se tradičních průmyslových regionů

v učebnicích na základních a středních školách. V době školních let se totiž rozhodujícím způsobem formují postoje budoucích generací a proto *by se tyto učebnice měly věnovat především pozitivním jevům spojeným se starými průmyslovými regiony (jako například industriální památky). Totéž platí pro (zejména celostátní či do zahraničí směřované) marketingové kampaně na podporu turistického ruchu.*

7. *Při restrukturalizaci starých průmyslových regionů by centrální vlády měly počítat se zavedením specifických opatření v těchto regionech.* Například v katovickém vojvodství se výborně osvědčila tzv. Regionální dohoda či dlouhodobé daňové prázdny. Existují však i další účinné nástroje usnadňující průběh restrukturalizace. Jedním z nich je relokace institucí do postižených regionů. Tento nástroj byl často používán v zemích západní Evropy. Přitom je nutno zdůraznit, že se nemusí jednat pouze o instituce veřejné správy, ale například také o výzkumné ústavy. Je zřejmé, že není optimální, pokud sídlí výzkumné ústavy se specializací na různá hospodářská odvětví v hlavním městě a to při absenci jakéhokoliv většího průmyslu v něm samotném, což je i případ České republiky. Odborníci z těchto výzkumných ústavů pak jsou často izolováni od praktické zkušenosti a reality. Ve vyspělých zemích také bylo poměrně frekventovanou regionálně-politickou praxí zadávání zakázek firmám v regionech postižených úpadkem tradičních průmyslových odvětví.

7.3 Náměty pro další vědeckou práci

Nemělo by být opomenuto, že téma v této práci analyzované je nesmírně živé a rychle se měnící a vyvíjející. Navíc se jedná o tak závažnou oblast, že by bylo velmi iracionální ji akademicky i prakticky opustit. Další výzkum vycházející z této práce a tématicky se týkající restrukturalizace starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách (ale i regionálního rozvoje všeobecně) by se proto měl soustředit na následující sféry:

- Aplikace institucionálně-hermeneutického přístupu také na restrukturalizaci ostatních tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách.
- Aplikace institucionálně-hermeneutického přístupu na rozvojové otázky spojené i s jinými, funkčně odlišnými typy regionů v tranzitivních ekonomikách. Přestože lze v současných nesmírně proměnlivých sociálně-ekonomických podmínkách jen stěží vytvořit univerzálnější koncepci, která by uspokojivě vysvětlila regionální rozvoj,

aplikačně zaměřené studie objasňující konstelaci faktorů vedoucí k rozvoji konkrétního území se mohou stát určitou inspirací pro rozvoj dalších regionů.

- Z věcného hlediska je nutno počítat s tím, že hospodářské struktury neexistují ve vakuu, ale v konkrétním prostředí. A právě důležitost sociálních struktur přispívá k postupnému přesměrování současného převážně hospodářského přístupu k řešení konkrétních ekonomických problémů na přístup hospodářsko-institucionální, resp. multidisciplinární. Při rozmanitosti typů prostředí v jednotlivých regionech se stále větší pozornosti těší kombinace ekonomie s prostorovými vědami, sociologií, psychologíí či dalšími disciplínami. Konkrétní studie týkající se regionů v tranzitivních ekonomikách a inspirující se institucionálně-hermeneutickým přístupem proto mohou přispět k dalšímu vývoji regionální vědy samotné.
- Množství vztahů mezi regiony bude do budoucna nepochybně vzrůstat. Mnohé výzkumy poukazují na nutnost porozumění a správné interpretace jevů vyplývajících z meziregionálních vztahů. Výzkum se proto ve zvýšené míře soustřeďuje na identifikaci hodnotových systémů v jednotlivých regionech, což je trend pozorovatelný ve vyspělých zemích. Hodnotové systémy totiž vytvářejí lokální/regionální prostředí (*milieu*). Jen tímto způsobem se lze přiblížit k bezkonfliktnosti meziregionálních interakcí a k realitě spolupráce mezi jednotlivými oblastmi. Zároveň se dá předejít mnohým problémům při budoucích meziregionálních vztazích. Výzkum regionálních hodnotových systémů je však silně nedocenen v tranzitivních ekonomikách, což otvírá prostor pro jeho realizaci.
- Význam státu jako instituce bude stále více klesat také v tranzitivních ekonomikách a kromě toho bývají státy z hlediska charakteristik jejich obyvatel mnohdy až příliš heterogenními jednotkami. Naopak lze očekávat nárůst významu regionů a jejich iniciativ na ekonomickém, sociálním i kulturním poli. Regiony představují do jisté míry „lokální civilizační okruhy“ se značně vykrystalizovanými formálními i neformálními institucemi. Na rozdíl od státních útvarů bývají regiony integrovány přirozeně, „zdola“, kdy principy regionalismu převažují nad principy regionalizace. Regiony tedy představují o mnoho integrovanější entity, nežli země samotné. Vzrůstá také propojenost regionů s mezinárodním a globálním prostředím a s ní i množství příležitostí a hrozeb pro jejich další rozvoj. Proto se budou současné institucionální principy jako networking, zakořeněnost (*embeddedness*) či proces učení se (*learning*) posouvat do

řádovostně vyšších struktur a to z regionální či celostátní úrovně na úroveň mezinárodní či globální a ještě se zvětší význam globálně-regionálních interakcí, ať už materiálních či nemateriálních. Tyto skutečnosti by se také měly stát předmětem budoucího výzkumu.

Závěr

Práce, která se zabývala komparací restrukturalizace dvou tradičních průmyslových regionů z institucionálně-hermeneutického pohledu, dospěla k závěrům, které jsou dále diferencovány podle hlediska poznávacího a metodologického. *Z poznávacího hlediska* ze studie vyplývá, že hospodářské struktury a problémy ostravského a katovického regionu byly na začátku jejich restrukturalizace v devadesátých letech minulého století velmi podobné. Oba sledované regiony se však dosti podstatně odlišovaly ve svých institucionálních rysech, což se stalo jedním z klíčových faktorů odlišného průběhu jejich restrukturalizace. Stručně lze říci, že v hornoslezské oblasti se podstatně intenzivněji ve srovnání s ostravským regionem projevoval regionalismus, což koresponduje i s celkovým relativně decentralizovaným přístupem k regionálnímu rozvoji v rámci celého Polska a centralistickým tendencím při řízení České republiky.

Přitom se lišily základní strategie k provedení restrukturalizace v obou sledovaných regionech. V případě katovické konurbace byla restrukturalizace průmyslu relativně pomalá a ex ante doprovázená tvorbou pracovních míst v jiných odvětvích. Oproti tomu, v případě ostravské aglomerace se v daleko větší míře spoléhalo na ex post tvorbu nových pracovních příležitostí, které měl vytvořit trh. Pořadí základních restrukturalizačních kroků tedy bylo u obou oblastí obrácené.

Pro restrukturalizaci ostravského regionu bylo typické větší množství jen málo koordinovaných projektů, které se navíc snažily pouze zmírňovat důsledky restrukturalizace, aniž by předcházely příčinám problémů. V případě hornoslezského regionu provázanost jednotlivých opatření nebyla nijak velká, ale zato restrukturalizace neproběhla ukvapeně a jednotlivé projekty disponovaly dostatečným množstvím finančních prostředků.

Za povšimnutí také stojí pozorování restrukturalizace těchto regionů v kontextu regionálních politik obou zemí: zatímco u Horního Slezska byl vliv regionálně-politických opatření ze strany státu dosti rozsáhlý a region se ocital vždy v popředí pozornosti, Ostravsku se dostává pozornosti pouze jako od hlavního města nejvzdálenějšímu regionu. Je nutno dodat, že hornoslezští regionální aktéři nehráli ve vztahu k centrálním polským orgánům nijak pasivní roli, aktivita aktérů ostravských pak byla vlivem existujících institucionálních podmínek částečně potlačena.

Porovnání komunikační dimenze restrukturalizace obou regionů ukázalo značné rozdíly především ve sféře dopravní infrastruktury. Podstatně rozsáhlejší a významu regionu adekvátnější infrastruktura se nachází v katovickém regionu. Zatímco poloha ostravského

regionu bývá dosud zpravidla označována jako jeho slabá stránka, poloha sousedního Horního Slezska vždy figuruje mezi jeho silnými stránkami.

Až do poloviny devadesátých let nešlo v hodnocení hospodářských ukazatelů obou regionů vysledovat výrazné rozdíly, poté se ale naplno začalo projevovat zřízení speciální ekonomické zóny a také podepsání regionální dohody v katovickém regionu. Byl to důsledek poměrně vyváženého vztahu mezi hornoslezskými regionálními aktéry a státní správou, která byla neustále nucena se zabývat restrukturalizací tohoto problémového regionu.

Zahraniční investoři začali od poloviny devadesátých let obsazovat katovické vojvodství a využili přitom výhod jako technicky kvalifikovaná pracovní síla, aglomerační úspory či poměrně rozvinutá infrastruktura. Byť jsou podobné charakteristiky typické i pro ostravskou aglomeraci, v současnosti má ostravský region ztíženou roli při lákání cizích investic, protože mnohé firmy nejsou ochotny umístit svou investici do obou dvou sociálně-ekonomicky podobných a geograficky blízkých území a jednu pobočku považují za dostačující.

Přestože není restrukturalizace obou regionů zdaleka ukončena, lze konstatovat, že i přes relativní podobnost výchozího stavu došlo v období let 1989-1999 v obou regionech k odlišnému vývoji. S restrukturalizačními výzvami se v té době lépe vyrovnala hornoslezská konurbace.

Závěry, které jsou spojeny s poznávací dimenzí této práce, v obou případech potvrdily hypotézy formulované na jejím začátku. Restrukturalizace katovického vojvodství proběhla mezi lety 1989-1999 opravdu méně spontánně, rozvázněji a řízeněji, nežli tomu bylo u ostravského regionu. Při restrukturalizaci ostravského regionu byl navíc větší důraz kladen na iniciativu místních aktérů, na endogenní přístup, aniž jim k tomu byly vytvořeny odpovídající podmínky v oblasti kompetencí a ve sféře finančního zajištění.

Z metodologického pohledu z práce vyplynulo, že systémové makrostruktury, jako například veřejná správa či prostorová distribuce infrastruktury či kvalita institucionálního prostředí výrazně determinují vývojové možnosti a limity regionů. Tyto systémové makrostruktury jsou vytvářeny na základě konkrétních hospodářsko-politických opatření a významně ovlivňují podobu investičních a mentálních map. Kvalitní systémové makrostruktury jsou jedním z podmiňujících elementů dnes moderního endogenního rozvoje. Přitom se v České republice nacházejí ve velmi neuspokojivém stavu.

Ukázalo se také, že formální a neformální instituce mají často zásadní význam pro vysvětlení procesů primárně hospodářského charakteru. Ve vyspělých zemích docházelo k postupné, historicky podmíněné krystalizaci formálních a neformálních institucí. Oproti tomu v zemích tranzitivních, procházejících značně intenzivními vývojovými diskontinuitami

a zasažených prostředím majícím deformující vliv na oba typy institucí sehrávaly především v transformačních letech rozhodující roli neformální instituce. Přitom je nutno podtrhnout, že i tranzitivní ekonomiky jsou institucionálně nesmírně diferencované a to, co se může jevit jako jejich zdánlivá institucionální vnější homogenita, je při detailnější analýze identifikováno jako skutečná institucionální vnitřní heterogenita.

Posledním důležitým metodologickým zjištěním je, že tranzitivní země a tranzitivní regiony, které se v totalitním období méně izolovaly od vnějšího světa, vstoupily do období transformace podstatně lépe připraveny, nežli ty oblasti, jejichž komunikace s okolím probíhala méně intenzivně. Jak materiální tak i nemateriální komunikace sehrává při restrukturalizaci starých průmyslových regionů klíčovou roli. S tímto je spojený i narůstající význam nemateriální komunikace a především sdělovacích prostředků coby „měkkého“ faktoru regionálního rozvoje.

S těmito zjištěními souvisí také **doporučení**, která vychází ze skutečnosti, že restrukturalizace žádného tradičního průmyslového regionu nebyla dosud provedena bez plánovitého přístupu a státních intervencí. Protože hospodářsko-institucionální deformace tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách proběhly v období centrálního plánování a totalitního politického systému, je princip státních zásahů zvlášť ospravedlnitelný.

Exogenní intervence nelze u restrukturalizace zcela vyloučit, měly by však být doplňkem k endogenním aktivitám samotných regionů a lokalit. Rozvoj, který se opírá o vnitřní regionální potenciál, je skutečně účinný, neboť na rozdíl od exogenního regionálního rozvoje mění kvalitu sociálních a ekonomických struktur jednotlivých území. Stejně tak je ale nutno zdůraznit odpovědnost státu za vytváření kvalitních systémových makrostruktur adekvátně prostorově distribuovaných, bez nichž by byl endogenní rozvoj významně limitován. Vývojové podmínky jednotlivých regionů totiž nejsou dány, ale naopak vytvářeny konkrétními hospodářsko-politickými opatřeními.

V této souvislosti je nutno podtrhnout především posílení manévrovacího prostoru pro samosprávu jak na úrovni regionální, tak i lokální a to z hlediska jejich kompetencí a finančních zdrojů. Neměly by být podceňovány ani investice především do dopravní a technické infrastruktury a to ve vazbě na prostorovou distribuci obyvatelstva. Při restrukturalizaci starých průmyslových regionů by se nemělo zapomínat ani na specifická opatření, jakými jsou například relokace institucí do postižených oblastí, které se významně uplatnily v regionální politice mnoha západních zemí.

Při vědomí složitosti procesu, jakým je restrukturalizace, lze mezi *výzkumná témata*, která by měla být v budoucnu relevantní, zařadit aplikaci institucionálně-hermeneutického přístupu také na restrukturalizaci ostatních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách, ale i na rozvojové otázky spojené s jinými, funkčně odlišnými typy regionů v tranzitivních ekonomikách. Tento přístup totiž umožňuje formulovat konkrétní (na daný čas a prostor vázaná) vysvětlení hospodářsko-prostorových problémů, což může významně napomoci národohospodářské, resp. regionálně-politické praxi. Kromě toho jde o přístup kompatibilní s multidisciplinárním vnímáním regionálního rozvoje, což je nezbytný předpoklad pro komplexní a udržitelný rozvoj jednotlivých oblastí ve stále turbulentnějším prostředí ovlivňovaném procesem globalizace.

Seznam literatury:

a) knihy:

ADAMČÍK, S. (1997): Zdroje teorie regionální politiky a regionálního rozvoje. VŠB-Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, Ostrava.

AGLIETTA, M. (1979): A Theory of Capitalist Regulation, London, New Left Books.

ALLEN, J. – MASSEY, D. (eds.) (1995): Geographical Worlds. Oxford University Press, Oxford.

ARMSTRONG, H. – TAYLOR, J. (1993): Regional Economics & Policy. Harvester Wheatsheaf, London.

BERRY, B.L.J. - CONKLING, E.C - RAY, D.M. (1976): The Geography of Economic Systems. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

BLAŽEK, M. (1958): Hospodářský zeměpis Československa. Orbis, Praha, s. 321-322.

BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace. Karolinum, UK, Praha.

BOYER, R.(1990): Regulation School: A Critical Introduction, New York, Columbia University Press.

DE LA MOTHE, J. – PAQUET, G. (eds.) (1996): Evolutionary Economics and the New International Political Economy, Pinter, London.

FIERLA, I. (1973): Geografia przemyslu Polski. Wydawnictwo PWE, Warszawa.

FORTHEGILL, S. – GUY, N. (1990): Retreat from the Regions: Corporate Change and the Closure of Factories, Jessica Kingsley, London.

FRAIT, J. – ZEDNÍČEK, R. (1996): Makroekonomie, VŠB-Technická univerzita, Ostrava.

HALÁSEK, D. (1997): Veřejná ekonomika, VŠB-Technická univerzita, Ostrava.

HAMPL, M. A KOL. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PŘF UK, Praha.

HAMPL, M. A KOL. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, PŘF UK, Praha.

HARVEY, D. (1989): The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change, Oxford, Basil Blackwell.

HAVRLANT, M. (1984): Ostrava a okolí. Průvodce, informace, fakta. Olympia, Praha.

HAYTER, R. (1997): The dynamics of industrial location. The factory, the firm and the production system, Chichester, Willey.

HIRSCHMAN, A.O. (1958): The Strategy of Economic Development, New Haven, Yale University Press.

HIRST, P. – ZEITLIN, J. (eds.) (1989): Reversing industrial decline? Industrial Structure and Policies in Britain and her Competitors. Berg, Oxford.

HOLMAN, R. (2000): Transformace české ekonomiky. CEP, Praha.

HUČKA, M. (2001): Strukturální politika a její regionalizace. Repronis, Ostrava.

- IVANIČKA, K. (1983): Základy teórie a metodológie socioeconomickej geografie. SIPN, Bratislava.
- KLIKOVÁ, CH. – KOTLÁN, I. (2003): Hospodárska politika. Sokrates, Ostrava.
- LEE, R. – WILLS, J. (eds.) (1997): Geographies of Economies. Arnold Co., London.
- LUNDEVALL, B.A. (ed.) (1992): National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. London, Pinter.
- MAIER, G. – TÖDTLING, F. (1997): Regionálna a urbanistická ekonomika. Teória lokalizácie a priestorová štruktúra. (Slovenský preklad nemeckého originálu Regional- und Stadtökonomik 1. Standort-theorie und Raumstruktur), Elita, Bratislava.
- MAIER, G. – TÖDTLING, F. (1998): Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika (slovenský preklad nemeckého originálu Regional- und Stadtökonomik 2. Regionalentwicklung und Regionalpolitik), Elita, Bratislava.
- MASKELL, P. – ESKELINEN, H. – HANNIBALSON, I. – MALMBERG, A. – VATNE, E. (1998): Competitiveness, Localised Learning and Regional Development: Specialisation and Prosperity in Small Open Economies, Routledge, London.
- MASSEY, D. (1984): Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production. London, Macmillan.
- MASSEY, D. (1995): Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production. 2nd edition, London, Macmillan.
- MASSEY, D. – JESS, P. (eds.) (1995): A Place in the World. Oxford University Press, Oxford.
- MLČOCH, L. (2000): Úvahy o českej ekonomickej transformaci. Praha, Vyšehrad.
- MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. London, Gerald Duckworks.
- NELSON, R. (1993): National Innovation Systems – A Comparative Analysis. Oxford University Press, Oxford.
- NĚMCOVÁ, I. – ŽÁK, M. (1997): Hospodárska politika. Grada Publishing, Praha.
- PIORE, M. – SABEL, CH. (1984): The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York, Basic Books.
- POCOCK, D. – HUDSON, R. (1978): Images of the Urban Environment, The Macmillan Press, London.
- PRESTWICH, R. – TAYLOR, P. (1990): Introduction to Regional and Urban Policy in the United Kingdom. Longman, London.
- SADLER, D. (1992): Global region, Pergamon, Oxford.
- SASSEN, S. (1991): The global city: New York, London, Tokyo. Princeton University Press, Princeton.
- SCOTT, A. – STORPER, M. (eds.) (1986): Production, Work and Territory. Allen and Unwin, London.
- STORPER, M. – WALKER, R. (1989): The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth. Oxford, Basil Blackwell.

TKOCZ, M. (2001): Restrukturyzacja Przemysłu Regionu Tradycyjnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

URBAN, L. A KOL. (1994): Praktická hospodářská politika, Praha, Victoria Publishing.

VANHOVE, R. – KLAASEN, L.H. (1987): Regional Policy: A European Approach, Avebury, Aldershot.

VAN DIJK, J. - PELLENBARG, P.H. (1999): Demography of Firms – Spatial Dynamics of Firm Behaviour, Nederlandse Geografische Studies, Utrecht.

ŽÁK, M. A KOL. (1996): Základy hospodářské politiky, Vysoká škola ekonomická, Praha.

b) kapitoly v knize:

AMIN, A. – THRIFT, N. (1994): Living in the global. In: Amin, A. - Thrift, N. (eds.): Globalization, Institutions and Regional Development in Europe, Oxford University Press, Oxford, pp. 1-22.

AMIN, A. – THRIFT, N. (1997): Globalization, socio-economics, territoriality. In: Lee, R. - Wills, J. (eds.): Geographies of Economies. Arnold, London, pp. 147-157.

ASHEIM, B. (1992): Flexible specialization, industrial districts and small firms: A critical appraisal. In: Ernste, H. - Meier, V. (eds.): Regional Development and Contemporary Industrial Response: Extending Flexible Specialization. Belhaven Press, London, pp.45-63.

DOMANSKI, B. (2002): The economic restructuring of the Upper Silesian Region. In: Stoeber (ed.): Polen, Deutschland und die Osterweiterung der EU aus geographischen Perspektiven, Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover, pp. 91-103.

FORAY, D. (1993): Feasibility of a single regime of intellectual property rights. In: Humbert, M. (ed.): The Impact of Globalization on Europe's Firms and Regions, Pinter, London, pp. 85-95.

GORZELAK, G. (1998): Regional Development and Planning in East Central Europe, In: Kean, M. (ed.), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneva, pp. 62-76.

GORZELAK, G. – JALOWIECKI, B. (1994): Restrukturyzacja Gornego Slaska: Konieczność dziejowa czy błąd reformy, In: Szczepanski (ed.): Gorny Slask – na moscie Europy. Katowice, Towarzystwo Zachety Kultury, pp. 71-92.

GRABHER, G. (1993): The weakness of strong ties: the lock-in of regional development in the Ruhr area. In: Grabher, G. (ed.): The Embedded Firm: on the Socioeconomics of Industrial Networks. Routledge, London, pp.255-277.

GRABHER, G. (1994): The disembedded regional economy: the transformation of East German industrial complexes into western enclaves. In: Amin, A. – Thrift, N. (eds.): Globalization, Institutions and Regional Development in Europe. Oxford University Press, Oxford, pp.177-196.

GRANOVETTER, M. (1991): The social construction of economic institutions. In: Etzioni, A. – Lawrence, P.R. (eds.): Socioeconomics: Towards a New Synthesis. Armonk, London, pp.75-81.

HUDSON, R. (1994): Institutional change, cultural transformation, and economic regeneration: myths and realities from Europe's old industrial areas, In: Amin, A - Thrift, N. (eds.): Globalization, institutions and regional development in Europe, Routledge, London, pp.196-216.

KERN, J. – MALINOVSKÝ, J. (1997): Regionální politika v České republice, In: Maier, G. – Tödting, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika (slovenský preklad německého originálu Regional- und Stadtökonomik 2. Regionalentwicklung und Regionalpolitik), Elita, Bratislava, s.251-261.

KOWALCZYK, A. (2000): Local Government in Poland, In: Horváth, T.M. (ed.): Decentralization: Experiments and Reforms (Local Governments in Central and Eastern Europe), Budapest, Open Society Institute, pp. 217-255.

LACINA, K. – VAJDOVÁ, Z. (2000): Local Government in the Czech Republic, In: Horváth, T.M. (ed.): Decentralization: Experiments and Reforms (Local Governments in Central and Eastern Europe), Budapest, Open Society Institute, pp. 255-297.

NEŠPOROVÁ, A. (1998): An Active Approach towards Regional Restructuring: The Case of Ostrava, Czech Republic. In: Kean, M. (ed.), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneva, pp. 77-97.

SÁNCHEZ, J. – WEISS, E. – ALTANER, E. – BAILLY, A. (1996): Division of Labour, production and space: Classical concepts for the new Europe? In: Lever, W. – Bailly, A. (eds.): The Spatial Impact of Economic Changes in Europe, Aldershot, Avebury.

SCOTT, A – STORPER, M. (1992): Regional Development Reconsidered. In: Ernste, H. – Meier, V. (eds.): Cities and Regions in New Europe. London, Belhaven Press, pp. 1-24.

STORPER, M. (1997): Regional Economies as Relational Assets. In: Lee, R. – Wills, J. (eds.): Geographies of Economies. Arnold, London, pp. 248-258.

SZCZEPANSKI, M. – CYBULA, A. (1998): Economic Restructuring and Employment Promotion in the Katowice Voivodship, 1989-1996. In: Kean, M. (ed), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneva, pp. 98-126.

c) odborná periodika, výzkumné práce, příspěvky z konferencí:

AGUILAR, C. (2004): Social Network Analysis: Identifying Effects of Personal Networks in Sarajevo. Net Culture Science conference, Budapešť. Dostupné na: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/ncs/CAguilar1.pdf>.

AGENDA 2000 (1997): Stanovisko Komise k žádosti České republiky o přijetí do Evropské unie. Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky.

AMIN, A. (1989): Flexible specialization and small firms in Italy: myths and realities. Antipode, Vol. 21, No. 1, pp. 13-34.

AMIN, A. – ROBINS, K. (1990): The re-emergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation. Environment and Planning D: Society and Space, Vol.8, pp. 7-34.

AMIN, A. – THRIFT, N. (1995): Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. Economy and Society, Vol. 24, pp. 41-66.

- AMIN, A. – WILKINSON, F. (1999): Learning, proximity and industrial performance: an introduction. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 23, pp. 121-126.
- BAGNASCO, A. (1977): *The Third Italy. Territorial Perspective*, Il Mulino, Bologna.
- BECATTINI, G. (1978): The development of light industry in Tuscany: An interpretation. *Economic Notes*, Vol. 3, pp. 107-123.
- BLAŽEK, J.(1999): Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu? *Geografie – Sborník ČGS*, 103, č.3, s.141-159.
- BRUHA, J. – IONASCU, D. – YEONG, B. (2003): The pace and process of restructuring: coal mines in transition countries, CERGE – EI, Praha, nepublikovaný text.
- BRUSCO, S. (1982): The Emilian model: productive decentralisation and social integration. *Cambridge journal of Economics*, Vol. 6 , pp. 167-184.
- CASTELLS, M. (1993): European cities, the informational society, and the global economy, *TESG - Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 84, No. 4, pp. 247-257.
- COOKE, P. (1989): Locality-theory and the poverty of 'spatial variation'. *Antipode*, Vol. 21, pp.261-273.
- COOKE, P. (1995): Planet Europa: network approaches to regional innovation and technology management. *Technology Management*, Vol. 2, pp. 18-30.
- CZORNIK, M. – WRANA, K. (2000): Endogeniczny potencjal regionu na przykladzie miast powiatowych województwa Slaskiego. In: Malinovský, J. – Milerski, O. – Šotkovský, I. (eds.): *Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy*, VŠB-TU Ostrava, s. 23-45.
- ČERMÁK, T. (2002): Současnost velkých hutních podniků Ostravska a budoucnost regionu. *Ekonomická Revue č.3/2002*, VŠB-TU, Ostrava, s. 19-24.
- DOMANSKI, B. (2003): Economic Trajectory, Path Dependency and Strategic Intervention in an Old Industrial Region: the case of Upper Silesia. Paper presented at the Fourth European Urban and Regional Studies Conference (Re)placing Europe: economies, territories and identities in Barcelona, 4-7 July, 2003.
- DORNISCH, D. (1999): The Social Embeddedness of Polish Regional Development: Representative Institutions, Path Dependencies, and Network Formation, Sussex European Institute, working paper 4-99.
- ECKART, D. (2002): Comparative description on reconversion made in Ruhr district, Upper Silesia and Ostrava-Karviná region, Gerhard Mercator University of Duisburg, Duisburg.
- FINK, G. (2003): Intercultural Research Related to Management. Interknow Workshop I, Eisenstadt, nepublikovaný rukopis.
- FLORIDA, R. (1995): Toward the learning region. *Futures*, Vol. 27, pp. 527-536.
- FREEMAN, C. (1992): *Economics of Hope. Essays on technology changes, economic growth and the environment*, Routledge, London.
- GEISLER, R. (2001): The Future Work in the Old Industrial Region: Upper Silesia Case – The Sociological Study, Tychy, nepublikovaný rukopis.
- GEISLER, R. (2000): Actors in the Region: Ideas and Activity in Upper Silesia, Tychy, nepublikovaný rukopis.

GORZELAK, G. (2000): Decentralization, Regional Development and Regional Policies, In: Informationen zur Raumentwicklung Heft 7/8.2000, pp. 349-359.

GLASMEIER, A.K. (1999): Territory based regional development policy and planning in a learning economy: the case of real services centres in industrial districts. *European Urban and Regional Studies*, Vol.6, No.1, pp. 73-84.

GRABANIA, M. (1964): Górnoslaski Okreg Przemyslowy. Liczby, fakty, problemy. Wydawnictwo Slask, Katowice.

GRANOVETTER, M. (1973): The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, pp. 1360-1380.

GRANOVETTER, M. (1985): Economic action and social structure: the problem of embeddedness, *American Journal of Sociology*, Vol. 91, pp. 481-510.

GWOSDZ, K. (2002): The Image of Upper Silesia in Geography textbooks 1921-1998. *Prace geograficzne, zeszyt 106, Instytut Geografii UJ, Kraków*, pp. 55-72.

HÄUFLER, V. (1960): Ostravský kraj. In: Häufler, V., Korčák, J., Král, V.: *Zeměpis Československa*. NČSAV, Praha.

HARRISON, B. (1992): Industrial Districts: old wine in new bottles? *Regional Studies*, Vol. 26, pp. 469-483.

HAUSNER, J. (1998): Imperative vs. Interactive Strategy of Systemic Change in Central and Eastern Europe, *Cracow Academy of Economics, Cracow*.

HOUSE, R. - JAVIDAN, M. - HANGES, P. - DORFMAN, P. (2002): GLOBE 2002: Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: an introduction to project GLOBE. *Journal of World Business*. Vol. 37. pp. 3 – 10.

HUDSON, R. (1999): What makes economically successful regions in Europe successful? Implications for transferring success from west to east. *Occasional economic geography papers of the RGS-IBG (EGRG Working Paper no. 99/01)*. Dostupné na: <http://www.econgeog.org.uk>.

CHLEBOWCZYK, J. (1980): Obszary pogranicza jazykowego-narodowego we Wschodniej Europie Srodkowej w XVIII – XX wieku. *Slask, Katowice*.

JAKUBÍKOVÁ, E. (1995): „Eště raz“ o transformácii. In: *Sborník prací mezinárodní vědecké konference, VŠB-Technická univerzita, Ostrava*.

JUREČKA, V. (2001): K některým nedoceneným faktorům rozvoje regionu. In: *Rozvoj regionů v integrující se Evropě*. Karviná, *Obchodně podnikatelská fakulta Slezské univerzity*, s.254-259.

JUREČKA, V. (2002): O některých institucionálních faktorech ekonomické revitalizace ostravského regionu. In: *Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do Evropské unie*. Sborník příspěvků ze sekce č.4 z mezinárodní vědecké konference *Ekonomické a adaptační procesy 2002*, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s.68-76.

JUREČKA, V. (2003): Přeměna „D47“ v politicko-ekonomický fenomén. In: *VI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*, Masarykova universita, Brno, s.79-85.

JUROŠKA, M. – VARADZIN, F. (2003): Investiční pobídky jako nástroj podpory regionálního rozvoje. In: *VI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*, Masarykova universita, Brno, s.87-97.

- KERN, J. A KOL. (1996): Regionální politika, teorie a praxe v ČR (v kontextu s pojetím EU), VŠB-TU, Ostrava.
- KLASIK, A. (1987): Mechnizmy ksztaltujace tradycyjny region przemyslowy. Studia nad Ekonomika Regionu, Vol. 16, pp. 7-37.
- KLAUS, V. (1992): Demontáž socialismu: předběžná zpráva. Top Agency, Praha.
- KLIKOVÁ, CH. (1999): Přispěly chyby a omyly české privatizace k současnému krizovému stavu naší ekonomiky? Ekonomická Revue č.3/99, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s. 117-121.
- KONDRATIEV, N.D. (1935): The Long Waves in Economic Life. The Review of Economic Statistics, Vol. 17, pp. 105-115.
- KORČÁK, J. (1966): Vymezení oblastí maximálního zalidnění, In: Acta Universitatis Carolinae Geographica, No. 1-2. UK, Praha, s. 65-72.
- KORČÁK, J. (1967): Oblasti maximálního zalidnění v r. 1961, In: Atlas ČSSR, textová část, list 26, ÚGSK, Praha.
- KOVÁŘ, J. (2004): Pojetí a vymezení regionu Ostravska. VŠB-TU. Dostupné na http://ws.vsb.cz/vedavyzk/vyzk_zamer/inst/region.doc
- KRÁLÍK, O (1999): Transformace české (československé) ekonomiky. Brno, Akademické nakladatelství CERM.
- KREGEL, J. - MATZNER, E. - GRABHER, G. (1992): The Market Shock. An Agenda for Socio-Economic Reconstruction of Central and Eastern Europe, Austrian Academy of Sciences, International Institute for Peace, Vienna.
- KUKLIŃSKI, A. (1994): Przegrany Slask?, Dziennik Zachodni, 10 May 1994, No. 90.
- KUTA, V. (2002): Ostrava má reálné předpoklady pro úspěšný rozvoj, Ostravská radnice č.6/2002, Ostrava.
- KUTSCHERAUER, A. a kol. (1992): Program obnovy a rozvoje ostravsko-karvinského regionu. Závěrečná zpráva. VÚROM, 23 s. + 15 s. příloh.
- KUTSCHERAUER, A. (1997): Nezaměstnanost a zprostředkování práce v České republice. Habilitační práce. VŠB-TU, Ostrava.
- LEBOURGNE, D. – LIPIETZ, A. (1988): New technologies, new modes of regulation: some spatial implications, Environment and Planning D: Society and Space, No.6, pp. 263-280
- LORENTZEN, A. (2000): The emergence of regional business support and innovation systems in Poland during the nineties. Paper for conference on 'Transition and Enterprise Restructuring in Eastern Europe'. Hillerod, Denmark.
- LUNDVALL, B.A. – JOHNSON, B. (1994): The learning economy. Journal of Industry Studies, Vol. 1, pp. 23-42.
- MACH, J. – SKALICKÝ, R. (2002): Analýza státní politiky restrukturalizace hutního průmyslu v regionu severní Moravy po roce 1989. Institut sociologických studií, UK, nepublikovaný text.
- MALINOVSKÝ, J. (1999): Nástroje regionální politiky ČR v procesu evropské integrace. Doktorská disertační práce, Ostrava, VŠB-Technická univerzita.
- MALMBERG, A. (1997): Industrial geography: location and learning. Progress in Human Geography, Vol. 21, pp. 573-582.

- MASKELL, P. (1998): Low-tech competitive advantage and the role of proximity. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 5, pp. 99-118.
- MASKELL, P. – MALMBERG, A. (1999): The competitiveness of firms and regions: 'ubiquitification' and the importance of localized learning. *European Urban and Regional Studies*, Vol.6, pp.9-25.
- MELECKÝ, L. (2002): Uplatnění institucionálního přístupu v procesu ekonomické transformace. Diplomová práce, Ostrava, VŠB-Technická univerzita.
- MICHL, J. (1999): Jak cinká uhlí. *Euro* 6/8.února, 1999, Praha.
- MLČOCH, L. (1997): Zastřená vize ekonomické transformace, Karolinum, Praha.
- MORGAN, K. (1997): The learning region: Institutions, innovation and regional renewal. *Regional Studies*, Vol. 31, pp. 491-503.
- MURDOCH, J. (1995): Actor-networks and the evolution of economic forms: combining description and explanation in theories of regulation, flexible specialization and networks. *Environment and Planning A*, Vol. 27, pp.731-757.
- NÁRODNÍ ROZVOJOVÝ PLÁN 2004-2006 (2003): Ministerstvo pro místní rozvoj, Praha. Dostupné na: <http://www0.mmr.cz/cz/rdp/2003/>
- NELSON, R. (1998): The agenda for growth theory: a different point of view. *Cambridge Journal of Economics*, Vol.22, pp. 497-520.
- NEWELL, A. – PASTORE, F. (2000): Regional Unemployment and Industrial Restructuring in Poland. Discussion Paper Series No. 194, Institute for the Study of Labor, Bonn.
- NORTH, D.C. (1955): Location Theory and Regional Economic Growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 63, No. 3, pp. 243-258.
- PERROUX, F. (1950): Economic Space: Theory and Applications, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 64, Harvard University Press, pp. 90-97.
- PICKEL, A. (1993): Authoritarianism or Democracy? Marketization as a Political Problem, paper presented at the Fifth Annual International Conference of the Society for Advancement in Socio-economics, New York.
- PROGRAM ROZVOJE ÚZEMNÍHO OBVODU MORAVSKOSLEZSKÉHO KRAJE 2001-2004 (2001): Agentura pro regionální rozvoj, Ostrava.
- PROKOP, R. (1966): Ekonomický rajón Ostravska ve vztahu k sídelním poměrům a hospodářství. Sborník prací PFO, Ostrava, s. 101-125.
- PROKOP, R. – KOVÁŘ, J. (1989): Ostrava a její zájmové zázemí, In: *Ostrava 15*, Profil, Ostrava, s. 64-102.
- PROKOP, R. (2003): Ostrava v procesu transformace, In: *Ostrava 21 (Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska)*, Tilia, Šenov u Ostravy, s.284-208.
- REGIONÁLNÍ OPERAČNÍ PROGRAM PRO NUTS II REGION OSTRAVSKO (1999): DHV CZ. Dostupné na: http://www.dhv.cz/regstrat/NRPr/rop_os.doc.zip
- RUMPEL, P. (2002): Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje. Ostravská univerzita, Ostrava.
- SABEL, CH. – ZEITLIN, J. (1985): Historical alternatives to mass production: politics, markets and technology in nineteenth century industrialization. *Past and Present*, No.108 (August), pp. 133-176.

- SAYER, A. (1989): Post-fordism in question. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 13, pp. 667-695.
- SIWEK, T. – KAŇOK, J. (2000): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Ostravská univerzita. Ostrava.
- SKOKAN, K. (2004): Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. Repronis, Ostrava.
- SPOLEČNÝ REGIONÁLNÍ OPERAČNÍ PROGRAM – CHARAKTERISTIKA REGIONŮ SOUDRŽNOSTI ČR ZAŘAZENÝCH DO SROP (2003): DHV CZ. Dostupné na: http://www.dhv.regstrat/srop/priloha_SROP2v.zip
- STIGLITZ, J., E. (2004): Příští šok přinese Iráku šoková terapie. In: *Ekonom* č.9/2004, s.22.
- STORPER, M. (1995): The resurgence of regional economies, ten years later: the region as a nexus of untraded interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 2, pp. 191-221.
- STRÍDA, M. (1963): Oblasti Československa. SPN, Praha, s. 139-146.
- SUCHÁČEK, J. (1998): Význam územní správy, regionálního přístupu a jejich souvislostí při přibližování České republiky k Evropské unii. Diplomová práce, Ostrava, VŠB-Technická univerzita.
- SUCHÁČEK, J. (2002): Socio-spatial Structure of European Cities: Aspects, Continuities and New Challenges, In: *Housing Cultures – Convergence and Diversity*, ENHR and YHR International Research Conference – CD-ROM, Vídeň.
- SUCHÁČEK, J. (2003): O roli regionálních rozvojových agentur v územním rozvoji. In: *Hospodářská politika v tranzitivních ekonomikách IV*, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s. 319-326.
- SUCHÁČEK, J. (2004): Teritoriální či meditoriální rozvoj? *Innovatio aktuality* 6/2004, Ostrava. Dostupné na www.innovatio.cz/aktualne/akt.asp?kod=100.
- SZCZEPANSKI, M. (2001): Old Industrial Region in the Face of Radical Reconstruction (the Case of Upper Silesia, Poland). In: *Sociological Essays*, Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, Katowice.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, V. A KOL. (1996): Transformace české společnosti (1989-1995), Doplněk, Brno.
- ŠINDLER, P. (1998): Regionální rozvoj a regionální politika. Zkušenosti z výzkumu ostravské aglomerace. Ostravská univerzita, Ostrava.
- ŠOTKOVSKÝ, I. (1997): Prostorový systém a sociálně ekonomické procesy (aplikační zaměření na ostravskou aglomeraci). *Doktorská disertační práce*, Ostrava, VŠB-Technická univerzita.
- ŠOTKOVSKÝ, I. (2000): Pracovní síla a hospodářské zázemí ostravského kraje. In: Malinovský, J. – Milerski, O. – Šotkovský, I. (eds.): *Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy*. VŠB-TU, Ostrava, s.177-187.
- ŠOTKOVSKÝ, I. (2004): Demografická proměna měst v Moravskoslezském kraji. In: *Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v Moravskoslezském kraji*. VŠB-TU, Ostrava, s. 19-33.
- ŠOTKOVSKÝ, I. – TVRDÝ, L.(2004): Vývoj přirozeného a migračního přírůstku v obcích Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001. *Demografie* 1/2004, roč. 46, s. 33-46.

TICKELL, A. – PECK, J.A. (1992): Accumulation, Regulation and the Geographies of Post-Fordism: Missing Links in Regulationist Research. *Progress in Human Geography*, Vol. 16, pp. 190-218.

TONEV, P. – TOUŠEK, V. (2002): Přímé zahraniční investice a regionální rozvoj. In: V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Masarykova univerzita, Brno, s.301-316.

TRÁČOVÁ, M. (1998): Úloha České spořitelny, a.s. při rozvoji malého a středního podnikání v regionu severní Moravy a Slezska. VŠB-TU, Ostrava, diplomová práce.

VARADZIN, F. (2001): Problematika teoreticko-metodologických východisek institucionalismu. *Ekonomická Revue* č.2, roč. 4, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s.24-33.

WHITE, H. (1981): Where do markets come from? *American Journal of Sociology*, Vol. 87, pp. 514-547.

WOJNAROVÁ, E. – POLOUČEK, S. (2001): Capital inflow and industrial zones development. In: First International Joint Symposium on Business Administration „Challenges for Business Administrators in the New Millenium“. Gökceada-Canakale, Turkey, pp. 317-321.

WRZOSEK, A. (1972): *Glówne okregi przemyslowe Polski*. Wydawnictwo PZWS, Warszawa.

ZAHRADNÍK, P. (2003): Zhodnocení přínosů a nákladů dálnice D47 na ekonomický a sociální vývoj České republiky, dotčených regionů, měst a obcí: kvalitativní a kvantitativní analýza. Dostupné na www.nmunion.cz.

ZAMARSKÝ, V. (2004): Restrukturalizace severomoravské oblasti v kontextu českého a severomoravského nerostného surovinového komplexu. VŠB-TU, Ostrava. Dostupné na www.hgf.vsb.cz/hgf/veda/cez/273500007/MRM21sb/inet61/zamarsky.

d) ostatní:

DEVELOPMENT STRATEGY OF THE SLASKIE VOIVODSHIP 2000-2015 (2000): Marshal's office of Slaskie voivodship. Dostupné na: <http://www.silesia-region.pl>

HUSÁK, P. (1997): Budování kapitalismu v Čechách (Rozhovory s Tomášem Ježkem). Volvox Globator, Praha.

HOSPODÁŘSKÉ NOVINY (2004): Málo práce v Ostravě – nad síly jednoho města, 11. února, s.15.

INSTITUT PRO EVROPU (1995): *Evropská unie od A do Z*, Bonn.

MORAVSKOSLEZSKÝ DENÍK (2004): Obměňte vozy, páni fotbalisté! 7. července 2004, s.31.

PRAŽÁK, M. (2004): Viktor Koláček: Na Bahamy neodejdu (rozhovor), *Mladá fronta DNES*, 31. ledna 2004, s. A7.

STATISTICKÁ ROČENKA HOSPODÁŘSKÝCH NOVIN (2001), Praha.

STATISTICKÁ ROČENKA SEVEROMORAVSKÝ KRAJ 1990-1996 (1997): Český statistický úřad, divize Ostrava.

STATISTICKÁ ROČENKA SEVEROMORAVSKÝ KRAJ 1990-1993 (1994): Český statistický úřad, divize Ostrava.

REGIONÁLNÍ STATISTICKÝ OBZOR 1997 (1997): Český statistický úřad, divize Ostrava.

REGIONÁLNÍ STATISTICKÝ OBZOR 1998 (1998): Český statistický úřad, divize Ostrava.

REGIONÁLNÍ STATISTICKÝ OBZOR 1999 (1999): Český statistický úřad, divize Ostrava.

ŠMÍD, P. (2004): OKD se zúčastní privatizace polských dolů, Hospodářské noviny, 27. ledna 2004, s.8.

<http://www.innovatio.cz> a interní materiály agentury Innovatio

<http://www.czso.cz>

http://ostrava.risy.cz/CZ/root_cz.html

<http://www.stat.gov.pl> a interní materiály polského statistického úřadu

<http://www.mmr.cz>

<http://europa.eu.int>

<http://www.rdaova.cz>

<http://www.mindspring.com/~dbholzel/maps.html>

<http://www.europeansocialsurvey.org>

http://www.soc.cas.cz/projekty/ewelcome/pdf/PP_nat_ident_WA_02.pdf

<http://www.airport-ostrava.cz>

<http://www.gtl.com.pl>

Seznam příloh:

Příloha 1: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB*

Příloha 2: *Cenové zvýhodnění záruk za bankovní úvěry v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB*

Příloha 3: *Zvýhodněné úvěry (malé půjčky) v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB*

Příloha 4: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1992 (objem v mil. Kč)*

Příloha 5: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1993 (objem v mil. Kč)*

Příloha 6: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1994 (objem v mil. Kč)*

Příloha 7: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1995 (objem v mil. Kč)*

Příloha 8: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1996 (objem v mil. Kč)*

Příloha 9: *Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1997 (objem v mil. Kč)*

Příloha 10: *Odvětvová struktura zaměstnanosti okresů ostravského regionu a České republiky ke konci roku 1995*

Příloha 11: *Projekty průmyslových zón schválených Ministerstvem průmyslu a obchodu v letech 1998-1999*

Příloha 12: *Intraregionální diference míry nezaměstnanosti v hornoslezské konurbaci ke konci roku 1998*

Příloha 13: *Intraregionální diferenciacce přímých zahraničních investic směřovaných do výroby a těžby v hornoslezské konurbaci v letech 1989-1998*

Příloha 14: *Dálnice D47 a její vliv na Moravskoslezský kraj*

Příloha 15: *Prostorové rozložení dálnic a rychlostních silnic v České republice*

Příloha 16: *Prostorové rozložení dálnic a rychlostních silnic v Polsku*

Příloha 17: *Počty odbavených cestujících na letišti Ostrava – Mošnov v letech 1970-2003*

Příloha 18: *Objem nákladu na letišti Ostrava – Mošnov v letech 1991-2003*

Příloha 19: *Počty odbavených cestujících na letišti Katowice – Pyrzowice v letech 1996-2003*

Příloha 20: *Objem nákladu na letišti Katowice – Pyrzowice v letech 1996-2003*

Přílohy:

Příloha 1: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB

Správní jednotka	1994		1995		1996		1997		1998	
	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč
Bruntál	95	113,4	65	57,0	41	43,7	20	40,6	11	6,7
Frýdek-Místek	49	30,6	61	36,7	24	8,1	16	8,0	1	0,7
Karviná	34	19,0	59	36,8	58	58,8	24	34,1	15	26,6
Nový Jičín	92	57,4	81	55,6	57	49,0	29	39,5	2	4,0
Opava	42	28,0	37	17,0	35	20,5	15	4,8	4	10,4
Ostrava - město	60	33,8	82	89,6	63	65,4	35	74,4	25	42,8
Region	372	282,2	385	292,7	278	245,5	139	201,4	58	91,2
ČR	1 388	1073,5	1 792	1167,4	1 286	883,9	689	622,2	399	504,7
region / ČR	27%	26%	21%	25%	22%	28%	20%	32%	15%	18%

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Příloha 2: Cenové zvýhodnění záruk za bankovní úvěry v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB

Správní jednotka	1994		1995		1996		1997		1998	
	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč	počet	mil. Kč
Bruntál	16	30,3	6	5,1	7	34,2	9	14,6	5	2,4
Frýdek-Místek	9	3,9	6	3,5	1	0,1	3	2,4	2	1,6
Karviná	6	4,6	7	8,4	6	4,9	9	22,8	4	4,4
Nový Jičín	11	9,6	14	7,1	11	11,2	8	12,4	2	3,3
Opava	17	20,5	4	3,8	5	11,4	9	5,0	4	5,1
Ostrava - město	18	8,3	17	9,1	17	40,9	10	35,4	11	12,7
Region	77	77,2	54	37,0	47	102,7	48	92,6	28	29,5
ČR	263	299,2	170	181,5	189	400,2	274	500,6	211	281,0
region / ČR	29%	26%	32%	20%	25%	26%	18%	18%	13%	10%

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Příloha 3: Zvýhodněné úvěry (malé půjčky) v programech podpory malého a středního podnikání ČMZRB

Správní jednotka	1997		1998	
	počet	mil Kč	počet	mil Kč
Bruntál	0	0,0	0	0,0
Frýdek-Místek	0	0,0	0	0,0
Karviná	1	0,5	2	0,6
Nový Jičín	1	1,0	4	5,6
Opava	0	0,0	0	0,0
Ostrava - město	3	8,0	5	7,8
Region	5	9,5	11	14,0
ČR	33	59,8	85	255,3
region / ČR	15%	16%	13%	5%

Zdroj: Regionální operační program pro NUTS II region Ostravsko

Příloha 4: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1992 (objem v mil. Kč)

Rok 1992	Celkem		z toho program							
			START		ROZVOJ		AESKULAP		REGION	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	24	29,3	11	3,9	10	24,8	1	0,2	2	0,4
Frýdek-Místek	38	27,7	21	7,5	5	15,6	3	0,3	9	4,4
Karviná	25	25,3	10	3,5	9	19,8	1	0,1	5	1,8
Nový Jičín	22	8,1	13	4,1	2	1,1	3	0,4	4	2,5
Opava	42	18,9	27	7,9	3	4,4	2	0,2	10	6,4
Ostrava	50	23,6	28	6,5	9	9,9	5	2,1	8	5,2
Region	201	132,9	110	33,4	38	75,6	15	3,3	38	20,7
ČR celkem	1 437	817,8	872	241,2	322	498,6	157	26,9	86	51,2

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 5: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1993 (objem v mil. Kč)

Rok 1993	Celkem		z toho program							
			START		ROZVOJ		AESKULAP		KONZULT	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	19	27,3	11	6,0	8	21,2	-	-	-	-
Frýdek-Místek	32	22,7	12	7,2	12	14,8	7	0,6	1	0,1
Karviná	35	26,7	15	7,0	15	19,2	5	0,5	-	-
Nový Jičín	18	6,3	11	3,3	4	2,6	3	0,4	-	-
Opava	35	13,0	19	4,9	11	7,5	3	0,5	2	0,0
Ostrava	44	23,0	21	9,3	11	8,0	12	5,7	-	-
Region	183	119	89	37,7	61	73,3	30	7,7	3	0,1
ČR celkem	1 219	869,9	578	225,8	443	600,7	185	41,4	13	2,0

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 6: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1994 (objem v mil. Kč)

Rok 1994	Celkem		z toho program							
			START		ROZVOJ		AESKULAP		KONZULT	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	95	113,4	49	26,3	31	77,7	15	9,5	-	-
Frýdek-Místek	49	30,6	25	12,2	14	17,6	9	0,8	1	0,0
Karviná	34	19,0	23	11,4	4	4,8	7	2,8	-	-
Nový Jičín	92	57,4	61	28,8	17	22,8	12	4,5	2	1,4
Opava	42	28,0	26	10,4	11	16,8	5	0,8	-	-
Ostrava	60	33,8	24	10,4	12	16,0	23	7,4	1	0,0
Region	372	282,2	208	99,5	89	155,7	71	25,8	4	1,4
ČR celkem	1 388	1 073,5	698	319,5	379	672,5	296	75,3	14	5,5

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 7: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1995 (objem v mil. Kč)

Rok 1995	Celkem		z toho program					
			START		ROZVOJ		AESKULAP	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	65	57,0	38	16,3	22	39,3	5	1,4
Frýdek-Místek	61	36,7	52	26,2	7	6,9	2	3,6
Karviná	59	36,8	39	15,8	12	17,5	8	3,5
Nový Jičín	81	55,6	63	27,5	17	27,7	1	0,4
Opava	37	17,0	27	7,8	9	8,9	1	0,3
Ostrava	82	89,6	54	28,7	19	58,3	9	2,7
Region	385	292,7	273	122,3	86	158,6	26	11,9
ČR celkem	1 792	1 167,4	1 295	505,0	350	594,8	147	67,5

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 8: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1996 (objem v mil. Kč)

Rok 1996	Celkem		z toho program			
			START		ROZVOJ	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	41	43,7	32	14,3	9	29,3
Frýdek-Místek	24	8,1	24	8,1	-	-
Karviná	58	58,8	40	22,4	18	36,4
Nový Jičín	57	49,0	43	22,7	14	26,3
Opava	35	20,5	27	11,7	8	8,8
Ostrava	63	65,4	50	28,0	13	37,4
Region	278	245,5	216	107,2	62	138,2
ČR celkem	1 286	883,9	1 136	547,7	150	336,2

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 9: Příspěvky na úhradu úroků v programech podpory malého a středního podnikání v roce 1997 (objem v mil. Kč)

Rok 1997	Celkem		z toho program			
			START		ROZVOJ	
	počet	objem	počet	objem	počet	objem
Bruntál	20	40,6	9	3,4	11	37,2
Frýdek-Místek	16	8,0	16	8,0	-	-
Karviná	24	34,1	13	9,8	11	24,4
Nový Jičín	29	39,5	26	23,2	3	16,3
Opava	15	4,8	15	4,8	-	-
Ostrava	35	74,4	19	17,0	16	57,4
Region	139	201,4	98	66,2	41	135,3
ČR celkem	689	622,2	602	341,8	87	280,4

Zdroj: upraveno podle Tráčová (1998)

Příloha 10: Odvětvová struktura zaměstnanosti okresů ostravského regionu a České republiky ke konci roku 1995.

Odvětví národního hospodářství	Bruntál	Frýdek- Místek	Karviná	Nový Jičín	Opava	Ostrava- město	region	ČR
Zemědělství, lesní a vodní hosp.	6,52	4,51	1,55	7,04	7,67	1,55	3,75	5,96
Průmysl	36,42	45,34	46,86	43,36	31,45	40,27	41,53	32,25
Stavebnictví	8,96	7,62	6,76	5,82	7,82	9,31	7,91	8,75
Obchod a opravy mot. vozidel	12,62	12,16	11,11	12,03	13,70	11,54	11,94	15,31
Pohostinství a ubytování	2,55	2,75	1,94	2,56	2,46	2,37	2,39	3,08
Doprava, sklad., pošty, spoje	6,37	5,47	7,74	6,30	7,06	8,53	7,26	7,42
Peněžnictví a pojišťovnictví	1,04	1,28	0,84	1,10	1,26	1,82	1,32	1,82
Nemovitosti, výzkum a vývoj	5,13	5,50	5,03	4,93	7,11	6,35	5,77	7,45
Veřejná správa, obrana, soc. zabezp.	3,60	2,82	2,90	3,36	3,70	3,65	3,32	3,41
Školství	7,81	6,22	6,58	7,01	8,16	6,37	6,77	6,28
Zdravotnictví	6,79	4,30	6,25	4,31	6,86	5,53	5,58	5,28
Ostatní služby	2,19	2,03	2,44	2,18	2,75	2,71	2,44	2,98
Celkem	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Šotkovský (2000)

Příloha 11: Projekty průmyslových zón schválených Ministerstvem průmyslu a obchodu v letech 1998-1999.

Místo	Schválená dotace (v tisících korun)
Brno	8 060
Jičín	13 350
Plzeň	20 250
Olomouc	8 400
Uničov	21 000
Kláštorec nad Ohří	29 500
Podbořany	1 000
Pardubice	22 500
Pelhřimov	5 600
Stod	5 600
Ždírec nad Doubravou	10 500
Moravská Třebová	6 500
Blatná	2 000
Kladno	5 000
Staré Město	4 740
Šumperk	6 000
Znojmo	6 500
Chomutov	9 000

Zdroj: Wojnarová, Polouček (2001)

Příloha 12: Intraregionální diference míry nezaměstnanosti v hornoslezské konurbaci ke konci roku 1998.

Míra nezaměstnanosti	Municipalita
Více než 16%	Zabrze, Swietochlowice, Żory
14,1-16%	Bytom, Jaworzno, Siemianowice Slaskie
12,1-14%	Czeladz, Zawercie, Sosnowiec, Chorzów, Bedzin
10,1-12%	Dabrowa Gornicza, Tarnowskie Góry, Jastrzebie Zdrój, Wodzislaw Slaski, Rydułtowy, Pszów, Radlin, Knurów, Czerwionka Lesczyny, Ruda Slaska, Pyskowice, Piekary Slaskie, Raciborz, Libiaz, Chrzanów, Trzebinia
8,1-10%	Tychy, Bieruň, Ledziny, Mikołów, Gliwice, Rybnik, Myslowice, Pszczyna, Czechowice Dziedzice
Méně než 8%	Katowice, Laziska Górne, Orzesze

Zdroj: Domanski (2002)

Příloha 13: Intraregionální diference přímých zahraničních investic směřovaných do výroby a těžby v hornoslezské konurbaci v letech 1989-1998.

Přímé zahraniční investice v miliónech dolarů	Municipalita
Více než 300	Tychy, Gliwice
150-300	Dabrowa Gornicza
50-150	Sosnowiec, Katowice, Raciborz
20-50	Rybnik, Bieruň
10-20	Chorzów, Bytom, Zabrze, Czeladz, Swietochlowice, Siemianowice Slaskie, Jaworzno, Trzebinia, Chrzanów, Źory, Jastrzebie Zdrój, Pyskowice, Piekary Slaskie, Tarnowskie Góry, Pszczyna, Czechowice Dziedzice, Myslowice, Czerwionka Lesczyny, Wodzislaw Slaski, Knurów
Méně než 10	Laziska Górne, Orzesze, Mokolów, Ruda Slaska, Libiaz, Radlin, Pszów, Zawercie, Bedzin, Rydułtowy, Ledziny

Zdroj: Domanski (2002)

Příloha 14: Dálnice D47 a její vliv na Moravskoslezský kraj

Scénář č.1: Koncept efektů dálnice D47 při okamžitém zahájení stavby a provozu

Klíčové makroekonomické efekty scénáře č.1:

Efekt	Kvantifikace efektu
1a. Rozšíření růstového potenciálu HDP České republiky	0,3 až 0,4 procentního bodu ročně (počínaje rokem 2008)
1b. Rozšíření růstového potenciálu HDP České republiky po započtení synergických efektů v dalších odvětvích	0,6 až 0,8 procentního bodu ročně (počínaje přibližně rokem 2011 až 2012)
2. Zvýšení váhy dotčených regionů (Moravskoslezského kraje a Olomouckého kraje) na celkovém HDP České republiky	Ze stávajících 15 % na 20 % až 22 % v horizontu pěti let po uvedení dálnice do provozu a příchodu očekávaného objemu investic
3. Podstatná dynamika růstu investic do fixního kapitálu	Až 2 procentní body ročně (počínaje rokem 2008)
4. Posílení spotřebitelské poptávky	0,2 až 0,3 procentního bodu ročně (počínaje přibližně rokem 2010)
5. Posílení exportní schopnosti české ekonomiky	<ul style="list-style-type: none"> - redukce schodku čistého vývozu zboží přibližně o 20 mld. Kč ročně (počínaje rokem přibližně 2010) - redukce schodku čistého vývozu celkem (včetně služeb) přibližně o 40 mld. Kč ročně (počínaje rokem přibližně 2012)
6. Restrukturalizace podílu jednotlivých sektorů z pohledu nabídkové strany ekonomiky	<ul style="list-style-type: none"> - upevnění pozice průmyslu ve prospěch perspektivních odvětví zpracovatelského průmyslu na úkor těžebního průmyslu a těžkého průmyslu; - další zvýšení role služeb (potenciál přibližně 10 procentních bodů) (vše počínaje rokem 2010)

Klíčové regionální efekty scénáře č.1:

Efekt	Kvantifikace efektu
1. Zvýšení zájmu investorů, především silných přímých zahraničních investorů	Předpokládaný rozsah přímých zahraničních investic ve zpracovatelském průmyslu a souvisejících službách v řádu 1,0 až 1,5 mld. USD kumulovaně
2. Rozšíření a zkvalitnění investičního prostředí ve větším rozsahu	Dodatečné (synergické) podnikatelské možnosti v rámci rozšíření potenciálu o přibližně 10 až 15 mld. Kč
3. Posílení růstu regionálního HDP	Až 4,0 procentní body ročně (počínaje rokem 2008)
4. Podstatná dynamika růstu investic do fixního kapitálu	Alespoň 10 procentních bodů ročně po dobu rozhodující investiční vlny (2008 až 2012)
5. Zvýšení spotřeby domácností	1,0 až 1,5 procentního bodu ročně (počínaje rokem 2008)
6. Zvýšení podílu regionu na vývozu	<ul style="list-style-type: none"> - přímý regionální příspěvek snížení schodku čistého vývozu zboží přibližně o 15 mld. Kč (počínaje rokem přibližně 2010) - přímý regionální příspěvek snížení schodku čistého vývozu celkem (včetně služeb) přibližně o 35 mld. Kč ročně (počínaje rokem přibližně 2012)
7. Podstatná změna v regionální ekonomické struktuře	<ul style="list-style-type: none"> - zvýšení váhy perspektivních odvětví zpracovatelského průmyslu v rámci regionálních ekonomických aktivit (dlouhodobý potenciál změny přibližně 10 procentních bodů) - zvýšení váhy doprovodných služeb v rámci regionálních ekonomických aktivit (dlouhodobý potenciál změny až 15 procentních bodů).

Klíčové lokální efekty scénáře č.1:

Lokalita	Potenciál
1. Lipník nad Bečvou – Hranice	- pozitivní příklad LG Philips, lázeňské služby, cestovní ruch, doprovodné služby, zpracovatelský průmysl
2. Fulnek – Studénka – Mošnov – Bílovec	- dopravní služby (komplexní dopravní služby, letectví, železnice, silniční doprava, terminály, překladiště, opravy), strojírenství
3. Klimkovice – Ostrava	- cestovní ruch, lázeňství, turistika, sportovní infrastruktura, služby
4. Hlučín – Šilheřovice	- sportovní infrastruktura, cestovní ruch (kongresová turistika), malé a střední podnikání
5. Bohumín- Orlová	- doprava, strojírenství
6. Širší pásmo	- spíše drobné živnosti, řemesla, cestovní ruch, ubytovací a stravovací kapacity

Scénář č.2: Hypotetické zpoždění zahájení stavby o 3 až 4 roky**Klíčové makroekonomické efekty scénáře č.2:**

Efekt	Kvantifikace efektu
1a. Stagnace růstového potenciálu HDP České republiky	Redukce růstového potenciálu v rozsahu 0,3 až 0,4 procentního bodu ročně v krátkém období; ve středním a dlouhém období o dalších alespoň 0,2 procentního bodu ročně
1b. Stagnace růstového potenciálu HDP České republiky po započtení synergických efektů v dalších odvětvích	Vzdání se dodatečného synergického efektu ve střednědobém a dlouhodobém horizontu v rozsahu 0,6 až 0,8 procentního bodu ročně
2. Stagnace váhy dotčených regionů (Moravskoslezského kraje a Olomouckého kraje) na celkovém HDP České republiky	Nenaplnění potenciálu růstu podílu obou regionů na HDP České republiky v řádu 5 až 7 procentních bodů v horizontu pěti let po uvedení dálnice do provozu
3. Stagnace tempa růstu investic do fixního kapitálu	Počínaje rokem 2008 se nenaplní potenciál v rozsahu 2 procentních bodů ročně.
4. Stagnace růstu spotřebitelské poptávky	Spotřebitelská poptávka nenaplní svůj růstový potenciál 0,2 až 0,3 procentního bodu ročně ve střednědobém horizontu.
5. Exportní schopnosti české ekonomiky se nezlepší.	Redukce schodku čistého vývozu zboží o 20 mld. Kč a čistého vývozu celkem o 40 mld. Kč nenastane.
6. Konzervace podílu jednotlivých sektorů z pohledu nabídkové strany ekonomiky	Nedojde ke zvýšení podílu zpracovatelského průmyslu a služeb na HDP.

Klíčové regionální efekty scénáře č.2:

Efekt	Kvantifikace efektu
1. Limitovaný zájem investorů, především silných přímých zahraničních investorů	Příliv přímých zahraničních investic by postrádal jednoznačný stimul a pokračoval by v podstatně menším rozsahu než 1,0 až 1,5 mld. USD.
2. Investiční prostředí by nedoznalo zlepšení.	Oslabený, případně zpožděný synergický efekt by se projevil v podstatně menším rozšíření investičního potenciálu v řádu jednotek mld. Kč.
3. Růst regionálního HDP by zůstal neposílen.	Regionální HDP by rostl krátkodobě pouze setrvačně, střednědobě by pak stagnoval.
4. Investice do fixního kapitálu by nerostly dynamicky.	Zpožděná investiční vlna by nedosáhla potenciálu 10 procentních bodů ze scénáře 1.1.; s odstupem pěti let by byla přibližně poloviční.
5. Spotřeba domácností by krátkém období stagnovala, v delším pravděpodobně klesala.	Spotřeba domácností by se první dva roky neměnila, poté by díky strukturálním problémům klesla oproti „nulové“ variantně přibližně o 0,5 procentního bodu ročně; její nárůst by bylo možné očekávat až se zpožděním přibližně 7 let.
6. Podíl regionu na vývozu by se nezvýšil.	Nedošlo by k naplnění zvýšeného příspěvku regionu na posílení exportní aktivity v řádu 15 mld. Kč ročně a v delším horizontu i vývozu služeb v objemu 20 mld. Kč ročně.
7. Regionální ekonomická struktura by nedoznala změny.	V krátkém období by se ekonomická struktura konzervovala, v delším období by se díky nutným strukturálním změnám dokonce snižoval produkční potenciál regionu. Zastavení tohoto snížení by nastalo s výrazným zpožděním.

Klíčové lokální efekty scénáře č.2:

Lokalita	Riziko
1. Lipník nad Bečvou – Hranice	Relativně nejméně bolestný dopad; existence LG-Philips má schopnost překonat toto zpoždění; navíc relativně dobré spojení z jihozápadu a výchozí lokalita komplementární R48
2. Fulnek – Studénka – Mošnov – Bílovec	Výrazné omezení potenciálu rozvoje dopravních služeb a navazujících průmyslových aktivit
3. Klimkovice – Ostrava	Výrazné omezení potenciálu pro další rozvoj lázeňství a cestovního ruchu a revitalizace Ostravy a ostravských předměstí ve prospěch klidových zón a služeb
4. Hlučín – Šilheřovice	Jisté omezení potenciálu rozvoje cestovního ruchu, především nadstandardních pobytů a kongresové turistiky; dopad na omezení spotřebitelské poptávky; na druhou stranu slušná schopnost rezistence při krátké době zpoždění
5. Bohumín – Orlová	Kritický problém pro rozvoj této lokality; zpoždění ohromného potenciálu dopravního terminálu; výrazná potřeba vzniku alternativních aktivit ohrožena, stejně jako potenciál průmyslové zóny Lutyně
6. Širší pásmo	Negativní dopady rozvoje sekundárních aktivit v turistickém průmyslu, službách a drobném podnikání

Scénář č.3: Koncept efektů dálnice D47 při hypotetickém dokončení stavby za období 15 – 20 let

Klíčové makroekonomické dopady scénáře č.3

Efekt	Kvantifikace efektu
1a. Zpomalení růstového potenciálu HDP České republiky	Redukce růstového potenciálu v rozsahu 0,5 procentního bodu ročně v krátkém období; ve středním a dlouhém období o dalších alespoň 0,5 procentního bodu ročně
1b. Zúžení růstového potenciálu HDP České republiky po započtení synergických efektů v dalších odvětvích	Vzdání se dodatečného synergického efektu ve středním a dlouhém horizontu v rozsahu 1,0 procentního bodu ročně
2. Redukce váhy dotčených regionů (Moravskoslezského kraje a Olomouckého kraje) na celkovém HDP České republiky	Ve středním období pokles produkční báze regionů a jejich pokles na HDP České republiky v řádu 2 až 3 procentních bodů v horizontu 5 let; poté další redukce
3. Zpomalení tempa růstu investic do fixního kapitálu	Investice do fixního kapitálu si v krátkém období udrží stávající tempo, v horizontu tří let se tempo zpomalí alespoň o 1 procentní bod ročně.
4. Stagnace a následná redukce růstu spotřebitelské poptávky	V krátkém období následujících tří let bude růst spotřebitelské poptávky stagnovat na nynější úrovni; následně vlivem strukturálních distorzí dojde k jeho zpomalování o 0,5 procentního bodu ročně.
5. Zeslabení exportní schopnosti české ekonomiky	Riziko prohloubení deficitu obchodní bilance i běžného účtu ve středním a dlouhém období v objemu 10 mld. Kč v případě obchodní bilance a 15 mld. Kč u běžného účtu
6. Zpomalení restrukturalizace jednotlivých sektorů z pohledu nabídkové strany ekonomiky	Redukce podílu průmyslu i služeb při oslabení růstového potenciálu české ekonomiky a redukcí její produkční báze

Klíčové regionální efekty scénáře č. 3

Efekt	Specifikace efektu
1. Ztráta zájmu investorů, především silných přímých zahraničních investorů	Příliv zahraničních investorů by zprvu slábl, v delším horizontu by byl slabý příliv doprovázen sílícím odlivem; efekt přílivu přímých zahraničních investic by se stal v delším období téměř mizivým.
2. Zhoršení investičního a podnikatelského prostředí	Oslabení potenciálu pro synergický efekt by se projevilo v utlumení investičního potenciálu a rozvoje služeb a dalších doprovodných odvětví.
3. Stagnace a následný pokles regionálního HDP	Setrvačný růst regionálního HDP by byl jen velmi krátkodobý, střednědobě je pravděpodobnější stagnace a redukce produkčního potenciálu.
4. Stagnace a pravděpodobný pokles investic do fixního kapitálu	Předpokládaná investiční vlna by nenastala; investice do fixního kapitálu by zprvu vykázaly výrazné meziroční poklesy, později jen velmi mírné růsty.
5. Redukce spotřebitelské poptávky	Nenastartování investiční vlny by se projevilo v omezení koupěschopnosti obyvatel a poklesu spotřebitelské poptávky na konci krátkého období (přibližně po dvou až třech letech).
6. Redukce podílu regionu na vývozu	Došlo by k výraznému snížení podílu regionu na vývozu; možnosti stávajících odvětví bez investic jsou časově omezené, nové exportně orientované investiční projekty by byly dlouhodobě pozastaveny.
7. Zhoršení regionální ekonomické struktury	Regionální struktura ekonomiky by doznala zhoršení ve smyslu nenaplnění potenciálu sektoru služeb a zpracovatelského průmyslu s vyšší přidanou hodnotou; v delším období by došlo k omezení produkční schopnosti regionální ekonomiky.

Klíčové lokální efekty scénáře č.3

Lokalita	Riziko
1. Lipník nad Bečvou – Hranice	Tato lokalita ani v rámci tohoto scénáře nebude trpět izolací z titulu neexistující dopravní infrastruktury. Za předpokladu včasného dokončení dálničního obchvatu Olomouce na R35 a především pak protažení D1 právě do Lipníku nad Bečvou; při existenci projektu LG-Philips a hranické průmyslové zóny i tak příznivé podmínky pro rozvoj, jež mohou být posíleny průběhem výstavby R48.
2. Fulnek – Studénka – Mošnov – Bílovec	Dlouhodobé zpoždění zcela paralyzuje úlohu letiště v Mošnově jako dopravního uzlu pro nákladní a regionální osobní přepravu a ochromuje jeho potenciál, stejně jako moderní strojírenské investice v lokalitě Studénky a Fulneku.
3. Klimkovice – Ostrava	V této lokalitě by došlo naopak k výraznému podvázání možností rozvoje lázeňství, turistiky a smysluplné aktivní revitalizace ostravských předměstí.
4. Hlučín – Šilheřovice	Jestliže relativně kratší doba zpoždění (scénář 1.2.) by díky poměrně rozvinutému a stabilizovanému malému a střednímu podnikání nepředstavovala dramatické omezení růstového potenciálu, v případě dlouhého zpoždění se podkopává růstový potenciál především pro nadstandardní cestovní ruch, jej provázející služby a v důsledku toho i pro malé a střední podnikání.
5. Bohumín – Orlová	Zřejmě kritický negativní dopad ze všech zkoumaných regionů; tento region čelí těžkým strukturálním problémům a čeká na vnější impuls pro naplnění například dopravního terminálu, případně oživení strojírenské výroby.
6. Širší pásmo	Naprosté nenaplnění potenciálu pro rozvoj sekundárních aktivit v různých formách turistického průmyslu, služeb, řemesel a drobného podnikání.

Scénář č.4: Koncept efektů při neexistenci dálnice D47

Klíčové makroekonomické efekty scénáře č.4 (v důsledku izolace pravděpodobně trvalý úpadek regionu)

Efekt	Kvantifikace efektu
1a. Zpomalení růstového potenciálu HDP České republiky	- viz stejné pole scénáře 3.
1b. Zúžení růstového potenciálu HDP České republiky po započtení synergických efektů v dalších odvětvích	- viz stejné pole scénáře 3. (platnost odhadu však trvalá; ve velmi dlouhém období snad i vyšší než 1,0 procentního bodu ročně)
2. Redukce váhy dotčených regionů (Moravskoslezského kraje a Olomouckého kraje) na celkovém HDP České republiky	- viz stejné pole scénáře 3.
3. Zpomalení tempa růstu investic do fixního kapitálu	- viz stejné pole scénáře 3.
4. Stagnace a následná redukce růstu spotřebitelské poptávky	- viz stejné pole scénáře 3. (vliv strukturálních distorzí omezí růst spotřebitelské poptávky ve velmi dlouhém období až o 1 procentní bod)
5. Zeslabení exportní schopnosti české ekonomiky	Trvalé omezení exportní schopnosti, dále viz stejné pole scénáře 3.
6. Zpomalení restrukturalizace jednotlivých sektorů z pohledu nabídkové strany ekonomiky	Konzervace stávající struktury při poklesu produkční báze

Klíčové regionální efekty scénáře č.4

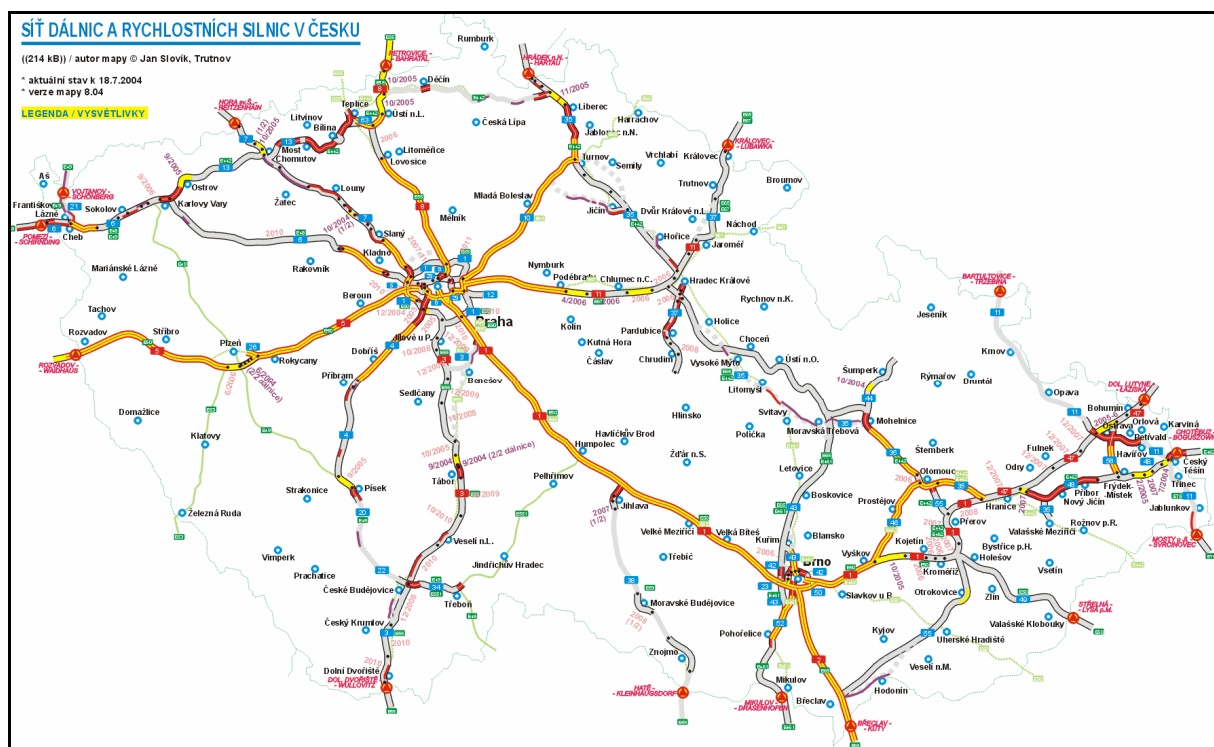
Efekt	Specifikace efektu
1. Ztráta zájmu investorů, především silných přímých zahraničních investorů	Okamžitý impuls pro nevstupování do regionu, resp. opouštění regionu
2. Zhoršení investičního a podnikatelského prostředí	Potenciál růstu by byl ponechán pouze na omezené možnosti regionální poptávky; z toho by rezultoval další úpadek.
3. Stagnace a následný pokles regionálního HDP	Velmi brzký přechod do stagnace a redukce produkčního potenciálu
4. Stagnace a pravděpodobný pokles investic do fixního kapitálu	Zpočátku velmi výrazné poklesy tempa investic do fixního kapitálu, později vlivem přetrvávajícího nezájmu spíše stabilita
5. Redukce spotřebitelské poptávky	Citelně negativní dopad na koupěschopnou poptávku a následné omezení regionálních maloobchodních aktivit
6. Redukce podílu regionu na vývozu	Trvalý pokles podílu regionu na vývozu
7. Zhoršení regionální ekonomické struktury	Omezení a pokles produkční schopnosti regionální ekonomiky

Klíčové lokální efekty scénáře č. 4

Lokalita	Riziko
1. Lipník nad Bečvou – Hranice	Relativně nejméně postižená lokalita ze všech hodnocených; paradoxně by na této situaci mohla vydělat a přilákat dodatečné investory, dříve zvažující investice v Moravskoslezském kraji.
2. Fulnek – Studénka – Mošnov – Bílovec	Ztráta efektivního dopravního spojení zcela paralyzuje úlohu letiště Mošnov jako víceúčelového regionálního dopravního centra. Stejně paralyzující dopad na další lokality v oblasti.
3. Klimkovice – Ostrava	Omezené možnosti lázeňství, turistiky a rekultivace a revitalizace.
4. Hlučín – Šilheřovice	Relativně méně citelný, přesto negativní dopad na rozvoj malého a středního podnikání v oblasti.
5. Bohumín – Orlová	Nejkritičtější dopad ze všech regionů; ekonomické strukturální problémy by se projevíly v zostření sociální situace.
6. Širší pásmo	Omezení možností sekundárních ekonomických aktivit.

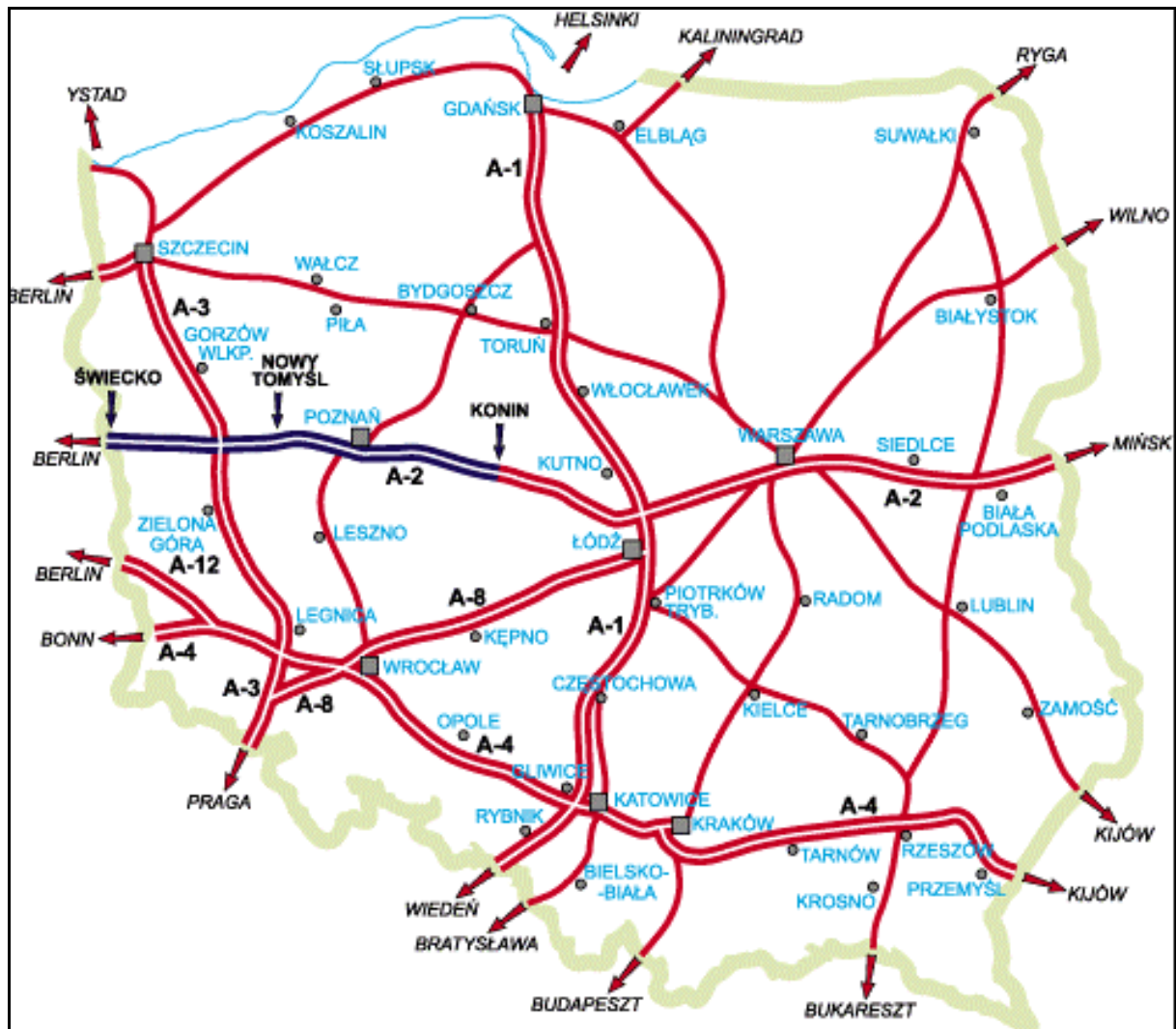
Zdroj: Zahradník (2003)

Příloha 15: Prostorové rozložení dálnic a rychlostních silnic v České republice

Zdroj: www.dalnice.com

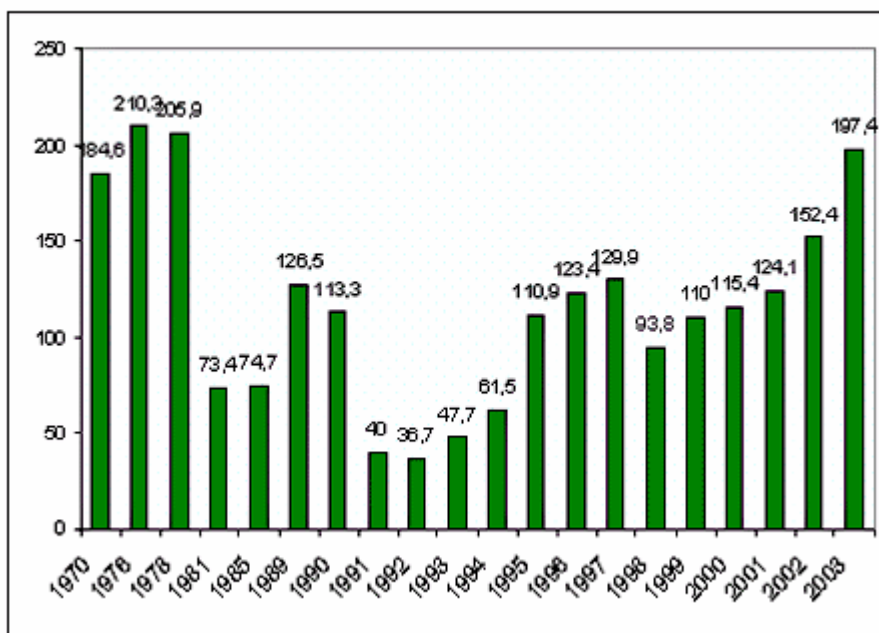
Příloha 16: Prostorové rozložení dálnic a rychlostních silnic v Polsku

Zdroj: www.dalnice.com

Příloha 17: Počty odbavených cestujících na letišti Ostrava – Mošnov v letech 1970-2003

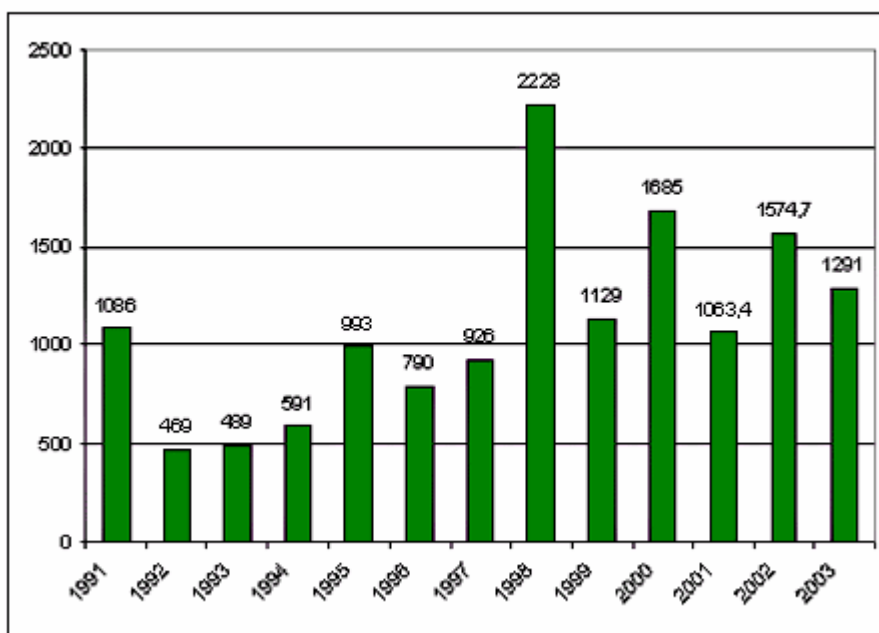
Počty odbavených cestujících (v tisících)

Zdroj: www.airport-ostrava.cz

Příloha 18: Objem nákladu na letišti Ostrava – Mošnov v letech 1991-2003

Náklad (v tunách)

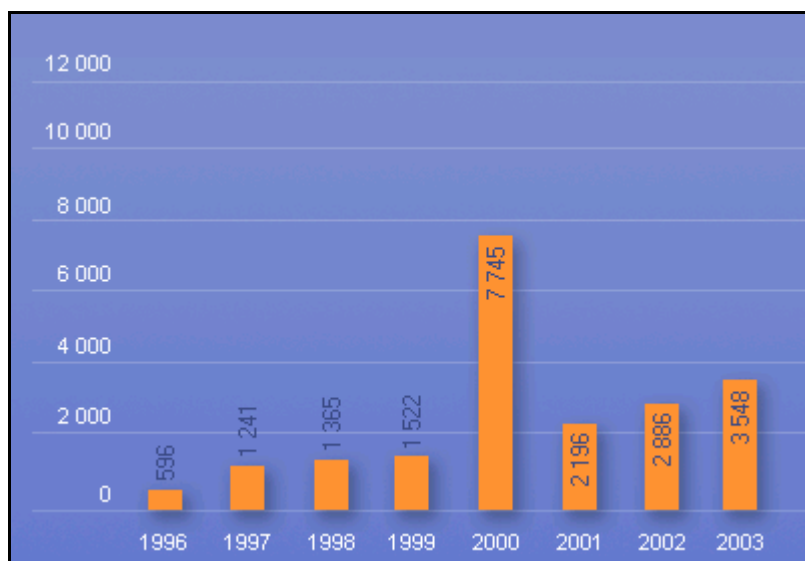
Zdroj: www.airport-ostrava.cz

Příloha 19: Počty odbavených cestujících na letišti Katowice – Pyrzowice v letech 1996-2003

Zdroj: www.gtl.com.pl

Příloha 20: Objem nákladu na letišti Katowice – Pyrzowice v letech 1996-2003

Zdroj: www.gtl.com.pl